

ІНВЕСТИЦІЇ: ПРАКТИКА ТА ДОСВІД

ISSN 2306-6814

9 772306 681405

Науково-практичний журнал

№ 13-14 липень 2020

Головний редактор:

Ємельянов В.М.,
доктор наук з державного управління,
професор, заслужений діяч науки
і техніки України

Заступники головного редактора:

Антонова Л.В.,
кандидат економічних наук, доктор наук
з державного управління, професор
Норд Г.А.,
доктор економічних наук, професор

Відповідальні секретарі:

Штиршов О.М., кандидат наук з
державного управління, доцент
Тимофеев С.П., кандидат наук з
державного управління, доцент
Кучеренко Г.Б.

Члени редакційної колегії:

Abbas Mardani, Ph.D. in Philosophy Management
(USA)
Бартош Гордецки, доктор політичних наук, профе-
сор факультету журналістики й політичних наук
Університету імені Адама Міцкевича (м. Познань,
Польща)
Беглиця В. П., кандидат економічних наук, доктор
наук з державного управління, професор
Гармідер А. Д., доктор економічних наук, доцент
Гнатєва Т. М., кандидат економічних наук,
доцент
Горлачук В. В., доктор економічних наук,
професор
Гришова І. Ю., доктор економічних наук
Дацій О. І., доктор економічних наук
Денисенко М. П., доктор економічних наук,
професор
Козловський С. В., доктор економічних наук,
професор
Кравчук А. О., кандидат економічних наук, доцент
Кушнір С. О., кандидат економічних наук,
професор
Лазарева О. В., доктор економічних наук,
професор
Ніколюк О. В., кандидат економічних наук, доцент
Плеханов Д. О., кандидат економічних
наук, доктор наук з державного
управління, професор
Резнікова Н. В., доктор економічних наук,
професор
Сазонець І. А., доктор економічних наук,
професор
Сазонець О. М., доктор економічних наук, професор
Сорока С. В., доктор наук з державного управління,
професор
Стоян О. Ю., кандидат економічних наук,
доктор наук з державного управління, доцент
Тарасова Т. О., доктор економічних наук,
професор
Чвертко Л. А., кандидат економічних наук, доцент
Яременко Л. М., к. е. н., доцент, доцент кафедри
фінансів, обліку і оподаткування
Ярошевська О. В., доктор економічних наук,
професор

ІНВЕСТИЦІЇ:

ПРАКТИКА ТА ДОСВІД

№ 13—14 липень 2020 р.

Журнал засновано у січні 2002 року.
Виходить 2 рази на місяць

Журнал включено до переліку наукових фахових
видань України з питань

ЕКОНОМІКИ ТА ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

Категорія «Б»

(Наказ Міністерства освіти і науки України від
02.07.2020 № 886)

Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 281, 292

ІНДЕКСАЦІЯ ВИДАННЯ В НАУКОМЕТРИЧНИХ БАЗАХ:

- Index Copernicus (IC);
- SIS;
- Google Scholar.

Свідоцтво КВ № 23727-13567ПП від 17.12.2018 року
ISSN 2306-6814

Передплатний індекс: 23892

Адреса редакції:

04112, м. Київ, вул. Дорогожицька, 18, к. 29

Поштова адреса:

04112, м. Київ, вул. Дорогожицька, 18, к. 29

Телефон: (044) 223-26-28, 537-14-33

Тел./факс: (044) 458-10-73

E-mail: economy_2008@ukr.net

www.investplan.com.ua

Засновники:

**Чорноморський національний університет
імені Петра Могили,
ТОВ "ДКС Центр"**

Видавець:

ТОВ "ДКС Центр"

Передрукування дозволяється лише за згодою
редакції.

Відповідальність за добір і викладення фактів несуть
автори. Редакція не завжди поділяє позицію авторів
публікацій.

За зміст та достовірність реклами несе
відповідальність рекламодавець.

Рекомендовано до друку Вченою Радою
Чорноморського національного університету
імені Петра Могили 30.07.20 р.

Підписано до друку 30.07.20 р.

Формат 60x84 1/8, Ум. друк. арк. 22,9.

Наклад — 1000 прим.

Папір крейдований, друк офсетний.

Замовлення № 3007/3.

Віддруковано у ТОВ «ДКС Центр»

м. Київ, пров. Куренівський, 17

Тел. (044) 537-14-34

© ІНВЕСТИЦІЇ: ПРАКТИКА ТА ДОСВІД, 2020

РОЗМІЩЕННЯ СТАТТІ

1. Вимоги щодо змісту наукової статті.

- 1.1. Високий науковий рівень статті.
- 1.2. Приймаються раніше не опубліковані наукові статті.
- 1.3. Автор несе відповідальність за оригінальність тексту статті (за плагіат відповідає автор).
- 1.4. Стаття повинна бути написана українською, російською або англійською мовою.
- 1.5. Автори опублікованих матеріалів несуть відповідальність за точність наведених фактів, цитат, статистичних даних, власних назв, географічних назв та інших відомостей, а також за те, що в матеріалах не містяться дані, що не підлягають відкритій публікації.
- 1.6. Остаточне рішення про публікацію ухвалюється Редакційною колегією, яка також залишає за собою право на додаткове рецензування, редагування і відхилення статей.

2. Вимоги щодо оформлення наукової статті.

- 2.1. У статті з лівого боку має стояти індекс УДК (Регистр – «ВСЕ ПРОПИСНЫЕ»)
- 2.2. Ініціали та прізвище автора. Через кому після ПІБ зазначається науковий ступінь, вчене звання, посада, науковий заклад. (На мові статті, українською (якщо стаття не україномовна) та англійською мовою). ORCID ID.
- 2.3. Назва статті (Регистр – «Как в предложениях») мовою статті, українською (якщо стаття не україномовна) та англійською мовою.
- 2.4. Анотація.
  - 2.4.1. Мовою статті (обсяг не менш як 100 слів).
  - 2.4.2. Англійською мовою (обсяг не менш як 1800 знаків без пробілів).
  - 2.4.3. У статті не українською мовою обов'язкова анотація українською мовою (обсяг не менш як 1800 знаків без пробілів).
- 2.5. Ключові слова (5—8 слів) мовою статті, українською (якщо стаття не україномовна) та англійською мовою.
- 2.6. Текст статті.

У статті повинні міститись (із виділенням у тексті) такі елементи:

  - постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;
  - аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття;
  - формулювання цілей статті (постановка завдання);
  - виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;
  - висновки з проведеного дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі;
  - список літератури;
  - список літератури (References) в романському алфавіті.

Згідно з новими правилами, які враховують вимоги міжнародних систем цитування, автори статей повинні давати список літератури в двох варіантах: один мовою оригіналу і окремим блоком той же список літератури (References) в романському алфавіті (harvard reference system), повторюючи в ньому в тому ж порядку всі джерела літератури, незалежно від того, чи є серед них іноземні.

Для правильного оформлення, скористайтеся рекомендаціями <http://www.economy.in.ua/d/references.doc> або замовте цю послугу в редакції (див. анкету для автора).

3. Технічні вимоги до статті.

- 3.1. Обсяг рукопису — 20—35 тис. знаків, включаючи рисунки, таблиці.
- 3.2. Стаття повинна бути виконана у форматі А-4 текстового редактора Microsoft Word for Windows (шрифт – Times New Roman). Якщо стаття зроблена в редакторі Microsoft Word (версія 2007) і має розширенням .docx, обов'язково потрібно відправити додатково файли статті Perezberezhneni u format .doc dla Microsoft Word (verсія 97-2003) або .rtf. Назва файлу має відповідати прізвищу автора (наприклад: Іванов або Ivanov).
- 3.3. Кількість табличного матеріалу та ілюстрацій повинна бути доречною. Цифровий матеріал подається у таблиці, що має порядковий номер (наприклад, Таблиця 1.) і назву (друкується над таблицею посередині жирним шрифтом). Ілюстрації також потрібно нумерувати і вони повинні мати назви, які вказуються під кожною ілюстрацією (наприклад, Рис. 2. Переваги ефективної структуризації попиту).
- 3.4. Рисунки, виконані у MS Word, потрібно згрупувати; вони повинні бути єдиним графічним об'єктом. Для рисунків, зроблених у програмі Excel, потрібно додатково до статті відправити файл Excel (2003).
- 3.5. Формули виконуються за допомогою вбудованого редактора формул MS Equation і нумеруються з правого боку.
- 3.6. Посилання на літературу в тексті необхідно подавати в квадратних дужках, наприклад, [3, с. 35; 8, с. 56–59], в яких перша цифра вказує порядковий номер джерела в списку літератури, а друга – відповідну сторінку в цьому джерелі; одне джерело (зі сторінкою) відокремлюється від іншого крапкою з комою.
- 3.7. У статті не повинно бути переносу слів та макросів При наборі слід вимкнути автоматичний «м'який» перенос (заборонені «примусові» переноси – за допомогою дефісу). Абзаци позначати тільки клавішею «Enter», не застосовувати пробіли або табуляцію (клавіша «Tab»).

4. Матеріали, які потрібно подати до редакції.

- 4.1. Стаття, рисунки окремими файлами (якщо потрібно (див. пункт 3.4)).
- 4.2. Анкета (скачати на сайті).
- 4.3. Рецензія на статтю* (з підписом рецензента та печаткою):
  - якщо автор або один із співавторів не має наукового ступеня (статті українською, російською або англійською мовами);
  - якщо в статті один автор, який не має наукового ступеня доктора наук (статті англійською мовою).

Матеріали надсилати на електронну адресу economy_2008@ukr.net

* Рецензію та витяг редакція має право запросити у автора з науковим ступенем.

ІНВЕСТИЦІЇ: ПРАКТИКА ТА ДОСВІД

№ 13—14 липень 2020 р.

У НОМЕРІ:

Економічна наука

Ватаманюк-Зелінська У. З., Гузовата І. Р.

Вплив економічного середовища на реалізацію прав жінок в Україні 5

Кравченко М. О., Кизименко К. С.

Експериментування як обов'язковий компонент моделі корпоративного підприємництва 12

Ульянченко О. В., Утенкова К. О.

Моніторинг ефективності управління механізмом економічної безпеки аграрного сектору 19

Князевич А. О., Крайчук О. В., Остапчук В. О.

Інноваційність економіки: міжнародна оцінка та фактори впливу 26

Бондаренко С. М.

Особливості застосування в управлінні організаціями моделі EFQM 2020 34

Гетманенко О. О.

Сучасний стан та тенденції розвитку фінансової безпеки України в умовах триваючої глобалізації світового господарства 40

Борисенко А. М.

Зарубіжна практика державного фінансового контролю та можливості її імплементації в Україні 50

Нужна С. А., Теслюк Ю. В.

Методичні аспекти оцінки інструментів інституціонального регулювання інноваційних трансформацій в агропромисловому виробництві 55

Макаревич О. В., Нілова Є. М.

Інтелектуальний капітал як основа венчурного інвестування 60

Чабан Г. М.

Економіко-математичне моделювання індикаторів ефективності системи управління фінансовими ризиками 64

Державне управління

Якимчук А. Ю., Кардаш О. Л., Постельжук О. П., Якимчук О. Ф.

Оцінка показників соціальної безпеки України у контексті національної безпеки держави задля досягнення цілей сталого розвитку 75

Касич А. О.

Інноваційно-інвестиційні проекти як умова підвищення ефективності системи управління в будівництві 81

Семенченко А. І.

Інформаційно-комунікаційні технології в публічному управлінні місцевими фінансами: стан та перспективи розвитку 86

Лелеченко А. П.

Регіональна політика як науково-прикладний феномен 92

Платонов О. І.

Трансформація до моделі управління "порт-лендлорд" як запорука розвитку мультимодальних перевезень 97

Загурська-Антонюк В. Ф.

Міжнародна безпека у контексті глобалізації сучасного світу 103

Шевченко М. М., Соколов В. А.

Парадигма аналітичної діяльності у сфері забезпечення національної безпеки: від пізнання до дії 110

Костенко Д. М.

Концептуальна модель формування мережевої архітектури публічного управління національною безпекою України 118

Платонова І. О.

Теоретичні засади механізмів державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності 125

Солодучіна А. С.

Захист житлових прав дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, та осіб з їх числа в Україні: стан та перспективи 130

Габ О. Г., Корощенко М. М.

Пріоритети державної морської політики у сфері розвитку морських портів України 137

Чигринський В. А.

Політико-правове проектування та державне конструювання системи забезпечення національної безпеки Республіки Польща: уроки для України 143

INVESTYTSIYI: PRAKTYKA TA DOSVID

№ 13—14 / 2020

CONTENTS:

Economy

Vatamanyuk-Zelinska U., Huzovata I.

THE INFLUENCE OF THE ECONOMIC ENVIRONMENT ON THE REALIZATION OF WOMEN'S RIGHTS
IN UKRAINE 5

Kravchenko M., Kyzymenko K.

EXPERIMENTATION AS AN REQUIRED COMPONENT OF THE CORPORATE ENTREPRENEURSHIP
MODEL 12

Ulianchenko O., Utenkova K.

MONITORING THE EFFECTIVENESS OF THE MANAGEMENT OF THE MECHANISM OF ECONOMIC SECURITY
OF THE AGRICULTURAL SECTOR 19

Kniazevych A., Kraychuk A., Ostapchuk V.

THE INOVATION ECONOMICS: INTERNATIONAL ASSESSMENT AND INFLUENCING
FACTORS 26

Bondarenko S.

THE SPECIFICS OF USING OF THE EFQM 2020 MODEL IN THE MANAGEMENT
OF ORGANIZATIONS 34

Getmanenko O.

CURRENT STATE AND TRENDS OF DEVELOPMENT OF FINANCIAL SECURITY OF UKRAINE IN THE CONDITIONS
OF CONTINUING GLOBALIZATION OF THE WORLD ECONOMY 40

Borysenko L.

FOREIGN PRACTICE OF STATE FINANCIAL CONTROL AND POSSIBILITIES OF ITS IMPLEMENTATION
IN UKRAINE 50

Nuzhna S., Teslyuk Yu.

METHODOLOGICAL ASPECTS OF EVALUATION OF INSTRUMENTS OF INSTITUTIONAL REGULATION
OF INNOVATIVE TRANSFORMATIONS IN AGRICULTURAL PRODUCTION 55

Makarevych O., Nilova Y.

INTELLECTUAL CAPITAL AS A BASIS FOR VENTURE INVESTMENT 60

Chaban H.

ECONOMIC AND MATHEMATICAL MODELING OF INDICATORS OF EFFICIENCY
OF FINANCIAL RISK MANAGEMENT SYSTEM 64

Public administration

Yakymchuk A., Kardash O., Postelzhuk O., Yakymchuk O.

ESTIMATION OF UKRAINE'S SOCIAL SECURITY INDICATORS IN THE CONTEXT OF NATIONAL SECURITY
OF THE STATE IN ORDER TO ACHIEVE SUSTAINABLE DEVELOPMENT GOALS 75

Kasych A.

INNOVATION AND INVESTMENT PROJECTS AS A CONDITION FOR INCREASE EFFICIENCY OF MANAGEMENT
SYSTEM IN CONSTRUCTION 81

Semenchenko A.

INFORMATION AND COMMUNICATION TECHNOLOGY IN PUBLIC ADMINISTRATION OF LOCAL FINANCES:
A STATE AND DEVELOPMENT PERSPECTIVES 86

Lelechenko A.

REGIONAL POLICY AS A SCIENTIFIC AND APPLIED PHENOMENON 92

Platonov O.

TRANSFORMATION TO THE "PORT-LANDLORD" MANAGEMENT MODEL AS A GUARANTEE OF THE DEVELOPMENT
OF MULTIMODAL TRANSPORTATION 97

Zagurska-Antoniuk V.

INTERNATIONAL SAFETY IS IN THE CONTEXT OF GLOBALIZATION
OF THE MODERN WORLD 103

Shevchenko M., Sokolov V.

NATIONAL SECURITY ANALYTICAL ACTIVITIES PARADIGM: FROM KNOWLEDGE
TO ACTION 110

Kostenko D.

CONCEPTUAL MODEL FOR FORMING THE NETWORK ARCHITECTURE OF PUBLIC NATIONAL SECURITY
MANAGEMENT IN UKRAINE 118

Platonova I.

THEORETICAL FUNDAMENTALS OF MECHANISMS OF STATE REGULATION OF FOREIGN ECONOMIC
ACTIVITY 125

Soloduchina L.

PROTECTION OF HOUSING RIGHTS OF ORPHANS, CHILDREN DEPRIVED OF PARENTAL CARE AND PERSONS
FROM AMONG THEM IN UKRAINE: CONDITION AND PROSPECTS 130

Gab A., Koroshenko M.

PRIORITIES OF STATE MARITIME POLICY IN THE FIELD OF SEA PORT DEVELOPMENT
OF UKRAINE 137

Chygrynsky V.

POLITICAL AND LEGAL DESIGN AND STATE CONSTRUCTION OF THE NATIONAL SECURITY SYSTEM
OF THE REPUBLIC OF POLAND: LESSONS FOR UKRAINE 143

У. З. Ватаманюк-Зелінська,
д. е. н., доцент, професор кафедри фінансового менеджменту,
Львівський національний університет імені Івана Франка
ORCID ID: 0000-0003-4971-5763
І. Р. Гузовата,
бакалавр, Львівський національний університет імені Івана Франка
ORCID ID: 0000-0002-5096-6386

DOI: 10.32702/2306-6814.2020.13—14.5

ВПЛИВ ЕКОНОМІЧНОГО СЕРЕДОВИЩА НА РЕАЛІЗАЦІЮ ПРАВ ЖІНОК В УКРАЇНІ

U. Vatamanyuk-Zelinska,
Doctor of Economic Sciences, Associate Professor, Professor of the Department
of Financial Management, Ivan Franko Lviv National University
I. Huzovata,
bachelor, Ivan Franko Lviv National University

THE INFLUENCE OF THE ECONOMIC ENVIRONMENT ON THE REALIZATION OF WOMEN'S RIGHTS IN UKRAINE

У сучасних умовах функціонування ринку праці все більшої гостроти набувають проблеми гендерної нерівності в зайнятості населення, які виявляються в неоднакових можливостях жінок і чоловіків щодо структури влади, сфери освіти, доходів та власності. Розглянуто чинники впливу економічного середовища на реалізацію прав жінок в Україні. Виявлено, що формальний підхід до працевлаштування жінок забезпечується декларативним характером норм вітчизняного законодавства щодо розширення їх прав і можливостей. Вплив економічного середовища на реалізацію прав жінок в Україні вагомо проявляється на ринку праці. На досягнення гендерної демократії безпосередньо впливає законодавча база. Тому акцепт норм українського законодавства на основі міжнародного досвіду гендерної правотворчості дасть змогу усунути прояви гендерної нерівності не формально, а відповідно до необхідності і потреб суспільства.

In modern conditions of functioning of the labor market become more burning problems of gender inequality in employment of the population, who find themselves in unequal opportunities for women and men about the structures of power, education, income, and property. Considered factors of influence of economic environment on the realization of women's rights in Ukraine. It was revealed that a formal approach to the employment of women is provided by the declarative nature of the rules of domestic law concerning the extension of their rights and opportunities. The impact of the economic environment on the realization of women's rights in Ukraine are gravely evident in the labor market. In order to objectively assess the situation on the labor market in Ukraine, considers the imbalance at the distribution level managerial positions. It was revealed that most female executives lead businesses, the legal form of management are the subjects of consumer cooperative societies.

In state government leadership positions are held by women in the municipal, state and private organizations; trade unions; charitable organizations and associations of condominiums and community organizations. Women choose to work in government, agreeing to low wages, guided by the principles of such structures the provisions of the labor code, taking into account preferences for women. Among private firms, such norms are violated. Therefore, ensuring equal opportunities for employees regardless of age, gender, ethnicity, religious and cultural beliefs, marital status should be a goal of the state employment policy and employment promotion in Ukraine. To achieve gender democracy directly affected by the legislative framework. Therefore, the acceptance of norms of the Ukrainian legislation on the basis of international experience of gender lawmaking will allow to eliminate gender inequalities, not formally, but in accordance with need and the needs of society, in particular by: ensuring gender parity; the quotas in electing women to leadership positions (including state authorities and business), respecting the gender the political culture; development of indicators for analysis and assessment of gender balance according to sectors of the national economy.

Ключові слова: гендерна рівність, стереотип, зайнятість, ринок праці, демократичне врядування.
Key words: gender equality, stereotype, employment, labor market, democratic governance.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

У сучасних умовах функціонування ринку праці все більшої гостроти набувають проблеми гендерної нерівності в зайнятості населення, які виявляються в неоднакових можливостях жінок і чоловіків щодо структури влади, сфери освіти, доходів та власності. Проте рівна участь жінок і чоловіків у розвитку країни — запорука економічного зростання, підвищення безпеки та успішності як для суспільства загалом, так і для кожної людини. Тема гендерної рівності є наскрізним питанням, що зумовлює різні можливості самореалізації жінок та чоловіків у суспільстві. Гендерна рівність передбачає суспільство, в якому і жінки, і чоловіки мають рівні можливості, права та обов'язки в усіх сферах життя. Питання участі жінок у підприємництві вирішуються при визначенні напрямів стратегічного планування регіонального розвитку, підтримці малого та середнього бізнесу, розвитку жіночого підприємництва та ін. Однак для активізації таких процесів у нашій державі треба розширити можливості реалізації підприємницьких ініціатив жінок у різних галузях національної економіки.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Питання гендерної нерівності на ринку праці досліджували такі науковці: Терлецька І., яка вивчала світовий досвід гендерної політики для поліпшення та вдосконалення гендерної демократії в Україні [1]. Власова Т., що досліджувала участь жінок у роботі органів державної влади; гендерні стосунки у сфері розподілу влади й політичної діяльності [2] Самолюк Н.М., Юрчик Г.М., які оцінювали проблеми соціальної дискримінації, що набувають особливі актуальності з огляду на інтеграцію України до Євросоюзу та виконання рекомендацій світових організацій щодо впровадження гендерної демократії [3] та можливість скорочення гендерного розриву у підприємницькій діяльності [4],

Лободинська О., що вивчала гендерну асиметрію як один з найістотніших проявів та наслідків соціальної дискримінації [5]. Л. Жарова розглядала вплив економічного середовища на реалізацію прав жінок, можливості оплачуваної зайнятості та рівної оплати праці, а також на економічне зростання загалом, визначаючи одним із його чинників рівень соціальних виплат у видатках держави [6].

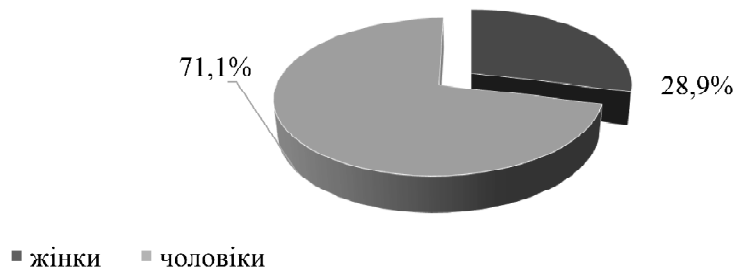
ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Проаналізувавши вплив чинників економічного середовища на реалізацію прав жінок в Україні, запропонувати заходи із вирішення проблем гендерної нерівності на ринку праці.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Історично склалося, що жінки мають менше можливостей, щоб виявити свої власні здібності. Це пояснюється навантаженням вдома та на роботі, адже для жінки найважливішим є самореалізація у сфері материнства, сімейного життя, а все інше — кар'єрний ріст, розвиток власних здібностей, розвиток творчості — відходить на "другий" план. Сьогодні в суспільстві також досить розповсюдженими гендерні стереотипи в економічній сфері, з якими стикається кожна жінка.

Згідно з опитуванням, яке провела компанія GfK Ukraine у 2018 році, лише половина українців (як жінок, так і чоловіків) підтримує рівність у розподілі хатніх обов'язків у разі, якщо чоловік і дружина працюють, водночас 43% опитаних обрали протилежне твердження — жінка в будь-якому разі має робити всю домашню роботу і бути доброю господинею, — а дві третини опитаних вважають, що жінка повинна бути в першу чергу дружиною та матір'ю, і рівень підтримки цієї точки зору в динаміці оцінювання майже не змінився від 2009 року. Протилежну думку — що жінка має, перш за все, реа-

Рис. 1. Керівники тих організацій, які за своєю організаційно-правовою формою господарювання є юридичними особами, %

Джерело: складено на основі [13].

лізувати себе, і сама обирає, в чому і як саме, — підтримує тільки третина опитаних респондентів в Україні (31%).

Ще одне загальнонаціональне опитування щодо гендерних стереотипів, проведене у липні 2018 року, демонструє ще менш обнадійливі, з точки зору подолання стереотипів, результати: 61% опитаних зазначили, що саме чоловік має забезпечувати сім'ю, у той час як тільки третина (37%) дотримується думки, що забезпечувати сім'ю має той, у кого це краще виходить — і це може бути як чоловік, так і жінка. Водночас переважна більшість населення України вважає материнство основним способом для жінки реалізувати себе в житті. Так, за результатами всеукраїнського опитування, що проводилося у 2018 р. дві третини (65%) опитаних зазначили, що "кожна жінка має народити дитину для реалізації в житті" [7].

Це дає підстави твердити про суперечливий тиск на жінку з боку оточення у поєднанні ролей матері та працівниці: очікування народження принаймні однієї дитини, з одного боку, та дискримінація з боку працедавця щодо нижчої заробітної плати, гірших порівняно з чоловіками на тих самих посадах кар'єрних шансів і обмеженої можливості зберегти місце роботи на час декретної відпустки. Іншими словами, від жінки очікують виконання ролі матері, однак сама можливість виконання цієї ролі стає приводом для позбавлення жінки рівних з чоловіками можливостей на ринку праці.

Сьогодні існує велика кількість міжнародних документів, різних договорів, які сприяють становленню гендерної рівності та рівноваги. Україна останніми роками значно просунулася у вивченні та осмисленні гендерної проблематики. Державна політика сьогодні орієнтується на створення рівних можливостей для жінок і чоловіків, у той же час вона проводиться із урахуванням міжнародних документів, підписаних Україною. Це, зокрема, Загальна декларація прав людини (1948 р.), Міжнародний пакт про громадські та політичні права (1966 р.), Статут Організації Об'єднаних Націй (1945 р.), Декларація про ліквідацію дискримінації у відношенні жінок (1967 р.), Конвенція про боротьбу з торгівлею людьми та з експлуатацією проституції третіми особами (1949 р.), Конвенція про ліквідацію усіх форм дискримінації по відношенню до жінок (1979 р.), Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (1950 р.), Пекінська декларація (1995 р.) та інші. Серед основних нормативно-правових актів, спрямованих на реалізацію жінками і чоловіками своїх рівних прав і можливостей,

є Конституція України. Так, відповідно до статті 24 Конституції України, громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом. Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками [8]. Крім Конституції України у вітчизняному законодавстві враховано норми, що спрямовані на забезпечення гендерної рівності. Вони, зокрема, передбачені у Кодексі законів про працю України, Сімейному кодексі України, Цивільному та Кримінальному кодексах України, в законах України про освіту, пенсійне забезпечення, державну допомогу сім'ям з дітьми, охорону праці, Основах законодавства України про охорону здоров'я та ін. Рівність чоловіків та жінок враховано у кожному із пріоритетних напрямків роботи Міністерства соціальної політики України. Проте процес розвитку гендерного законодавства триває, — і урядом, і органами виконавчої влади здійснюються усі можливі заходи та проекти щодо забезпечення гендерної рівності в українському суспільстві.

Доцільно зауважити, що сьогодні реалізовується дуже багато проектів стосовно гендерної рівності, які потребують розгляду. Так, на початку 2020 р. було затверджено Інструкцію щодо інтеграції гендерних підходів під час розроблення нормативно-правових актів. Ця Інструкція встановлює загальні вимоги до застосування гендерних підходів під час розроблення нормативно-правових актів з метою виконання норм Закону України "Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків". Інструкція застосовується при розробленні документів, спрямованих на регулювання суспільних відносин, що містять норми права, мають неперсоніфікований характер і розраховані на неодноразове застосування [9]. Цьогоріч також Міністерством соціальної політики України було затверджено наказ "Про утворення Міжвідомчої робочої групи з координації питань забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків" [10].

Проте сьогодні великою проблемою є й декларативний характер гендерної рівності. В реальному житті навіть правові норми не завжди допомагають жінкам відчувати себе рівними в політичній, культурній, соціальній, економічній сфері, в працевлаштуванні, навіть в оголошенні засобів масової інформації щодо прийняття на роботу, вказанні вимоги щодо віку, статі і навіть зовнішнього вигляду бажаного працівника.

Таблиця 1. Юридичні особи за організаційно-правовими формами господарювання, керівниками яких є жінки

Організаційно-правові форми	Всього, юридичних осіб	Частка жінок, %
Всього, із них за організаційно-правовою формою господарювання:	1350627	28,9
Фермерське господарство	46929	20,47
Приватне підприємство	200285	25,01
Державне підприємство	3750	13,23
Казенне підприємство	32	0
Комунальне підприємство	13883	33,18
Дочірнє підприємство	11647	22,36
Іноземне підприємство	631	17,43
Підприємство об'єднання громадян	3283	23,45
Підприємство споживчої кооперації	1165	57,42
Акціонерні товариства	13902	16,56
Товариство з обмеженою відповідальністю	674437	24,83
Товариство з додатковою відповідальністю	1513	20,36
Повне товариство	1315	27,22
Командитне товариство	372	24,73
Кооперативи	28071	27,14
<i>Органи державної влади, організації (установи, заклади), із них:</i>	<i>93952</i>	<i>63,7</i>
Державна організація (установа, заклад)	9613	38,16
Комунальна організація (установа, заклад)	59103	76,96
Приватна організація (установа, заклад)	1205	51,7
Організація (установа, заклад) об'єднання громадян	1497	24,32
Асоціація	2459	20,01
Корпорація	554	12,45
Консорціум	79	20,25
Концерн	185	7,03
Спілка споживчих товариств	317	38,8
Інші об'єднання юридичних осіб	742	15,63
Товарна біржа	620	27,1
Кредитна спілка	1061	40,62
Споживче товариство	4389	51,67
Недержавний пенсійний фонд	74	28,38
Політична партія	15322	22,74
Громадська організація	88882	27,78
Громадська спілка	1718	23,22
Релігійна організація	26347	4,57
Профспілка, об'єднання профспілок	28486	61,47
Творча спілка (інша професійна організація)	317	23,34
Благодійна організація	19112	37,33
Об'єднання співвласників багатоквартирного будинку	32700	52,7
Орган самоорганізації населення	1614	52,35

Джерело: на основі [13].

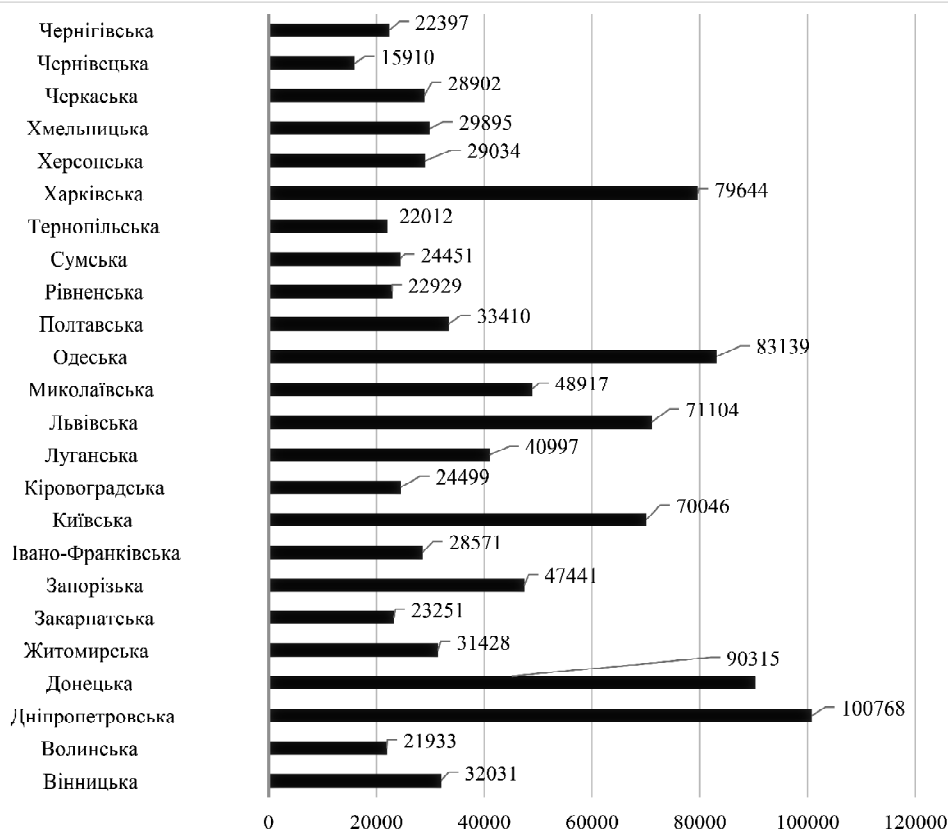
Тому забезпечення рівних можливостей для співробітників, незалежно від віку, статі, національності, релігійних та культурних поглядів, сімейного статусу, має стати визначеною метою державної політики працевлаштування та сприяння зайнятості в Україні. Водночас, на рівні будь-якого суб'єкта господарювання, що більше різноманітності в робочих групах, то більше досвіду, творчого потенціалу, різних точок зору для підвищення ефективності його функціонування та отримання прибутку. Зауважимо, що в Україні наразі спостерігається значна перевага чоловіків на рівні топ-менеджменту; наявність вимог до віку та статі в оголошеннях про роботу; нерівність у компенсаційних пакетах та соціальному забезпеченні тощо [11].

У 2019 р. позиції України у Індексі гендерного розриву (Global Gender Gap Report) піднялися на шість схо-

динок, що відповідає 59-му місцю рейтингу [12]. Індекс гендерного розриву є інтегральним показником, який відображає нерівність у можливостях досягнень між чоловіками і жінками в трьох вимірах: репродуктивне здоров'я, розширення прав і можливостей, а також на ринку праці. З метою об'єктивної оцінки ситуації, що склалася на ринку праці в Україні, розглянемо диспропорцію на рівні розподілу керівних посад. Отож за даними Державної служби статистики України, станом на 01.01.2020 р. зареєстровано 1350627 юридичних осіб, із них лише на 28,9% керівниками є жінки (рис. 1).

Частку жінок-керівниць за організаційно-правовими формами господарювання станом на 01.01.2020 р. демонструє таблиця 1.

Найбільше жінок-керівників очолюють підприємства, що за організаційно-правовою формою господа-

Рис. 2. Юридичні особи, керівниками яких є жінки, за регіонами України, осіб

Джерело: на основі [13].

рювання належать до суб'єктів споживчої кооперації (57,42%) та комунальних підприємств (33,18%). У органах державної влади керівні посади належать жінкам у комунальних (76,96%), державних (38,16%) та приватних (51,7%) організаціях; профспілках (61,47%); благодійних організаціях (37,33%) та об'єднаннях співвласників багатоквартирних будинків (52,7%) і органах самоорганізації населення (52,35%). У 30% державних організацій та консорціумах керівниками також є жінки, а у корпораціях, концернах та релігійних організаціях ця цифра не добігає і 10%. Зауважимо, що такий стан речей обумовлений більш низькими зарплатами в державних структурах. Українські чоловіки більше налаштовані на заробіток, тому обирають кар'єри у приватному секторі. Жінки ж обирають роботу у державних структурах, погоджуючись на низьку заробітну плату, через дотримання такими структурами норм трудового кодексу із преференціями для жінок. Адже серед приватних фірм існують непоодинокі випадки, коли такі норми ними, на жаль, порушуються.

Юридичні особи, керівниками яких є жінки, за регіонами України представлено на рисунку 2.

Найбільше жінок керівниць у Дніпропетровській (100768 осіб), Харківській (79644 осіб), Київській областях (70046 осіб). Найменше керівників, якими є жінки, спостерігаються у Чернівецькій (15910 осіб), Тернопільській (22012 осіб), Рівненській областях (22929 осіб). Це зумовлено в першу чергу різним рівнем економічного розвитку регіонів.

Звертаємо увагу на те, що просування гендерної рівності та розширення прав і можливостей жінок має першочергове значення для мандату Програми розвитку ООН та використання підходу, зорієнтованого на реалізацію Порядку денного до 2030 року. Адже сьогодні ПРООН намагається вирішувати питання гендерної рівності шляхом [14]:

а) підтримки ініціатив для стимулювання структурних змін, які наближують досягнення гендерної рівності та розширення прав і можливостей жінок, на противагу програмам, що розглядають жінок передусім як отримувачок допомоги;

б) інтеграції принципів гендерної рівності у діяльність ПРООН у сфері захисту довкілля, енергетики, реагування на кризу та відновлення;

в) планування діяльності ПРООН із врахуванням пріоритетних для організації тем, таких як гендерна рівність та розширення прав і можливостей жінок у контексті досягнення сталого розвитку;

г) вироблення організаційних механізмів для просування принципів гендерної рівності, наприклад присвоєння Знаку гендерної рівності і використання гендерного маркера, що дозволяють отримати вимірювані стандарти й стимули для подальшого покращення.

Враховуючи ці принципи, а також Стратегію гендерної рівності на 2019—2022 рр., ПРООН в Україні працює задля покращення гендерної рівності й розширення прав та можливостей жінок і дівчат. Ця діяльність здійснюється за такими напрямками [15]:

1. Інклюзивне й ефективне демократичне врядування:

- просування представництва та лідерства жінок на національному й місцевому рівнях; а також розвиток потенціалу парламенту щодо здійснення обов'язкової перевірки законопроектів з огляду на питання гендерної рівності;

- скеровування зусиль на розширення прав і можливостей уразливих осіб і груп, щоб вони мали змогу обстоювати свої права й звертатися до відповідних органів щодо відшкодування завданої шкоди, зокрема у випадках дискримінації чи гендерно-обумовленого насильства;

- співпраця з Управлінням Верховного комісара ООН із прав людини та структурою ООН Жінки, щоб сприяти виконанню рекомендацій Універсального періодичного огляду (УПО) та Комітету з ліквідації всіх форм дискримінації щодо жінок;

- допомога Управлінню Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, Міністерству юстиції та іншим урядовим установам виконувати міжнародні зобов'язання відповідно до УПО та Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок, а також сприяти діалогу між громадянським суспільством та урядом на тему реалізації Національної стратегії у сфері прав людини;

- підтримка Міністерства охорони здоров'я України щодо врахування гендерних аспектів у закупівельних процедурах, а також надати підтримку чоловікам і жінкам, що живуть із ВІЛ.

2. Інклюзивний сталий розвиток, що враховує гендерні аспекти:

- посилення адвокаційної діяльності і впровадження програми щодо усунення гендерно-обумовленого розриву в оплаті праці та просування розширення економічних прав і можливостей жінок;

- просування принципів гендерної рівності, надаючи уряду, громадам і приватному сектору допомогу в побудові низьковуглецевої, енергоефективної економіки та її ефективному управлінні, забезпечуючи рівний доступ до ресурсів, особливо для соціально маргіналізованих груп;

- сприяння формуванню гідних робочих умов для чоловіків і жінок, враховуючи нерівний розподіл побутових обов'язків і обов'язків по догляду за дітьми. Окрема увага приділятиметься викориненню дискримінаційної культури, установам і стереотипів у робочій сфері, а також впровадженню гендерних норм у робочих стандартах ("зелені" робочі місця) та систем соціального захисту, особливо для підтримки молодих жінок;

- розвиток у регіональних координаторів ПРООН навичок просування гендерних аспектів у контексті реалізації програми з впровадження ЦСР на місцях.

3. Відновлення й розбудова миру в постраждалих від конфлікту районах, зокрема:

- забезпечити, щоб вся робота з відновлення інфраструктури планувалася на основі комплексної оцінки соціального й екологічного впливу, доброчесності, гендерних аспектів, прав людини та відновлення за принципом "краще, ніж було до того";

- сприяти співробітництву між Міністерством соціальної політики України та їхніми колегами у балкансь-

ких країнах з питань працевлаштування жінок і чоловіків із вразливих категорій;

- тісно співпрацювати зі структурою ООН Жінки, аби сприяти розширенню прав і можливостей жінок шляхом зміцнення організаційного потенціалу жіночих груп та адвокаційної діяльності для усунення гендерно-обумовлених ризиків у контексті збройного конфлікту;

- надавати політичні консультації та технічну допомогу Міністерству внутрішніх справ, Міністерству з питань тимчасово окупованих територій та внутрішньо переміщених осіб України (МТОТ), органам місцевого самоврядування, правоохоронним органам і громадянському суспільству щодо вдосконалення послуг, побудови довіри, сприяння діалогу та громадській безпеці та захисту постраждалих від конфлікту груп населення, жінок і дівчат;

- співпрацювати з установами сектору правосуддя для поширення систем раннього попередження та моніторингу ситуації в громадах у постраждалих від конфлікту районах;

- співпрацювати з центрами надання адміністративних послуг (спільно зі структурою ООН Жінки), щоб своєчасно виявляти і реагувати на проблеми безпеки жінок і гендерно-обумовленого насильства.

Таким чином, гендерна нерівність на ринку праці (де найбільшу частку робочих місць займають чоловіки і отримують вищу заробітну плату) і в соціальному житті, є гострою проблемою і потребує подолання гендерної дискримінації у всіх сферах життя в Україні. На державному та місцевих рівнях необхідні заходи впливу, які б усували прояви гендерної нерівності не формально, а відповідно до необхідності і потреб суспільства.

ВИСНОВКИ

Вплив економічного середовища на реалізацію прав жінок в Україні вагомо проявляється на ринку праці. Формальний підхід до працевлаштування жінок забезпечується декларативним характером норм вітчизняного законодавства щодо розширення їх прав і можливостей та гендерної рівності. Для вирішення цієї проблеми в Україні, — необхідно перейняти досвід високорозвинених країн ЄС щодо практичного підходу у реалізації принципів гендерної рівності у нормах національного та міжнародного законодавства. Саме законодавча база безпосередньо впливає на досягнення гендерної демократії. Зважаючи на це, треба акцентувати норми українського законодавства з міжнародного досвіду гендерної правотворчості, забезпечуючи тим самим гендерний паритет; квотування в обранні жінок на керівні посади (у т.ч. в органах державної влади та бізнесі), дотримання при цьому гендерної політичної культури; розроблення показників для аналізу та оцінки гендерної рівноваги за галузями національної економіки.

Література:

1. Терлецька І. Гендерні аспекти політики: спроба синтезного аналізу. Вісник КНТЕУ, 2010. № 3. С. 77—85.
2. Власова Т. Гендер та влада в сучасному політичному дискурсі України. Українознавчий альманах. 2011. Вип. 6. С. 72—74.

3. Самолюк Н.М., Юрчик Г.М. Проблема "гендерної асиметрії" на ринку праці України. Соціально-трудові відносини: теорія та практика: зб. наук. пр. / ДВНЗ "Київський нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана". 2013. № 1 (5). С. 46—53.

4. Ватаманюк-Зелінська У.З., Янісів Ю.В. Скорочення гендерного розриву у розвитку підприємництва / Економіка і держава, 2020. № 6. С. 67—72. DOI: 10.32702/2306-6806.2020.6.67

5. Лободинська О. Теоретичні та прикладні аспекти гендерної асиметрії на молодіжному ринку праці України. Соціальні виміри суспільства: Зб. наук. пр. К.: ІС НАН України. 2008. Вип. 11. С. 244—256.

6. Жарова Л. Макроекономічний вимір гендерної рівності. Гендерний журнал "Я". 1_2017 (42). С. 11—15. — Режим доступу до ресурсу: <http://krona.org.ua/assets/files/journal/Gendernyi-zhurnal-Ya-42-2017.pdf>

7. Гендерна рівність на ринку праці: як досягти рівня країн ЄС [Електронний ресурс] // УКРАЇНСЬКИЙ ЦЕНТР ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ПОЛІТИКИ. 2019. Режим доступу до ресурсу: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2019/12/27/7104638/>

8. Конституція України від 28.06.1996 р. №254к/96-ВР. — Режим доступу до ресурсу: <https://www.president.gov.ua/ua/documents/constitution/konstituciya-ukrayini-rozdil-ii>

9. Про затвердження Інструкції щодо інтеграції гендерних підходів під час розроблення нормативно-правових актів: наказ Міністерства соціальної політики України від 07.02.2020 р. № 86. — Режим доступу до ресурсу: <https://www.msp.gov.ua/documents/5674.html>

10. Про утворення Міжвідомчої робочої групи з координації питань забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків: наказ Міністерства соціальної політики України від 07.02.2020 р. № 87. — Режим доступу до ресурсу: [1.https://www.msp.gov.ua/documents/5638.html](https://www.msp.gov.ua/documents/5638.html)

11. Юридичні особи, керівниками яких є жінки, за регіонами. Офіційний сайт Державної служби статистики України. — Режим доступу до ресурсу: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2020/edrpoj/Gender/Gender0120_u.htm

12. Куценко С. Три кроки до жіночого лідерства в Україні. — Режим доступу до ресурсу: <https://www.epravda.com.ua/columns/2019/10/10/652361/>

13. Global Gender Gap Report 2020 [Електронний ресурс]. — Режим доступу до ресурсу: http://www3.weforum.org/docs/WEF_GGGR_2020.pdf

14. Перетворення нашого світу: Порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 року. — Режим доступу до ресурсу: <https://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home/library/sustainable-development-report/the-2030-agenda-for-sustainable-development.html>

15. Гендерна рівність. Програма розвитку ООН. — Режим доступу до ресурсу: ua.undp.org/content/ukraine/uk/home/gender-equality.html

References:

1. Terlets'ka, I. (2010), "Gender aspects of policy: an attempt at synthesis analysis", *Visnyk KNTEU*, vol. 3, pp. 77—85.

2. Vlasova, T. (2011), "Gender and power in the modern political discourse of Ukraine", *Ukrainoznavchyy al'manakh*, vol. 6, pp. 72—74.

3. Samoliuk, N.M. and Yurchyk, H.M. (2013), "The problem of "gender asymmetry" in the labor market of Ukraine. Social and labor relations: theory and practice", *Sotsial'no-trudovi vidnosyny: teoriia ta praktyka: zb. nauk. pr. DVNZ "Kyivs'kyj nats. ekon. un-t im. V. Het'mana"*, vol. 1 (5), pp. 46—53.

4. Vatamanyuk-Zelinska, U. and Yanisiv, Y. (2020), "Gender gap reduction in business development", *Ekonomika ta derzhava*, vol. 6, pp. 67-72. DOI: 10.32702/2306-6806.2020.6.67

5. Lobodyns'ka, O.T (2008), "Theoretical and applied aspects of gender asymmetry in the youth labor market of Ukraine", *Sotsial'ni vymiry suspil'stva: Zb. nauk. pr. K. : IS NAN Ukrainy*, vol. 11, pp. 244—256.

6. Zharova, L. (2017), "Macroeconomic dimension of gender equality", *Hendernyj zhurnal "Ya"*, vol. 1 (42), pp. 11—15, available at: <http://krona.org.ua/assets/files/journal/Gendernyi-zhurnal-Ya-42-2017.pdf> (Accessed 20 June 2020).

7. Ukrayns'kyj tsentr yevropejs'koy polityky (2019), "Gender equality in the labor market: how to reach the level of EU countries", available at: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2019/12/27/7104638/> (Accessed 20 June 2020).

8. Verkhovna Rada of Ukraine (1996), "The Constitution of Ukraine", available at: <https://www.president.gov.ua/ua/documents/constitution/konstituciya-ukrayini-rozdil-ii> (Accessed 30 June 2019).

9. Ministry of Social Policy of Ukraine (2020), "On approval of the Instruction on gender mainstreaming in the development of regulations", available at: <https://www.msp.gov.ua/documents/5674.html> (Accessed 20 June 2020).

10. Ministry of Social Policy of Ukraine (2020), "On the establishment of the Interdepartmental Working Group for Coordination of Equal Rights and Opportunities for Women and Men", available at: <https://www.msp.gov.ua/documents/5638.html> (Accessed 20 June 2020).

11. State Statistics Service of Ukraine (2020), "Legal entities headed by women, by region", available at: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2020/edrpoj/Gender/Gender0120_u.htm (Accessed 20 June 2020).

12. Kutsenko, S. (2019), "Three steps to women's leadership in Ukraine", available at: <https://www.epravda.com.ua/columns/2019/10/10/652361/> (Accessed 20 June 2020).

13. World Economic Forum (2020), "Global Gender Gap Report 2020", available at: http://www3.weforum.org/docs/WEF_GGGR_2020.pdf (Accessed 20 June 2020).

14. UNDP (2018), "Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development", available at: <https://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home/library/sustainable-development-report/the-2030-agenda-for-sustainable-development.html> (Accessed 20 June 2020).

15. UNDP (2020), "Gender equality. UN Development Program", available at: ua.undp.org/content/ukraine/uk/home/gender-equality.html (Accessed 20 June 2020).
Стаття надійшла до редакції 06.07.2020 р.

М. О. Кравченко,
д. е. н., доцент, професор кафедри менеджменту, Національний технічний університет
України "Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського"
ORCID ID: 0000-0001-5405-0159
К. С. Кизименко,
аспірант кафедри менеджменту,
Національний технічний університет України
"Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського"
ORCID ID: 0000-0002-3078-1931

DOI: 10.32702/2306-6814.2020.13—14.12

ЕКСПЕРИМЕНТУВАННЯ ЯК ОБОВ'ЯЗКОВИЙ КОМПОНЕНТ МОДЕЛІ КОРПОРАТИВНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА

М. Kravchenko,
Doctor of Economic Sciences, Associate Professor, Professor of the Department of Management,
National technical university of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute"
К. Kyzymenko,
Postgraduate student of the Department of Management,
National technical university of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute"

EXPERIMENTATION AS AN REQUIRED COMPONENT OF THE CORPORATE ENTREPRENEURSHIP MODEL

У статті обґрунтовується доцільність методологічного опрацювання експериментування як компоненту моделі розроблення інновацій та внутрішнього корпоративного підприємництва. Визначається недостатність наукових праць щодо експериментування у інноваційній діяльності та внутрішньому корпоративному підприємстві, незважаючи на зростаючий практичний інтерес до нього серед менеджерів високої та середньої ланки. В статті розглядаються організаційні аспекти впровадження експериментування в практику внутрішнього корпоративного підприємства, а саме: модель та структури організації експериментів у корпораціях, часові та ресурсні характеристики процесу проведення експерименту, практики та методи систематичного експериментування тощо. Визначається вплив експериментування на інноваційну активність організації. Узагальнюються та аналізуються наявні напрацювання, визначаються напрями досліджень, які, на нашу думку, заслуговують на детальний аналіз.

In this article the expediency of methodological elaboration of experimentation as an approach to innovation and corporate entrepreneurship in organizations are explored. The insufficiency of scientific works on experimentation in innovation activity and internal corporate entrepreneurship is determined, despite the growing practical interest in it among top and middle level managers. In the article this tendency are considered, a number of directions of researches, which, in our opinion, deserve the detailed analysis, are specified. Research in corporate strategy has come a long way since its early days as a purely casebased investigation. Today corporate strategy theory draws not only on ideas from many disciplines, but also develops its own concepts to better describe and predict strategic behavior. Methodologically, however, modern corporate strategy research relies primarily on observational methods using large datasets, developed either from primary or archival sources. An increased use of experiments to address the current integrative and interdisciplinary theory in corporate strategy and to complement existing methods are argued. An illustration of how an experimental approach can lead to useful insights, particularly in corporate strategy domains that

have traditionally seen few applications of this methodology are provided. The main aspects of experimentation in internal corporate entrepreneurship in more detail are also considered, namely the main provisions of experimentation as a research tool, models and structures of experimentation in sustainable organizations, temporal and structural aspects of the experiment process, and what processes can affect innovation organizations, practices, methods, results of systematic experimentation, etc. The specific features of experimentation as an integral component of the innovative internal corporate entrepreneurship model are revealed. The fundamental methodological issues that should be solved for the introduction of systematic experimentation in the practice of internal innovative corporate entrepreneurship are determined.

Ключові слова: інновація, корпоративне підприємництво, експеримент, експериментування.
Key words: innovation, corporate entrepreneurship, experiment, experimenting.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

На сьогодні ділова активність підприємств усіх сфер бізнесу залежить не тільки від правильно організованого менеджменту та вірно підбраного персоналу, а й від того, яким ступенем інноваційності та проактивності володіють наймані працівники. Корпоративне підприємство сьогодні є однією з найактуальніших, перспективних та цікавих моделей інноваційного менеджменту. Мотиви для запровадження системи внутрішнього корпоративного підприємництва є досить прозорими та ясними — прагнення підприємства до позитивних перетворень із застосуванням бізнес-технологій, тобто намагання створити такі умови для співробітників, у яких вони матимуть змогу мислити, створювати та практикувати цінності та поведінку, якою характеризуються успішні підприємці. Одним з невід'ємних компонентів моделі корпоративного підприємництва та одночасно одним з найбільш дієвих інструментів для того, щоб визначити найперспективніші напрямки реалізації потенціалу співробітників, є експериментаторство. Його перевага полягає в тому, що замість традиційних маркетингових досліджень та ретельного планування, підприємець продовжує ітеративно експериментувати у своєму бізнес-середовищі. Але попри практично доведену ефективність експериментування, що виявляється у значному зростанні кількості випадків, коли те чи інше бізнес рішення було прийняте, ґрунтуючись на результатах проведених експериментів, цей напрям є методологічно не опрацьованим та слабо представленим у наукових працях. Зокрема практично відсутні праці, що визначають методи та інструменти проведення експериментів для цілей інноваційної діяльності та внутрішнього корпоративного підприємництва.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Досліджуючи питання експериментаторства не можна не згадати відомого англійського філософа та науковця Ф. Бекона, який став впливовим прихильником експериментальної науки за часів епохи Відродження. Свого часу він не погодився з методом пошуку відповідей на наукові питання методом дедукції та став першим, хто описав експеримент, як науковий метод. Д. Ганс та С. Стерн вважали, що експериментування

може розглядатися як систематичний метод для підприємців, що дозволяє дізнатися про ринкові можливості та про те, як вони можуть бути використані. Вони обґрунтовували доцільність ітеративного експериментування інноваторів у бізнес-середовищі на протидію традиційним маркетинговим дослідженням та ретельному плануванню [21]. О. Бауман та Д. Шмідт зазначали, що експериментування як підхід до розробки інноваційних продуктів, представляє специфічний процес, в якому організація займається пошуком оптимальних шляхів запуску інновацій [4]. Серед вітчизняних науковців питання експериментаторства досліджували І. Капцов та О. Ромашко, які дали тлумачення поняття експерименту, розділили експерименти за методами проведення на фізичний та модельний, а також обґрунтували основні етапи планування проведення експериментів [40].

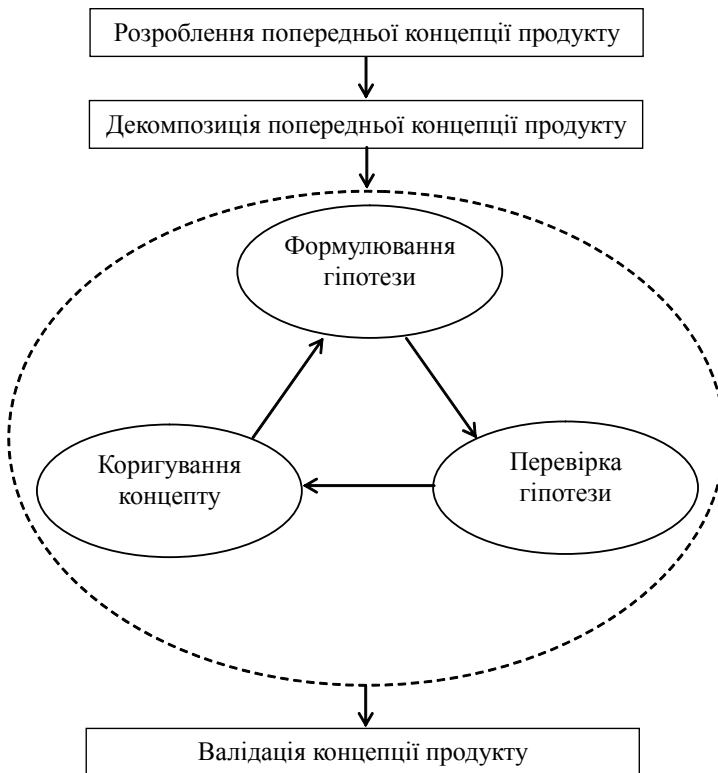
МЕТА СТАТТІ

Метою статті є систематизація наукових та методичних напрацювань щодо експериментування та визначення основних аспектів експериментування в корпоративному підприємстві, зокрема моделі організації експериментів, процесів і структур, що йому сприяють, методів і результатів систематичного експериментування та їх впливу на інноваційність підприємства.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Експеримент являє собою дослідницьку стратегію, яка передбачає цілеспрямоване спостереження за певним процесом в умовах регламентованих змін окремих характеристик умов його протікання. Це сплановане та кероване дослідження, в якому експериментатор впливає на ізольований об'єкт або об'єкти і фіксує зміни в його станах. Дослідження проводиться з метою перевірки гіпотези про причинно-наслідковий зв'язок між впливом незалежної змінної і змінними станами об'єкта (залежної змінної). Експерименти — це основа, на якій розвивається сучасна наука, інновації, а отже і сучасне суспільство. Ще М. Твен зазначав: "Немає нічого кращого, ніж перевіряти усе експериментальним шляхом: у такому випадку можна дійсно здобути знання. Адже будуючи здогадки не можна стати дійсно освіченою людиною".

Рис. 1. Схематичне відображення процесу проведення експериментів у моделі внутрішнього корпоративного інноваційного підприємництва

У підприємстві експерименти стали основою одного з найбільш розповсюджених на сьогодні підходів до запуску нових проєктів — бережливого стартапу (англ. Lean start-up). Цей підхід передбачає перетворення ключових припущень, на основі яких будується бізнес-модель, у гіпотези, які можна перевірити шляхом ретельного поставлених експериментів [35]. Застосування експерименту як підприємницького підходу сприяє більш швидкому розробленню оптимальної бізнес-моделі, з більшою визначеністю та меншими вимогами до ресурсів. Ідея проводити експерименти стала дуже популярною у підприємницькій практиці найбільш розвинених країн, її зазвичай вивчають підприємці в інкубаторах, бізнес-школах та кооперативних просторах як найбільш ефективний та надійний спосіб запуску нових продуктів та послуг [2]. Великі підприємства також почали використовувати принцип "Lean start-up" з метою сприяння корпоративній інноваційній та венчурній діяльності шляхом зменшення часу і витрат на впровадження у виробництво інновацій та мінімізації ризиків [23, 30].

Експериментування не є новою моделлю реалізації інновацій. Ще П. Друкер закликав менеджерів підприємств діяти як науковці та систематично і безпристрасно аналізувати емпіричні показники для виявлення загроз та пошуку можливостей для нових продуктів та послуг [15]. Він наголошував на необхідності уважно прислуховуватись до споживачів, збирати інформацію, що може допомогти проаналізувати і оцінити сприйняття продукту та експериментувати.

Експериментування у підприємстві може розглядатися як систематичний метод для підприємців, що доз-

воляє швидко дізнаватися про ринкові можливості та про те, як вони можуть бути використані. Замість традиційних маркетингових досліджень та ретельного планування, інноватор ітеративно експериментує у своєму бізнес-середовищі [21].

Експериментування як підхід до розробки інноваційних продуктів представляє специфічний процес, в якому організація займається пошуком оптимальних шляхів запуску інновацій [4]. Ітеративний процес, заснований на дослідженні сприйняття клієнтами продукту, замінює інші, більш традиційні методи, включаючи поетапний підхід, технологічну розробку, тактику імітації або просто менш систематичні підходи до визначення реакції ринку. Експериментування як підхід до розробки інноваційних продуктів має такі особливості:

1. Підхід заснований на відповідності запропонованих ідей та можливостей ймовірному попиту споживачів. Прийнятна відповідність продукту ринку досягається тоді, коли ідея або концепція товару співпадає з потребами або проблемами, які відчуває конкретна група споживачів. Під час проведення експерименту концепція продукту та, власне, його цільова аудиторія сприймаються як змінні. З метою оптимізації вони можуть змінюватися до тих пір, доки не буде знайдено найбільш прийнятного балансу відповідності між продуктом та споживачем.

2. Процес розробки продукту через експериментування визначається гіпотезами щодо потреб споживачів (а не технічних особливостей продукту). За такого підходу для прийняття підприємницьких рішень формуються гіпотези щодо всіх умов, які вважаються необхідними та достатніми для задоволення певних потреб споживачів [21]. Це надає можливість команді з розробки продукту або підприємцю розбити основну ідею інноваційного продукту на більш дрібні, що відповідають кожній окремій потребі споживачів. Такі умови можуть бути пов'язаними з особливостями конкретних груп потенційних споживачів, способом їх доступу до продукту, часом та обставинами споживання тощо.

3. Процес експериментування реалізується послідовно. Спочатку визначаються та перевіряються основні гіпотези, потім другорядні. В ідеалі цей процес завершується остаточною розробкою повноцінного інноваційного продукту, попередня концепція якого перевірялася зворотнім зв'язком.

4. Експериментування має на меті мінімізацію всіх видів ресурсів, передусім часових, необхідних для фактичної фізичної розробки інноваційного продукту або його повноцінного прототипу. Водночас велика увага приділяється витратам ресурсів на проведення самого експерименту [16].

Процес проведення експерименту у моделі внутрішнього корпоративного інноваційного підприємства може бути схематично представлений кроками, зображеними на рисунку 1.

Перш за все розробляється попередня концепція нового продукту, яка описує його ключові характеристики та визначає складові формування цінності для конкретних споживачів. Наступний крок включає декомпо-

зицію цієї концепції на конкретні гіпотези, що підлягають перевірці. Далі проводяться експерименти, які підтверджують або скасовують кожну з гіпотез. Самі процедури експерименту потребують ретельного опрацювання, щоб переконатися, що вони здатні перевірити конкретну гіпотезу. За результатами експериментів вносяться корективи в концепцію, після чого експеримент необхідно повторити. Це триває до тих пір, поки не будуть підтверджені ключові гіпотези, що призведе до валідації концепції продукту. В результаті розробляється новий продукт, на який існує експериментально доведений попит потенційних споживачів.

Традиційно корпорації, особливо великі, для впровадження інновацій у виробництво, проводили прикладні дослідження та розробки (НДДКР) у власних спеціалізованих науково-дослідних підрозділах, самостійно експериментуючи над технологією без залучення споживачів. Такий класичний науково-дослідний підхід до розроблення інновацій, інституціоналізований у першій половині минулого століття, реалізовувався професійними науково-технічними працівниками які, як правило, не дуже орієнтувались на потреби споживачів [29]. Це збільшувало ризик створення продукції, що не задовольняє таких потреб. У сучасному динамічному інноваційному бізнес-середовищі такий підхід виявився неефективним через свою тривалість та вартість. Тому з'явилося багато організаційних інструментів, які надають можливість корпораціям отримувати доступ до нових ідей та впроваджувати у виробництво інновації більш гнучко, попередньо перевіряючи реакцію на них та максимально адаптуючи до потреб споживачів. Такі інструменти переважно ґрунтуються на проведенні тестування інновацій через експериментування та можуть бути розділеними на такі категорії [18; 22; 25; 27]:

- інструменти, що мають характер разових заходів, які організовуються корпораціями для вивчення нових ідей та прискорення їх розвитку. До них зокрема відносяться хакатони, геймджеми тощо;

- інструменти, що мають характер постійних заходів, які здійснюються корпораціями для інкубації та розвитку нових ідей. До яких відносяться корпоративні лабораторії інновацій, акселератори, каталізатори тощо.

За даними консалтингової компанії "Капгеміні", на сьогодні 87% великих корпорацій створили власний інноваційний центр або лабораторію, діяльність яких ґрунтується на інтеграції мультидисциплінарних команд для опрацювання нових ідей та розроблення інновацій і, як правило, відповідає підходу "Learn start-up" [7]. Інноваційні лабораторії часто залучають співробітників компанії до розробки ідей та до їх випробування у діючих підрозділах корпорації. У свою чергу корпоративні акселератори та каталізатори передусім вибирають та підтримують зовнішні підприємницькі команди у реалізації їх ідей, якщо проведені ними дослідження споживачів та експерименти доводять відповідність продукту ринку, а отже, є перспективними для корпорації [25; 38].

Необхідно уточнити, які види продуктів та сектори бізнесу найбільше піддаються експериментуванню. Історично склалося, що поняття експериментування тісно пов'язане з технологічним сектором. Програмні рішення, як самостійні, так і частини інтернет-сервісів, можуть

бути запрограмованими та модифікованими відносно швидко, а доступ до потенційних клієнтів є миттєвим та економічно ефективним. Тому в цьому продуктовому просторі експерименти можуть бути дрібними та тривати відносно швидко. Іншим сектором, де експериментування часто практикується, є сектор роздрібних послуг [37]. У цьому секторі великі корпорації можуть скористатися тим, що вони мають тисячі подібних торгових точок, що дозволяє їм поетапно перевіряти, як споживачі реагують на інновації. Залишається відкритим питання про те, наскільки процес експериментування є придатним та яку має специфіку для інших секторів, де розробка товару є більш довготривалою, вимагає більших інвестицій, процес продажу є менш стандартизованим, повільнішим та складнішим, а споживачі є не так легко доступними для зворотного зв'язку та послідовних експериментальних кроків.

Фахівцями визначено типи підприємств, які є більш сприйнятливими до експериментування, ніж інші. Зокрема зазначається, що корпорації, що займаються виробництвом декількох різних категорій товарів, є більш прихильними до постійного експериментування та використання в своїй діяльності результатів експериментів, порівняно з тими, що побудовані на вузьких та більш жорстких бізнес-моделях. Жорсткі бізнес-моделі знижують загалом інноваційну активність корпорацій. Крім того, широке запровадження експериментування у інноваційно активних підприємствах вимагає тісної співпраці і інтеграції між інноваційним підрозділом та відділом по роботі зі споживачами. Для цього доцільним є створення команд, орієнтованих на роботу з клієнтами за конкретними напрямками, в рамках існуючого інноваційного підрозділу. Науковці, орієнтовані на практику, вважають, що експериментування — це лише один елемент в межах широкого впровадження підприємницького методу у корпораціях [30; 33; 36—38].

Експериментування може принципово впливати на розвиток інноваційної діяльності корпорації не лише прискорюючи її, але й змінюючи напрям. Зокрема використання експериментів може призвести до того, що новатори почнуть уникати стратегічного планування на користь більш дрібної покрокової та інтенсивної траєкторії розвитку продукту. Такий підхід перешкоджає виведенню на ринок насправді руйнівних ідей. В цьому контексті необхідно пригадати, що витоки інновацій знаходяться на межі між технологією та ринком. Існує багато досліджень, починаючи з визначальної праці Т. Левіта "Маркетинг короткозорості" [26], які доводять, що надмірна зосередженість на потребах споживачів може завдати шкоди інноваціям [9; 19]. Деякі продукти чи ідеї продуктів є настільки непередбачуваними, що експерименти ризикують призвести до помилкових негативних висновків щодо їх перспективності. В таких випадках необхідно застосовувати специфічний демонстративно-роз'яснювальний підхід до експериментування та першочергову увагу необхідно приділяти вибору сегменту споживачів. Саме такий підхід застосовується при розробці "iPhone". С. Джобс з цього приводу неодноразово стверджував: "Люди не знають, чого хочуть, поки ви не покажете їм це!" [24]. Навіть підривні інновації "виграють" від орієнтації на споживачів, якщо вони зорієнтовані на правильний сегмент споживачів. Необ-

хідно створити теоретичні моделі для симуляції процесу експериментування.

Водночас експериментування може мати непередбачувані наслідки для конкурентної стратегії підприємства. Для підприємства, що впроваджує такий підхід, це фактично є формою відкритості, оскільки воно вибірково розкриває активи знань [1]. Як зазначав А. Контігіанні, експерименти часто включають необхідність розкривати інформацію про свої інновації у зовнішньому середовищі, піддаючи компанію загрозі наслідування [11]. Важливо дослідити, наскільки розкриття інформації в процесі експериментування впливає на кількість та якість імітацій конкурентів. Ще одне питання полягає в тому, чи буде проведення раннього експерименту загрожувати організації, оскільки може зростати очікування споживачів щодо майбутніх випусків продукції. З іншого боку, рання видимість потенційних майбутніх продуктів може залучити зацікавлених сторін, таких як розробники додаткових пристроїв та аксесуарів [5].

Підсумовуючи, можна сказати, що експериментування як підхід до розробки нових продуктів умовах нинішнього бізнес-середовища, коли інноваційна діяльність набуває все більш розширеного характеру, є обов'язковим компонентом моделі корпоративного підприємництва, має багато перспектив порівняно з іншими підходами і тому стає все більш поширеним практично, але залишається недостатньо опрацьованим методологічно та потребує уваги науковців.

ВИСНОВКИ

У цій роботі ми розпочали дослідження організаційних аспектів впровадження експериментування в практику інноваційної діяльності корпорацій. Така проблематика є практично не представленою у працях вітчизняних авторів. Узагальнюючи напрацювання зарубіжних вчених, де розглядаються подібні організаційні аспекти, ми дійшли таких висновків, що обумовлюють перспективи подальших досліджень у цьому напрямі:

— по-перше, попри значне зростання кількості успішних стартап та інноваційних проєктів, які розвивалися на засадах експериментування, дотепер немає повного розуміння того, як правильно мають організовуватись та проводитись експерименти ані у корпоративному, ані у стартап секторі

— по-друге, дослідженню внутрішнього корпоративного експериментування через новизну цього напрямку приділяється відносно мало уваги;

— по-третє, переважно всі праці, що стосуються питань корпоративного експериментування, зосереджені на дослідженні конкретних обмежених за часом програм, які слугують допоміжним інструментом при розробленні інновацій в межах класичного науководослідного підходу, а не на тому, як цілісно інтегрувати експериментування в інноваційний процес корпорацій;

Ми також визначили, що існує мало напрацювань та систематичних доказів щодо проблем, з якими стикаються підприємства при використанні експериментів в інноваційній діяльності, тактики подолання цих проблем та меж застосування експериментів. На цьому ж наголошують і фахівці-практики, які є прихильниками експериментування. Вони зазначають, що дослідники інновацій та підприємництва мають систематизувати дані та

вивчити зростаючу тенденцію експериментування у інноваційно активних корпораціях [11].

Важливо більш чітко визначити організаційні форми та структури, що сприяють експериментуванню, та особливості відповідного організаційного проектування для різних типів підприємств. Відкритими залишаються питання щодо того, які формальні методи можна використовувати для визначення пріоритетів гіпотез для експериментування; хто в рамках створеної проєктної групи повинен брати участь у розробці та інтерпретації результатів експериментів; за якими критеріями оцінювати якість та надійність результатів експериментування тощо. Доцільно визначити типи продуктів, при розробленні яких доцільно застосовувати експериментування, а також організаційні конструкції, що сприяють цьому. Відповіді на ці та пов'язані з ними питання мають вирішальне значення для запровадження практики експериментування на вітчизняних підприємствах. Водночас слід зазначити, що, як і будь-який відносно новий недостатньо опрацьований науково-практичний напрямок, експериментаторство постійно вимагає удосконалення та впровадження новітніх підходів, методів та інструментів з метою розвитку, тому виникає перманентна потреба у створенні новітніх розробок, доповнень та представлення сучасних концепцій.

Література:

1. Alexy O., George G., Salter A. Cui bono? The selective revealing of knowledge and its implications for innovative activity. *Academy of Management Review*. 2013. Vol. 38. No. 2. Pp. 270—291.
2. Aulet B. *Disciplined entrepreneurship: 24 steps to a successful startup*. Hoboken: John Wiley & Sons, 2013. 288 p.
3. Bacon F. *Novum organum. The story of philosophy* / ed. by Durant W. New York, 1926. Pp. 100—110.
4. Baumann O., Schmidt J., Stieglitz N. Effective search in rugged performance landscapes: a review and outlook. *Journal of Management*. 2019. Vol. 45. No. 1. Pp. 285—318.
5. Bhaskaran S., Erzurumlu S., Ramachandran K. Sequential product development and introduction by cash-constrained start-ups. *Georgia Tech Scheller College of Business Research Paper*. 2018. Vol. 39. Pp. 18—34.
6. Blank S., Dorf B. *The startup owner's manual: the step-by-step guide for building a great company*. Pescadero: K&S Ranch, 2012. 608 p.
7. The discipline of innovation — making sure your innovation center actually makes your organization more innovative. Capgemini Digital Transformation Institute, 2017. URL: <https://www.capgemini.com> (accessed: June 4, 2020).
8. Carlile P. A pragmatic view of knowledge and boundaries: boundary objects in new product development. *Organization Science*. 2002. Vol. 13. No. 4. Pp. 442—455.
9. Christensen C. *The innovator's dilemma: When new technologies cause great firms to fail*. Boston: Harvard Business School Press, 1997. 320 p.
10. Cohen S., Bingham C., Hallen B. The role of accelerator designs in mitigating bounded rationality in new ventures. *Administrative Science Quarterly*. 2019. Vol. 64. Iss. 4. Pp. 810—854.

11. Contigiani A. Experimentation and appropriability in early-stage ventures: evidence from the US software industry. SSRN. 2020. URL: <https://ssrn.com/abstract=3282261> (accessed: May 9, 2020).
12. Contigiani A., Levinthal D. Situating the construct of lean start-up: adjacent conversations and possible future directions. *Industrial and corporate change*. 2019. Vol. 28. No. 3. Pp. 551—564.
13. Dougherty. D. Interpretive barriers to successful product innovation in large firms. *Organization Science*. 1992. Vol. 3. No. 2. Pp. 179—202.
14. Dougherty. D. Organizing for innovation in complex innovation systems. *Innovation: Organization & Management*. 2017. Vol. 19. No. 1. Pp. 11—15.
15. Drucker P. *Innovation and entrepreneurship*. Oxford: Elsevier, 1985. 294 p.
16. Eisenmann T., Ries E., Dillard S. Hypothesis-driven entrepreneurship: the lean startup. Harvard business school background note. no. 812—095. Cambridge: Harvard Business School Publishing, 2011. 26 p.
17. Fecher F., Winding J., Hutter K., Fuller J. Innovation labs from a participants' perspective. *Journal of business research*. 2020. Vol. 110. Pp. 567—576.
18. Flores M., Golob M., Maklin D., Herrera M. How can hackathons accelerate corporate innovation? *APMS Advances in Production Management Systems. Production Management for Data-Driven. Intelligent. Collaborative and Sustainable Manufacturing* (Seoul, August 26—30, 2018). URL: https://www.researchgate.net/publication/327202712_How_Can_Hackathons_Accelerate_Corporate_Innovation (accessed: May 10, 2020).
19. Foster R. *Innovation: THE attacker's advantage*. New York: Summit books, 1988. 316 p.
20. Gambardella A., Camuffo A., Cordova A. Spina C. A scientific approach to entrepreneurial decision making: evidence form a randomized control trial. *Management Science*. 2020. Vol. 66. Iss. 2. Pp. 503—1004.
21. Gans J., Stern S., Wu. J. Foundations of entrepreneurial strategy. *Strategic Management Journal*. 2019. Vol. 40. No. 5. Pp. 736—756.
22. Granados C., Pareja-Eastaway M. How do collaborative practices contribute to innovation in large organisations? The case of hackathons. *Innovation: Organization & Management*. 2019. Vol. 21. Iss. 4. Pp. 487—505.
23. Humble J., Molesky J., O'Reilly B. *Lean enterprise: how high performance organizations innovate at scale*. Sebastopol: O'Reilly Media, 2014. 352 p.
24. Isaacson W. *Steve Jobs: a biography*. Waterville: Thorndike Press, 2011. 656 p.
25. Kohler T. Corporate accelerators: building bridges between corporations and startups. *Business Horizons*. 2016. Vol. 59. No. 3. Pp. 347—357.
26. Levitt T. Marketing myopia. *Harvard Business Review*. 1960. Vol. 38. No. 4. Pp. 24—47. URL: <https://canvas.harvard.edu> (accessed: June 10, 2020).
27. Lewis M., Moultrie J. The organizational innovation laboratory. *Creativity and Innovation Management*. 2005. Vol. 14. No. 1. Pp. 73—83.
28. Magadley W., Birdi K. Innovation labs: an examination into the use of physical spaces to enhance organizational creativity. *Creativity and Innovation Management*. 2009. Vol. 18. No. 4. Pp. 315—325.
29. Mowery D. Plus ca change: Industrial R&D in the "third industrial revolution. *Industrial and Corporate Change*. 2009. Vol. 18. No. 1. Pp. 1—50.
30. O'Reilly C., Tushman M. *Lead and disrupt how to solve the innovator's dilemma*. Redwood City: Stanford University Press, 2016. 278 p.
31. Owens T., Fernandez O. *The lean enterprise: how corporations can innovate like startups*. Hoboken: Wiley, 2014. 256 p.
32. Pe-Than E., Nolte A., Filippova A., Bird C., Scallen S., Herbsleb J. Designing corporate hackathons with a purpose: the future of software development. *IEEE Software*. 2019. Vol. 36. No. 1. Pp. 15—22.
33. Porac J., Thomas H., Baden-Fuller C. Competitive groups as cognitive communities: the case of Scottish knitwear manufacturers. *Journal of Management Studies*. 1989. Vol. 26. No. 4. Pp. 397—416.
34. Puranam P. When will we stop studying innovations in organizing and start creating them? *Innovation: Organization & Management*. 2017. Vol. 19. No. 1. Pp. 5—10.
35. Ries E. *The lean startup: how today's entrepreneurs use continuous innovation to create radically successful businesses*. New York: Crown Books, 2011. 336 p.
36. Ries E. *The startup way: how modern companies use entrepreneurial management to transform culture and drive long-term growth*. New York: Currency, 2017. 400 p.
37. Ries E., Euchner J. What large companies can learn from start-ups". *Research-Technology Management*. 2013. Vol. 56. No. 4. Pp. 12—16.
38. Shankar R., Shepherd D. Accelerating strategic fit or venture emergence: different paths adopted by corporate accelerators. *Journal of Business Venturing*. 2019. Vol. 34. No. 5. Pp. 5—11.
39. Twain M. *Eve's Diary*. New York: Harper & Brothers, 1906. 62 p., URL: <https://www.gutenberg.org> (accessed: May 23, 2020).
40. Капцов І.І., Ромашко О.В., Гапонова Л.В., Гранкіна В. В. Організація наукових досліджень: методичні вказівки до самостійної роботи студентів з дисципліни. Харків: ХНАМГ, 2009. 38 с.

References:

1. Alexy, O. George, G. and Salter, A. (2013), "Cui bono? The selective revealing of knowledge and its implications for innovative activity", *Academy of Management Review*, vol. 38, no. 2, pp. 270—291.
2. Aulet, B. (2013), *Disciplined entrepreneurship: 24 steps to a successful startup*, John Wiley & Sons, Hoboken, USA.
3. Bacon, F. (1926). "Novum organum", *The story of philosophy*, Simon & Schuster, New York, USA, pp. 100—110.
4. Baumann, O., Schmidt, J. and Stieglitz, N. (2019), "Effective search in rugged performance landscapes: A review and outlook", *Journal of Management*, vol. 45, no. 1, pp. 285—318.
5. Bhaskaran, S. Erzurumlu, S. and Ramachandran, K. (2018), "Sequential product development and introduction by cash-constrained start-ups", *Georgia Tech Scheller College of Business Research Paper*, vol. 39, pp. 18—34.
6. Blank, S. and Dorf, B. (2012), *The startup owner's manual: The step-by-step guide for building a great company*, K&S Ranch, Pescadero, Canada.

7. Capgemini Digital Transformation Institute (2017), The discipline of innovation - Making sure your innovation center actually makes your organization more innovative, available at: <https://www.capgemini.com> (Accessed 4 Jun 2020).
8. Carlile, P. (2002), "A pragmatic view of knowledge and boundaries: Boundary objects in new product development", *Organization Science*, vol. 13, no. 4, pp. 442—455.
9. Christensen, C. (1997), *The innovator's dilemma: When new technologies cause great firms to fail*, Harvard Business School Press, Boston, USA.
10. Cohen, S. Bingham, C. and Hallen, B. (2019), "The role of accelerator designs in mitigating bounded rationality in new ventures", *Administrative Science Quarterly*, vol. 64, iss. 4, pp. 810—854.
11. Contigiani, A. (2020), "Experimentation and appropriability in early-stage ventures: evidence from the US software industry", SSRN, 16 Apr, available at: <https://ssrn.com/abstract=3282261> (Accessed 9 May 2020).
12. Contigiani, A. and Levinthal, D. (2019), "Situating the construct of lean start-up: adjacent conversations and possible future directions", *Industrial and Corporate Change*, vol. 28, no. 3, pp. 551—564.
13. Dougherty, D. (1992), "Interpretive barriers to successful product innovation in large firms", *Organization Science*, vol. 3, no. 2, pp. 179—202.
14. Dougherty, D. (2017), "Organizing for innovation in complex innovation systems", *Innovation: Organization & Management*, vol. 19, no. 1, pp. 11—15.
15. Drucker, P. (1985), *Innovation and entrepreneurship*, Elsevier, Oxford, Great Britain.
16. Eisenmann, T. Ries, E. and Dillard, S. (2011), "Hypothesis-driven entrepreneurship: The lean startup", Harvard business school background note, vol. 812-095, Harvard Business School Publishing, Cambridge, USA.
17. Fecher, F. Winding, J. Hutter, K. and Fuller, J. (2020), "Innovation labs from a participants' perspective", *Journal of business research*, vol. 110, pp. 567—576.
18. Flores, M. Golob, M. Maklin, D. and Herrera, M. (2018), "How can hackathons accelerate corporate innovation?", *APMS Advances in Production Management Systems. Production Management for Data-Driven, Intelligent, Collaborative and Sustainable Manufacturing*, Seoul, Korea, Aug 26—30, available at: https://www.researchgate.net/publication/327202712_How_-_Can_Hackathons_Accelerate_Corporate_Innovation (Accessed 10 May 2020).
19. Foster, R. (1988), *Innovation: The attacker's advantage*, Summit books, New York, USA.
20. Gambardella, A. Camuffo, A. Cordova, A. and Spina, C. (2020), "A scientific approach to entrepreneurial decision making: Evidence from a randomized control trial", *Management Science*, vol. 66, no. 2, pp. 503—1004.
21. Gans, J. Stern, S. and Wu, J. (2019), "Foundations of entrepreneurial strategy", *Strategic Management Journal*, vol. 40, no. 5, pp. 736—756.
22. Granados, C. and Pareja-Eastaway, M. (2019), "How do collaborative practices contribute to innovation in large organisations? The case of hackathons", *Innovation: Organization & Management*, vol. 21, iss. 4, pp. 487—505.
23. Humble, J. Molesky, J. and O'Reilly, B. (2014), *Lean enterprise: How high performance organizations innovate at scale*, O'Reilly Media, Sebastopol, Canada.
24. Isaacson, W. (2011), *Steve Jobs: A Biography*, Thorndike Press, Waterville, USA.
25. Kohler, T. (2016), "Corporate accelerators: Building bridges between corporations and startups", *Business Horizons*, vol. 59, no. 3, pp. 347—357.
26. Levitt, T. (1960), "Marketing myopia", *Harvard Business Review*, vol. 38, no. 4, pp. 24—47, available at: <https://canvas.harvard.edu> (Accessed 10 Jun 2020).
27. Lewis, M. and Moultrie, J. (2005), "The organizational innovation laboratory", *Creativity and Innovation Management*, vol. 14, no. 1, pp. 73—83.
28. Magadley, W. and Birdi, K. (2009), "Innovation labs: An examination into the use of physical spaces to enhance organizational creativity", *Creativity and Innovation Management*, vol. 18, no. 4, pp. 315—325.
29. Mowery, D. (2009), "Plus ça change: Industrial R&D in the 'third industrial revolution'", *Industrial and Corporate Change*, vol. 18, no. 1, pp. 1—50.
30. O'Reilly, C. and Tushman, M. (2016), *Lead and disrupt: How to solve the innovator's dilemma*, Stanford University Press, Redwood City, USA.
31. Owens, T. and Fernandez, O. (2014), *The lean enterprise: How corporations can innovate like startups*, Wiley, Hoboken, USA.
32. Pe-Than, E. Nolte, A. Filippova, A. Bird, C. Scallen, S. and Herbsleb, J. (2019), "Designing corporate Hackathons with a purpose: The future of software development", *IEEE Software*, vol. 36, no. 1, pp. 15—22.
33. Porac, J. Thomas, H. and Baden-Fuller, C. (1989), "Competitive groups as cognitive communities: The case of Scottish knitwear manufacturers", *Journal of Management Studies*, vol. 26, no. 4, pp. 397—416.
34. Puranam, P. (2017), "When will we stop studying innovations in organizing, and start creating them?", *Innovation: Organization & Management*, vol. 19, no. 1, pp. 5—10.
35. Ries, E. (2011), *The lean startup: How today's entrepreneurs use continuous innovation to create radically successful businesses*, Crown Books, New York, USA.
36. Ries, E. (2017), *The startup way: How modern companies use entrepreneurial management to transform culture and drive long-term growth*, Currency, New York, USA.
37. Ries, E. and Euchner, J. (2013), "What large companies can learn from start-ups", *Research-Technology Management*, vol. 56, no. 4, pp. 12—16.
38. Shankar, R. and Shepherd, D. (2019), "Accelerating strategic fit or venture emergence: Different paths adopted by corporate accelerators", *Journal of Business Venturing*, vol. 34, no. 5, pp. 5—11.
39. Twain, M. (1906), *Eve's Diary*, Harper & Brothers, New York, USA, available at: <https://www.gutenberg.org> (Accessed 23 May 2020).
40. Kaptsov, I. Romashko, O. Gaponova, L. and Grankina, V. (2009), *Organizaciya naukovykh doslidzhen [Organization of scientific research]*, KNAMG, Kharkiv, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 22.07.2020 р.

О. В. Ульянченко,
д. е. н., професор, член-кореспондент НААН України, професор кафедри маркетингу,
підприємництва і організації виробництва, Харківський національний аграрний університет
імені В. В. Докучаєва, м. Харків
ORCID ID: 0000-0002-5085-0869
К. О. Утенкова,
к. е. н., доцент, доцент кафедри обліку та аудиту,
Харківський національний аграрний університет імені В. В. Докучаєва, м. Харків
ORCID ID: 0000-0001-9097-5431

DOI: 10.32702/2306-6814.2020.13—14.19

МОНІТОРИНГ ЕФЕКТИВНОСТІ УПРАВЛІННЯ МЕХАНІЗМОМ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ АГРАРНОГО СЕКТОРУ

О. Ulianchenko,
Doctor of Economic Sciences, Professor, Professor of the Department of marketing, entrepreneurship and production
organization, Corresponding member of the National Academy of Agrarian Sciences of Ukraine, Kharkiv National
Agrarian University named after V. V. Dokuchaiev, Kharkiv
K. Utenkova,
PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department of accounting
and audit of Kharkiv National Agrarian University named after V. V. Dokuchaiev, Kharkiv

MONITORING THE EFFECTIVENESS OF THE MANAGEMENT OF THE MECHANISM OF ECONOMIC SECURITY OF THE AGRICULTURAL SECTOR

Метою статті є обґрунтування методичних підходів до розробки паспорту загроз для економічної безпеки, що є передумовою впровадження єдиної та ефективної системи комплексного аналізу та всебічного моніторингу загроз економічній безпеці аграрного сектору.

Методологічною базою наукового дослідження є системний підхід до вивчення економічної безпеки аграрного сектору економіки України. Для вирішення визначених завдань у процесі дослідження використано загальнонаукові та спеціальні методи, а саме: діалектичний метод пізнання економічних явищ, принципи економічної теорії щодо економічної безпеки; методи теоретичного узагальнення та порівняння використовувались у процесі опрацювання літературних джерел та вивчення поставлених питань; абстрактно-логічний для теоретичного узагальнення висновків та аналізу результатів дослідження.

Обґрунтовано необхідність розробки науково-методичного апарату аналізу та прогнозування загроз економічній безпеці аграрного сектору, а також напрацювання методики розробки паспорта загроз для економічної безпеки аграрного сектору.

Паспорт загроз для економічної безпеки дає можливість виявити та оцінити дії або події, що створюють загрозу для реалізації життєво важливих економічних інтересів підприємств аграрного сектору, а також визначити основні організаційно-правові механізми забезпечення економічної безпеки. Він визначає готовність установи до попередження і зниження зовнішніх і внутрішніх економічних загроз, а також наслідків надзвичайних ситуацій, в т. ч. і в економічній сфері.

Моніторинг стану економічної безпеки не повинен обмежуватися окремими підприємствами. Він має здійснюватися на інституційній основі та базуватися не тільки на фактичних даних стану економічної безпеки за певний період часу, а й враховувати тенденції розвитку загроз.

The purpose of the article is to substantiate the methodological approaches to the development of a passport of threats to economic security, which is a prerequisite for the introduction of a unified and effective system of complex analysis and comprehensive monitoring of the threats to economic security of the agricultural sector.

The methodological basis of the scientific research is a systematic approach to studying the economic security in the agrarian sector of the Ukrainian economy. To solve the defined problems in the process of research general scientific and special methods, namely: dialectical method of knowledge of economic phenomena, principles of economic theory as to the economic security were used; methods of theoretical generalization and comparison were applied in the process of elaborating literary sources and studying the raised questions; abstract-logical was used for the theoretical generalization of conclusions and the analysis of research results.

The necessity of developing a scientific and methodological apparatus for analyzing and forecasting threats to the economic security of the agricultural sector, as well as the development of methods for creating a passport of threats to the economic security of the agricultural sector.

The Passport of Threats to Economic Security is a document that allows to identify and assess actions or events that pose a threat to the realization of vital economic interests of agricultural enterprises, as well as to identify the main organizational and legal mechanisms for economic security. It determines the readiness of the institution to prevent and reduce external and internal economic threats, as well as the consequences of emergency situations, including in the economic sphere.

Monitoring of economic security state should not be limited to individual enterprises. It should be carried out on the institutional basis and grounded not only on the actual data of the state of economic security over a period of time, but also take into account trends in the development of threats.

Ключові слова: економічна безпека, аграрний сектор, паспорт загроз, моніторинг, загрози, індикатори, алгоритм паспортизації.

Keywords: economic security, agrarian sector, passport of threats, monitoring, threats, indicators, certification algorithm.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Ефективність управління механізмом економічної безпеки аграрного сектору характеризується, насамперед, станом економічної безпеки окремих підприємств, а також їх захищеністю від певних загроз та здатністю протидіяти цим загрозам.

Побудова дієвої системи моніторингу ефективності управління механізмом економічної безпеки аграрного сектору у сучасних умовах набуває все більшої актуальності. Система моніторингу серед іншого передбачає розробку паспортів загроз для економічної безпеки, що зумовило напрям наших подальших досліджень. Розробка паспортів загроз і постійне корегування їх змісту, на нашу думку, є ключовою передумовою впровадження єдиної та ефективної системи комплексного аналізу та всебічного моніторингу загроз економічній безпеці, а також запровадження системи стратегічних заходів у сфері аграрної економіки, яка б була адекватною сучасним умовам господарювання.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ПУБЛІКАЦІЙ І ДОСЛІДЖЕНЬ

Проблеми економічної безпеки як на рівні держави, так і на рівні окремих підприємств, вже не один рік привертають увагу вітчизняних і зарубіжних науковців, про що свідчать чисельні наукові публікації, присвячені цій тематиці.

Необхідно зазначити, що на сьогодні відсутні комплексні розробки у напрямі створення паспорту загроз для економічної безпеки аграрного сектору. Однак можна констатувати наявність досліджень щодо паспортизації загроз національній безпеці у цілому. Зокрема, колективом авторів Г.П. Ситник, В.І. Абрамов, В.А. Мандрагеля та ін. [1] здійснено обґрунтування концептуальних та організаційно-правових засад розробки паспортів загроз національній безпеці України. Авторами зроблено акцент на використанні таких паспортів при прийнятті державно-управлінських рішень.

У свою чергу О.Ф. Яременко досліджує окремі аспекти формування паспорту загроз підприємства і пропонує використовувати його при побудові системи управління економічною безпекою підприємства [2]. А.Н. Корнеєвим також досліджено деякі питання паспортизації економічної безпеки [3].

Науковцями також зроблено спробу дослідження теоретичних засад паспортизації окремих складових економічної безпеки. Зокрема З.К. Бондар розглядає можливість створення паспорту загроз продовольчій безпеці [4]. Ю.М. Білий обґрунтовує доцільність впровадження в державно-управлінську практику паспортів загроз фінансовій безпеці [5].

Однак все це не наближає нас до вирішення проблеми моніторингу ефективності управління механізмом економічної безпеки аграрного сектору.

Таблиця 1. Вагові коефіцієнти функціональних складових економічної безпеки аграрних підприємств, що використані під час паспортизації загроз

Складова економічної безпеки	Ваговий коефіцієнт
Фінансова	0,15
Кадрово-інтелектуальна	0,1
Виробничо-технологічна	0,1
Політико-правова	0,07
Безпека прийняття рішень і захищеність інформації	0,06
Екологічна	0,05
Інвестиційно-інноваційна	0,06
Соціальна	0,05
Маркетингова	0,06
Ресурсно-технічна	0,08
Енергетична	0,07
Продовольча	0,06
Транспортна	0,04
Зовнішньо-економічна	0,05

Джерело: розробка авторів.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є обґрунтування методичних підходів до розробки паспорту загроз для економічної безпеки, що є передумовою впровадження єдиної та ефективної системи комплексного аналізу та всебічного моніторингу загроз економічній безпеці аграрного сектору.

ВИКЛАД ОСНОВНИХ РЕЗУЛЬТАТІВ ДОСЛІДЖЕННЯ

Запорукою успішного функціонування аграрного підприємства в умовах мінливого середовища є ефективне управління власною економічною безпекою. У цьому контексті важливим є розуміння ключових факторів, що мають вплив на економічну безпеку [6].

Зважаючи на це, перед нами постала необхідність у розробці науково-методичного апарату аналізу та прогнозування загроз економічній безпеці аграрного сектору, а також напрацюванні методики розробки паспорту загроз для економічної безпеки аграрного сектору.

Передусім, необхідно уточнити сутність і завдання паспорту загроз, щоб чітко розуміти зміст розробок у цьому напрямі.

Паспорт загроз для економічної безпеки дає можливість виявити та оцінити дії або події, що створюють загрозу для реалізації життєво важливих економічних інтересів підприємств аграрного сектору, а також визначити основні організаційно-правові механізми забезпечення економічної безпеки. Він є інформаційно-довідковим документом, що визначає готовність установи до попередження і зниження зовнішніх і внутрішніх економічних погроз, а також наслідків надзвичайних ситуацій, в т.ч. і в економічній сфері.

Формування паспорту загроз має бути здійснено виходячи із таких теоретичних і методологічних засад.

Об'єктами паспортизації є підприємства аграрного сектору незалежно від форм власності чи організаційно-правових форм.

Завданнями паспортизації є:

- 1) моніторинг загроз економічній безпеці аграрних підприємств;
- 2) аналіз стану економічної безпеки на рівні підприємства, регіону чи аграрного сектору загалом;
- 3) розробка стратегії розвитку економічної безпеки у аграрному секторі економіки.

Оновлення інформації у паспорті загроз для економічної безпеки:

- 1) обов'язково — раз на рік;

- 2) достроково:

у разі зміні керівництва підприємством;

у разі реорганізації підприємства (відповідно до Цивільного кодексу України [7] — це повна або часткова заміну власників корпоративних прав підприємства, зміна організаційно-правової форми організації бізнесу, ліквідація окремих структурних підрозділів або створення на базі одного підприємства кількох, наслідком чого є передача або прийняття його майна, коштів, прав та обов'язків правонаступником);

у разі зміни напряму (виду) діяльності;

у випадку надзвичайної ситуації, стихійного лиха тощо.

Типова форма Паспорту загроз для економічної безпеки була розроблена нами і передбачає наступну структуру. Паспорт має три частини:

I. Загальна інформація.

II. Ключові загрози та оцінка їх рівня і можливих наслідків.

III. Моніторинг індикаторів економічної безпеки у розрізі функціональних складових.

У першій частині має бути подана інформація про підприємство, яке полягає паспортизації, а саме:

1. Назва підприємства.
2. Код ЄДРПОУ.
3. Юридична адреса.
4. Місце розташування.
5. Форма власності.
6. Вид економічної діяльності.
7. Площа земельних угідь, га.
8. Середня кількість працівників, осіб.
9. ПІБ керівника.

У другій частині передбачено перелік основних внутрішніх і зовнішніх загроз, оцінка їх рівня і можливих наслідків. Перелік таких загроз було обґрунтовано нами у результаті проведених досліджень [6]. По кожній із загроз мають бути визначені відповідні характеристики, а саме:

1. Об'єкт загрози. Об'єкт загрози має бути визначений як певний життєво важливий інтерес підприємства (цінність), проти реалізації якого (яких) спрямована загроза.

2. Джерело загрози. Джерелом загрози може бути певне середовище, суб'єкт, явище, процес, подія тощо, які створюють небезпеку реалізації загрози.

3. Імовірність виникнення загрози. У цій графі необхідно оцінити у балах від 0 до 10 наскільки імовірно, що для конкретно цього підприємства виникне та чи інша загроза. Імовірність виникнення однієї і тієї ж загрози для різних підприємств може бути різною, саме тому важливо визначити цей показник. Залежно від результату оцінки імовірності загрози підприємство має вирі-

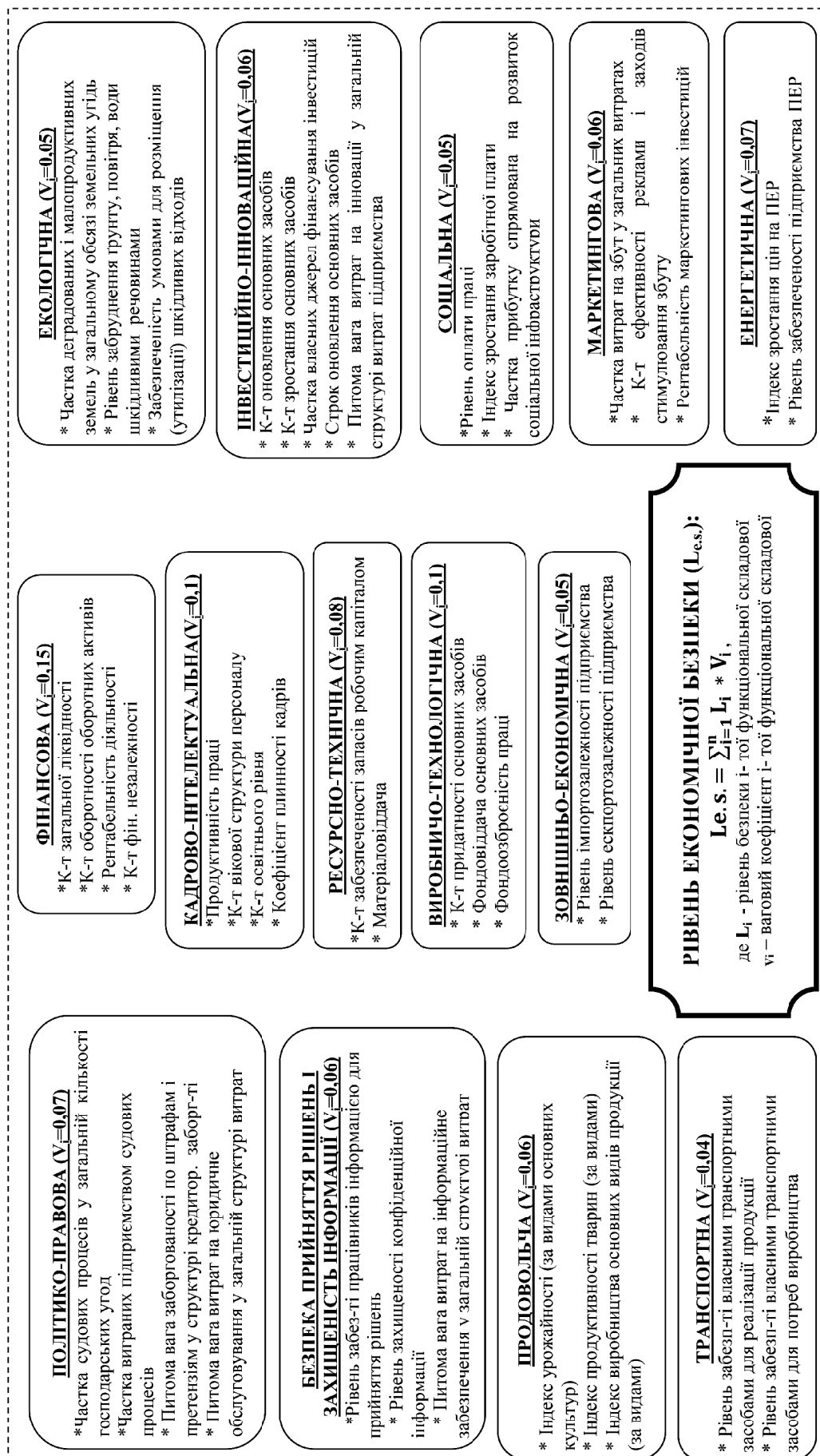

Рис. 1. Система моніторингу індикаторів економічної безпеки підприємств аграрного сектору

Джерело: розробка авторів.

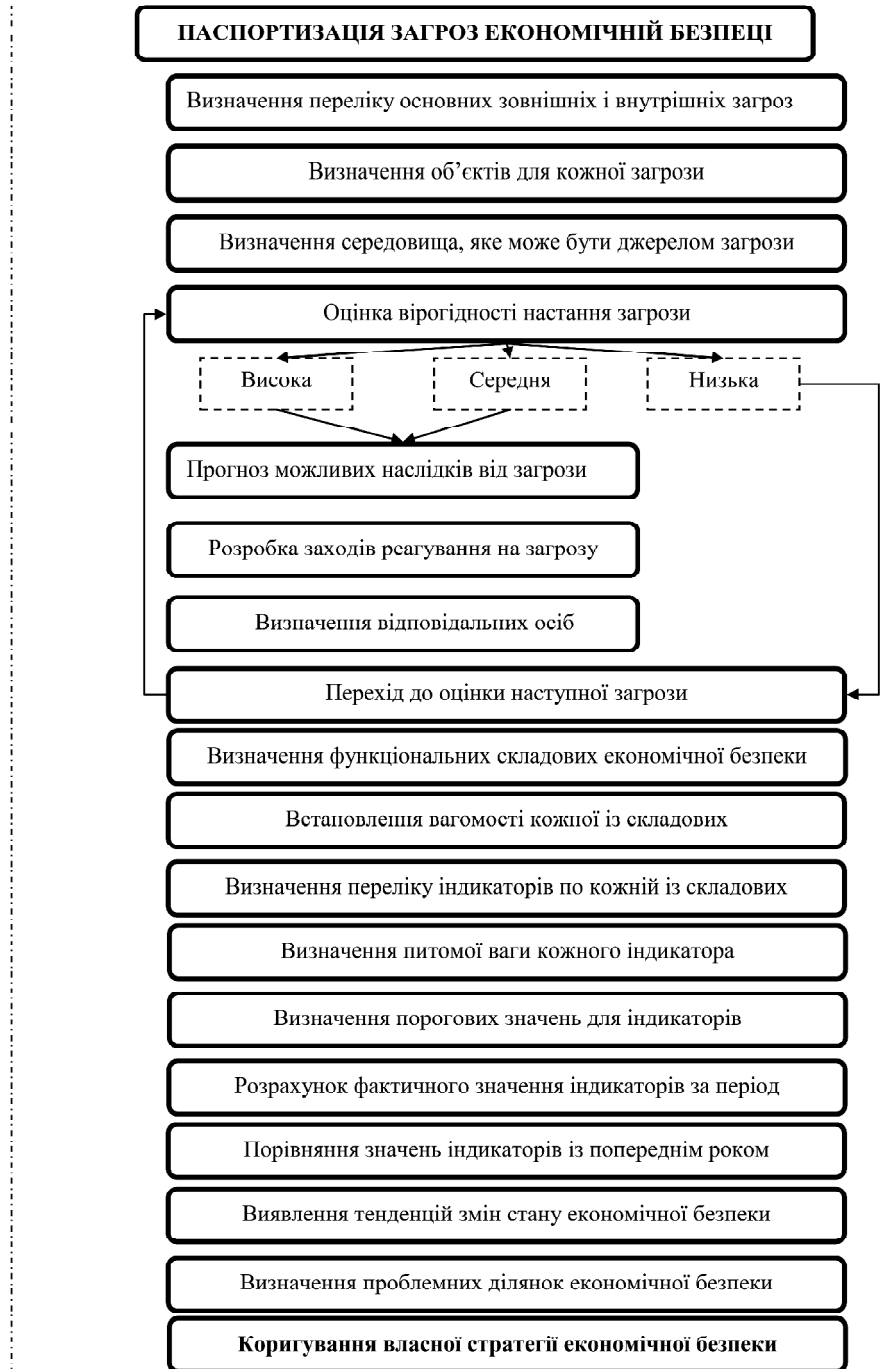

Рис. 2. Алгоритм паспортизації загроз економічній безпеці

Джерело: розробка авторів.

шити чи актуальна ця загроза саме для нього і чи слід вживати подальші дії щодо попередження чи протидії загрозі.

Оцінка імовірності виникнення загрози може бути здійснена як силами підприємства, так і шляхом залучення експертів, як це було описано у третьому розділі роботи.

4. Можливі наслідки. У цій графі передбачено моделювання ситуації, якщо загроза все ж таки настане. Необхідно чітко усвідомлювати можливі наслідки, які можуть мати місце для підприємства.

Прогноз можливих наслідків загрози повинен ґрунтуватися на тенденції розвитку загрози і об'єктивних да-

них моніторингу загрози. На цьому етапі принципово важливою є кількісна оцінка (хоча б орієнтовна) можливих наслідків впливу загрози на процес реалізації життєво важливих інтересів. Вказана оцінка є ключовою передумовою для побудови (уточнення) ієрархії загроз (складових загроз), без якої практично неможливо здійснити раціональний розподіл наявних ресурсів, які спрямовуються на виявлення, прогнозування, запобігання та нейтралізацію (пониження рівня) загрози в процесі стратегічного планування забезпечення економічної безпеки [1].

5. Способи і методи реагування на загрозу. Важливо уявляти, яким чином підприємство повинно реагува-

ти на ту чи іншу загрозу. Для цього має бути чітке розуміння того, що рівень впливу на різні загрози буде різним. Для зовнішніх загроз, які підприємство не може відвернути чи вплинути на них, пропонується варіант 1 — пристосування; для зовнішніх загроз, вплив яких можна стримати або зменшити, пропонується варіант 2 — захист. Для усунення уже існуючих внутрішніх загроз пропонується варіант 3 — нейтралізація; для профілактики або попередження внутрішніх загроз, які потенційно можуть виникнути, пропонується варіант 4 — запобігання.

Очевидно, що вплинути на такі загрози, як непомірквані зміни у законодавстві; диспаритет цін; значний податковий тиск тощо підприємство не може, а тому використовує варіант 1 — пристосування. Такі загрози, як втрата ринків збуту; недобросовісна конкуренція; рейдерські захоплення; низька конкурентоспроможність продукції тощо передбачають варіант 2 — захист і т.д.

За бажанням підприємства ця графа Паспорту загроз може бути деталізована до рівня визначення алгоритму дій суб'єктів забезпечення безпеки, підпорядкованих їм сил і засобів.

6. Суб'єкти забезпечення безпеки. Суб'єкти забезпечення безпеки можуть бути визначені як відповідні служби чи відділи підприємства (служба охорони, інформаційно-аналітичний відділ, фінансовий відділ, економічний відділ тощо) посадові особи (директор, головний економіст, маркетолог і т.д.) або може бути подано перелік прізвищ конкретних осіб.

Третя частина Паспорту загроз передбачає моніторинг індикаторів економічної безпеки у розрізі функціональних складових. Пропонується здійснювати моніторинг шляхом використання запропонованої системи індикаторів.

У третій частині подано перелік функціональних складових економічної безпеки, що був обґрунтований автором раніше [8]. Зокрема мова йде про такі складові: фінансова, кадрово-інтелектуальна, виробничо-технологічна, політико-правова, безпека прийняття рішень і захищеність інформації, екологічна, інвестиційно-інноваційна, соціальна, маркетингова, ресурсно-технічна, енергетична, продовольча, транспортна, зовнішньоекономічна.

По кожній із них визначено ваговий коефіцієнт, який дозволяє зрозуміти вагомість кожної складової у структурі економічної безпеки (таблиця 1). Вагові коефіцієнти визначені автором на підставі результатів експертного оцінювання, що було проведено за власною методикою [9]. Опитування проведено шляхом анкетування

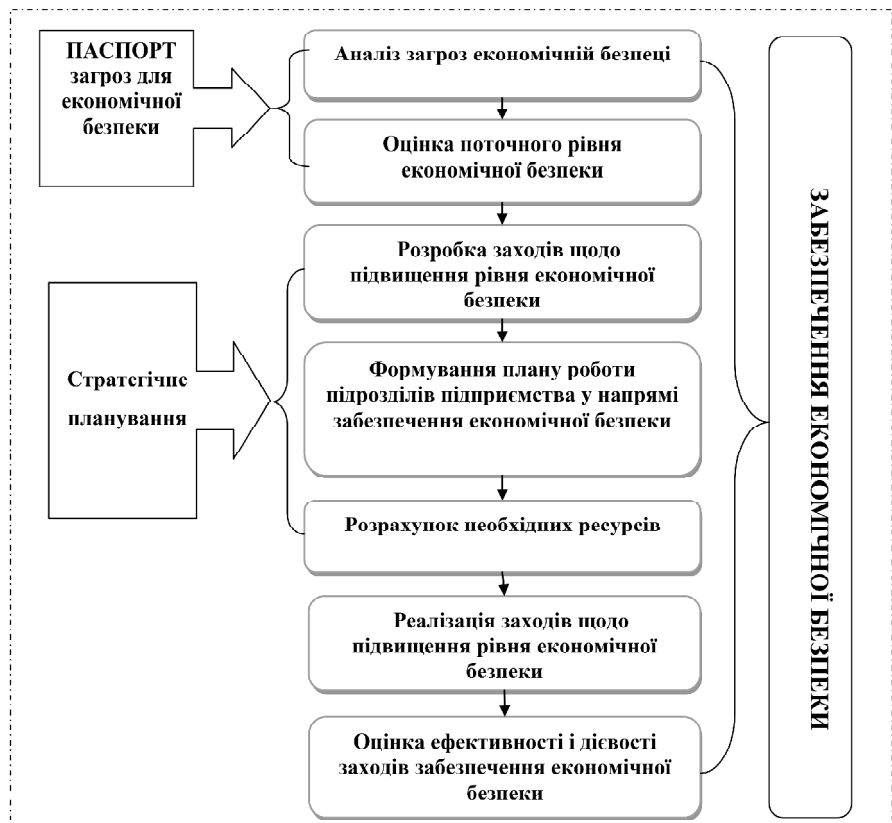

Рис. 3. Місце паспортизації загроз у процесі забезпечення економічної безпеки підприємства

Джерело: розробка авторів.

групи експертів, яка була сформована із провідних учених-економістів та представників виробництва, що мають практичний досвід роботи у сільськогосподарських підприємствах.

Зрозуміло, що чим більше значення вагового коефіцієнта, тим більший вплив на економічну безпеку має та чи інша складова. Наприклад, фінансова складова має найбільший вплив, про що свідчить коефіцієнт 0,15, транспортна складова із коефіцієнтом 0,04 впливає найменше.

Для моніторингу змін у структурі економічної безпеки пропонується використовувати певну систему індикаторів, які характеризують відповідну складову економічної безпеки. Зокрема, подано набір індикаторів, методику їх розрахунку та визначення. Передбачено розрахунок таких індикаторів за звітний період і попередній період, що дасть можливість порівнювати їх, відслідковувати зміни та обсяг змін.

Такий підхід до паспортизації економічної безпеки дозволяє побудувати комплексну систему моніторингу економічної безпеки (рис. 1), що є надзвичайно важливою у мінливих умовах господарювання, які досить характерні для останніх років.

Системний підхід до паспортизації загроз для економічної безпеки дозволяє отримати цілісну уяву щодо актуальних зовнішніх і внутрішніх загроз, а також сформувати інтегральний показник економічної безпеки, який враховує усі функціональні складові.

Формування паспорту загроз вимагає чіткої послідовності узгоджених дій, тобто відповідного алгоритму

му, дотримання якого дозволить отримати надійний і дієвий інструмент моніторингу.

Враховуючи викладені вище теоретичні та методологічні засади паспортизації загроз для економічної безпеки підприємств аграрного сектору, пропонуємо наступний алгоритм проведення паспортизації як складової системи моніторингу економічної безпеки (рис. 2).

На нашу думку, паспортизація загроз займає ключове місце у процесі забезпечення економічної безпеки на рівні окремих підприємств (рис. 3).

Однак зазначимо, що моніторинг стану економічної безпеки не повинен обмежуватися окремими підприємствами. Він має здійснюватися на інституційній основі та базуватися не тільки на фактичних даних стану економічної безпеки за певний період часу, а й враховувати тенденції розвитку загроз.

ВИСНОВКИ

Невизначеність дій органів державної влади у питаннях забезпечення економічної безпеки у аграрному секторі економіки, відсутність відповідальності та низька ефективність механізму реагування на потенційні загрози може спровокувати соціальну напругу у суспільстві та дестабілізувати продовольчий ринок. Це обґрунтовує потребу розробки паспорту загроз для економічної безпеки аграрних підприємств.

У роботі обґрунтовано важливість паспортизації загроз у процесі забезпечення економічної безпеки підприємства. Враховуючи зазначене вище, можна констатувати, що запропонована нами концепція паспортизації економічної безпеки аграрних підприємств є інструментом моніторингу ефективності управління механізмом економічної безпеки; а також дає можливість узагальнити інформацію у розрізі регіону чи галузі у цілому.

Впровадженню паспортизації на державному рівні повинна передувати організаційно-консультативна робота у напрямі наукового обґрунтування кожної позиції паспорту економічної безпеки.

Література:

1. Обґрунтування концептуальних та організаційно-правових засад розробки паспортів загроз національній безпеці України: навч.-метод. посіб. / Г.П. Ситник, В.І. Абрамов, В.А. Мандрагеля та ін.; за заг. ред. Г.П. Ситника. К.: НАДУ, 2012. 52 с.
2. Яременко О.Ф. Аспекти побудови паспорта загроз підприємства. Вісник Хмельницького національного університету. 2011. № 2. Т. 1. С. 14—20.
3. Корнеев А.Н. Современные инновации в области экономической безопасности организаций. Интернет-журнал "НАУКОВЕДЕНИЕ". 2016. Т. 8. №5. URL: <http://naukovedenie.ru/PDF/33EVN516.pdf>
4. Бондар З.К. Призначення, структура та зміст паспорту загроз продовольчій безпеці України. Інвестиції: практика та досвід. 2016. № 16. С. 80—84.
5. Білий Ю.М. Концептуальні засади розробки та впровадження в державно-управлінську практику паспортів загроз фінансовій безпеці України. Державне управління: удосконалення та розвиток. URL: http://www.dy.nayka.com.ua/pdf/8_2018/104.pdf

6. Утенкова К.О. Експертна оцінка як метод визначення впливу окремих чинників на стан економічної безпеки аграрних підприємств. Облік і фінанси. 2020. №2. С. 151—157. DOI [https://doi.org/10.33146/2307-9878-2020-2\(88\)-151-157](https://doi.org/10.33146/2307-9878-2020-2(88)-151-157)

7. Цивільний кодекс України: Закон України № 435-IV від 16.01.2003. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/T030435?an=845057>

8. Утенкова К.О. Економічна безпека аграрного сектору: сутність та функціональні складові. Агросвіт. 2018. № 17. С. 42—47.

9. Утенкова К.О. Теоретичні засади формування методики експертної оцінки впливу окремих чинників на стан економічної безпеки аграрних підприємств. Економіка та держава. 2020. № 4. С. 133—140. DOI: 10.32702/2306-6806.2020.4.133

References:

1. Sytnyk, H.P. Abramov, V.I. and Mandrahelia, V. A. (2012), *Obhruntuvannia kontseptualnykh ta orhanizatsiino-pravovykh zasad rozrobky pasportiv zahroz natsionalnii bezpetsi Ukrainy* [Substantiation of conceptual and organizational and legal bases of development of passports of threats to national security of Ukraine], NADU, Kyiv, Ukraine.
  2. Yaremenko, O.F. (2011), "Aspects of building a passport of enterprise threats", *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu*, vol. 2 (1), pp. 14—20.
  3. Korneev, A.N. (2016), "Modern innovations in the field of economic security of organizations", *Ynternet-zhurnal "NAUKOVEDENYE"*, vol. 8 (5), available at: <http://naukovedenie.ru/PDF/33EVN516.pdf> (Accessed 10 July 2020).
  4. Bondar, Z.K. (2016), "Purpose, structure and content of the passport of threats to food security of Ukraine", *Investytsii: praktyka ta dosvid*, vol. 16, pp. 80—84.
  5. Bilyi, Yu.M. (2018), "Conceptual principles of development and implementation in public administration practice of passports of threats to financial security of Ukraine", *Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok*, available at: http://www.dy.nayka.com.ua/pdf/8_2018/104.pdf (Accessed 10 July 2020).
  6. Utenkova, K.O. (2020), "Expert assessment as a method of determining the impact of certain factors on the economic security of agricultural enterprises", *Oblik i finansy*, vol. 2, pp. 151—157, DOI [https://doi.org/10.33146/2307-9878-2020-2\(88\)-151-157](https://doi.org/10.33146/2307-9878-2020-2(88)-151-157) (Accessed 10 July 2020).
  7. Verkhovna Rada of Ukraine (2003), "Civil Code of Ukraine", available at: <https://ips.ligazakon.net/document/T030435?an=845057> (Accessed 10 July 2020)
  8. Utenkova, K.O. (2018), "Economic security of the agricultural sector: essence and functional components", *Ahrosvit*, vol. 17, pp. 42—47.
  9. Utenkova, K. (2020), "Theoretical bases of forming the methodology of expert assessment of the influence of separate factors on the state of economic security at agricultural enterprises", *Ekonomika ta derzhava*, vol. 4, pp. 133—140. DOI: 10.32702/2306-6806.2020.4.133
- Стаття надійшла до редакції 23.07.2020 р.*

А. О. Князевич,

д. е. н., доцент, професор кафедри менеджменту, ПВНЗ "Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янука", м. Рівне

ORCID ID: 0000-0002-5394-5599

О. В. Крайчук,

к. ф.-м. н., доцент, завідувач кафедри математики з методикою її викладання, Рівненський державний гуманітарний університет, м. Рівне

ORCID ID: 0000-0002-5987-0460

В. О. Остапчук,

студент, Рівненський державний гуманітарний університет, м. Рівне

ORCID ID: 0000-0001-7106-5395

DOI: 10.32702/2306-6814.2020.13—14.26

ІННОВАЦІЙНІСТЬ ЕКОНОМІКИ: МІЖНАРОДНА ОЦІНКА ТА ФАКТОРИ ВПЛИВУ

A. Kniazevych,

Doctor of Economic Sciences, Associate Professor, Professor of the Department of Management, Private Higher Education Establishment "Academician Stepan Demianchuk International University of Economics and Humanities"

A. Kraychuk,

PhD in Physico-Mathematical Sciences, Associate Professor, The Head of the Department of Mathematics with Teaching Methods, Rivne State University of Humanities

V. Ostapchuk,

Student, Rivne State University of Humanities

THE INOVATION ECONOMICS: INTERNATIONAL ASSESSMENT AND INFLUENCING FACTORS

Інноваційність економіки являє собою здатність та мотивацію підприємств до здійснення наукових досліджень, що розвивають та удосконалюють виробничі процеси, та пошуку нових рішень, ідей, концепцій ведення бізнесу. Аналіз шляхів інноваційного розвитку провідних країн світу показує вирішальну роль інноваційної інфраструктури для підтримки інноваційного підприємництва, мотивації суб'єктів економічної діяльності до подолання таких характерних для інновацій негативних явищ як невизначеність у результатах і підвищений ризик економічних втрат. Статтю присвячено дослідженню впливу тривалості інноваційного лагу на швидкість реалізації інноваційних ідей. Досліджено теоретичну сутність економічних категорій "інноваційний лаг" та "дифузія інновацій", їх роль в інноваційному процесі. Визначаються фактори і закономірності, які впливають на тривалість інноваційного лагу. На скорочення тривалості інноваційного лагу впливають складові інфраструктури національної інноваційної системи. Обґрунтовано, що тривалість інноваційного лагу і процеси дифузії інновацій характеризують інноваційний потенціал підприємства. Результати та висновки статті можуть бути використані в діяльності установ та підприємств, що здійснюють підтримку та реалізацію інноваційної діяльності на різних рівнях управління.

The innovation economics is representing the ability and motivation of enterprises to carry out researches, to develop and to improve the production processes, and to find the new solutions, ideas, concepts of doing business. The aim of the article is an implementation of an international assessment of the innovativeness of the national economies around the world, and the studying the impact of the duration of the innovation lag on the speed of implementation of innovative ideas. The results of the analysis. The analysis of the different ways of the innovative development of the leading

countries of the world shows the crucial role of the innovation infrastructure for support the innovative entrepreneurship, and the motivation of the economic entities to overcome such negative phenomena as uncertainty in results and increased risk of economic losses. Monitoring of innovation in terms of each of the countries of the world according to the ratings of the international research organizations was carried out in the article for such organizations as The Global Competitiveness Index, Doing Business, The Global Innovation Index. The theoretical essence of economic categories "innovation lag" and "diffusion of innovations", their role in the innovation process have been investigated. The innovation lag is the time from the moment of the preparation of the innovative proposal prepared by the scientists to the beginning of its practical realization as an innovative project. The lag can be attributed to the low-productive time spent in the innovation process. Reducing the innovation lag increases the speed of the innovation process and allows the company to gain significant competitive advantages. The factors and patterns that influence the duration of the innovation lag are determined. Reducing the duration of the innovation lag is influenced by the components of the infrastructure of the national innovation system. Diffusion of innovation is an information process the forms and methods of which depend on communication channels, the ability of business entities to perceive and use this information. Conclusions and directions of further researches. The average duration of an innovation lag, same as an indicator of the speed of response to innovative offers, can be used as a comparative assessment of the innovation potential of enterprises in particular, and the country as a whole.

Ключові слова: новація, інновація, інноваційна ідея, ринок інновацій, інноваційність економіки, інноваційний лаг, дифузія інновацій.

Key words: novation, innovation, innovation idea, innovation market, innovation economics, innovation lag, innovation diffusion.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ В ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ

Глобалізація, розвиток світової економіки та економічне зростання підприємств неможливе без здійснення інноваційних процесів: пошуку й активного впровадження нових товарів, технологій, послуг, нових методів управління. Саме тому дослідження інноваційності економіки та основних засад управління інноваційним розвитком стає актуальною науково-практичною проблемою. Подальший розвиток і поліпшення соціально-економічних умов у країні пов'язані зі здійсненням інноваційних процесів та вдосконаленням методів управління ними.

Головною метою управління інноваційним розвитком підприємств є впровадження науково обгрунтованих інновацій, а ефективність управління інноваційною діяльністю виявляється у процесі скорочення інноваційного лагу і широкої дифузії інноваційної діяльності.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Розкриттю проблем управління інноваційним розвитком підприємств присвячені наукові праці таких вітчизняних та зарубіжних вчених-економістів: Ю. Бочарова [7], І. Горячева [10], О. Волков, М. Денисенко, А. Гречан [15], В. Іноземцев [17], Н. Косар, О. Марущак [20], Т. Кієк [3], Л. Петрова [22], М. Светульков [24], Л. Федулова [26], К. Фірлей, Д. Жмія [2], Й. Шумпетер [28] та ін.

НЕ ВИРІШЕНІ РАНІШЕ ПИТАННЯ, ЩО Є ЧАСТИНОЮ ЗАГАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМИ

Попри велику кількість наукових розробок, що стосуються проблем становлення інноваційних процесів у різних галузях національної економіки, недостатньо розкриті сутність та механізми прискорення та поширення інновацій на різних рівнях управління.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є здійснення міжнародної оцінки інноваційності національних економік різних країн світу та дослідження впливу тривалості інноваційного лагу на швидкість реалізації інноваційних ідей. Середня тривалість інноваційного лагу як показник швидкості реакції на інноваційні пропозиції може бути використана у якості порівняльної оцінки інноваційного потенціалу підприємств зокрема і країни загалом.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

I. Управління інноваційним розвитком: макро- і мікрорівні

Вивчення сутності управління інноваційним розвитком дозволяє визначити його як складну економічну категорію, яка пов'язана з інноваційними змінами та адаптацією процесів управління підприємствами до вимог зовнішнього і внутрішнього середовища.

Інноваційний розвиток охоплює виробничу сферу, сферу послуг та інфраструктуру національної економі-

ки, тобто всю сукупність галузей, комплексів, підприємств, організацій, установ, їх об'єднань, асоціацій будь-якої форми власності, що виробляють продукцію чи надають послуги із забезпечення інноваційної діяльності (фінансові, науково-дослідницькі та дослідницько-конструкторські, консалтингові, маркетингові, інформаційно-комунікативні, юридичні, освітні тощо) [23].

Усі підприємства є самостійними господарюючими статутними суб'єктами, мають права юридичної особи, провадять виробничу, комерційну або науково-дослідну діяльність з метою одержання прибутку або соціального ефекту [9]. Метою управління на макrorівні є створення сприятливих умов для вдосконалення й інноваційного розвитку підприємств, що дозволить збільшити внесок у розвиток економіки країни, задовольнити потреби споживачів у продукції або послугах, максимізувати прибутки шляхом більш повного використання наявних можливостей.

Інновації, запропоновані науково-технічним прогресом, являють собою інтелектуальні вкладення у нематеріальні активи, що забезпечують науково-технічний розвиток і підвищення конкурентоспроможності підприємств.

Отже, інновації визначають як кінцевий результат креативної наукової пропозиції впровадження нововведень з метою поліпшення стану об'єктів управління й отримання економічного, соціального, екологічного, науково-технічного ефекту або ефекту іншого виду.

Інновації — це "новостворені (застосовані) і (або) вдосконалені конкурентоздатні технології, продукція чи послуги, а також організаційно-технічні рішення виробничого, адміністративного, комерційного або іншого характеру, що істотно поліпшують структуру та якість виробництва і (або) соціальної сфери" [23].

Інноваційним визначається процес впровадження пропозицій науково-технічного прогресу в практичну діяльність підприємств [11, с. 22; 16, с. 18]. Інноваційна діяльність спрямована на використання й комерціалізацію результатів наукових досліджень та розробок, випуск на ринок нових конкурентоспроможних товарів і послуг [23]. Організація процесу інноваційної діяльності передбачає визначення мети управління, оцінку власних можливостей, сильних і слабких сторін, методів управління й розробку організаційної та виробничої структури [25]. Це діяльність підприємства, пов'язана з науково-технічними розробками, інженерною підготовкою виробництва, а особливо з інвестуванням нововведень [8, с. 9].

Як і будь-які інші види діяльності, управління інноваційним розвитком підприємств є цілеспрямованою дією керуючої системи на керовану систему об'єкта управління з метою зміни його стану, поведінки у зв'язку із впровадженням новачків, необхідних для його подальшого розвитку відповідно до вимог динамічно змінного внутрішнього і зовнішнього середовища [12; 27].

Підприємства, як об'єкти управління, є відкритими системами, які активно взаємодіють із зовнішнім середовищем і складаються з таких елементів, як структура, завдання, технологія, люди та цілі [13]. Відкриті соціально-економічні системи в процесі їх інноваційного

розвитку являють собою єдність напрямку функціонування з впровадження інновацій у діяльність як керуючої, так і керованої систем управління у сукупності з відповідною технічною, технологічною, організаційною, економічною та соціальною підтримкою. Головним їх елементом, як суспільного механізму, є людина, колективи людей, а їхні властивості визначаються сукупністю суспільних, колективних і особистих інтересів, які мають як матеріальний, так і соціально-психологічний характер.

Ефективне управління інноваційною діяльністю сприяє інноваційному розвитку підприємств і формується на основі принципів, завдань, функцій і методів управління.

Принципи управління інноваційною діяльністю повинні базуватися на законах розвитку суспільства, відображати основні властивості, зв'язки та відносини управління, бути закріпленими у нормативних документах. В основі управління інноваційним розвитком підприємств повинні лежати принципи поєднання галузевого й територіального управління, матеріальної та моральної зацікавленості, науковості управління, відповідальності за результати праці, правильного підбору кадрів, економічності й ефективності, а також низка специфіко-кібернетичних принципів: системність, ієрархічність, необхідність різноманітності, обов'язковість зворотного зв'язку.

Реалізація функцій управління інноваційною діяльністю підприємств здійснюється за допомогою сукупності організаційно-правових, економічних і соціально-психологічних методів [14, с. 61; 16, с. 26]. Організаційно-правові методи управління інноваційною діяльністю передбачають розпорядчі, організаційні та дисциплінарні дії. Економічні методи управління включають у себе техніко-економічне планування, бюджетування, кредитування, економічне стимулювання, фінансування, оподаткування та ціноутворення. Соціально-психологічні методи проявляються в соціальному плануванні, моральному стимулюванні формування колективів і створенні сприятливого соціально-психологічного клімату в них.

Саме тому інноваційний розвиток — це процес застосування науково обгрунтованої ідеї (новації), визначення місця і подальших цілей діяльності підприємств та їх переведення на ефективну інноваційну модель, яка більшою мірою відповідає вимогам споживачів на певному етапі соціально-економічного розвитку суспільства.

II. Ключові тренди інноваційного розвитку країн

Оцінка рівня інноваційності країни, її потенціалу та стану інфраструктури є дуже різноплановим науково-практичним завданням, у якому досить складно виміряти і оцінити всі діючі фактори з математичною точністю. Значна кількість її складових не має математично визначеного вимірника. У зв'язку зі складністю або неможливістю точного вимірювання, більшість із критеріїв, за якими оцінюється стан і визначається рейтинг інноваційного розвитку, мають непрямий характер, тобто вони визначаються через їх співвідношення до інших факторів або подій, які піддаються оцінці.

Моніторинг глобального інноваційного розвитку в розрізі кожної з країн світу, який здійснений провідни-

**Таблиця 1. Рейтинг окремих країн
за глобальним індексом конкурентоспроможності GCI,
2018–2019 рр.**

Місце (1-141)	Країна	Рейтинг	Відхилення у порівнянні з 2018 р.	
			місце	рейтинг
1	Сінгапур	84,8	+1	+1,3
2	США	83,7	-1	-2,0
3	Гонконг ОАР, Китай	83,1	+4	+0,9
4	Нідерланди	82,4	+2	-
5	Швейцарія	82,3	-1	-0,3
6	Японія	82,3	-1	-0,2
7	Німеччина	81,8	-4	-1,0
8	Швеція	81,2	+1	-0,4
9	Великобританія	81,2	-1	-0,8
10	Данія	81,2	-	+0,6
...	...	...	...	...
36	Саудівська Аравія	70,0	+3	+2,5
37	Польща	68,9	-	+0,7
38	Мальта	68,5	-2	-0,2
...	...	...	...	...
48	Мексика	64,9	-2	+0,3
49	Болгарія	64,9	+2	+1,3
50	Індонезія	64,6	-5	-0,3
...	...	...	...	...
84	Шрі-Ланка	57,1	+1	+1,1
85	Україна	57,0	-2	-
86	Молдова	56,7	+2	+1,2
...	...	...	...	...
139	Конго	36,1	-4	-2,1
140	Йемен	35,5	-1	-0,9
141	Чад	35,1	-1	-0,4

Джерело: [4, р. 15].

**Таблиця 2. Рейтинг окремих країн
за індексом ведення бізнесу (Doing Business),
2018–2019 рр.**

Місце (1-190)	Країна	Рейтинг	Відхилення від 2018 р.
1	Нова Зеландія	86,59	0,00
2	Сінгапур	85,24	+0,27
3	Данія	84,64	+0,59
4	Гонконг ОАР, Китай	84,22	+0,04
5	Корея	84,14	-0,01
6	Грузія	83,28	+0,48
7	Норвегія	82,95	+0,25
8	США	82,75	-0,01
9	Великобританія	82,65	+0,33
10	Македонія	81,55	+0,32
...	...	...	...
32	Франція	77,29	+0,99
33	Польща	76,95	-0,36
34	Мальта	76,55	-0,07
...	...	...	...
58	Хорватія	71,40	+0,34
59	Болгарія	71,24	+0,11
60	Марокко	71,02	+2,46
...	...	...	...
70	Киргизстан	68,33	+2,57
71	Україна	68,25	+0,94
72	Греція	68,08	-0,12
...	...	...	...
188	Венесуела	30,61	-0,24
189	Еритрея	23,07	+0,13
190	Сомалі	20,04	+0,06

Джерело: [1, р. 5].

ми міжнародними науково-дослідними організаціями, представляє особливий науковий інтерес для дослідження кожної зі складових інноваційної діяльності національної економіки країн. У процесі дослідження нами були детально вивчені рейтинги окремих країн (лідери та аутсайтери рейтингів; місце України в загальній оцінці; а також Польща та Болгарія, як країни ЄС, що є більш близькими до України за тими, чи іншими характеристиками) та чинники, що призвели до таких позицій у загальній вибірці.

Глобальний індекс конкурентоспроможності є синтетичним показником, який об'єднує конкурентоспроможність товарів, товаровиробників, галузей і характеристик положення країни на світовому ринку. У загальному вигляді його можна визначити як здатність країни в умовах вільної конкуренції виробляти товари і послуги, що задовольняють вимогам світового ринку, реалізація яких збільшує добробут країни і окремих громадян.

За даними звіту Всесвітнього економічного форуму про глобальну конкурентоспроможність [4], у 2019 році Сінгапур очолює рейтинг, витіснивши США на другу позицію. Трійку лідерів замикає Гонконг. Німеччина з 3 позиції опустилася на 7 сходинку. У першу п'ятірку також увійшли Нідерланди і Швейцарія.

Польща у 2019 році в порівнянні з 2018 роком зосталася на тому ж самому місці (37 місце). Болгарія зміцнила свої позиції за показниками конкурентоспроможності і зайняла 49 місце у загальному рейтингу. Ук-

раїна посіла 85 місце серед 141 країни, що на два пункти нижче від попереднього року.

Згідно з детальним аналізом складових глобального індексу конкурентоспроможності країн (табл. 1), Польща отримала 100 балів та займає 1 місце за рівнем макроекономічної стабільності, також має високі показники за місткістю ринку, рівнем здоров'я населення та інфраструктурою (22, 25 та 34 місце відповідно). Україна як і раніше займає високі позиції за показниками "ємність ринку" — 47 місце і "освіта" — 44 місце. Погіршилася позиція України за показником "фінансова система" та рівнем макроекономічної стабільності — 136 та 133 місце відповідно. За показником "інфраструктура" Україна піднялася на 57 місце, при цьому у дослідженні не було враховано теперішню ситуацію у східних регіонах.

В аналітичній доповіді Світового банку "Ведення бізнесу-2019" [1] наводиться рейтинг 190 держав світу за показником створення сприятливих умов для провадження підприємницької діяльності.

За результатами цього дослідження (табл. 2), перше місце за сумарним ступенем сприятливості умов для підприємницької діяльності займає Нова Зеландія (86,59 бали), що послідовно проводить реформи, націлені на покращення умов для ведення бізнесу. В першу десятку країн-лідерів також увійшли Сінгапур (85,24 бали), Данія (84,64 бали), Гонконг, Південна Корея, Грузія, Норвегія, США, Великобританія та Македонія.

Польща займає у 2019 році 33 місце, понизивши свої позиції на 0,33 пункти. Україна увійшла у сотню країн рейтингу Світового банку за індексом Doing Business 2019, поліпшивши за рік свої показники відразу на 5 позицій і посіла 71 місце рейтингу (68,25 бали з 100 можливих), між Киргизією і Грецією. Необхідно відмітити, що за 2014—2018 роки Україна піднялася в рейтингу на 24 позиції. Поліпшенню позиції України сприяло впровадження електронного декларування податків, включаючи декларування єдиного соціального внеску. Найбільше зростання у 2019 році Україна продемонструвала в номінаціях "міжнародна торгівля" та "виконання контрактних зобов'язань". При цьому експерти Світового банку відзначали, що Україна має великий потенціал. У числі факторів, які його формують, були відзначені наявність третини світового чорнозему, вигідне географічне положення, досить великий внутрішній ринок, а також цілком розвинена інфраструктура й індустріальна база.

Згідно з щорічними публікаціями міжнародної школи бізнесу INSEAD щодо визначення глобального інноваційного індексу національних економік країн світу (The Global Innovation Index), в першу десятку країн з найвищими рейтингами у 2015 році увійшли [5]: перше місце за значенням глобального інноваційного індексу зайняла Швейцарія (набрала абсолютний максимальний бал — 68,3), друге — Великобританія, третє — Швеція. Також до першої десятки увійшли Нідерланди (4), США (5), Фінляндія (6), Сінгапур (7), Ірландія (8), Люксембург і Данія (відповідно 9 і 10 місця). Китай зайняв 29 місце, Болгарія — 39, Польща — 46, Росія — 48, Казахстан — 82.

Таблиця 3. Рейтинг окремих країн за глобальним інноваційним індексом (The Global Innovation Index), 2019 р.

Місце (1-129)	Країна	Рейтинг
1	Швейцарія	67,24
2	Швеція	63,65
3	США	31,73
4	Нідерланди	61,44
5	Великобританія	61,30
6	Фінляндія	59,83
7	Данія	58,44
8	Сінгапур	58,37
9	Німеччина	58,19
10	Ізраїль	57,43
...	...	...
38	Литва	41,46
39	Польща	41,31
40	Болгарія	40,35
41	Греція	38,90
...	...	...
70	Росія	37,62
71	Україна	37,40
72	Грузія	36,98
...	...	...
139	Нігерія	18,13
140	Бурунді	17,65
141	Йемен	14,49

Джерело: [6, р. 35—36].

До групи з 12 країн, "нових новаторів", які випереджають за показниками інші відповідні їм за рівнем доходів країни, віднесли Молдову, Китай, Монголію, В'єтнам, Індію, Йорданію, Вірменію, Сенегал, Малайзію, Таїланд, Україну і Грузію. Ці країни демонструють зростаючу результативність інноваційної діяльності завдяки вдосконаленню нормативної бази, наявності кваліфікованої робочої сили, більш ефективної інноваційної інфраструктури, інтеграції з глобальними кредитно-інвестиційними та товарними ринками і наявності високорозвиненого ділового суспільства, хоча прогрес за цими напрямками не є однаковим серед країн.

У 2019 році перше місце за значенням глобального інноваційного індексу [6] зайняла Швейцарія, яка тримала лідируючі позиції в сфері інновацій всі досліджувані роки поспіль. Також у першу десятку країн з найвищими рейтингами увійшли: друге місце — Швеція, третє — США. Крім того, до першої десятки долучилися Нідерланди (4), Великобританія (5), Фінляндія (6), Данія (7), Сінгапур (8), Німеччина і Ізраїль (відповідно 9 і 10 місця). Китай зайняв 14 місце, Польща і Болгарія опинилися поруч у рейтингу між Литвою і Грецією — 39 і 40 місця відповідно (табл. 3).

Україна займає 47 місця в глобальному рейтингу (у 2015 році була на 64 місці) і в той же час досить високе 15 місце за індексом ефективності інновацій. Останнє пояснюється тим, що хоча оцінки інноваційного потенціалу та результатів їх впровадження досить низькі, але практично однакові, тому, при їхньому математичному співвідношенні, результуючий індекс ефективності інновацій високий. Тобто інноваційні можливості невеликі, але вони використовуються у повній мірі.

Сильні сторони економіки України пов'язані з отриманням знань (27 місце), результати творчої діяльності (27 місце) та діловим досвідом (47 місце). До слабких сторін відносяться ринковий досвід (90 місце), інститу-

ціональне середовище (103 місце), а особливо інфраструктура (97 місце). Це вказує на необхідність цілеспрямованого нарощування інноваційного потенціалу країни за рахунок вдосконалення інституційного середовища і зміцнення всіх складових національної інноваційної системи.

Інноваційна діяльність в Україні хоча і характеризується деякими абсолютними позитивними показниками, проте розвивається досить повільними темпами, до сих пір практично не створено сприятливих умов для її здійснення. Незважаючи на те, що фінансування інноваційної діяльності може проводитись з досить великого спектру джерел, головним джерелом фінансування інновацій в Україні в останні роки залишаються кошти держбюджету.

Ринок передових технологій і науково-технічних досягнень, який пов'язаний з торгівлею об'єктами інтелектуальної власності, має дуже низький рівень розвитку в Україні, що, в свою чергу, негативно відбивається на конкурентоспроможності продукції і економіці загалом.

III. Інноваційний лаг і дифузія інновацій

Вихід країни з кризового стану і її економічне зростання неможливе без широкого використання досягнень науки і техніки, впровадження у виробництво принципово нових ідей, технологій, інноваційної продукції та послуг. Процес комерціалізації наукових ідей та пропозицій є процесом виведення інновацій на ринок. Ринок інновацій, на відміну від інших товарних ринків, є ринком економічного розвитку, прискорення науково-технічного прогресу. Ринок інновацій є системою економічних відносин з приводу розробки, впровадження та дифузії нововведень, які задовольняють існуючі і створюють нові потреби споживачів. Необхідною умовою становлення ринку інновацій є формування постійного попиту на інноваційну продукцію. Стратегія інноваційного розвитку націлена на формування і функціонування специфічної інфраструктури для підвищення сприйнятливості бізнес-середовища до інновацій. Істотна активізація ринку інновацій не може здійснюватися без звернення, у міру необхідності, до певних ринків інноваційних послуг, що діють у складі інноваційної інфраструктури країни, галузі економіки і т.д.

Інноваційність економіки являє собою здатність та мотивацію підприємств до здійснення наукових досліджень, що розвивають та удосконалюють виробничі процеси, а пошуку нових рішень, ідей, концепцій ведення бізнесу.

Динаміка інноваційного процесу, темпи реалізації виробничих інновацій залежать від багатьох факторів. На перших етапах швидкість і поширення інновацій в значній мірі визначаються такими категоріями як інноваційний лаг і дифузія інновацій.

Слід відмітити особливе значення інноваційної інфраструктури при скороченні інноваційного лагу. Так, організації, що працюють на ринку інноваційних послуг, допомагають підібрати, розробити проекти реалізації найбільш перспективних наукових ідей. Інші суб'єкти інноваційної інфраструктури пропонують фінансову підтримку, робочі площі, необхідну технологію для виробництва інноваційної продукції. Все це може сприяти скороченню інноваційного лагу.

Інноваційний лаг — це час з моменту висунення підготовленої, оформленої вченими інноваційної пропозиції до початку її практичної реалізації у якості інноваційного проекту. Лаг можна віднести до малопродуктивних витрат часу в інноваційному процесі. Скорочення інноваційного лагу підвищує швидкість інноваційного процесу і дозволяє підприємству отримати великі конкурентні переваги, стати на деякий час монополістом з виготовлення нової продукції, поки інші виробники знаходяться на стадії коливання і очікування результатів "піонерних" венчурних фірм.

Значне місце в теорії інноваційного менеджменту посідають концепції К. Фрімена, Д. Кларка та Л. Суїте, що висвітлюють проблеми формування технологічних систем та способи поширення інновацій. На їх думку, темпи економічного зростання залежать від формування, розвитку, старіння технологічних систем. Дифузія, або процес поширення інновацій, розглядається ними як механізм розвитку технологічних систем, що тісно пов'язаний з дією ринку [15, с. 116]. Відповідно до теорії Й. Шумпетера [28], дифузія інновацій — це процес кумулятивного збільшення кількості імітаторів (послідовників), які впроваджують нововведення слідом за новаторами, очікуючи більших прибутків.

Поширення інновацій, передусім — інформаційний процес, форми і методи якого залежать від комунікаційних каналів, спроможності суб'єктів господарювання сприймати цю інформацію та практично використовувати.

Дифузія інновацій є процесом передачі (трансферу) технологій фірмами різних країн з урахуванням часу, в результаті чого нововведення проникають у різні галузі виробництва та знаходять все більше споживачів. Безперервність інноваційних процесів обумовлює швидкість і межі дифузії нововведення [21, с. 64].

Тривалість інноваційного лагу і процеси дифузії інновацій можуть у значній мірі характеризувати інноваційний потенціал підприємства, галузі економіки, національної інноваційної системи загалом. Практика показує, що чим потужніший інноваційний потенціал підприємства, тим тісніше його контакт з вченими, і тим менша тривалість інноваційного лагу при впровадженні інновацій. На скорочення тривалості інноваційного лагу можуть впливати також професійні, спеціалізовані системи консалтингу та коучингу. Ці складові інфраструктури національної інноваційної системи не тільки забезпечують прямий взаємозв'язок виробника інновації та їх споживача, а й сприяють узгодженню їх інтересів, а також накопичують знання, які дають можливість узагальнення, систематизації і виявлення закономірностей розвитку інноваційної економіки країни. Ефективно діючі суб'єкти інноваційної інфраструктури можуть сприяти розповсюдженню і поширенню ореолу дифузії інновацій на всі регіони країни.

ВИСНОВКИ ТА НАПЯМИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Отже, головним чинником економічного зростання та забезпечення належного місця вітчизняної економіки у світовій економічній системі є ефективне використання інновацій, які перетворюються на вирішальний чинник соціально-економічного розвитку і

грають провідну роль у вирішенні економічних, екологічних, соціальних та культурних завдань. Оскільки фінансове забезпечення інновацій являє собою дуже складну проблему, яка повинна вирішуватися за рахунок внутрішніх і зовнішніх джерел фінансування в оптимальному їх співвідношенні, необхідний облік впливу ряду факторів, включаючи такі, як внутрішній рівень дохідності, різна вартість грошей у різні часові періоди тощо.

Перспективними напрямками розвитку інноваційних процесів в Україні може стати вдосконалення нормативно-правової бази для забезпечення розвитку національної інноваційної системи; необхідність системного і послідовного впровадження функціональних принципів державного управління інноваційною діяльністю; органічне включення всіх окремих елементів інноваційного розвитку в національну інноваційну систему в умовах дії механізму управління інноваційним розвитком на всіх рівнях управління.

Україна може підвищити ефективність своєї економіки за рахунок розвитку конкуренції на ринках і продовження реформи фінансово-банківського сектору. Виведення економічного зростання України на більш стабільну основу в майбутньому потребує від країни вирішення серйозних завдань, з яких найбільш важливим є подальша розбудова її інституціональної структури.

Дослідження підтверджують збереження глобального інноваційного розриву. Рейтинги провідних 10 країн змінилися, але переліки країн залишаються незмінними. Зберігається важкий для подолання розрив, пов'язаний з тим, що країнам з менш інноваційною економікою важко встигати за темпами прогресу в країнах з високим рейтингом, навіть незважаючи на те, що вони домоглися помітних успіхів. Це можна частково пояснити тим, що їм важко досягти економічного зростання і залучити висококваліфіковані людські ресурси, необхідні для стійких інновацій.

В умовах глобалізації світової економіки створення ефективно діючої інфраструктури, максимально сприятливої до впровадження інноваційних, екологічно чистих форм бізнесу, відноситься до основних завдань розвитку національної інноваційної системи. Таким чином, порівняльний аналіз національних інноваційних систем та визначення їх індексів, дозволяє виділити склад факторів, за якими визначається рейтинг інноваційності країни та визначити її слабкі та сильні сторони. Тривалість інноваційного лагу і процеси дифузії інновацій можуть у значній мірі характеризувати інноваційність підприємства, галузі економіки, національної інноваційної системи в цілому. Методика опосередкованої, через інші фактори, оцінки стану інноваційного розвитку країни і, особливо, її інфраструктури, після відповідного коригування та доповнення може бути використана для загальних оцінок, моніторингу та порівняння ефективності інноваційної діяльності, як окремих підприємств, так і галузей національної економіки. Постійне вдосконалення і приведення інноваційної інфраструктури у відповідність до чинних міжнародних норм і стандартів є одним з показників загальної інноваційної культури країни.

Література:

1. Doing Business 2019. Training for Reform. The World Bank. 311 p.
2. Firlej K., Zmija D. Transfer wiedzy i dyfuzja innowacji jako zrodlo konkurencyjnosci przedsiebiorstw przemyslu spozywczego w Polsce. Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie, Fundacja Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie. Krakow: Fundacja Uniwersytetu Ekonomicznego, 2014. 181 s.
3. Kijek T. Kapital innowacyjny przedsiebiorstwa: akumulacja i wykorzystanie. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Sklodowskiej, 2016. 256 s.
4. The Global Competitiveness Report 2019. / Editor: K. Schwab. The World Economic Forum. 648 p.
5. The Global Innovation Index 2015 / Editor: S. Dutta. INSEAD. The Business School of The World. <https://www.globalinnovationindex.org/home>
6. The Global Innovation Index 2019 / Editor: S. Dutta. INSEAD. The Business School of The World. <https://www.globalinnovationindex.org/home>
7. Бочарова Ю.Г. Роль та значення бізнес-інкубаторів у розвитку конкуренції. Молодий вчений. Економічні науки. № 10 (25). Ч. 1. 2015. С. 95—98.
8. Василенко В.О., Шматько В.Г. Інноваційний менеджмент: навч. посіб. Вид. 3-тє, вип. та доп. — Київ: Центр навчальної літератури, 2005. 440 с.
9. Господарський кодекс України: від 16 січня 2003 р. 436-IV. Відомості Верховної Ради України. 2003. № 18. С. 144.
10. Горячева И.А. Особенности рынка научно-технической продукции. Татищевские чтения: актуальные проблемы науки и практики: Матер. Междунар. науч. конф. (20—23 апреля 2005 г., г. Тольятти). Ч. 2. Тольятти, 2005. С. 180—183.
11. Дацій О.І. Розвиток інноваційної діяльності в агропромисловому виробництві України: моногр. Київ: ННЦ ІАЕ, 2004. 426 с.
12. Друкер П. Задачи менеджмента в XXI веке. Москва: "Вильямс", 2007. 272 с.
13. Завадський Й.С. Менеджмент: в 3 т. 3-вид., доп. Київ: Вид-во Європ. ун-ту, 2001. Т. 1. 542 с.
14. Завадський Й.С. Менеджмент: в 3 т. 3-вид., доп. Київ: Вид-во Європ. ун-ту, 2003. Т. 2. 640 с.
15. Економіка і організація інноваційної діяльності: підруч. [О.І. Волков, М.П. Денисенко, А.П. Гречан та ін.]. За ред. О.І. Волкова. Київ: ВД "Професіонал", 2004. 960 с.
16. Ілляшенко С.М. Управління інноваційним розвитком: проблеми, концепції методи: навч. посіб. Суми: ВТД "Університетська книга", 2003. 278 с.
17. Иноземцев В.Л. Современное постиндустриальное общество: природа, противоречия, перспективы: учеб. пособ. Москва: Логос, 2000. 304 с.
18. Князевич А.О. Механізм функціонування складових елементів інноваційної інфраструктури. Журнал "Економіка. Фінанси. Право". № 9. 2013. С. 9—13.
19. Князевич А.О. Управління інфраструктурним забезпеченням інноваційного розвитку економіки: моногр. Рівне: Волинські обереги, 2018. 362 с.
20. Марущак О.Я., Косар Н.С. Дослідження ринку інновацій України. Вісник Національного університету "Львівська політехніка". 2011. № 4. С. 310—312.

21. Микитюк П.П. Інноваційний менеджмент: навч. посіб. Тернопіль: Економічна думка, 2006. 295 с.

22. Петрова Л.І. Становлення ринку інновацій в контексті економічної безпеки України. Ефективна економіка. 2013. № 8. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2221> (Last accessed: 10.08.2013).

23. Про інноваційну діяльність: Закон України від 4 липня 2002 року № 40-IV (із зм. та доп.). Відомості Верховної Ради України. 2002. № 36. ст. 266.

24. Светушков М.Г., Светушков С.Г. Предпринимательство и инновации: моногр. Ульяновск: Изд-во УлГТУ, 2010. 128 с.

25. Фатхутдинов Р.А. Инновационный менеджмент: учеб. М.: ЗАО "Бизнес-школа "Интел-Синтез", 2000. 624 с.

26. Федюлова Л.І. Економіка знань: підруч. НАН України. Ін-т екон. та прогноз. НАН України. Київ, 2009. 600 с.

27. Хміль Ф.І. Основи менеджменту: підруч. Київ: Академвидав, 2003. 608 с.

28. Шумпетер Й.А. Теория экономического развития. Капитализм, социализм и демократия [пред. В.С. Автономова]. Москва: ЭКСМО, 2007. 864 с.

References:

1. The World Bank (2019), Doing Business 2019. Training for Reform, The World Bank, Washington, USA.

2. Firlej, K. and Zmija, D. (2014), Transfer wiedzy i dyfuzja innowacji jako źródło konkurencyjności przedsiębiorstw przemysłu spożywczego w Polsce [Knowledge transfer and diffusion of innovation as a source of competitiveness of the food industry enterprises in Poland], Krakow University of Economics, Foundation of the Cracow University of Economics, Krakow, Poland.

3. Kijek, T. (2016), Kapital innowacyjny przedsiębiorstwa: akumulacja i wykorzystanie [Enterprise innovative capital: accumulation and use], Maria Curie-Skłodowska University, Lublin, Poland.

4. The World Economic Forum (2019), The Global Competitiveness Report 2019, The World Economic Forum, Geneva, Switzerland.

5. INSEAD (2015), The Global Innovation Index 2015, INSEAD, The Business School of The World, Geneva, Switzerland.

6. INSEAD (2019), The Global Innovation Index 2019, INSEAD, The Business School of The World, Geneva, Switzerland.

7. Bocharova, Ju.G. (2015), "The role and importance of business incubators in the development of competition", Young scientist. Economic sciences, vol. 10 (25), no. 1, pp. 95—98.

8. Vasylenko, V.O. and Shmat'ko, V.G. (2005), Innovacijnyj menedzhment [Innovation management], Centr navchal'noi' literatury, Kyiv, Ukraine.

9. Verkhovna Rada of Ukraine (2003), "Commercial Code of Ukraine", Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy — Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine, vol. 18.

10. Horiacheva, I.A. (2005), "Features of the market of scientific and technical production", Tatishhevskie chteniia: aktualnye problemy nauki i praktiki [Tatishchev reading: actual problems of science and practice: Proceeding of the International Scientific Conference], Tol'jatti, Russia, vol. 2, pp. 180—183.

11. Dacij, O.I. (2004), Rozvytok innovacijnoi' dijal'nosti v agropromyslovomu vyrobnyctvi Ukrai'ny [Development of innovative activity in the agro-industrial production of Ukraine], NNC IAE, Kyiv, Ukraine.

12. Druker, P. (2007), Zadachi menedzhmenta v XXI veke. [Management Objectives in the 21st Century], Vil'jams, Moscow, Russia.

13. Zavads'kyj, J.S. (2001), Menedzhment [Management], vol. 1, European University, Kyiv, Ukraine.

14. Zavads'kyj, J.S. (2001), Menedzhment [Management], vol. 2, European University, Kyiv, Ukraine.

15. Volkov, O.I. Denysenko, M.P. and Grechan, A.P. (2004), Ekonomika i organizacija innovacijnoi' dijal'nosti [Economics and organization of innovation], VD Profesional, Kyiv, Ukraine.

16. Illiasenko, S.M. (2003), Upravlinnja innovacijnym rozvytkom: problemy, koncepcii metody [Management innovative development: problems, concepts methods], University book, Sumy, Ukraine.

17. Inozemcev, V.L. (2000), Sovremennoie post-industrialnoie obshhestvo: priroda, protivorechija, perspektivy [The modern post-industrial society: nature, contradictions, prospects], Logos, Moscow, Russia.

18. Kniazevych, A.O. (2013), "Mechanism of functioning of components of innovative infrastructure", Zhurnal "Ekonomika. Finansy. Pravo", vol. 9, pp. 9—13.

19. Kniazevych, A.O. (2018), Upravlinnia infrastruktury zabezpechenniam innovatsijnoho rozvytku ekonomiky [Management of infrastructure support of innovative development of economy], Volyn'ski oberehy, Rivne, Ukraine.

20. Maruschak, O.Ya. and Kosar, N.S. (2011), "Research of of market of innovations of Ukraine", Visnyk Natsionalnoho universytetu "Lvivska politehnika" — Bulletin of the National University "Lviv Polytechnic", vol. 8, pp. 310—312.

21. Mykytiuk, P. (2006), Innovacijnyj menedzhment [Innovation management], Ekonomichna dumka, Ternopil, Ukraine.

22. Petrova, L.I. (2013), "The formation of market of innovations in the context of economic security of Ukraine", Efektyvna ekonomika, vol. 8, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2221> (Accessed 20 June 2020).

23. Verkhovna Rada of Ukraine (2002), Law of Ukraine "On innovative activity", Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy — Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine, vol. 36.

24. Svetunkov, M.H. and Svetunkov, S.H. (2010), Predprinimatelstvo i innovatsii [Entrepreneurship and innovations], UIHTU, Ulianovsk, Russia.

25. Fathutdinov, R.A. (2000), Innovacionnyj menedzhment [Innovation management], ZAO Biznes-shkola Intel-Sintez, Moscow, Russia.

26. Fedulova, L.I. (2009), Ekonomika znan' [Knowledge economy], Institute for Economics and Forecasting, Ukrainian National Academy of Sciences, Kyiv, Ukraine.

27. Hmil', F.I. (2003), Osnovy menedzhmentu [Management basics], Akademvydav, Kyiv, Ukraine.

28. Shumpeter, J.A. (2007), Teorija jekonomicheskogo razvitija. Kapitalizm, socializm i demokratija [Theory of Economic Development], JeKSMO, Moscow, Russia.

Стаття надійшла до редакції 28.07.2020 р.

С. М. Бондаренко,
к. е. н., доцент, доцент кафедри менеджменту та публічного адміністрування,
Київський національний університет технологій та дизайну
ORCID ID: 0000-0001-7183-1395

DOI: 10.32702/2306-6814.2020.13—14.34

ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ В УПРАВЛІННІ ОРГАНІЗАЦІЯМИ МОДЕЛІ EFQM 2020

S. Bondarenko,
PhD in Economics, Associate Professor, Assistant professor of Department
of management and public administration, Kyiv National University of Technologies and Design

THE SPECIFICS OF USING OF THE EFQM 2020 MODEL IN THE MANAGEMENT OF ORGANIZATIONS

У статті розкрито сутність самооцінки діяльності організації за новою моделлю ділової досконалості EFQM 2020 як важливої складової в системі управління організацією, основи її вдосконалення, досягнення конкурентоспроможності на внутрішньому і світовому ринках та перемоги в конкурсах з якості. Самооцінка організації за моделлю EFQM 2020 року — всебічний аналіз діяльності силами самої організації. Самооцінку використовують як інструмент моніторингу за станом організації, а також здійснюють за участі в національних та світових конкурсах якості. Визначено цілі проведення самооцінки організації за новою моделлю ділової досконалості EFQM 2020, її переваги та методи проведення. Розглянуто чинники, що вплинули на розробку нової моделі EFQM 2020, яка описує досконалу організацію за допомогою 7 критеріїв і 25 підкритеріїв, розділених на три групи: напрям-виконання-результат. Проведено порівняльний аналіз моделі EFQM та міжнародного стандарту ISO 9001:2015.

The article reveals the essence of self-assessment of the organization according to the new model of business excellence EFQM 2020 as an important component in the management system of an organization, the basics of its improvement, competitiveness in domestic and global markets and winning quality competitions. Organization's self-assessment according to the EFQM 2020 model is a comprehensive analysis of the organization's own activities. Self-assessment is used as a tool for monitoring the condition of an organization, which aims to find areas for improvement and is carried out in national and global quality competitions. The goals of self-assessment of an organization according to the new model of business excellence EFQM 2020, its advantages and methods are carried out.

In the process of self-assessment of an organization as a standard in Europe and in the world uses the model of business excellence EFQM. This model was launched by the European Foundation for Quality Management, which in 2017 brought the quality competition for this model to the world level called the Global EFQM Excellence Award and established a new rating system for the best organizations EFQM Global Excellence Index.

The globally recognized EFQM model, used by thousands of organizations around the world, is undergoing constant cycles of improvement and is being systematically revised. At the annual EFQM forum on October 23–24, 2019 in Helsinki (Finland), the new model EFQM 2020 was presented for the first time, which is intended for use as a tool for assessing the business development of an enterprise or organization. Since there have been many irreversible changes in society recently, in particular global warming, globalization, the model was in 2019 radically revised and updated.

EFQM 2020 describes a perfect organization using 7 criteria and 25 sub-criteria, divided into three groups: direction-execution-result. The factors that influenced the development of the new model are considered, in particular the need to creatively and quickly adapt to constant and unpredictable changes, the emergence of new generations of people, increasing consumer demands and expectations to obtain ready-made values, and others.

*Ключові слова: самооцінка, ділова досконалість, модель EFQM 2020, якість, премія з якості.
Key words: self-assessment, business excellence, EFQM 2020 model, quality, quality award.*

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

У сучасному глобалізованому світі успішна робота будь-якої організації неможлива без постійного удосконалення її діяльності та підвищення якості продукції, що випускається, і послуг, що надаються. Це удосконалення повинно базуватися на проведенні самооцінки діяльності, в результаті якої організації визначають сильні та слабкі сторони, динаміку розвитку бізнесу, порівнюють свої показники з аналогічними показниками інших підприємств та організацій. Якщо раніше організація оцінювала якість та конкурентоспроможність своєї продукції та послуг, наразі цього замало. Потрібна оцінка діяльності всієї організації у порівнянні з деякою моделлю, яка визнається у всьому світі. Для цього використовуються моделі міжнародних та національних премій з якості. Найбільш відомими з них є японська премія якості Едварда Демінга, премія США Малькольма Болдріджа та премія Європейського фонду управління якістю EFQM, яку ще називають моделлю ділової досконалості.

Проводиться самооцінка діяльності за обраною моделлю власними силами організації, а потім, якщо самооцінка показала високі результати, можна прийняти участь у конкурсі з метою отримання премії з якості, а значить, визнання у суспільстві, підвищення ділового іміджу і репутації. Тому тема проведення самооцінки за моделлю EFQM сучасними організаціями та підприємствами є актуальною та важливою.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Дослідженню теоретичних основ премій якості та моделей ділової досконалості підприємств і організацій присвячені праці таких закордонних та вітчизняних вче-

них: Виноградов Л.В., Калита Т.П., Лівінський О.М., Лойко Д.П., Момот О.І., Пальчик С.П., Савенко В.І., Чертков О.Ю. та ін. Підходи до підвищення якості та забезпечення ділової досконалості як основи конкурентоспроможності підприємств та організацій розглянуто в роботах [2; 3; 7]. Загальні теоретичні та методичні підходи до управління якістю, стандартизації, сертифікації сформовано у працях [1; 4–6; 8; 9].

Незважаючи на значні досягнення в теорії й практиці менеджменту якості, ділової досконалості, є ряд проблем, які залишаються предметом дискусій і обговорень вчених-економістів. Так, проблеми самооцінки організацій за новою моделлю ділової досконалості Європейського фонду управління якістю EFQM 2020 року на сьогодні не опрацьовані і потребують розгляду та обговорення у наукових колах.

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

Метою дослідження є ознайомлення з новою моделлю Європейського фонду управління якістю EFQM 2020 року і доведенню доцільності її використання на промислових підприємствах та в організаціях України.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Удосконалення діяльності організації має ґрунтуватися на результатах періодичного аудиту її роботи з ініціативи самої організації. Він має назву самооцінки і представляє собою порівняння діяльності та її результатів з моделлю роботи організації, взятої за еталон.

На думку О.І. Момота, самооцінка — це всебічний, систематичний і регулярний аналіз діяльності організації та досягнутих результатів і їх відповідності визначеним критеріям, який проводиться за ініціативи самої організації [9].

Таблиця 1. Методи проведення самооцінки організації

Метод	Суть методу
Моделювання конкурсу	Імітація процесу участі в конкурсі з якості (оцінювання на основі розгорнутих матеріалів)
Метод формулярів	Складання спеціальних формулярів (форм) за критеріями моделі EFQM (оцінювання на основі узгоджених форм)
Проведення круглого столу	Обговорення за участю керівництва (оцінювання на основі особистих уявлень учасників)
Метод анкетування	Заповнення анкет за критеріями моделі EFQM (оцінювання на основі узгоджених анкет)
Метод матричних діаграм	Заповнення спеціальної матриці, в якій наводяться результати, досягнуті компанією
Метод рівної участі	Рівна участь в оцінці і активна взаємодія керівництва підрозділу і експертів, які не є співробітниками даного підрозділу

Як вважає Л.В. Виноградов, самооцінювання — вичерпний і систематичний перегляд принципів діяльності компанії і результатів, що досягаються нею, здійснюваний з урахуванням моделі розвитку бізнесу, яку реалізує зазначена компанія [5].

Як бачимо, самооцінка організації — це всебічний аналіз діяльності силами самої організації. Її прийнято поділяти на:

— самооцінку як інструмент моніторингу за станом організації, яка має на меті пошук сфер для поліпшення. Організація може використовувати існуючі моделі премій з якості або розробити власні критерії самооцінки;

— самооцінку, що здійснюється при участі організації в національних та світових конкурсах якості.

Для того щоб самооцінка була дієвою, вона повинна носити системний характер.

Цілі проведення самооцінки організації за моделлю EFQM 2020:

— надати організації рекомендації, що базуються на самооцінці, направлені на поліпшення її діяльності;
— порівняти фактичні і планові показники для аналізу причин, коригування дій і подальшого планування;

— визначити сфери діяльності організації, що потребують поліпшення;

— визначити стан організації на даний момент;

— поліпшити координацію взаємодії керівництва із співробітниками;

— порівняти результати роботи різних підрозділів;

Рис. 1. Модель EFQM 2020

Джерело: [10].

НАПРЯМОК	ВИКОНАННЯ	РЕЗУЛЬТАТИ
1. Мета, бачення та стратегія Визначення мети та бачення; Визначення та розуміння потреб заінтересованих сторін; Розуміння екосистеми, власних можливостей і ключових викликів; Розроблення стратегії; Проектування та впровадження системи корпоративного управління і	3. Залучення заінтересованих сторін Споживачі: Побудова сталих стосунків; Люди: Приваблення, залучення, розвиток і утримання; Бізнесові та керуючі заінтересовані сторони: Забезпечення і втримання постійної підтримки; Суспільство: Внесок у його розвиток, благополуччя та заможність; Партнери та постачальники: Побудова взаємодії і забезпечення підтримки для створення сталих	6. Сприйняття заінтересованими сторонами Результати сприйняття споживачами; Результати сприйняття людьми; Результати сприйняття бізнесовими та керуючими заінтересованими сторонами; Результати сприйняття суспільством; Результати сприйняття партнерами і постачальниками.
2. Організаційна культура та лідерство Спрямовання організаційної культури та плекання цінностей; Створення умов для реалізації змін; Створення можливостей для творчості та інновацій; Єднання навколо мети, бачення і стратегії залучення до їх реалізації.	4. Створення сталих цінностей Проектування цінностей і того, як вони будуть створюватися; Комунікації та продаж цінностей; Створення і передача цінностей; Визначення загального досвіду і забезпечення його отримання.	7. Стратегічні та операційні результати Стратегічні та операційні показники результатів діяльності.
	5. Управління діяльністю і трансформаціями Управління діяльністю і управління ризиками; Трансформація організації для готовності до майбутнього; Керування інноваціями і застосування технологій; Використання можливостей даних, інформації та знань; Управління активами та ресурсами.	

Рис. 2. Критерії моделі EFQM 2020

Джерело: [6].

— скоординувати зусилля по поліпшенню діяльності в різних підрозділах організації.

Переваги проведення самооцінки діяльності організації за моделлю EFQM 2020:

1) визначає відповідність певної організації ідеальній організації, якою її бачать на сьогодні в Європі та у світі за критеріями моделі EFQM;

2) дозволяє проаналізувати потенціал організації та виділити найбільш важливі напрями удосконалення;

3) створює надійний фундамент для стратегічного планування діяльності організації;

4) надає об'єктивну інформацію про сильні та слабкі сторони організації;

5) сприяє навчанню персоналу діловій досконалості та удосконаленню організації, застосуванню цих знань у своїй професійній діяльності;

6) залучає персонал до участі в конкурсах якості;

7) мотивує співробітників до досягнення високих результатів та підвищення продуктивності праці;

8) сприяє підвищенню лояльності персоналу до організації;

9) надає можливість порівняння організації з іншими організаціями та компаніями, сприяє обміну досвідом усередині між підрозділами та за межами організації.

У практичній діяльності підприємств існують наступні методи проведення самооцінки організації, які наведено в таблиці 1.

Найбільш точним методом проведення самооцінки вважається метод моделювання конкурсу, який передбачає підготовку повного текстового документу великого обсягу (більше 65 сторінок), в якому проведено аналіз діяльності організації на основі критеріїв моделі EFQM.

Модель EFQM для оцінки досягнутих результатів діяльності підприємств у сфері якості та визначення переможців у конкурсах з якості започаткована у 1991 році Європейським фондом управління якістю. У 2017 році фонд вивів цей конкурс з якості на світовий рівень під назвою Global EFQM Excellence Award і заснував нову рейтингову систему для кращих організацій EFQM Global Excellence Index.

Всесвітньо визнана модель EFQM, яку використовують тисячі організацій в світі, проходить постійні цикли вдосконалення і планомірно переглядається. На щорічному форумі EFQM 23-24 жовтня 2019 року у місті Гельсінкі (Фінляндія) була вперше представлена нова модель EFQM 2020, яка призначена для застосування як інструмент оцінки розвитку бізнесу підприємства чи організації. Оскільки за останній час у суспільстві сталося багато незворотних змін, зокрема глобальне потепління, глобалізація, модель EFQM була у 2019 році кардинальним чином переглянута і оновлена.

EFQM — це опис ідеальної організації і методика, що дозволяє порівняти реальні організації з ідеалом за 1000-бальною шкалою [6].

Модель призначена для використання організаціями будь-якого розміру або сектора, не залежно від виду діяльності та чисельності працюючих і являє собою універсальну, перевірену на практиці структуру для побудови системи управління сучасною організацією.

На розробку нової моделі EFQM 2020 вплинули такі чинники:

- Необхідність креативно і швидко адаптуватися до постійних і непередбачуваних змін, які відбуваються у внутрішньому і зовнішньому середовищах організації.
- Поява нових поколінь людей (міленіалів, зумерів) з новими цінностями, пріоритетами та звичками.
- Підвищення вимог та очікувань споживачів щодо отримання ними не просто товарів чи послуг, а готових цінностей.
- Розвиток сталого розвитку країн та регіонів на принципах ООН;
- Підвищення корпоративної соціальної відповідальності підприємств та організацій.

Висока ефективність моделі EFQM визначається тим, що вона описує досконалу організацію за допомогою 7 критеріїв і 25 підкритеріїв, які розділені на три групи: напрям-виконання-результат (рис. 1). Підкритерії моделі EFQM наведено на рис. 2.

До напрямку відносяться два критерії:

1. Мета, бачення та стратегія;
2. Організаційна культура та лідерство.

Друга група — виконання — має три критерії:

1. Залучення зацікавлених сторін;
2. Створення сталих цінностей;
3. Управління діяльністю і трансформаціями.

До третьої групи результатів включено два критерії:

1. Сприйняття зацікавленими сторонами;
2. Стратегічні та операційні результати.

Модель EFQM призначена для визначення сильної мети підприємства, надихання лідерів на кожному рівні та створення корпоративної культури, відданої лідерським характеристикам, залишаючись при цьому спритними, адаптивними та здатними розвиватися для майбутнього.

EFQM робить безпрецедентний акцент на важливості мети, бачення та спритних стратегіях для організацій, якщо вони мають на меті створити стійку цінність. Бути спритним серед виникаючих загроз — це маркер ефективної організації. Нова модель EFQM забезпечує організаційний аналіз та розуміння, щоб прокласти підприємству безпечний шлях до прогресу та трансформації [10].

Модель EFQM 2020 має достатньо широке застосування. По-перше, вона є моделлю для самооцінки і самоаналізу діяльності організацій, по-друге, дає можливість провести порівняння реальної організації з Моделлю для визначення її сильних сторін і можливостей для удосконалення, по-третє, дає змогу провести зовнішню оцінку і підтвердження рівня організації, отримати нагороду з якості EFQM.

Розглянемо ключові відмінності Моделі EFQM 2020 від міжнародного стандарту ISO 9001:2015:

1. Модель EFQM 2020 призначена для кількісної оцінки рівня розвитку організації за певними критеріями, тоді як сертифікація на відповідність вимогам стандартів ISO серії 9000 тільки констатує відповідність встановленим вимогам.
2. Розробка і сертифікація системи управління якістю у відповідності до вимог стандарту ISO 9001 найчастіше пояснюються ринковими вимогами, умовами контрактів і направлена на виконання мінімальних вимог споживачів і суспільства до забезпечення деякого середнього рівня якості. Отримання премії з якості означає визнання організації досконалою і кращою, такою, що має високий рівень якості, що призводить до підвищення конкурентоспроможності, престижу та ділової репутації організації. Конкурси з якості мають на меті обмін передовим і прогресивним досвідом управління і забезпечення якості; сприяють розповсюдженню передових форм управління підприємствами та організаціями.
3. Модель EFQM 2020 на відміну від стандарту ISO 9001:2015, орієнтована на задоволення не тільки потреб споживачів, а всіх заінтересованих сторін.
4. Не 2-х бальна, а 1000 бальна шкала оцінювання Моделі EFQM створює більшу можливість бачити тенденції зміни рівня досконалості і кількісно оцінити різні аспекти діяльності підприємства.

Для участі в конкурсі на отримання премії з якості організація може не мати сертифіковану систему управління якістю. Але якщо така система впроваджена, організації легше отримати високу оцінку за низкою критеріїв премії.

Модель EFQM 2020 є дієвим інструментом для досягнення підприємством ділової досконалості. Нині модель EFQM використовують багато тисяч компаній на всій планеті. Серед них: Операційний директорат ООН, Уряд Дубаї, Bosh, Siemens, Philips, BMW, Electricity de France, Grundfos, Infeneon, TNT, Airbus, Ricon, Solvay, Carl Zeiss, Virgin, Enagas та ін.

ВИСНОВКИ

Самооцінка організації за моделлю EFQM 2020 надає інформацію про ті сфери діяльності, удосконалення яких позитивно впливає на конкурентоспроможність організації і забезпечує їй успіх у конкурентній боротьбі. Розглянувши сутність моделі EFQM 2020, цілі, які вона переслідує, а також її переваги, застосування, порівняння з вимогами міжнародного стандарту ISO 9001:2015 можна порекомендувати дану модель для проведення самооцінки сучасними підприємствами та організаціями в якості інструменту моніторингу за станом організації та при участі організації у конкурсах якості.

Література:

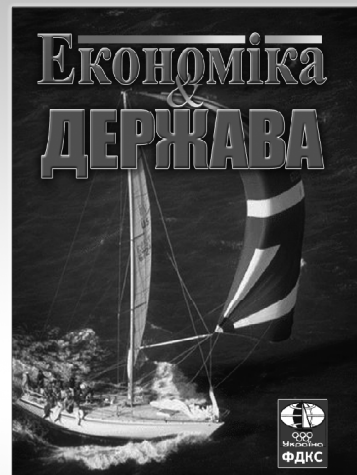
1. Бондаренко С.М. Корпоративна соціальна відповідальність у концепції загального управління якістю на підприємствах легкої промисловості України. Економічний простір. 2016. № 105. С. 154—163.
2. Бондаренко С.М. Задоволеність споживачів як основа успіху у бізнесі. Економіст. 2004. № 12. С. 35—37.
3. Бондаренко С.М. Ділова досконалість підприємств як фактор конкурентоспроможності національної економіки України. Економічний простір. 2016. № 116. С. 200—208.
4. Бондаренко С.М., Михайленко Н.В. Базова концепція загального управління якістю TQM: Роль персоналу. Економічний простір. 2015. № 103. С. 139—146.
5. Виноградов Л.В., Семенов В.П., Бурылов В.С. Средства и методы управления качеством: учебное пособие. Москва: Инфра-М, 2016. 220 с.
6. Калита Т.П. Модель EFQM 2020: матеріали 28-го Міжнародного форуму "Дні якості в Києві 2019" 07 листопада 2019 р. Київ: УАЯ, 2019. URL: <https://www.uaq.org.ua> (дата звернення 20.07.2020).
7. Касич А.О., Харькова Ж.В. Управління конкурентними перевагами підприємства. Економічний аналіз. 2016. № 2. С. 79—85.
8. Менеджмент якості в будівництві і геном ділової досконалості організацій / під загальною редакцією Лівінського О.М., Савенка В.І., Пальчика С.П., Черткова О.Ю. Київ: Центр учбової літератури, 2018. 232 с.
9. Момот О.І. Менеджмент якості та елементи системи якості: навчальний посібник. Київ: Центр учбової літератури, 2007. 368 с.
10. EFQM Model: веб-сайт. URL: www.efqm.org (дата звернення 20.07.2020).
5. Vinogradov, L. V. Semenov, V. P. and Burylov, V. S. (2016), *Sredstva i metody upravleniya kachestvom* [Means and methods of quality management], Infra-M, Moscow, Russia.
6. Kalyta, T. P. (2019), "EFQM Model 2020", *Zbirka materialiv Mizhnarodnoho forumu "Dni yakosti v Kyievi 2019"* [Proceedings of the 28th International Forum "Quality Days in Kyiv 2019"], 28 Mizhnarodnyj forum "Dni yakosti v Kyievi 2019" [28 International Forum "Quality Days in Kyiv 2019"], UAYa, Kyiv, Ukraine, November 7, 2019, available at: <https://www.uaq.org.ua> (Accessed 20 July 2020).
7. Kasych, A.O. and Khar'kova, Zh.V. (2016), "Management of competitive advantages of the enterprise", *Ekonomichnyj analiz*, vol. 2, pp. 79—85.
8. Livins'kyj, O. M. Savenko, V. I. Pal'chyk, S. P. and Chertkov, O. Yu. (2018), *Menedzhment yakosti v budivnytstvi i henom dilovoi doskonalosti orhanizatsij* [Quality management in construction and the genome of business excellence of organizations], Tsentr uchbovoi literatury, Kyiv, Ukraine.
9. Momot, O.I. (2007), *Menedzhment yakosti ta elementy systemy yakosti* [Quality management and elements of the quality system], Tsentr uchbovoi literatury, Kyiv, Ukraine.
10. The official site of EFQM (2020), "EFQM Model", available at: www.efqm.org (Accessed 20 July 2020).

Стаття надійшла до редакції 00.00.2020 р.

References:

1. Bondarenko, S.M. (2016), "Corporate social responsibility in the concept of total quality management at the enterprises of light industry of Ukraine", *Ekonomichnyj prostir*, vol. 105, pp. 154—163.
2. Bondarenko, S.M. (2004), "Consumer satisfaction as the basis of business success", *Ekonomist*, vol. 4, pp. 35—37.
3. Bondarenko, S.M. (2016), "Business excellence of enterprises as a factor of competitiveness of the national economy of Ukraine", *Ekonomichnyj prostir*, vol. 116, pp. 200—208.
4. Bondarenko, S.M. and Mykhajlenko, N.V. (2015), "Basic concept of total quality management TQM: The role of staff", *Ekonomichnyj prostir*, vol. 103, pp. 139—146.

**Науково-практичний журнал
«ЕКОНОМІКА ТА ДЕРЖАВА»**

Передплатний індекс: 01751

Виходить 12 разів на рік

**наукове фахове видання України
З ПИТАНЬ ЕКОНОМІКИ
(Категорія «Б»)**

Наказ Міністерства освіти і науки України від 28.12.2019 №1643

Спеціальності — **051, 071, 072, 073, 075, 076, 292.**

www.economy.in.ua

e-mail: economy_2008@ukr.net

тел.: (044) 223-26-28

(044) 458-10-73

О. О. Гетманенко,
аспірант, Ужгородський національний університет
ORCID ID: 0000-0002-3869-3274

DOI: 10.32702/2306-6814.2020.13—14.40

СУЧАСНИЙ СТАН ТА ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ТРИВАЮЧОЇ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ СВІТОВОГО ГОСПОДАРСТВА

О. Getmanenko,
Postgraduate student, Uzhgorod National University

CURRENT STATE AND TRENDS OF DEVELOPMENT OF FINANCIAL SECURITY OF UKRAINE
IN THE CONDITIONS OF CONTINUING GLOBALIZATION OF THE WORLD ECONOMY

Метою статті є здійснення дослідження сучасного стану фінансової безпеки України та визначення тенденцій її розвитку в умовах триваючої глобалізації світового господарства.

У процесі дослідження використовувались: загальнонаукові методи, зокрема: методи узагальнення — для дослідження особливостей сучасного стану фінансової безпеки України; системний підхід — для обґрунтування факторів, які чинили і продовжують чинити вплив на фінансову безпеку України; метод систематизації — для визначення тенденцій і закономірностей розвитку фінансової безпеки України в умовах триваючої глобалізації світового господарства.

Обґрунтовано тенденції розвитку фінансової безпеки України в умовах триваючої глобалізації світового господарства, виділено основні фактори, які чинили і продовжують чинити вплив на фінансову безпеку України, визначено ризики та загрози фінансовій безпеці України в умовах триваючої глобалізації світового господарства.

Наукова новизна полягає у визначенні загального стану фінансової безпеки України та всіх його складових, визначенні тенденцій подальшого розвитку фінансової безпеки України в умовах триваючої глобалізації світового господарства та триваючої інтеграції України.

Отримані результати дослідження направлені на забезпечення удосконалення засад управління фінансовою безпекою країни та її складових, забезпечення їх високого рівня з урахуванням тенденцій і закономірностей їх розвитку, а також глобалізації світового господарства.

The purpose of the article is to study the current state of financial security of Ukraine and identify trends in its development in the ongoing globalization of the world economy. The financial security of any country is a key and quite important component of its economic security, especially at the present stage of development of the world economy. The reason for such a significant increase in the role of financial security was a significant increase in financial globalization of the world economy, which led, on the one hand, financial expansion of developed countries, liberalization of foreign economic relations and increased international capital mobility, on the other — weakening governance and control over the functioning of their own monetary relations, increasing the vulnerability of countries' economies and reducing their resilience to financial crises, foreign economic influences and threats, and, as a consequence, the need to protect national financial interests and sovereignty. Guaranteeing the financial stability and security of any country, especially a developing one, including Ukraine, and its financial system is especially relevant and important today, because due to the spread of processes generated and initiated by globalization, any financial system moves to another quality

level of regulation and regulation. As a result, the importance of assessing the current state and trends of the financial system, identifying, monitoring and assessing the nature and significance of risks, challenges and threats to the country's financial security is growing.

In the process of research the following were used: general scientific methods, in particular: generalization methods — to study the peculiarities of the current state of financial security of Ukraine; systematic approach — to substantiate the factors that have had and continue to affect the financial security of Ukraine; systematization method — to determine the trends and patterns of financial security of Ukraine in the ongoing globalization of the world economy.

The tendencies of development of financial security of Ukraine in the conditions of continuing globalization of world economy are substantiated, the basic factors which had and continue to influence financial safety of Ukraine are allocated, risks and threats to financial safety of Ukraine in the conditions of continuous globalization of world economy are defined.

The scientific novelty is to determine the general state of financial security of Ukraine and all its components, to identify trends in the further development of financial security of Ukraine in the ongoing globalization of the world economy and the ongoing integration of Ukraine.

The results of the study are aimed at improving the principles of financial security management of the country and its components, ensuring their high level, taking into account trends and patterns of their development, as well as the globalization of the world economy.

Ключові слова: фінансова безпека, світове господарство, державний борг, країна, тенденції, закономірності, фактор, ризик, загроза, показник, індекс, стан.

Key words: financial security, world economy, public debt, country, trends, patterns, factor, risk, threat, indicator, index, state.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Фінансова безпека будь-якої країни є ключовою і доволі важливою складовою її економічної безпеки, особливо на сучасному етапі розвитку світового господарства. Причиною такого суттєвого підвищення ролі саме фінансової безпеки стало значне посилення фінансової глобалізації світового господарства, яке спричинило, з одного боку, фінансову експансію розвинених країн, лібералізацію зовнішньоекономічних зв'язків та посилення міжнародної мобільності капіталу, з іншого боку, послаблення державно-управлінського впливу та контролю за функціонуванням власних грошово-кредитних відносин, підвищення вразливості економік країн та зменшення їх стійкості до фінансових криз, зовнішньо-економічних впливів та загроз і, як наслідок, потребу в захисті національних фінансових інтересів та суверенітету.

Гарантування фінансової стабільності та безпеки будь-якої країни, особливо тієї, що розвивається, в тому числі і України, та її фінансової системи особливо є актуальним і важливим сьогодні, адже через поширення процесів, породжених та ініційованих глобалізацією, будь яка фінансова система переходить на інший якісний рівень регламентації та регулювання. Внаслідок цього, зростає важливість оцінки сучасного стану та тенденцій розвитку фінансової системи, ідентифікації, моніторингу та оцінки характеру й значущості ризиків, викликів і загроз фінансовій безпеці країни. При цьому розробка та обґрунтування якісних та ефективних напрямів та інструментарію мінімізації ризиків, викликів і загроз фінансовій безпеці в період триваючої глобалізації світового господарства з його кризовими схильностями можливі за умови всебічного дослідження та

оцінки всіх складових системи фінансової безпеки країни, до яких нами в попередньому розділі було віднесено бюджетну та боргову безпеку, грошово-кредитну, валютну, банківська безпеку, безпеку небанківського фінансового сектору.

З огляду на вищевикладене дослідження сучасного стану фінансової безпеки України та визначення тенденцій її розвитку в умовах триваючої глобалізації світового господарства є вкрай важливим для розуміння та прогнозування майбутніх потенційних ризиків та загроз для фінансової безпеки України.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Питаннями дослідження стану фінансової безпеки України, визначення тенденцій і закономірностей її розвитку займалися такі вітчизняні науковці: О. Барановський, Ю. Вашай, Д. Венцовський, Н. Винниченко, В. Горбулін, Б. Губський, Я. Жалило, М. Єрмошенко, Н. Кравчук, Л. Лисяк, Т. Луцик-Дубова, В. Приходько, Г. Смоквіна, Є. Терехов тощо.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є здійснення дослідження сучасного стану фінансової безпеки України та визначення тенденцій її розвитку в умовах триваючої глобалізації світового господарства.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Розпочнемо дослідження сучасного стану фінансової безпеки України з таких її складових як бюджетна та боргова безпека. Як видно з таблиці 1, суттєвим од-

ним з першочергових чинників, що спричиняє загрози та проблеми в сфері бюджетної, а надалі і фінансової, безпеки є незбалансованість і високий рівень дефіциту державного бюджету, що провокує зростання дефіциту державного бюджету України по відношенню до ВВП. Після його падіння у 2016 році ми спостерігаємо тенденцію до його зростання в наступних 2018 та 2019 роках. Така ж тенденція спостерігається і з самим рівнем дефіциту державного бюджету в абсолютному значенні. Незважаючи на його коливання, нестійкий характер протягом досліджуваного періоду (2014—2019 роки) за результатами 2019 року він досяг максимального значення і склав 82,2 млрд грн. При цьому темпи зростання дефіциту державного бюджету у 2019 році суттєво перевищували темпи зростання ВВП: 38% зростання дефіциту державного бюджету проти 11% зростання ВВП України.

Окремий акцент необхідно зробити на невідповідність, яка спостерігається між динамікою ВВП у національній валюті України та дефіциту державного бюджету. В Україні мало місце постійне зростання рівня ВВП в гривні протягом 2014—2019 років при коливному характері і зростаючому протягом останніх трьох років дефіциту державного бюджету. Водночас динаміка рівня ВВП України в доларах США більше відповідає динаміці та характеру дефіциту державного бюджету. Причиною такої невідповідності, а також постійного зростання ВВП у гривні було суттєве знецінення національної валюти України протягом 2014—2017 років, що було спричинено політичною та економічною кризами в країні, які тривають і понині, військовою агресією з боку Російської Федерації. Як результат, за цей період відбувалось поступове знецінення гривні, в результаті чого курс гривні до долара США зріс з початку 2014 року до

Таблиця 1. Динаміка індикаторів бюджетної та боргової безпеки України у 2014—2019 роках

Показник (значення/стан)	Роки					
	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Відношення дефіциту / профіциту державного бюджету до ВВП, %	-4,98	-2,28	-2,95	-1,60	-1,66	-2,09
Дефіцит/профіцит державних бюджетних та позабюджетних фондів, % від ВВП	2	1	1	1	1	1
Рівень перерозподілу ВВП через зведений бюджет, %	29,11	32,94	32,84	34,09	33,28	31,15
Відношення обсягу сукупних платежів з обслуговування та погашення державного боргу до доходів державного бюджету, %	2	3	3	4	4	3
Відношення обсягу державного та гарантованого боргу до ВВП, %	47,27	57,07	33,62	59,74	37,84	47,12
Відношення обсягу державного та гарантованого боргу до ВВП, %	5	5	5	5	5	5
Відношення обсягу валового зовнішнього боргу до ВВП, %	69,37	79,06	80,90	71,78	60,90	52,38
Відношення обсягу валового зовнішнього боргу до ВВП, %	5	5	5	5	5	5
Середньозважена дохідність ОВДП на первинному ринку, %	95,8	131,0	121,7	103,9	87,8	78,5
Індекс EMBI+Україна	5	5	5	5	5	5
Відношення обсягу офіційних міжнародних резервів до обсягу валового зовнішнього боргу, %	13,4	13,1	9,2	10,5	17,8	15,2
	5	5	4	4	5	5
	2226	2375	860	574	571	568
	5	5	4	3	3	3
	5,96	11,20	13,69	16,13	18,15	20,78
	5	5	5	5	5	4

Примітка: Стан: 1 — оптимальний, 2 — задовільний, 3 — незадовільний, 4 — небезпечний, 5 — критичний.

Джерело: складено автором на підставі [1; 2].

початку 2017 року майже у 4 рази, що і спричинило постійне зростання ВВП України в гривні, яке за цей період склало 150%. При розгляді ж динаміки ВВП у доларах США має місце її коливання характер і зростання лише на 27% від рівня 2014 року.

Частка дефіциту бюджетних і позабюджетних фондів сектора загальнодержавного управління у ВВП, що є обов'язковим для розрахунку показника від Міжнародного валютного фонду для всіх країн, які намагаються або планують отримувати кредити від такої організації, не мала суттєвої загрози для бюджетної та фінансової безпеки України. Оптимальне значення даного індикатора дорівнює нулю, а перевищення позначки у — 3% свідчить про критичний стан цього показника

Рис. 1. Валовий борг сектора загального державного управління в різних групах країн і в Україні у період 2010—2019 років

Джерело: складено автором за даними [5].

Таблиця 2. Структура зовнішнього державного та зовнішнього гарантованого державою боргу України за станом на 01.01.2020 р.

Зовнішній державний борг - 40,45 млрд дол. США				
Заборгованість за позиками отриманими від	Міжнародних фінансових організацій	12,18	3,63	Європейське співтовариство
			0,49	ЄБРР
			0,76	ЄІБ
			4,86	МБРР
			2,41	МВФ
			0,02	Фонд чистих технологій (МБРР)
	Органів управління іноземних держав	1,62	0,15	Канада
			0,27	Німеччина
			0,01	Польща
			0,61	РФ
			0,02	Франція
			0,56	Японія
	Іноземних комерційних банків, інших фінустанов	1,35	0,27	Каргіл (США)
0,18			Креді Агріколь (Франція)	
0,9			Детч Банк (Німеччина)	
Заборгованість за випущеними ЦП на зовнішньому ринку		23,62		
Інша заборгованість перед МВФ		1,69		
Зовнішній гарантований державою борг - 9,36 млрд дол. США				
Заборгованість за позиками отриманими від	Міжнародних фінансових організацій	7,88	0,11	ЄС з атомної енергетики
			0,35	ЄБРР
			0,06	ЄІБ
			0,46	МБРР
			6,91	МВФ
	Іноземних комерційних банків, інших фінустанов	1,37	0,15	Централ Сторедж Сейфти Проджект Траст (США)
			0,03	Детч Банк (Німеччина)
			0,01	Юнікредит банк (Австрія)
			0,02	Державний банк розвитку (КНР)
			1,13	Експортно-імпорتنний банк КНР
0,03			Експортно-імпорتنний банк Кореї	
Інша заборгованість перед МВФ		0,11		

Джерело: складено автором на підставі [6].

[3, с. 348]. Майже протягом всього періоду дослідження даний показник мав оптимальне значення за виключенням 2015 року, коли він становив 2,69% внаслідок збільшення цього року на 19,0 млрд грн або 25% до 94,8 млрд грн видатків державного бюджету на перерахування трансфертів до Пенсійного фонду України. У 2016 році цей показник почав знижуватись внаслідок зменшення ставки єдиного соціального внеску [4].

Загалом слід зазначити, що таке зростання дефіциту державного бюджету вимагало пошуку ресурсів для його покриття та забезпечення фінансування необхідних видатків державного бюджету, що спричинило значне накопичення обсягу державного та гарантованого державою боргу. Як наслідок, Україна вимушена здійснювати залучення необхідних фінансових ресурсів ззовні. Найбільшими зовнішніми кредиторами України протягом всього періоду незалежності України були переважно міжнародні фінансові інститути та організації, серед яких основними є Міжнародний валютний фонд, Європейський Союз та Світовий банк. Таке залучення й використання кредиту, окрім того, що спричиняє формування та накопичення країною державного боргу, призводить до збільшення бюджетних видатків в Україні, які спрямовуються на погашення та обслуговування державного боргу. Що стосується обсягу державного боргу, то на протязі 2017 року його обсяг збільшився на 211,88 млрд грн або на 11% порівняно з

попереднім роком, до 2 141,69 млрд грн, а у 2018 році він склав 2 168,63 млрд грн.

Таке постійне зростання державного та гарантованого державою боргу України призвело до того, що рівень боргу України до ВВП був і залишається найвищим протягом усього досліджуваного періоду (рис. 1) не лише серед країн з низьким рівнем доходу, а й серед країн з ринками, що формуються, і середніми доходами.

Розгляд структури зовнішнього державного боргу України показав, що в ній основна частка припадає на міжнародні організації та фінансові установи (табл. 2):

— борг перед МБРР становить 4,86 млрд дол. США, Європейським Співтовариством — 3,63 млрд дол. США, МВФ — 2,41 млрд дол. США;

— борг перед іноземними комерційними банками, іншими іноземними фінансовими установами становить 1,35 млрд дол. США.

Така заборгованість України перед міжнародними організаціями та фінансовими установами є додатковим підтвердженням можливості їх суттєвого впливу на рівень фінансової безпеки України та захисту її національних інтересів та суверенітету. Адже більшість таких програм передбачають запровадження різноманітних заходів в Україні, які не завжди відповідають національним та фінансовим інтересам нашої країни.

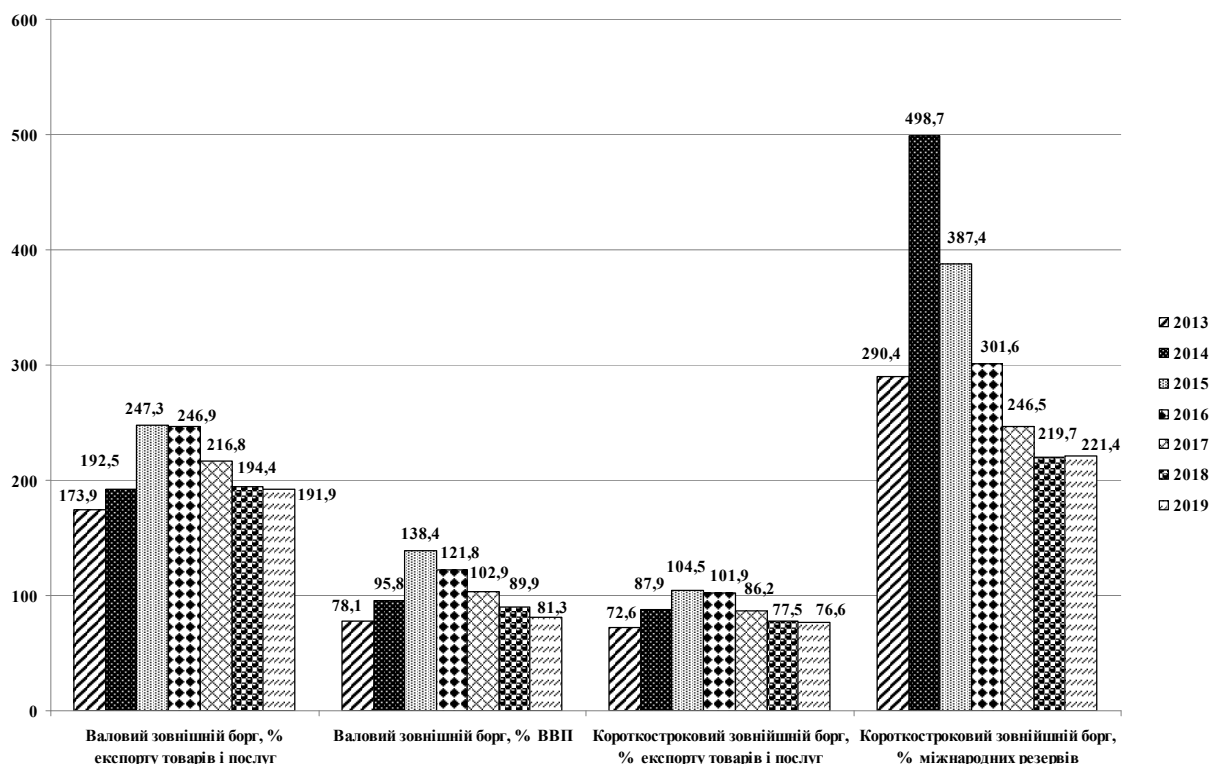

Рис. 2. Відносні зовнішньо-боргові показники України в 2013–2019 роках

Джерело: складено автором на підставі [1].

Постійне зростання заборгованості України за державним боргом спричиняло і постійне зростання обсягу коштів, що спрямовувались на його погашення. Пікове навантаження на вітчизняний державний бюджет в частині погашення державного боргу мало місце в 2015 та 2019 роках — 251,6 та 272,2 млрд грн відповідно. При цьому слід відмітити, що починаючи з 2017 року відбувалось постійне зростання витрат на погашення боргу, а найбільші темпи зростання на погашення боргу були у 2015 та 2018 роках. Як наслідок, відношення обсягу сукупних платежів з обслуговування та погашення державного боргу до доходів державного бюджету протягом всього періоду дослідження набувало критичного значення (табл. 1) і по результатах 2019 року склало 47,12%, а найбільше значення цього показника спостерігалось у 2017 році — 59,74%. Україну очікують роки суттєвого навантаження на державний бюджет через пікові періоди погашення та обслуговування боргу, що робить Україну заручником зовнішніх кредиторів і негативно відображається на її бюджетній та фінансовій безпеці, можливості захисту національних інтересів.

Як наслідок такої ситуації, значення індексу EMBI + Україна знаходилось у 2014 та 2015 роках на високому критичному рівні, що свідчило про ризики дефолту України, які були спричинені, в тому числі, ескалацією конфлікту на Сході України з боку Російської Федерації. Найвищий рівень цього індикатора дорівнював у 2015 році — 2 375 пунктів, що перевищувало критичне значення май-

же удвічі. У 2016 році рівень цього показника суттєво знизився (майже у 3 рази) внаслідок укладання угоди з комітетом кредиторів у 2016 році та відповідав небезпечному рівню. Починаючи з 2017 року цей показник покращився до незадовільного рівня і хоча демонструє тенденцію до зменшення, але залишається надто ризиковим та загрозливим для фінансової безпеки України.

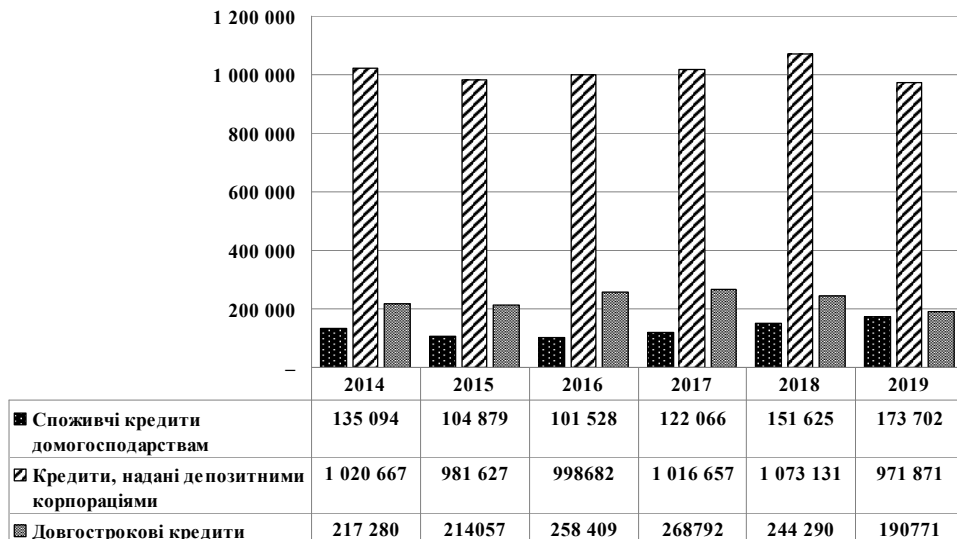
Подібна ситуація простежується і з обсягом офіційних міжнародних резервів. Відношення обсягу офіцій-

Таблиця 3. Динаміка індикаторів грошово-кредитної безпеки України у 2014–2019 роках

Показник (значення/стан)	Роки					
	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Питома вага готівки поза банками в обсязі грошової маси (М0/М3), %	29,57	28,44	28,51	27,51	28,46	26,73
Різниця між процентними ставками за кредитами та за депозитами, %	4,55	5,93	5,46	6,28	6,32	5,62
Рівень середньозваженої процентної ставки за кредитами, наданими депозитними корпораціями в національній валюті, відносно ІСЦ, %	5,52	-26,87	4,64	1,96	8,23	7,46
Частка споживчих кредитів, наданих домогосподарствам, у загальній структурі кредитів, наданих резидентам, %	13,24	10,68	10,17	12,01	14,13	17,87
Питома вага довгострокових кредитів у загальному обсязі наданих кредитів, %	21,29	21,81	25,88	26,44	22,76	19,63
Загальний обсяг вивезення фінансових ресурсів за межі країни, млрд дол. США	11,90	15,60	15,10	14,30	13,87	13,52

Примітка: Стан: 1 — оптимальний, 2 — задовільний, 3 — незадовільний, 4 — небезпечний, 5 — критичний.

Джерело: складено автором на підставі [1; 2].

Рис. 3. Динаміка кредитів наданих депозитними корпораціями в 2014–2019 роках, млн грн

Джерело: складено автором на підставі [9].

них міжнародних резервів до обсягу валового зовнішнього боргу та короткострокового зовнішнього боргу до міжнародних резервів України є індикатором гарантій зовнішнім кредиторам і протягом усього досліджуваного періоду вони залишались на критичному рівні і незначне покращення цього показника по результатах 2019 року суттєво не змінило ситуацію у кращу сторону, адже рівень цього показника є небезпечним і для бюджетної безпеки, і для фінансової безпеки України, а сам рівень офіційних міжнародних резервів України не відповідає критеріям стійкої та фінансово незалежної країни (короткостроковий зовнішній борг України у 2019 році досяг рівня 221,4% міжнародних резервів при гранично допустимому рівні 100%) (рис. 2), при тому що в умовах глобалізації світової економіки зовнішня заборгованість і можливість держави її погасити та обслуговувати стають визначальними детермінантами бюджетної безпеки України.

Таким чином, на підставі вищезазначеного, можна констатувати, що ми маємо низький рівень бюджетної та боргової безпеки України, які перебувають в небез-

печній зоні, адже значна частина індикаторів перевищує відповідні допустимі значення, а рівень доходів бюджету є недостатнім для покриття навіть найважливіших витрат держави, що призводить до накопичення боргів країни та зниження рівня бюджетної та боргової, фінансової безпеки держави загалом, робить її заручником зовнішніх кредиторів.

Що стосується грошово-кредитної безпеки України (табл. 3), то як видно з наведених даних рівень готівки в обігу поза депозитними корпораціями перебував на небезпечному рівні протягом всього періоду, що досліджується. Окрім цього, спостерігалась тенденція до підвищення рівня монетизації вітчизняної економіки, а також мала місце розбалансованість грошового ринку.

Не мав дієвого впливу на грошово-кредитну безпеку України і процентний канал, адже:

по-перше, різниця між процентними ставками за кредитами, наданими депозитними корпораціями, та процентними ставками за депозитами, залученими депозитними корпораціями (крім НБУ), перевищувала 5 %, при оптимальному значенні цього індикатора на рівні 3–4%.

Таблиця 4. Динаміка індикаторів валютної безпеки України у 2014–2019 роках

Показник (значення/стан)	Роки					
	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Індекс зміни офіційного курсу національної грошової одиниці до долара США, середній за період, %	148 5	183 5	117 4	104 2	102 1	102 1
Різниця між форвардним і офіційним курсом гривні, грн	-454,18 5	-2,73 5	9,09 5	-8,78 5	-2,17 5	-1,85 5
Валові міжнародні резерви України, місяців імпорту	1,8 4	3,0 1	3,0 1	3,2 1	3,3 1	3,8 1
Частка кредитів в іноземній валюті в загальному обсязі наданих кредитів, %	46,31 5	55,81 5	49,43 5	43,87 4	42,78 4	36,85 4
Сальдо купівлі-продажу населенням іноземної валюти, млрд дол. США	2,41 3	-1,54 1	-2,48 2	-2,14 2	-1,48 1	-4,93 4
Рівень доларизації грошової маси, %	34,02 5	34,04 5	34,51 5	34,94 5	31,81 5	29,49 5

Примітка: Стан: 1 — оптимальний, 2 — задовільний, 3 — незадовільний, 4 — небезпечний, 5 — критичний.
Джерело: складено автором на підставі [1; 2].

Водночас зростання даного індикатора починаючи з 2017 року є негативним адже оскільки має дестимулювальний вплив на грошово-кредитну безпеку країни [7].

По-друге, середньозважена процентна ставка за кредитами, наданими депозитними корпораціями (крім НБУ) в національній валюті, відносно індексу споживчих цін, при оптимальному значенні даного індикатора на рівні 3—5 % (яке мало місце лише в 2017 році), знаходилась в критичній і негативній зоні.

Такі тенденції є свідченням того, що грошово-кредитна політика носила рестриктивний характер і була спрямована на утримання основних ставок грошового ринку, що спричинило, з одного боку, зростання вартості грошей, з іншого — скорочення кредитування банками суб'єктів економічної діяльності через зростання процентних ставок за наданими кредитами. Тобто мала місце ситуація, яка характеризується неможливістю процентних ставок до зниження, є найважливішим чинником обмеження інвестиційного процесу, адже за таких умов увесь дохід від інвестицій, які значною мірою здійснюються за рахунок банківських кредитів, по суті, сплачується кредитором, а інвестор втрачає стимули до капіталовкладень [8].

Вищезазначені дії та/або бездіяльність урядових структур зумовили не тільки зниження темпів економічного розвитку України, а й негативно вплинули й на рівень грошово-кредитної безпеки, через зниження кредитування економіки банками, яке в 2019 році найнижчим за весь період, що досліджується (рис. 3). Що стосується стану відповідних індикаторів грошово-кредитної безпеки, то тут маємо таку ситуацію:

— питома вага довгострокових кредитів у загальному обсязі наданих банками кредитів майже весь період перебувала в критичній зоні, а по результатах 2019 року набула найнижчого значення — 19,63 %. До погіршення ситуації призводило зростання питомої ваги готівки поза банками в загальному обсязі грошової маси внаслідок значного вилучення вкладниками депозитів з банків;

— частка споживчих кредитів, наданих домогосподарствам, у загальній структурі кредитів, наданих резидентам, майже весь період перебувала в задовільній та незадовільній зонах, а в 2019 році набула найнижчого значення в обсязі 17,87 %, що відповідає небезпечній зоні, при оптимальному значенні цього індикатора на рівні 5—9 %.

І додатковим негативним фактором для вітчизняної грошово-кредитної безпеки було те, що відбувалось постійне суттєве вивезення фінансових ресурсів за межі країни, в середньому 14 млрд дол. США на рік. Хоча з 2015 року і спостерігається знижувальна тенденція даного індикатора з 15,60 млрд дол. США по результатах до 13,52 млрд дол. США по результатах 2019 року, але протягом всього періоду він перебував у небезпечній та критичній зонах, а загальний обсяг вивезених фінансових ресурсів за межі країни склав 84,29 млрд дол. США.

Таблиця 5. Динаміка індикаторів банківської безпеки України у 2014—2019 роках

Показник (значення/стан)	Роки					
	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Частка простроченої заборгованості за кредитами в загальному обсязі кредитів, наданих банками резидентам України, %	7,81 5	12,41 5	13,61 5	22,21 5	25,89 5	26,03 5
Співвідношення банківських кредитів та депозитів в іноземній валюті, %	152,66 4	168,65 5	134,50 3	109,36 2	117,04 2	83,50 2
Частка іноземного капіталу у статутному капіталі банків, %	32,5 3	43,3 5	48,84 5	49,61 5	50,02 5	50,34 5
Співвідношення довгострокових (понад 1 рік) кредитів та депозитів, разів	2,83 5	3,89 5	4,13 5	3,28 5	3,76 5	3,76 5
Рентабельність активів, %	-4,07 5	-5,46 1	-12,60 5	-1,93 5	1,69 3	4,35 5
Співвідношення ліквідних активів до короткострокових зобов'язань, %	86,14 1	92,87 1	92,09 1	98,37 1	93,52 1	94,06 1
Частка активів п'яти найбільших банків у сукупних активах банківської системи, %	37,6 4	53,62 5	55,63 5	56,21 5	59,97 5	57,62 5

Примітка: Стан: 1 — оптимальний, 2 — задовільний, 3 — незадовільний, 4 — небезпечний, 5 — критичний.

Джерело: складено автором на підставі [9].

Таким чином, на підставі вищезазначеного, можна констатувати, що вітчизняна грошово-кредитна політика була неефективною, не створювала монетарні умови для внутрішньої рівноваги, оптимального рівня інфляції, не забезпечувала цінову та фінансову стабільність, передумови сталого економічного розвитку.

Рівень валютної безпеки України в умовах триваючої глобалізації світового господарства чинив негативний тиск на фінансову безпеку України протягом всього досліджуваного періоду, що з урахуванням зростання постійних кризових явищ в світовому господарстві робило вітчизняну фінансову безпеку ще більш вразливою. Як видно з таблиці 4, індикатори валютної безпеки України у 2014—2019 роках мали значною мірою незадовільний, небезпечний та критичний характер. Першочергово це було спричинено значним знеціненням національної валюти, яке розпочалось у 2014 році і тривало включно до 2017 року. Наслідком цього стало те, що індекс зміни офіційного курсу національної грошової одиниці до долара США в цей період перебував на критичному та небезпечному рівні, що суттєво знизило довіру до національної валюти та спровокувало суттєве погіршення індикатора різниці між сформованим і офіційним курсом гривні, який протягом всього періоду мав критичне значення.

Така нестабільність національної валюти та підривання довіри до неї з боку населення, призвели до того, що основною тенденцією вітчизняного валютного ринку протягом 2015—2018 років було значне переважання обсягів купівлі валюти над обсягами продажу, тому одним із основних інструментів регулювання НБУ валютного ринку були валютні інтервенції (купівля-продаж Національним банком України іноземної валюти з метою впливу на обмінний курс гривні до іноземних валют, загальний попит і пропозицію грошей в Україні) [10]. І хоча індикатор сальдо купівлі-продажу населенням іноземної валюти мав коливний характер, водночас населення віддавало перевагу купівлі валюти, особ-

Таблиця 6. Динаміка індикаторів небанківської безпеки України у 2014–2019 роках

Показник (значення/стан)	Роки					
	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Рівень проникнення страхування (страхові премії до ВВП), %	1,68 4	1,49 4	1,48 4	1,45 4	1,39 4	1,33 4
Рівень капіталізації лістингових компаній, % до ВВП	29,21 4	3,21 5	0,82 5	0,41 5	0,28 5	0,29 5
Рівень волатильності індексу ПФТС, кількість критичних відхилень (-10%)	1,00 2	1,00 2	0,00 1	0,00 1	0,00 1	0,00 1
Частка надходжень страхових премій трьох найбільших страхових компаній у загальному обсязі надходжень премій, %	15,60 4	14,70 3	18,90 4	21,30 5	14,90 3	15,23 4

Примітка: Стан: 1 — оптимальний, 2 — задовільний, 3 — незадовільний, 4 — небезпечний, 5 — критичний.
Джерело: складено автором на підставі [1; 2].

ливо в часи зростання політичної та економічної нестабільності не лише в Україні, а й в світовому господарстві, на світових ринках.

Як подальший негатив від такої нестабільності національної валюти ми спостерігаємо інші негативні чинники впливу на вітчизняну економіку:

— постійно високий рівень доларизації грошової маси, який з 2014 по 2017 рік включно мав найвище значення;

— високий рівень частки кредитів в іноземній валюті в загальному обсязі наданих кредитів банківських установ. Зазначена ситуація є наслідком кредитного буму в Україні, що мав місце до фінансової кризи 2008 року, але наслідки цього буму вітчизняна економіка та громадяни України відчувають і на сьогодні, через зростання валютних ризиків та додаткові витрати, які вони мають нести через таке суттєве знецінення національної валюти при значному рівні кредитів в іноземній валюті.

Частково цей негативний вплив удалося мінімізувати за рахунок того, що починаючи з 2016 року НБУ активно здійснюється купівлю іноземної валюти для збільшення запасів валютних резервів держави за рахунок експортної виручки українських підприємств. Згідно зі Стратегією валютних інтервенцій 2016—2020 років, НБУ не викупував валюту в період коливань у бік знецінення гривні, а поповнював міжнародні резерви лише за сприятливих умов на валютному ринку. Водночас, починаючи з квітня 2018 року, НБУ задля підвищення прозорості монетарної політики постійно оголошує обсяг купівлі іноземної валюти для поповнення міжнародних резервів [11].

Має місце нераціональна структура золотовалютних резервів, що робить валютну та фінансову безпеку країни залежною від інших країн та зовнішніх обставин і загроз: Україна зберігає менше 4% своїх золотовалютних резервів у золоті, тоді як, наприклад США 80% всіх американських резервів. Друге місце за розміром резервів у золоті займає Німеччина, третє — МВФ. У країнах Єврозони основні державні резерви зберігаються у золоті [12].

Таким чином, на підставі вищезазначеного, можна констатувати, що вітчизняна валютно-курсова політика була неефективною, НБУ не було забезпечено стабільність національної валюти, що підірвало довіру з боку населення до неї та спровокувало зростання доларизації вітчизняної економіки, яка і так

була доволі високою. Окрім цього, на валютну безпеку чинили та продовжують чинити додатковий негативний вплив валютні ризики, що виникли через світову фінансову кризу 2008—2009 років, триваючі політичні та економічні ризики та загрози в країні, втручання міжнародних фінансових організацій, іноземних радників та консультантів у валютну політику України, зростання зовнішнього боргу, вплив коштів за кордон.

Наступним кроком нашого дослідження є аналіз та оцінка рівня банківської безпеки (табл. 5). Особлива важливість даної складової фінансової безпеки України виходить з того, що банківська система є ключовою в вітчизняній фінансовій системі. Протягом всього досліджуваного періоду вітчизняна банківська система перебувала під впливом внутрішніх політичних та економічних криз, військової агресії з боку Російської федерації, негативних наслідків фінансової кризи 2008—2009 років. Внаслідок вищезазначених та інших факторів ми спостерігаємо зростання частки простроченої заборгованості за кредитами в загальному обсязі кредитів. Цей індикатор протягом всього періоду дослідження знаходився в критичній зоні, що окрім додаткових ризиків для банку, призводило відволікання у банків коштів на формування обов'язкових резервів за цими незадовільними активами — лише за період в три роки з 2014 року обсяги резервів та сум відрахувань для відшкодування можливих утрат за кредитними операціями зросли у понад 4 рази: з 131 252 млн грн у 2014 році до 516 985 млн грн по результатах 2016 року [9].

Зниження якості кредитного портфеля вітчизняної банківської системи та відволікання коштів на формування резервів мало негативний і на показники ефективності діяльності банківських установ — рентабельність активів хоча частково відновлювалась в періоді дослідження, але переважно перебувала в критичній зоні. Слід також врахувати, що зважаючи на негативні тенденції у вітчизняній економіці, найбільший прибуток банківські установи отримують не від кредитування, а від обслуговування клієнтів, здійснення маржинальних операцій на міжбанківському та валютному ринках, тобто є короткостроковою і доволі мінливою, не стабільною — співвідношення довгострокових (понад 1 рік) кредитів та депозитів протягом всього періоду також перебувало в критичній зоні і постійно зростало.

Частково цей негатив та ризики нівелюються за рахунок ліквідності банківської системи, а саме співвідношення ліквідних активів до короткострокових зобов'язань водночас, з іншого боку, зростання рівня ліквідності призводить до зменшення прибутковості та рентабельності банківської системи.

Здійснюючи аналіз динаміки частки іноземного капіталу у статутному капіталі банків, слід зазначити, що її зростання не є свідченням суттєвого збільшення обсягу іноземних інвестицій в вітчизняну банківську систему. Найголовнішою причиною цієї тенденції в період дослідження, було ліквідація та виведення з ринку НБУ понад 90 комерційних банків, що і зумовило такий перерозподіл у структурі статутного капіталу банків. Таким чином, фактично маємо уповільнення темпів зростання іноземних інвестицій в вітчизняну банківську систему та зниження частки іноземного капіталу, що можна вважати негативним явищем [13] і свідчить про поширення в ній кризових процесів, а також наявність фінансових диспропорцій. Оптимальне значення даного індикатора перебуває в межах 20—25%, а при перевищенні рівня 40% держава може втратити контроль над банківською системою.

У вітчизняній банківській системі спостерігається концентрація активів за п'ятьма найбільшими банками, яка перевищує 50%, що робить її доволі вразливою. Цей індикатор протягом досліджуваного періоду мав тенденцію до зростання і протягом п'яти років з шести, що є в нашому періоді, він перебував в критичній зоні.

Таким чином, на підставі вищезазначеного, можна констатувати, що рівень банківської безпеки України є критичним. Низький рівень банківської безпеки підтверджується і тим фактом, що більшість її індикаторів перебувають в небезпечній або критичній зоні та є значно нижчими за оптимальний рівень, що робить її доволі вразливою та незахищеною від зовнішніх ризиків та загроз. Така ситуація створює додаткові ризики і загрози для фінансової системи України, в якій банківська система займає найбільшу питому вагу, та національних інтересів, робить її незахищеною перед глобальними ризиками світового господарства.

Небанківський фінансовий сектор України та його вплив на фінансову безпеку є доволі суттєвим, що робить окреме дослідження безпеки небанківського фінансового сектору важливим завданням. На жаль, слід відмітити, що вітчизняний небанківський фінансовий сектор також тривалий час перебував і перебуває під впливом негативних явищ, загроз та факторів зовнішнього та внутрішнього походження. Як наслідок, більшість індикаторів небанківської безпеки України у 2014—2019 роках перебували у небезпечній та критичній зонах (табл. 6).

Страховий сегмент фінансового ринку поряд із банківським є найбільш розвинутим у всіх країнах світу. Такий стан обумовлений значними фінансовими потоками, які функціонують та організуються на цьому сегменті, та соціально-економічною роллю, яку грають страхові компанії у суспільстві та економіці. Двоїстість страхування зумовлена функціями, які воно виконує, та значними фінансовим потенціалом, який формується

завдяки функціонуванню страхового ринку [14]. Але, як засвідчують дані, ми маємо негативні тенденції в розвитку вітчизняного страхового ринку:

— рівень проникнення страхування мав чітку тенденцію до зниження у відносному визначенні протягом всього періоду дослідження з 1,68% по результатах 2014 року до 1,33% по результатах 2019 року, а щільність страхування збільшується за рахунок природного зменшення населення, що призводить до скорочення інвестиційного потенціалу страховиків [14].

— значну загрозу для функціонування національного страхового ринку та національної фінансової безпеки мають процеси активного та стрімкого входження іноземного капіталу в страхові компанії шляхом злиття та поглинання;

— рівень капіталізації лістингових компаній за період дослідження знизився майже у 100 раз, що підтверджує слабкість та незахищеність вітчизняного страхового ринку перед ризиками та загрозами. І якщо у 2014 році цей індикатор ще перебував у небезпечній зоні, то всі інші роки він перебуває у критичній зоні і найближчих перспектив щодо зміни ситуації на противагу не спостерігається;

— частка надходжень страхових премій трьох найбільших страхових компаній у загальному обсязі надходжень страхових премій хоча і почала зростати в 2019 році, але вищезазначені негативні фактори та триваючий значний міграційний рух будуть продовжувати чинити значний негативний вплив у найближчі роки.

Таким чином, на підставі вищезазначеного, можна констатувати, що рівень безпеки небанківського фінансового сектору України є критичним. Низький рівень безпеки небанківського фінансового сектору України підтверджується і тим фактом, що більшість її індикаторів перебувають у небезпечній або критичній зоні та є значно нижчими за оптимальний рівень, що робить її доволі вразливою та незахищеною від зовнішніх ризиків та загроз. Така ситуація створює додаткові ризики і загрози для фінансової системи України, в якій небанківський фінансовий сектор займає вагомий питому вагу, та національних інтересів, робить її незахищеною перед глобальними ризиками світового господарства.

ВИСНОВКИ З ПРОВЕДЕНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Результати проведеного нами дослідження стану та тенденцій розвитку фінансової безпеки України в умовах триваючої глобалізації світового господарства показали, що фінансова безпека за всіма проаналізованими секторами перебуває переважно в небезпечній та кризовій зонах, а сама фінансова система є залежною від зовнішнього впливу і нездатна захищати національні інтереси та фінансову стабільність в умовах подальшого поширення глобалізації світового господарства. І хоча рівень фінансової безпеки у 2019 році досяг найвищого значення за весь період, що нами було проаналізовано, мають місце потенційні ризики та загрози, наявність яких не дозволяє казати про стабільність фінансової безпеки України в довгостроковій або навіть середньостроковій перспективі.

Література:

1. Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 11.05.2020).
2. Офіційний сайт Міністерства фінансів України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.mof.gov.ua/uk> (дата звернення: 11.05.2020).
3. Дахнова О.Є., Городецька Т.Е. Оцінка стану бюджетної безпеки України. Financial and credit activity: problems of theory and practice. 2018. № 1. С. 345—352.
4. Про затвердження бюджету Пенсійного фонду України на 2016 рік: Постанова Кабінету Міністрів України від 10.03.2016 р. № 190 [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/190-2016-п> (дата звернення: 28.04.2020).
5. IMF, Fiscal Monitor (April, 2019) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.imf.org/en/Publications/FM/Issues/2019/03/18/fiscal-monitor-april-2019> (дата звернення: 04.04.2020).
6. Кому та скільки заборгувала Україна: динаміка зовнішнього й гарантованого державою боргів [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.slovoidilo.ua/2020/04/23/infografika/finansy/komu-ta-skilky-zaborhuvala-ukrayina-dynamika-zovnishnoho-harantovanoho-derzhavoyu-borhiv> (дата звернення: 02.05.2020).
7. Грошово-кредитна та фінансова статистика [Електронний ресурс]: Офіційне інтернет-представництво НБУ. — Режим доступу: <https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article;-jsessionid> (дата звернення: 27.04.2020).
8. Кейнс Дж.М. Общая теория занятости, процента и денег [пер. с англ.] / Кейнс Дж.М. Москва: Прогресс, 1978. 321 с.
9. Офіційний сайт Національного банку України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua> (дата звернення: 02.05.2020).
10. Постанова Національного банку України про затвердження Положення "Про здійснення валютних інтервенцій Національного банку України на валютному ринку України" від 31.01.2019 р. № 26 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 28.04.2020).
11. Стратегія валютних інтервенцій Національного банку України на 2016 — 2020 роки: затверджена Рішенням Правління НБУ від 06.09.2016 № 261-рш [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/Currency_intervention_strategy_NBU.pdf?v=4 (дата звернення: 02.05.2020).
12. Яковенко Р. Фінансова безпека та ступінь конвертованості валюти [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.rk.kr.ua/finansova-bezpeka-ta-stupin-konvertovanosti-valjuti> (дата звернення: 08.05.2020).
13. Комплексна програма розвитку фінансового сектору України до 2020 року: Постанова Правління Національного банку України від 18 червня 2015 року № 391. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=43352266> (дата звернення: 09.05.2020).
14. Розвиток фінансового ринку України в умовах європейської інтеграції: проблеми та перспективи [колективна монографія] / за заг. ред. В.Г. Баранової, О.М. Гончаренко. Харків: "Дісеплюс", 2019. 370 с.

References:

1. Official site of the State Statistics Service of Ukraine (2020), Available at <http://www.ukrstat.gov.ua> (Accessed 11 May 2020).
2. Official site of the Ministry of Finance of Ukraine (2020), Available at <https://www.mof.gov.ua/uk> (Accessed 11 May 2020).
3. Dakhnova, O.E. and Gorodetskaya, T.E. (2018), "Assessment of the state of budget security of Ukraine", Financial and credit activity: problems of theory and practice, vol. 1, pp. 345—352.
4. Cabinet of Ministers of Ukraine (2016), Resolution "On approval of the budget of the Pension Fund of Ukraine for 2016", Available at <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/190-2016-п> (Accessed 28 April 2020).
5. IMF (2019), "Fiscal Monitor", Available at <https://www.imf.org/en/Publications/FM/Issues/2019/03/18/fiscal-monitor-april-2019> (Accessed 4 April 2020).
6. Slovo i dilo (2020), "To whom and how much did Ukraine owe: the dynamics of external and state-guaranteed debts", Available at <https://www.slovoidilo.ua/2020/04/23/infografika/finansy/komu-ta-skilky-zaborhuvala-ukrayina-dynamika-zovnishnoho-harantovanoho-derzhavoyu-borhiv> (Accessed 2 May 2020).
7. National Bank of Ukraine (2020), "Monetary and financial statistics", Available at <https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article;-jsessionid> (Accessed 27 April 2020).
8. Keynes, J.M. (1978), Obshchaya teoriya zanyatosti, protsenta i deneg [General theory of employment, interest and money], Progress, Moscow, Russia.
9. Official site of the National Bank of Ukraine (2020), Available at <http://www.bank.gov.ua> (Accessed 2 May 2020).
10. National Bank of Ukraine (2019), Resolution "On the implementation of foreign exchange interventions of the National Bank of Ukraine in the foreign exchange market of Ukraine", Available at <https://zakon.rada.gov.ua> (Accessed 28 April 2020).
11. National Bank of Ukraine (2016), "Strategy of foreign exchange interventions of the National Bank of Ukraine for 2016 — 2020", Available at https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/Currency_intervention_strategy_NBU.pdf?v=4 (Accessed 2 May 2020).
12. Yakovenko, R. (2018), "Financial security and the degree of currency convertibility" [Electronic resource]. Available at <https://www.rk.kr.ua/finansova-bezpeka-ta-stupin-konvertovanosti-valjuti> (Accessed 8 May 2020).
13. National Bank of Ukraine (2015), "Comprehensive program for the development of the financial sector of Ukraine until 2020", Available at <https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=43352266> (Accessed 9 May 2020).
14. Baranova, V.G. and Goncharenko, O.M. (2019), Rozvytok finansovoho rynku Ukrainy v umovakh ievropejs'koi intehtatsii: problemy ta perspektyvy [Development of the financial market of Ukraine in the conditions of European integration: problems and prospects], Disapulus, Kharkiv, Ukraine.
Стаття надійшла до редакції 07.07.2020 р.

Л. М. Борисенко,
аспірант, ПВНЗ "Європейський університет"
ORCID ID: 0000-0002-9789-9256

DOI: 10.32702/2306-6814.2020.13—14.50

ЗАРУБІЖНА ПРАКТИКА ДЕРЖАВНОГО ФІНАНСОВОГО КОНТРОЛЮ ТА МОЖЛИВОСТІ ЇЇ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ В УКРАЇНІ

L. Borysenko,
postgraduate student of "European University", Higher private educational institution

FOREIGN PRACTICE OF STATE FINANCIAL CONTROL AND POSSIBILITIES
OF ITS IMPLEMENTATION IN UKRAINE

У статті проаналізовано зарубіжну практику державного фінансового контролю розвинених країн. Автором розкрито особливості побудови системи державного фінансового контролю в зарубіжних країнах. Визначено спільні ознаками, притаманні більшості вищих зарубіжних органів фінансового контролю. Окреслено проблеми імплементації директиви INTOSAI в Україні. Розглянуто принципи організації державного фінансового контролю, що висвітлено у Лімській декларації. Обґрунтовано напрями імплементації зарубіжного досвіду в системі здійснення державного фінансового контролю. Наголошено на необхідності посилення співпраці Рахункової палати з іншими державними інституціями та підвищення рівня публічності результатів її діяльності. Виявлено, що загалом, попри пробіли та недоліки, вітчизняна система державного фінансового контролю розвивається у напрямі, що відповідає міжнародній практиці.

The article analyzes the foreign practice of public financial control of developed countries. The author revealed the features the article is to study the foreign experience of organization and functioning of the system of state financial control and to analyze the possibilities of its implementation in Ukraine. The features of construction of the system of state financial control in foreign countries are revealed. The common features, inherent in most of the highest foreign financial control bodies, are determined. The problems of implementation of the INTOSAI directive in Ukraine are outlined. The principles of organization of state financial control are considered, which are covered in the Lima Declaration. These include such universal principles as independence and objectivity, competence and transparency. The primary directions of implementation of foreign experience in the system of implementation of state financial control are substantiated. The necessity of strengthening the cooperation of the Accounting Chamber with other state institutions and increase of publicity of the results of its activity is emphasized. It was revealed that, in general, despite the gaps and shortcomings, the domestic system of state financial control is developing in a direction that is in line with international practice.

The existing two important bodies that carry out the following financial control are considered in detail: the Accounting Chamber of Ukraine and the State Audit Office of Ukraine as a whole characterize the accepted world practice. At the same time, the Accounting Chamber of Ukraine constantly raises the issue of transferring all further state financial control to the parliamentary body, ie leaving it only internal control to the executive body — the State Audit Office of Ukraine, although it means "internal".

It is proved that the improved system of state financial control will help neutralize potential threats to Ukraine's security and improve financial and budgetary discipline through the formation of an effective system of responsibility in the financial sphere, restoring the coordinating role of the state in financial control.

Ключові слова: фінансовий контроль, державний фінансовий контроль, Рахункова палата України, вищі органи фінансового контролю, директива INTOSAI, Лімська декларація.

Key words: financial control, public financial control, Accounting Chamber of Ukraine, supreme bodies of financial control, INTOSAI directive, Lima Declaration.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Як єдина і неподільна категорія державний фінансовий контроль повинен базуватися на певному фундаменті, який визначає його сутність. Значний інтерес в аспектах організації ефективного державного фінансового контролю в сучасній Україні становить вивчення досвіду зарубіжних контрольних фінансових органів. Всі реформи, в тому числі і реформування системи органів державного фінансового контролю в Україні має здійснюватися на основі досвіду розвинених країн у здійсненні державного фінансового контролю, рекомендацій міжнародних організацій, але одночасно необхідно врахувати історичний досвід розвитку державного фінансового контролю в Україні.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Вітчизняні науковці приділяють достатньо уваги проблемам розвитку державного фінансового контролю. Теоретичні аспекти державного фінансового контролю та загальні проблеми удосконалення системи контролю, знайшли своє відображення у працях таких дослідників: Алієв М.К., Акімова Б.З., Юсупов Ю.Б., Іванова А.І., Симоненко В.К., Паніна О.В., Тимохін М.О. Зарубіжний досвід формування ефективної системи державного фінансового контролю залишається актуальним напрямом наукових пошуків і сьогодні.

МЕТОЮ СТАТТІ

Метою статті є вивчення зарубіжного досвіду організації системи державного фінансового контролю та аналіз можливостей його імплементації в Україні.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Державний фінансовий контроль — це система заходів та діяльність суб'єктів державного фінансового контролю з метою перевірки законності, достовірності, ефективності, доцільності при розподілі та використанні коштів для виявлення, усунення і виключення порушень у майбутньому.

Державний фінансовий контроль реалізується в різних напрямках, але обов'язково від імені та в інтересах держави [1].

Державний фінансовий контроль у розвинених країнах діє на основі принципів які викладені в Лімській декларації [2] INTOSAI, міжнародної організації вищих аудиторських установ, одна з них EUROSAI — Європейська організація вищих контрольних органів, членом якої є і Україна. До них відносяться такі універсальні принципи, як незалежність і об'єктивність, компетентність і гласність.

У кожній державі існує своя специфіка здійснення контрольної діяльності. Досліджуючи нормативні акти, які прямо або опосередковано стосуються системи організації фінансового контролю, можна відслідкувати, що розвинені держави орієнтуються на вищезазначені принципи.

Головним пунктом Лімської декларації є стаття 5 — незалежність вищих контрольних органів — згідно з якою для об'єктивного і ефективного здійснення державного фінансового контролю вищі контрольні органи повинні бути незалежними від організацій, стороннього впливу, мати функціональну та організаційну незалежність [2]. Водночас визнається, що абсолютно незалежними вищі контрольні органи не можуть бути, так як складаються в системі державного апарату і це безумовно логічно, в тому числі і в Україні (Рахункова палата — це орган, підпорядкований Верховній Раді України, і звідси залежний від неї).

У забезпеченні дієвого державного фінансового контролю невід'ємною частиною, звичайно, служить застосування міжнародних знань і практики, але все ж ключовим принаймні на початковому етапі, повинен стати вітчизняний досвід. Вищезазначене дає можливість визначити завдання соціально значимого державного фінансового контролю в сучасних умовах:

- управління економікою держави відповідно до законодавства;
- забезпечення цільового і ефективного використання державних фінансових коштів;
- досягнення раціонального та ефективного розміщення об'єктів державної власності;
- правомірності і цільового та ефективного використання доходів від майна (в тому числі цінних паперів), що перебуває у державній власності;
- здійснення нормативної адміністративної діяльності;
- своєчасне інформування державних інстанцій і громадськості шляхом опублікування результатів реалізованих контрольних-ревізійних заходів;
- забезпечення можливості проведення необхідних коригувань;
- притягнення винних до відповідальності;
- стягнення завданих державі збитків, розробка і реалізація превентивних заходів, що виключають можливість повторення виявлених порушень у подальшому.

Існуючі два значущі органи, які здійснюють такий фінансовий контроль: Рахункова палата України і Державна аудиторська служба України загалом характеризують прийняту світову практику. Водночас Рахунковою палатою України постійно піднімається питання про передачу всього подальшого державного фінансового

Таблиця 1. Особливості державного фінансового контролю в розвинених країнах

Країна	Наявність вищого органу контролю	Правовий статус закріплений в конституції	Диференціація системи органів фінансового контролю	Особливості фінансового контролю
Сполучені Штати Америки	–	+	+	Надання допомоги Конгресу в межах законодавчої та контрольної діяльності державних органів управління та напрацювання пропозицій щодо вдосконалення державного апарату; вищі органи контролю функціонують у кожній гілці влади та забезпечують баланс повноважень виконавчої та законодавчої влади
Канада	+	+	+	Роль вищого органу контролю відведена Управлінню генерального аудитора; в межах функціональних напрямів Управління – три напрями – фінансовий аудит, аудит відповідності та аудит економічності (або ефективності витрачання бюджетних коштів); щорічно Управління підлягає перевірці з боку Казначейської ради
Велика Британія	+	+	+	Специфіка британської правової системи дозволяє будь-який акт Парламенту, що стосується питання регулювання фінансового контролю, вважати конституційним; до негласної частини конституції відноситься прецедентне право; при цьому периферійний апарат державного контролю представляють контролери за місцем акумулювання великих обсягів державного замовлення, баз постачання, військових округів
Швеція	+	+	+	Основне завдання перевірок полягає у дієвості та результативності державних операцій; ті операції, що є результативними (прибутковими та зовнішньо вигідними), але не є дієвими (не відповідають ряду вимог досягнення соціально-політичних цілей держави), контролем засуджуються; розроблено 54 пункти дієвості
Німеччина	+	+	+	В межах функціональних повноважень Федеральної рахункової палати завдання фінансового контролю розподілені за 8 напрямками; рахункові палати 11 федеральних земель є самостійними та незалежними одна від одної органами фінансового контролю
Франція	+	+	+	Рахункова палата є судовою інстанцією, що здійснює загальний контроль за державними фінансами; функціонує відповідний контроль в комунах, департаментах та регіонах

Джерело: систематизовано автором на основі [3–6].

контролю парламентському органу, тобто їй, залишивши органу виконавчої влади — Державній аудиторській службі України тільки внутрішній контроль, хоча що розуміється під поняттям "внутрішній". На нашу думку, внутрішній контроль здійснюють внутрішньовідомчі контрольні органи, а Державна аудиторська служба, як і Рахункова палата, здійснює зовнішній контроль [8].

Багаторічна практика європейських країн показала, що в державному секторі через складність владних адміністративних і господарських органів останнього ви-

никає значна кількість проблем, пов'язаних з управлінням і контролем. Великий досвід державного фінансового контролю накопичений в Швеції, Франції, Великобританії, Німеччині, Сполучених Штатах Америки та в ряді інших держав. Підтвердженням цього є сформований і ефективно працюючий в розвинених зарубіжних країнах державний фінансовий контроль (табл. 1).

Всі країни, по-своєму, прагнуть підвищити роль і відповідальність органів контролю, надаючи їм необхідні повноваження і відповідну матеріальну базу, за-

безпечуючи умови незалежності їх роботи від об'єктів контролю, ці особливості безсумнівно потрібно використовувати як корисний практичний досвід.

Досвід країн, які мають сталі традиції ринкової економіки, свідчить про те, що фінансовий контроль будується за певною схемою, з розмежуванням сфер контролю і підпорядкованості органів контролю. До того ж єдиний критерій класифікації відсутній [9].

Крім того, простежується їх чітка ієрархічна система: на чолі — Вищий контрольний орган, що володіє широким колом прав і повноважень, всі інші — або підпорядковані йому, або піддаються координації та перевірки на предмет відповідності та ефективності роботи з його боку.

Так, наприклад, високим авторитетом на національному та міжнародному рівнях користується діяльність Федеральної рахункової палати і земельних рахункових палат Німеччини, які здійснюють контроль дотримання діючих розпоряджень і принципів бюджетного фінансування та управління економікою, зокрема, в таких питаннях:

- дотримання закону про державний бюджет і бюджетного плану;
- обґрунтування і документальне підтвердження доходів і витрат, правильне складання статистичного звіту про виконання річного кошторису бюджету і звіту про майновий стан державних органів і установ.

Така організація контролю унеможливорює хаотичність і підвищує ефективність державного фінансового контролю.

У Великобританії взагалі немає єдиного цілісного законодавства, що регламентує роботу контрольно-ревізійного механізму. Традиційно загальний контроль за діяльністю адміністрації на всіх рівнях здійснюють законодавчі органи (парламент, місцеві виборні органи), судова влада, громадські організації.

Гарантами ефективності такої системи, на думку англійських фахівців, є безумовна підлеглість виконавчої влади законодавчим органам, незалежність суду і традиційне розуміння примату закону [4].

Діюча в США система державного фінансового контролю будується відповідно до принципу поділу влади і в ній не створено спеціалізованого відомства, що здійснює єдиний адміністративний і фінансовий контроль над діяльністю органів виконавчої влади. В рамках контрольно-ревізійної системи США існують функціонально незалежні контрольні органи, інкорпоровані в державно-правову систему як необхідний елемент механізму регулювання балансу повноважень виконавчої влади — Президента США і законодавчої влади — Конгресу США.

Державний фінансовий контроль у США проводить Адміністративно-бюджетне управління, яке здійснює функції попереднього і частини наступного державного фінансового контролю, Федеральне казначейство — поточного контролю і Головне контрольне управління — попереднього і наступного.

Однією з характерних особливостей системи контрольних органів Японії є її стабільність. Перш за все, це відноситься до Контрольно-ревізійного управління (КРУ), створеного 114 років тому з метою здійснення контролю за виконанням державного бюджету. За весь

час свого існування його функції не зазнали яких-небудь значних змін, змінювалися лише об'єкти перевірок і постійно зростав обсяг роботи. Відповідно до закону Контрольно-ревізійне управління являє собою частину адміністративної системи країни, має незалежний від кабінету міністрів статус.

У кожній країні система контролю має свою специфічну організаційну структуру та особливості фінансового контролю, але, тим не менш, діяльність даної системи спирається на загальновизнані принципи, вироблені протягом багатьох століть і закріплені в Лімській декларації керівних принципів контролю [2].

Однак, щоб визначити наявність певних тенденцій у формуванні фінансового контролю в соціально-бюджетній (державній) сфері різних країн (наприклад, Німеччини, Франції, Англії, Канади, США, Швеції), необхідно виявити варіанти характерних класифікаційних ознак, які можуть бути передбачені в нормативно-правових актах, які передбачають регулювання питань, що розглядаються, фактично можуть бути вирішені завдання, основним з яких є перевірка законності, правильності розподілу фінансових ресурсів і ведення бухгалтерських рахунків, ефективності витрачання бюджетних коштів.

Активне вивчення практики роботи органів державного фінансового контролю зарубіжних країн звичайно важливо, однак впровадження необхідно здійснювати обережно і вибірково. В своєму дослідженні ми виявили основні ознаки, які притаманні більшості вищих зарубіжних органів фінансового контролю:

- незалежність від гілок влади;
- наголос на цільовому використанні, економічності, ефективності програм витрат фінансових засобів (з обов'язковим зазначенням критеріїв);
- ефективність діяльності контрольно-ревізійних органів визначається шляхом порівняння засобів, витрачених на її реалізацію та отриманих у результаті доходів (грошові кошти повернуті до бюджету та/або не витрачені з порушенням бюджетного законодавства, можлива упущена вигода від підзвітності безпосередньо Парламенту та громадськості (через засоби масової інформації) [7];
- чітко визначені повноваження, закріплені в нормативно-законодавчих актах;
- кваліфікований та вмотивований персонал;
- чіткі стандарти аудиту;
- чіткість та недвозначність формулювань положень звітів та висновків.

Таким чином, продуктивність системи державного фінансового контролю залежить від його якісного виробництва на всіх етапах і від адекватного своєчасного реагування контролюючих органів на результати контролю (наприклад, на виявлення нецільового використання бюджетних коштів). Так, ефективність розглянутих особливостей фінансового контролю в деяких країнах залежить від поступовості і зваженості їх впровадження.

ВИСНОВКИ

Проаналізувавши зарубіжний досвід державного фінансового контролю та можливості його імплементації в Україні, вважаємо за доцільне сконцентрувати свою увагу на такі напрями:

створення та розвиток незалежного та аполітичного публічного аудиту, який буде відповідати європейським стандартам і принципам Лімської декларації (резольція від 19 грудня 2014 р. № 69/228 щодо сприяння діяльності вищих органів державного аудиту Генеральна асамблея ООН чітко резюмувала, що вищі органи аудиту (BOA) можуть об'єктивно й результативно виконувати свої функції лише в тому разі, якщо вони незалежні від структур, що перевіряються ними, і захищені від зовнішнього впливу [10];

публічний аудит має проходити із залученням ЗМІ; проведення обов'язкової гармонізації нормативно-правових актів законодавства України до стандартів (acquis communautaire) які є обов'язковими в ЄС;

узгодження між державами фахової термінології, що використовується в національних нормативних актах з державного фінансового контролю, з вимогами директивних документів Міжнародної (INTOSAI) та Європейської (EUROSAI) організацій BOA;

На нашу думку, удосконалена система державного фінансового контролю буде сприяти нейтралізації потенційних загроз безпеці України і забезпечить поліпшення фінансово-бюджетної дисципліни за рахунок утворення ефективної системи відповідальності у фінансовій сфері, відновлення координуючої ролі держави в здійсненні фінансового контролю, в результаті чого відбудеться збільшення обсягів податкових і неподаткових надходжень до бюджету України.

Література:

1. Skoryk, M. and Bohdan, S. (2020), "Risk management tools in the system of public financial control", *Efektivna ekonomika*, [Online], vol. 5, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7932> (Accessed 08 Jul 2020).
2. Лімська декларація керівних принципів контролю: міжнародний документ від 01.01.1977. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/604_001 (дата звернення: 01.06.2020).
3. Zavalko N.A., Panina O.V., Kovalev V.A., Zhakevich A.G., Lebedev K.A. Improving financial control over the government system. *Espacios*. 2017. № 38 (29).
4. Aliyev M.K., Akimova B.Z., Altynbekov M.A., Tussibayeva G.S., Yussupov U.B., Sagindykova G.M., Tokbergenov A.A. Some issues of state audit and ways to address them. *International Journal of Economic Research*. 2017. № 14 (10). P. 183—189.
5. Романів Є.М., Гончарук С.М., Приймак С.В., Даниляк Л.Я. Розвиток державного фінансового контролю в Україні: монографія. Львів. Простір М. 2015. 174 с.
6. Симоненко В.К. Основи єдиної системи державного фінансового контролю в Україні: макроекономічний аспект: монографія. Київ. Знання України. 2006. 280 с.
7. Іванова А.І. Адаптація зарубіжного досвіду з формування ефективної системи державного фінансового контролю. *Облік і фінанси*. № 3 (77). 2017. URL: file:///C:/Users/Marusya/Downloads/Oif_apk_2017_3_12.pdf (дата звернення: 08.07.2020).
8. Ярошенко С.П. Теоретичні і методологічні основи контролю: монографія. Суми: ВТД "Університетська книга", 2007. 251 с.

9. Тимохін М.О. Роль європейських ідей у реформуванні ДФК в Україні. *Фінансовий контроль*, 2010. С. 39—41.

10. Resolution adopted by the General Assembly on 19 December 2014 № 69/228. Promoting and fostering the efficiency, accountability, effectiveness and transparency of public administration by strengthening supreme audit institutions. URL: <http://www.un.org/es/comun/docs/index.asp?symbol=A/RES/69/228&referer=/spanish/&Lang=E>. (дата звернення: 08.07.2020).

References:

1. Skoryk, M. and Bohdan, S. (2020), "Risk management tools in the system of public financial control", *Efektivna ekonomika*, [Online], vol. 5, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7932> (Accessed 08 Jul 2020).
2. INTOSAI (1977), "Lima Declaration of Control Guidelines: International document", available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/604_001 (Accessed 08 July 2020).
3. Zavalko, N.A. Panina, O.V. Kovalev, V.A. Zhakevich, A.G. and Lebedev, K.A. (2017), "Improving financial control over the government system. *Espacios*", vol. 38 (29).
4. Aliyev, M.K. Akimova, B.Z. Altynbekov, M.A. Tussibayeva, G.S. Yussupov, U.B. Sagindykova, G.M. and Tokbergenov, A.A. (2017), "Some issues of state audit and ways to address them", *International Journal of Economic Research*, vol. 14 (10), pp. 183—189.
5. Romaniv, Ye.M. Honcharuk, S.M. Prymak, S.V. and Danyliak, L.Ya. (2015), *Rozvytok derzhavnoho finansovoho kontroliu v Ukraini* [Development of public financial control in Ukraine], Prostir M, Lviv, Ukraine.
6. Symonenko, V.K. (2006), *Osnovy iedynoi systemy derzhavnoho finansovoho kontroliu v Ukraini: makroekonomichnyj aspekt* [Fundamentals of a unified system of public financial control in Ukraine: macroeconomic aspect], Znannia Ukrainy, Kyiv, Ukraine.
7. Ivanova, A.I. (2017), "Adaptation of foreign experience in the formation of an effective system of public financial control", *Oblik i finansy*, vol. 3 (77), available at: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&image_file_name=PDF/Oif_apk_2017_3_12.pdf (Accessed 08 July 2020).
8. Yaroshenko, S.P. (2007), *Teoretychni i metodolohichni osnovy kontroliu* [Theoretical and methodological foundations of control], VTD "Universytets'ka knyha", Sumy, Ukraine.
9. Tymokhin, M.O. (2010), "The role of European ideas in reforming the DFC in Ukraine", *Finansovyy kontrol'*, pp. 39—41.
10. UN (2014), "Resolution adopted by the General Assembly on 19 December 2014 № 69/228. Promoting and fostering the efficiency, accountability, effectiveness and transparency of public administration by strengthening supreme audit institutions", available at: <http://www.un.org/es/comun/docs/index.asp?symbol=A/RES/69/228&referer=/spanish/&Lang=E> (Accessed 08 July 2020).

Стаття надійшла до редакції 11.07.2020 р.

УДК 330.341.1

С. А. Нужна,

*к. е. н., доцент, доцент кафедри інформаційних систем і технологій,**Дніпровський державний аграрно-економічний університет*

ORCID ID: 0000-0002-6850-4016

Ю. В. Теслюк,

аспірант кафедри економіки, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

ORCID ID: 0000-0003-4855-7281

DOI: 10.32702/2306-6814.2020.13—14.55

МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ОЦІНКИ ІНСТРУМЕНТІВ ІНСТИТУЦІОНАЛЬНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ІННОВАЦІЙНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ В АГРОПРОМИСЛОВОМУ ВИРОБНИЦТВІ

S. Nuzhna,

PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor Department of Information Systems and Technologies,
Dnipro State Agrarian and Economic University

Yu. Teslyuk,

Postgraduate student of the Department of Economics, Dnipro State Agrarian and Economic University

METHODICAL ASPECTS OF EVALUATION OF INSTRUMENTS OF INSTITUTIONAL REGULATION OF INNOVATIVE TRANSFORMATIONS IN AGRICULTURAL PRODUCTION

У статті обґрунтовано методичний інструментарій оцінки інституціонального регулювання економічної динаміки та здійснено аналіз інституціонального забезпечення інноваційного розвитку агропромислового виробництва. Теоретико-методологічною основою дослідження є системний підхід до дослідження інституціонального регулювання розвитку інновацій.

Констатовано, що інституціональне забезпечення інноваційного розвитку пов'язане зі створенням ефективних інститутів та інституцій. Ефективність інститутів забезпечується їх комплементарним впливом або інституціональною системністю. Її відсутність обумовлює потребу в інституціональній реконструкції.

Для оцінки достатності і сукупного впливу складових інституціонального регулювання на інноваційний розвиток аграрних підприємств аргументовано доцільність використання експертних оцінювань. Проведене опитування сільськогосподарських товаровиробників сприяло визначенню складових інституціонального забезпечення інноваційного розвитку агропромислового виробництва: інфраструктурної підтримки, кредитного забезпечення, податкового стимулювання, державної підтримки, інформаційного забезпечення.

Встановлено, що зростання оцінки експертної групи за складовою державної підтримки на 1 бал вказує на зростання інтегральної оцінки на 1,112; зростання бальної оцінки з кредитного забезпечення на 1 бал підвищує інтегральний показник на 0,758; зростання оцінки податкових стимулів на 1 бал вказує на зростання інтегрального показника на 1,246; зростання оцінки з інфраструктурного забезпечення підвищує інтегральний показник на 0,517, а з інформаційного — на 1,487.

Аргументовано необхідність модернізації підходів до інституціонального регулювання розвитку аграрної сфери. На цьому шляху визначальна роль належить інструментарію державної підтримки інноваційної діяльності, кредитної підтримки й податкового стимулювання сільськогосподарських виробників, які поширюють, реалізують або створюють інновації.

Теоретичні та методичні положення поглиблюють практичні засади інституціонального регулювання інноваційного розвитку агропромислового виробництва.

The article substantiates the methodological tools for assessing the institutional regulation of economic dynamics and analyzes the institutional support for innovative development of agro-industrial production. The theoretical and methodological basis of the study is a systematic approach to the study of institutional regulation of innovation.

It is stated that the institutional support of innovative development is associated with the creation of effective institutions and institutions. The effectiveness of institutions is ensured by their complementary influence or institutional system. Its absence necessitates institutional reconstruction.

To assess the sufficiency and cumulative impact of the components of institutional regulation on the innovative development of agricultural enterprises, the expediency of using expert evaluations is argued. The survey of agricultural producers helped to determine the components of institutional support for innovative development of agro-industrial production: infrastructure support, credit support, tax incentives, state support, information support.

It is established that an increase in the assessment of the expert group on the component of state support by 1 point indicates an increase in the integrated assessment by 1.112; an increase in the credit score by 1 point increases the integrated indicator by 0.758; an increase in the assessment of tax incentives by 1 point indicates an increase in the integrated indicator by 1.246; the increase in the assessment of infrastructure increases the integrated indicator by 0.517 and the information indicator — by 1.487.

The necessity of modernization of approaches to institutional regulation of agricultural development is argued. In this way, the decisive role belongs to the tools of state support for innovation, credit support and tax incentives for agricultural producers who disseminate, implement or create innovations.

Theoretical and methodological provisions deepen the practical principles of institutional regulation of innovative development of agro-industrial production.

Ключові слова: агропромислове виробництво, інновація, інноваційний розвиток, методичний підхід, експертна оцінка.

Key words: agro-industrial production, innovation, innovative development, methodical approach, expert assessment.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Складнощі інституціональної архітектури не сприяють використанню традиційних методичних підходів до виміру рівня інституціонального регулювання. Саме сукупність інституціональних норм і елементів інституціонального забезпечення справляє агрегований вплив на потенційну спроможність та темпи інноваційних перетворень. Сукупний вплив інституціональних норм відрізняється синергетичним характером, різноспрямованою динамікою, гетерогенністю й складністю розмежування дії окремих складових. У національних реаліях, наявні елементи інституціонального регулювання та забезпечення частіше створюють перешкоди інноваційному розвитку ніж формують умови для його стимулювання.

У такому аспекті важливим вбачаємо обґрунтування критеріїв для оцінки інституціонального регулювання і його достатності та ефективності. Подібні критерії мають відбивати кількісні і якісні характеристики та вплив інституціональних норм, орієнтованих на забезпечення інноваційного розвитку в агропромисловому виробництві. Важливо також враховувати прояв часового чинника, адже вплив інституціональних інструментів супроводжується певними лагами, як і більшість запроваджуваних макроекономічних інструментів.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Інновації здійснюються в певному інституційно-правовому середовищі, детермінанти якого здатні справляти суперечливий вплив не тільки на напрям і ефективність інноваційних процесів, але й на саму можливість їх здійснення, що обумовлює необхідність створення відповідних управлінських впливів та організаційних структур, здатних з'єднати всі необхідні елементи.

Обґрунтування інституціональних детермінант розвитку інновацій здійснювалось в дослідженнях представників різних наукових напрямів з використанням різноманітного методологічного й методичного інструментарію і в різних аспектах. Проблематику інституціонального впливу на інноваційний розвиток поглиблено і розвинуто працями таких вітчизняних і закордонних вчених: О. Мельник, В. Тарасевич, Д. Норт, Дж. Ходжсон, Й. Шумпетер [3; 5; 9—11]. Особливості інституціонального забезпечення інноваційного розвитку в агропромисловому виробництві в різних контекстах досліджували П. Саблук, М. Малік, Л. Федулова, О. Шпикуляк, О. Шубравська [2; 4; 6; 8]. Сучасні підходи до дослідження інноваційного розвитку та інституціонального регулювання вирізняються майже полярністю категоріальних трактувань, визначенням детермінант інноваційного розвитку, конкретизацією макроекономічного інструментарію за напрямками інноваційних змін [1; 3; 5; 12].

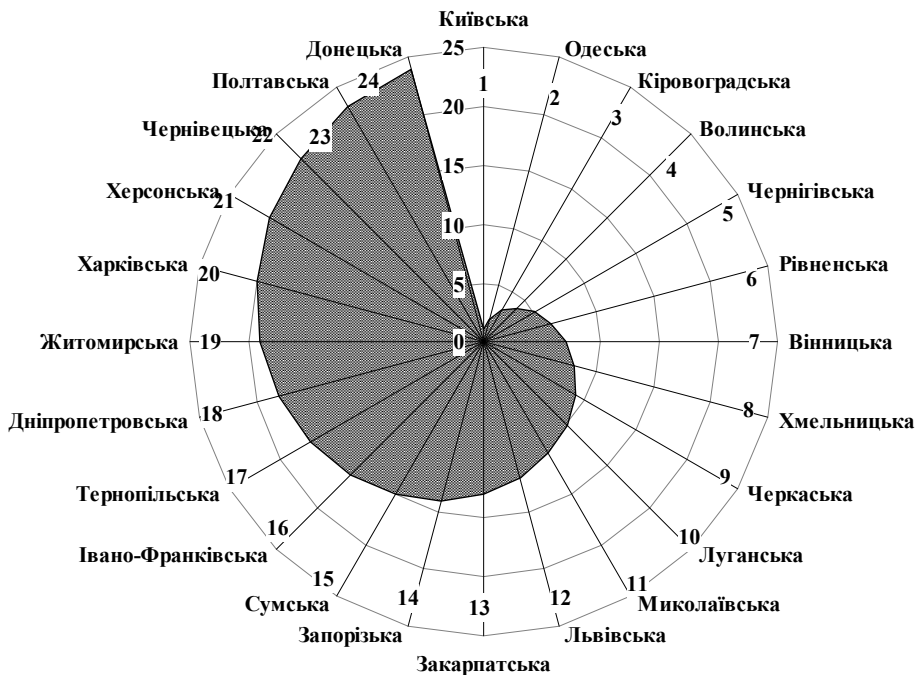
При значному різноманітті наукових публікацій, присвячених інноваційній проблематиці, залишаються дискусійними інституціональні аспекти інноваційних трансформацій та методичні підходи до оцінки дієвості інституціонального регулювання й визначення ефективності інститутів.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є обґрунтування методичного інструментарію оцінки інституціонального регулювання розвитку інновацій в агропромисловому виробництві.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Інноваційні технології змінюють якісну характеристику господарської системи, його природу, функціональну організацію, принципи існування та напрями розвитку. В цьому аспекті інновації є певною інституціона-

Рис. 1. Рейтинг інвестиційного забезпечення за регіонами України (2018 р.)

Джерело: власні розрахунки авторів на основі офіційної статистичної звітності.

лізацією колективної або суспільної практики. Реалізація інноваційного розвитку потребує інститутів, формальних і неформальних норм, які формуються суспільством та державою, а також відповідних механізмів (або санкцій), що забезпечують їх виконання.

Відсутність офіційних статистичних даних щодо стану інноваційного розвитку агропромислового виробництва не дозволяє в повній мірі оцінити ресурсне забезпечення зазначеного процесу. В даному аспекті наблизитись до мети аналізу можна за допомогою непрямих показників, які характеризують використання окремих матеріально-технічних ресурсів.

Проведений аналіз використання ресурсів для інноваційного розвитку агропромислового виробництва на мезорівні вказує на те, що вищими інноваційними перспективами володіють регіони, яким властиві більш високі та середні показники інвестиційного забезпечення, енергозабезпеченості виробництва, фондівіддачі і продуктивності праці. Так, проведене ранжування регіонів країни за показником інвестицій на 100 грн с.-г. продукції та на 1 га с.-г. угідь (рис. 1) доводить, що регіони, які мають вищий інвестиційний рейтинг (Київська, Вінницька, Волинська, Хмельницька, Чернігівська області) отримали й вищий рейтинг ресурсного забезпечення інноваційного розвитку.

Можна прогнозувати існування прямої кореляції між станом і перспективами інноваційного розвитку певного регіону та рівнем концентрації сільськогосподарського виробництва й капіталу. Регіони з більшими розмірами посівних площ і масштабами сільськогосподарського виробництва, вищими показниками фондозабезпеченості, енергозабезпеченості та вищими і середніми показниками інвестиційного забезпечення мають вищий інноваційний потенціал.

У процесі аналізу також виявлено, що показники, які найбільш повно характеризують інноваційний потен-

ціал серед виділених груп регіонів і навіть у межах однієї групи, мають іноді різноспрямовану динаміку, яка не дозволяє в повній мірі оцінити інноваційний потенціал та виявити перспективи інноваційного розвитку агропромислових регіонів. Так, аналіз ресурсного забезпечення інноваційного процесу сільськогосподарських виробників доводить, що деяке зростання обсягу інвестицій не забезпечило оновлення виробництва і не сприяло модернізації матеріально-технічної бази сільськогосподарського виробництва, а відбулось майже стабільне скорочення фондівіддачі, матеріаловіддачі, енергозабезпеченості. Оцінка інвестиційного забезпечення в розрізі регіонів засвідчила стрибкоподібну динаміку і фактичну відсутність позитивної тенденції до зростання інвестицій на 100 грн сільськогосподарської продукції для основ-

ної частки регіонів. Відносно збільшення обсягів виробництва валової продукції сільськогосподарських підприємств за регіонами відбувалось при значно більших темпах зростання матеріальних витрат та практично незмінній їх структурі.

Оскільки статистичним інструментарієм результативність інституціонального регулювання інноваційного розвитку аграрної сфери охарактеризувати майже не можливо через відсутність достовірних статистичних даних та чітких критеріїв ідентифікації впливів, — вочевидь, для оцінки таких змін необхідно обирати шлях експертних оцінювань.

Ефективна дія інноваційних інститутів, забезпечується системним застосуванням норм та обмежень, які виступають спеціальними інструментами інституціонального регулювання. Системність такого механізму забезпечується стійкістю зв'язків його компонентів. Структура інституціонального механізму регулювання характеризується наявністю тісного зв'язку між процесами формування, функціонування, моніторингу, корекції та впровадження інституційних обмежень в інноваційну практику; чіткою хронологічною послідовністю реалізації; сукупністю зворотних зв'язків, що мають стабілізуючий вплив. У структурі інструментів інституціонального регулювання можна виокремити: формування норм і обмежень; реалізацію, аналіз та контроль їх дотримання; корекцію норм та обмежень.

Інституційні норми зумовлені спільною діяльністю індивідів, фірм та організацій, потребами координації й організації колективних та індивідуальних дій й інноваційною діяльністю. Об'єктивні соціально-економічні умови можна розглядати як реальні комплексні умови діяльності економічних суб'єктів від яких залежить як досягнення цілей, так і ресурси, які економічні суб'єкти мають у своєму розпорядженні. Такі соціально-економічні умови визначають потенційні можливості й аль-

тернативи інноваційної діяльності. З вихідними умовами корелюють й об'єктивні результати інноваційної діяльності, які можуть відповідати поставленим цілям, а можуть бути і зовсім іншими.

Відтак все розмаїття інноваційних інститутів можна формалізувати як багаторівневу та багатокритеріальну структуру з наявним набором видів інститутів відповідно до кожного критерію. Відповідно до способу інституціонального впливу на суб'єктів інноваційної діяльності (одні інститути і норми — безпосередньо впливають на мотивацію до інноваційних перетворень, інші — забезпечують тільки зовнішні умови сприятливі до інноваційної діяльності і надають опосередкований вплив) формуються базові, підтримуючі і інститути впливу.

Основними складовими інституціонального забезпечення інноваційного розвитку агропромислового виробництва можна вважати інфраструктурну підтримку, кредитне забезпечення, податкові стимули, державну підтримку, інформаційне забезпечення. Для оцінки достатності і сукупного впливу складових інституціонального регулювання проведено опитування сільськогосподарських товаровиробників, що відчують на собі вплив інституціональних норм. Визначені складові інституціонального впливу оцінені за результатами експертного опитування, проведеного серед керівників 33 аграрних підприємств Дніпропетровської області, що відрізняються прибутковою діяльністю і потенціалом для інноваційного розвитку.

Для узагальнення експертних оцінок адаптовано функцію бажаності Е. Харрінгтона, що дозволяє перетворити нечітко визначені фактори і характерні ознаки параметрів у шкалу оцінювання. Оцінка інституціональних складових, отримана в балах може бути інтерпретована в інтервалах шкали бажаності: від 1 ("дуже погано" або "0,2 — 0" за умовами Е. Харрінгтона) до 5 балів ("дуже добре" або "1—0,8" за шкалою Е. Харрінгтона). Стандартні інтервали до п'ятибальної шкали можна привести за допомогою множення відповідного числа на 5 [7, с. 37—39].

Отримані результати визначення узгодженості експертної думки наведено в таблиці 1. Значення коефіцієнту конкордації (0,477) дозволяє оцінки експертів вважати узгодженими, а ранжування складових інституціонального регулювання забезпечує розташування характеристик відповідно до рівня зниження їх значущості.

Для оцінки характеристик інституціонального забезпечення інноваційного розвитку й формування єдиного результуючого показника — У використано більш адаптовану п'ятибальну шкалу, а підсумковий результат опитування експертів приведено до усередненого результату за допомогою опрацювання анкет у редакторі Microsoft Office Excel.

Отриманий результат загальної бальної оцінки інституціонального забезпечення інноваційного розвитку склав 1,59, що за інтервалами шкали відповідає рівню "погано". Найсуттєвішим фактором експерти визнали державну підтримку інноваційної діяльності (значення складової з урахуванням ваги 0,51), високою є також оцінка кредитного забезпечення інноваційного процесу (0,35) та інфраструктурного супроводу (0,31), менше значення відведене податковому стимулюванню інноваційної діяльності (0,24) та інформаційному забезпеченню інноваційного процесу (0,18).

Таблиця 1. Складові інституціонального регулювання інноваційного розвитку (за результатами експертного опитування)

Складова інституціонального регулювання	Ранг, присуджений експертами	Визначена вагомість характеристик
1. Державна підтримка	1	0,333
2. Кредитне забезпечення	2	0,267
3. Податкове стимулювання	3	0,200
4. Інфраструктурне забезпечення	4	0,133
5. Інформаційне забезпечення	5	0,067

Джерело: розрахунки авторів.

Для формування інтегрального показника оцінки інституціонального забезпечення інноваційного розвитку використано результати ранжування і експертного оцінювання товаровиробників. При включенні змінних до моделі враховано одновекторну спрямованість характеристик інституціонального регулювання. Так, на більш високий рівень інституціонального забезпечення та ефективність інституціонального регулювання інноваційного розвитку агропромислового виробництва опосередковано вказують вищі оцінки експертів за такими складовими: інфраструктурне забезпечення, кредитне забезпечення, податкове стимулювання, державна підтримка, інформаційне забезпечення.

Параметри залежності знайдено за методом найменших квадратів, а для всіх обчислень використовувались вбудовані функції електронних таблиць Microsoft Excel. Застосування функції ЛИНЕЙН за таблицею даних по 33 експертним опитуванням товаровиробників дозволило отримати лінійну модель виду:

$$Y = 1,112 \cdot X_1 + 0,758 \cdot X_2 + 1,246 \cdot X_3 + 0,517 \cdot X_4 + 1,487 \cdot X_5,$$

де X_1 — державна підтримка; X_2 — кредитне забезпечення; X_3 — податкове стимулювання; X_4 — інфраструктурне забезпечення; X_5 — інформаційне забезпечення.

Проведене моделювання показника інтегральної оцінки інституціонального забезпечення інноваційного розвитку виявило прямий зв'язок між його станом й оцінками експертів за складовими інституціонального забезпечення інноваційного розвитку агропромислового виробництва. Результати розрахунків дозволили встановити: зростання оцінки експертної групи за складовою державної підтримки на 1 бал вказує на зростання інтегральної оцінки на 1,112; зростання бальної оцінки з кредитного забезпечення на 1 бал підвищує інтегральний показник на 0,758; зростання оцінки податкових стимулів на 1 бал вказує на зростання інтегрального показника на 1,246; зростання оцінки з інфраструктурного забезпечення підвищує інтегральний показник на 0,517, а з інформаційного — на 1,487.

ВИСНОВКИ З ПРОВЕДЕНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Відтак все розмаїття інноваційних інститутів можна формалізувати як багаторівневу та багатокритеріальну структуру з наявним набором видів інститутів відповідно до кожного критерію. Відповідно до способу інституціонального впливу на суб'єктів інноваційної діяльності (одні інститути і норми — безпосередньо впливають на мотивацію до інноваційних перетворень, інші —

забезпечують тільки зовнішні умови сприятливі до інноваційної діяльності і надають опосередкований вплив) формуються базові, підтримуючі і інститути впливу.

Формування інституціонального забезпечення інноваційного розвитку пов'язане зі створенням ефективних інститутів й інституцій. Сам критерій ефективності інститутів можна пов'язати з умовою набуття сукупністю інститутів й інституцій ознак системності, комплементарності. За умов відсутності виконання даного критерію потрібно розпочинати процес інституціональної реконструкції. Зміст останнього полягає в формуванні інституціональної структури, яка спроможна забезпечити економічну ефективність та відповідний соціальний розвиток на основі комплементарного поєднання історично сформованих або власних інститутів із запозиченими ззовні та імплементаваними у господарське середовище.

Основними складовими інституціонального забезпечення інноваційного розвитку агропромислового виробництва можна вважати інфраструктурну підтримку, кредитне забезпечення, податкові стимули, державну підтримку, інформаційне забезпечення.

Оцінка інституціонального регулювання інноваційного розвитку агропромислового виробництва за даними експертних опитувань вказує на необхідність модернізації підходів до інституціонального регулювання розвитку аграрної сфери. На цьому шляху визначальна роль відводиться інструментарію державної підтримки інноваційної діяльності, кредитної підтримки й податкового стимулювання сільськогосподарських виробників, які поширюють, реалізують або створюють інновації. Проведений аналіз, за даними експертної оцінки вказує на низьку ефективність інституціонального регулювання інноваційного розвитку аграрної сфери та своєчасність і необхідність перегляду інституціональних норм.

Література:

1. Інноваційна Україна 2020: національна доповідь; [за заг. ред. В.М. Гейця та ін.]. К.: НАН України, 2015. — 336 с.
2. Малік М.Й. Інститути й інституції у розвитку інтеграційних процесів в аграрній сфері / М.Й. Малік, О.Г. Шпикуляк, О.Ю. Лузан. Економіка АПК. 2013. — № 4. С. 86—92.
3. Мельник О.Г. Формування методологічних підходів у дослідженнях інновацій та інноваційного розвитку. Актуальні проблеми економіки. 2011. № 6 (120). С. 18—25.
4. Саблук П.Т. Інноваційна діяльність в аграрній сфері: інституціональний аспект: монографія / П.Т. Саблук, О.Г. Шпикуляк, Л.І. Курило. — К.: ННЦ ІАЕ, 2010. 706 с.
5. Тарасевич В.Н. О синергетике инноваций. Бюлеть міжнародного нобелівського економічного форуму. 2008. № 1. Д.: Вид-во ДУЕП. С. 224—232.
6. Федуллова Л. Інноваційний розвиток: еволюція поглядів та проблеми сучасного усвідомлення. Економічна теорія. 2013. № 2. С. 28—45.
7. Федуллова Л.В. Підходи до оцінки рівня готовності підприємства щодо інноваційного розвитку. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. 2011. № 124/125. С. 36—40.
8. Шубравська О.В. Перспективи модернізації аграрного сектору України [Текст] / О.В. Шубравська,

К.О.Прокопенко. Економіка України. 2013. № 8 (261). — С. 64—76.

9. Denzau A., North D. Shared Mental Models: Ideologies and Institutions? *Kyklos*. 1994. Vol. 47. — № 1. — P. 3—31.

10. Hodgson G. M. The Approach of Institutional Economics. *Journal of Economic Literature*. 1998. Vol. 36. № 1. P. 166—192.

11. Шумпетер Й. Теория экономического развития. Капитализм, социализм и демократия. — М.: ЭКМО, 2007. — 864 с.

12. Svitlana Khalatur, Zenon Stachowiak, Kateryna Zhylenko, Oksana Honcharenko and Oleksandr Khalatur (2019). Financial instruments and innovations in business environment: European countries and Ukraine. *Investment Management and Financial Innovations*, 16 (3), 275—291. [http://dx.doi.org/10.21511/imfi.16\(3\).2019.25](http://dx.doi.org/10.21511/imfi.16(3).2019.25)

References:

1. Heyets, V.M. (2015), *Innovatsiina Ukraina 2020 [Innovative Ukraine 2020]*, NAS of Ukraine, Kyiv, Ukraine.
2. Malik, M.U. Shpikyliak, O.G. and Lyzan O.Y. (2013), "Institutes and institutions in the development of integration processes in agriculture", *Economica APK*, vol. 4, pp.86—92.
3. Melnik, O. (2011), "Formation of methodological approaches in innovation research and innovation", *Aktualni problemi ekonomyky*, vol. 6, 18—25.
4. Sabluk, P.T. Shpikuliak, O.G. and Kurilo, L.I. (2010), *Innovatiinai diulnist v agrarnii sferi:instutusalnii aspekt [Innovation activities in the agricultural sector: institutional aspects]*, NNZ IAE, Kyiv, Ukraine.
5. Tarasevich, V. (2008), "About the synergy of innovation", *Bulletin of the International Nobel Economic Forum*, vol. 1, pp. 224—232.
6. Fedulova, L. (2013), "Innovative development: the evolution of attitudes and awareness of the problems of modern", *Ekonomichna teoria*, vol. 2, pp. 28—45.
7. Fedulova, L. (2011), "Approaches to assess the level of preparedness of the enterprise on innovative development", *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu im. Tarasa Shevchenka*, vol. 124/125, pp. 36—40.
8. Shybravska, O.B. and Prokopenko, K.O. (2013), "Prospects for the modernization of the agricultural sector of Ukraine", *Economica Ukrainy*, vol. 8, pp. 64—76.
9. Denzau, A. and North, D. (1994), "Shared Mental Models: Ideologies and Institutions?", *Kyklos*, vol. 47, no 1, pp. 3—31.
10. Hodgson, G. M. (1998), "The Approach of Institutional Economics", *Journal of Economic Literature*, vol. 36, no 1, pp. 166—192.
11. Schumpeter, J. (2007), *Teoriya Ekonomicheskogo Razvitiya. Kapitalizm, Sotsializm i Demokratiya [The Theory of Economic Development, Capitalism, Socialism, and Democracy]*, Eksmo, Moscow, Russia.
12. Khalatur, S. Stachowiak, Z. Zhylenko, K. Honcharenko, O. and Khalatur, O. (2019), "Financial instruments and innovations in business environment: European countries and Ukraine", *Investment Management and Financial Innovations*, Vol. 16 (3), pp. 275—291. [http://dx.doi.org/10.21511/imfi.16\(3\).2019.25](http://dx.doi.org/10.21511/imfi.16(3).2019.25)

Стаття надійшла до редакції 29.07.2020 р.

О. В. Макаревич,
асистент кафедри економіки і права,
Національний університет харчових технологій, м. Київ
ORCID ID: 0000-0003-2415-7929
Є. М. Нілова,
студентка кафедри економіки і права,
Національний університет харчових технологій, м. Київ
ORCID ID: 0000-0002-4535-1280

DOI: 10.32702/2306-6814.2020.13—14.60

ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИЙ КАПІТАЛ ЯК ОСНОВА ВЕНЧУРНОГО ІНВЕСТИВАННЯ

O. Makarevych,
Assistant of the Department of Economics and Law, National University of Food Technology, Kyiv
Y. Nilova,
student of the Department of Economics and Law, National University of Food Technology, Kyiv

INTELLECTUAL CAPITAL AS A BASIS FOR VENTURE INVESTMENT

Інтелектуальний капітал виступає основою для приваблення венчурних інвесторів через високий рівень впливу на створення вартості в подальшому бізнесу. Через свою багаторівневість та динамічність інтелектуальний капітал зумовлює використання одночасно в будь-якому бізнес-процесі чи діяльності не один його із елементів, а цілу групу або комплекс складових. Тому величина інвестицій прямо залежна від кількості залученого інтелектуального капіталу. Його унікальність, що здатна генерувати та капіталізувати ідеї з максимально можливим прибутком у результаті використання приваблює венчурний капітал незалежно від стадії реалізації проекту. Це дає можливість працювати в різних інвестиційних раундах і різній кількості інвесторів, що створює конкуренцію як між інвесторами, так і на ринку, де планується представлення проекту, бізнес-процесу як товару чи учасника.

Knowledge and information sectors financing is always a prospective investment, which forms intellectual capital as an asset. Intellectual capital is the basis for attracting venture investors due to the high level of impact on value creation of future business. Multi-vector, versatility and dynamic of intellectual capital determines, not the usage of the only one element, but applying of the whole group or setting of components in any business process or activity.

The development of any resource, both for the one that can be independently reproduced and other that can be updated, requires investment. In case of unknown project with no analogues with an unknown implementation result, only venture investors are ready to put in.

Therefore, the amount of investment directly depends on the amount of intellectual capital raised. Due to the uniqueness of intellectual capital, their component and synergy effect, which is able to generate and capitalize ideas with the maximum possible profit, attracts venture capital regardless of the stage of project implementation.

This allows working in different investment rounds with different numbers of investors. This creates competition between investors and external market, where the future project, business process, enterprise, startup, etc. should be represented as a product or participant. Based on these theses, intellectual capital is the basis of any startup, which directs venture capital and its value depends on the measurement of the project and the expected benefits.

Venture capital investment differs from traditional ones by extremely high risk and maximum profit. This is the main feature that gives a positive synergy effect combined with elements of intellectual capital, which are very flexible and stable to market fluctuations. This is achieved through their

continuous connection with intelligence and analysis of each step in any actions that are done in different investment rounds. In the field of venture capital, the main players are business-angels, investment funds, business incubators and startups, which are the fastest to adapting to changes.

Ключові слова: інтелектуальний капітал, венчурний капітал, залежність венчурного і інтелектуального капіталів, венчурний фонд, бізнес-ангел, інвестиційний раунд.

Key words: intellectual capital, venture capital, dependence of venture and intellectual capital, venture fund, business angel, investment round.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

У сучасних економічних умовах інтелектуальний та венчурний капітали є двигунами економічного зростання. Використовуючи розуміння інтелектуального капіталу як системи взаємопов'язаних інструментів створення, використання та управління об'єктами інтелектуальної власності та нематеріальних активів підприємства зі своїми специфічними ознаками та функціями, які передбачені в процесі генерації поняття. Та венчурний капітал як ризикові фінансові інвестиції для реалізації творчо-креативних ідей в сфері функціонування та управління будь якого бізнес процесу та різних стадіях життєвого циклу.

Саме інтелектуальний капітал слугує стимулом для інвесторів піддавати свої ресурси ризику. Наскільки він є невід'ємною частиною створення вартості на базі підприємства, настільки ж важливим для залучення інвестицій. Правильне використання інтелектуального в поєднанні з венчурним капіталом, є потужним елементом забезпечення конкурентоспроможності та мінімізації ризиків підприємницької діяльності.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Останні тридцять років поняттю інтелектуальний капітал та проблемам джерел інвестування присвячено багато наукових праць вітчизняних та зарубіжних учених, серед яких варто виділити О. Бутнік-Сіверського, О. Собко, І. Федулову, О. Кендюхов, В. Бугас та інші. Зокрема було розглянуто поняття інтелектуального капіталу, значення, ролі, структури та впливу на управління підприємством, а також джерел фінансування.

ЗАВДАННЯ СТАТТІ

Розглянути взаємозв'язок між інтелектуальним капіталом та величиною венчурних інвестицій в бізнес-процес або підприємство.

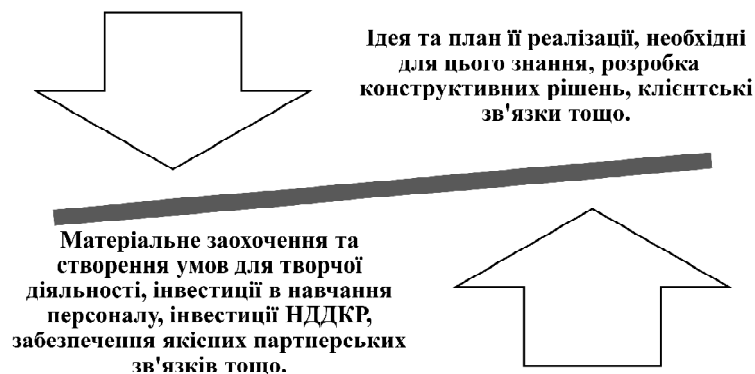
ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Інтелектуальний капітал визначається як сукупність нематеріальних активів, за допомогою яких підприємства можуть отримати конкурентні переваги, підвищити прибуток. Одним з найбільш широко прийнятих визначень інтелектуального капіталу є його визначення як знань, які можна перетворити на цінність. Венчурні інвестори знаходяться в постійному пошуку динамічних стартапів з інноваційними продуктами та технологіями, які можуть підтримувати конкурентну перевагу на ринку та мати високий рівень комерційного потенціалу. Саме інтелектуальний капітал забезпечує виключну конкурентоспроможність кожної з нових унікальних ідей та слугує основою венчурного інвестування. Продемонструвати залежність між інтелектуальним капіталом і величиною інвестицій можна на рисунку 1.

Таким чином, чим більше елементів інтелектуального капіталу задіяно в реалізації проєкту тим більша величина інвестицій необхідна, яка в результаті в разі виправдовує ризики понесені при венчурному інвестуванні.

Венчурний капітал — один з двигунів економіки, який сприяє розвитку нових підприємницьких ідей та інновацій з етапу їх зародження до їх реалізації та комерціалізації на ринку. У той час коли прямі інвестиції вкладаються в корпоративні структури з чітко прописаним бюджетом інвестиційних витрат, венчурні інвестори вкладають у стартапи та здатні приймати рішення щодо миттєвої зміни бізнес-моделі в разі потреби. Поєднання занадто великої ризиковості проєктів з відсутністю гарантії отримання позитивних фінансових результатів практично унеможливорює здійснення такого роду інвестицій традиційними фінансовими установами. Венчурні інвестиції здійснюються як раз у цьому випадку. Розглянемо основні відмінності венчурного та класичного інвестування в інтелектуальний капітал.

1. Управлінська система. Традиційні інвестори вкладають кошти в ієрархічні організації, в яких інтелектуальний капітал не відіграє основну роль. Розвиток інновацій найчастіше обмежений недосконалістю управлінської системи. Венчурне інвестування здійснюється в стартапи, що наділяють управлінською силою окремих спеціалістів, функціонують на принципах гнучкості та прозорості та руйнують традиційні підходи до бізнесу.

Рис. 1. Демонстрація залежності величини венчурних інвестицій у проєкті від задіяних в ньому складових інтелектуального капіталу

Джерело: складено авторами.

2. Стратегічний план та зміна середовища, в якому функціонує підприємство. Класичне інвестування здійснюється на основі заздалегідь обговореного призначення вкладень відповідно до довгострокового стратегічного плану, від якого, зазвичай, не відступають. Старт же ж, за один день може видозмінитись і венчурний інвестор буде готовий до цього, оскільки для того, щоб "вижити" в сучасних умовах, треба швидко підлаштовуватися під зміну бізнес-оточення, захоплювати нові ринки, руйнувати старі сегменти та створювати нові.

3. Термін інвестиційного циклу. Традиційний інвестор вкладає кошти в розвиток компанії на протязі декількох років (а інколи, і десятиків), тобто, здійснює довгострокові інвестиції. Венчурний інвестор здійснює короткострокові інвестиції для досягнення певного етапу цілей та переходить до наступного інвестиційного раунду.

4. Позиція інвестора. Традиційний інвестор утримує впливові позиції в управлінні компанією для того, щоб контролювати її розвиток. Венчурні інвестори дають повну свободу стартапу. Вони вірять, що команда, яка започаткувала стартап, здатна сама приймати конструктивні рішення і тому дають їй можливість реалізовувати своє бачення та експериментувати. Часто саме такі дії приводять компанію до успіху і дають високий результат.

Підсумуємо, венчурні інвестиції не є довгостроковими та направлені на покриття операційних витрат та досягнення короткострокових цілей. Ідея полягає в тому, щоб інвестувати в інфраструктуру компанії до тих пір, поки вона не досягне достатнього розміру та рівня розвитку, щоб її можна було продати іншій корпорації. По суті, венчурний капіталіст купує частку ідеї стартапера, допомагає їй розвиватися, тобто, масштабує бізнес, а потім, коли вартість стартапу різко зростає, підприємець та інвестор продають його та розподіляють між собою прибуток.

Венчурним інвесторам добре відома статистика і ризиковість подібних дій на ринку: з 20 здійснених інвестицій тільки одна здатна привести до успіху. Але дохід від неї буде настільки великим, що він "компенсує" та виправдовує інші 19 провальних.

Для більш глибокого розуміння того, як працює світ стартапів та венчурного капіталу, розглянемо основні інвестиційні раунди, тобто, етапи залучення коштів. Назва раунду інвестицій свідчить про те, на якій стадії знаходиться бізнес та забезпечує так званий процес мечмейкінгу (англ. Matchmaking), тобто — шукайте тих, хто вам підходить. Цей процес є звучним як для стартаперів, так і для інвесторів, оскільки дозволяє сфокусуватися на сегменті, який цікавить. Серед інвестиційних раундів розрізняють:

1. Pre-Seed Funding — найбільш рання стадія фінансування. Зазвичай, на цій стадії, інвесторами є самі засновники стартапу. Протягом неї обирається основний вектор діяльності, розробляється ідея та основний продукт.

2. Seed Funding — перший "офіційний етап" фінансування. Фінансова підтримка, що здійснюється на цьому етапі є "насінням" — допомагає розвивати бізнес. "Насіннєве" інвестування допомагає компанії здійснити перші кроки, включаючи такі дослідження, як дослідження ринку та розробка продукції. Воно також допомагає визначитись якою буде кінцева продукція та цільова аудиторія, тобто, знайти product-market fit (продукцію, що вирішує певну проблему клієнта).

3. Series "A" Funding — на цьому етапі складається бізнес-план, що буде приносити прибуток та здійснюється основне фінансування (частіше за все, венчурними інвестиційними фондами).

4. Series "B" Funding забезпечує підняття бізнесу на новий етап розвитку. Компанії, які пройшли насіннєвий цикл та раунди фінансування серії "A", вже знайшли значну базу користувачів, що зацікавлені в їх продуктах і довели інвесторам, що готові до діяльності в більш широких масштабах. Фінансування серії "B" використовується для того, щоб компанія могла задовольнити вже існуючий та зростаючий рівень попиту. Серія "B" схожа на серію "A" за процесами та ключовими гравцями. Серія "B" часто очолюється багатьма тими самими персонажами, що і в попередньому раунді, включаючи ключового інвестора, який допомагає залучити інших інвесторів. Відмінність полягає в створенні нової хвилі інших фірм венчурного капіталу, які спеціалізуються на подальшому інвестуванні.

5. Series "C" Funding — до цієї стадії переходять вже успішні підприємства. Компанії шукають додаткове фінансування для того, щоб допомогти їм розробити нові продукти, розширитись на нові ринки збуту або навіть придбати інші компанії. Під час раундів серії "C" венчурні інвестори вкладають в інтелектуальний капітал вже успішного бізнесу, намагаючись повернути цю суму більше, ніж удвічі. Фінансування серії "C" орієнтоване на якнайшвидше та максимально успішне масштабування компанії, що розвивається. Одним із можливих способів масштабування компанії може стати придбання іншої компанії. Найчастіше компанія закінчуватиме своє зовнішнє фінансування за під час серії "C". Однак деякі компанії також можуть продовжувати цикли фінансування серії "D" і навіть серії "E". Здебільшого компанії, які отримують до сотні мільйонів доларів фінансування за допомогою раундів серії "C", готові продовжувати розвиватися в глобальному масштабі.

Аналізуючи інвестиційні раунди, слід зазначити, що є таке поняття, як "розмиття часток". Це процес, під час якого при кожному наступному раунді стартап шукає нові інвестиції. Щоб залучити нових інвесторів, компанія випускає для них нові акції. Від цього страждають ті, хто купив акції під час попереднього раунду — ті частки, які вони купили у компанії, стають менше, тобто розмиваються.

При залученні венчурних інвестицій, використовується таке поняття, як пітчінг (англ. Pitch). Це можливість представити свою бізнес-ідею за обмежений час (зазвичай, за декілька хвилин).

Слід також розрізняти гравців ринку інвестицій — венчурні фонди та бізнес-ангели. Нижче наведемо їх ключові відмінності:

1. Обсяг інвестицій. Бізнес-ангели вкладають у проекти власні кошти, інвестиційні фонди ж залучають і акумулюють кошти інституціональних інвесторів (пенсійних фондів, страхових компаній, сімейних фондів і тд.). Відповідно, у середнього венчурного фонду обсяг капіталу під управлінням в десятки разів більше, ніж у середнього бізнес-ангела (середній чек бізнес-ангелу — 100 тис. дол.; венчурного фонду, — від 500 тис. дол.).

2. Інвестиційний раунд. Ангели входять у проєкти раніше, найчастіше — ще до випуску продукту. Вони готові приймати на себе високі ризики, пов'язані з реа-

лізацією та розвитком таких проектів та отримують частку в компанії. Фонди ж, як правило, вважають за краще проекти з хоча б з мінімальною динамікою фінансових результатів (бізнес-ангел — Pre-Seed/ Seed стадія, фонд, — Series "A", "B" і т. д.).

3. Швидкість закриття угоди. Середня ангельська угода закривається за кілька тижнів — максимум місяць. Венчурні фонди ж мають набагато більш формальну систему прийняття рішень, проекти повинні бути оцінені аналітиками фонду, схвалені інвестиційним комітетом, пройти внутрішню перевірку, незалежний фінансовий і юридичний аудит. Також, угоди з фондами мають набагато більш складну юридичну структуру (бізнес-ангел — до 1 місяця; фонд, — 3—6 місяців).

4. Корпоративні права. При інвестуванні ангели отримують звичайні акції, фонди ж, — привілейовані (що мають додаткові права і ліквідаційні привілеї), а також місце в раді директорів компанії, право вето на окремі найбільш чутливі моменти (наприклад, відчуження компанії інтелектуального капіталу, кредити, капітальні витрати і т. д.) (бізнес-ангел — прості акціях, фонд, — привілейовані).

Як вже зазначалося вище, в стартап-індустрії повернення інвестицій відбувається в момент продажу інвестором своєї частки в компанії. Розглянемо основні ситуації, на які розраховують венчурні інвестори в інтелектуальний капітал:

1. M&A (англ. Mergers and Acquisitions) — поглинання стартапу іншою компанією або злиття. Інвестор отримує прибуток шляхом продажу своєї частки нової покупцю.

2. IPO (англ. Initial Public Offering) — вихід компанії на біржу. Інвестор отримує прибуток шляхом конвертування частки в акції, які потім розміщує на біржі.

3. Продаж своєї частки іншим інвесторам (часто на пізніх стадіях великі інвестори викуповують частки дрібних ранніх інвесторів).

Варто також розрізнити поняття бізнес-інкубатору та венчурного капіталіста. Інкубатори допомагають засновникам створити свою бізнес-пропозицію чи ідею та адаптувати її під вимоги ринку. Це відбувається за рахунок наставництва та надання стартапам ресурсів, включаючи капітал. Деякі з них зосереджені на певних галузях або регіонах і часто асоціюються з академічними установами. Венчурні капіталісти зазвичай інвестують у підприємства, які мають певну модель та потенційних клієнтів та потенціал для інтенсивного зростання в майбутньому. Як правило, вони інвестують у компанії набагато пізніше, ніж в інкубатори. Звичайно, є винятки, коли інкубатор також може інвестувати в компанії з венчурним капіталом, а венчурні капіталісти інвестують у компанії на дуже ранній стадії.

ВИСНОВКИ З ПРОВЕДЕНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ЦЬОМУ НАПРЯМІ

Підсумувавши викладене вище, виділимо основні моменти, що стосуються венчурних інвестицій в інтелектуальний капітал:

1. Інтелектуальний капітал є основою будь-якого стартапу, на якій спрямовуються венчурні інвестиції.

2. Венчурні інвестиції відрізняються від традиційних надзвичайно великою ризиковістю та максимально великими прибутками.

3. У сфері венчурних інвестицій основними гравцями є бізнес-ангели, інвестиційні фонди, бізнес-інкубатори та стартапи.

4. Розуміння відмінності між раундами залучення капіталу допомагає зрозуміти стадію, в якій знаходиться стартап та оцінити підприємницькі перспективи.

5. Венчурні інвестори отримують прибуток за допомогою продажу належних їм часток — іншим інвесторам, компаніям або розміщенню акцій на біржі.

Література:

1. Sullivan M. and Harroch R. (2018), "A Guide To Venture Capital Financings For Startups. Financier Worldwide", Forbes, [Online], available at: <https://www.forbes.com/sites/allbusiness/2018/03/29/a-guide-to-venture-capital-financings-for-startups/#617f57d551c9> (Accessed 4 Jun 2020).

2. Zider B. (1998), "How Venture Capital Works", Harvard Business Review, [Online], available at: <https://hbr.org/1998/11/how-venture-capital-works> (Accessed 28 May 2020).

3. Bergoc J. (2013), "The Importance of Intellectual Property Assets in Venture Capital Transactions", Abstract of Master of Law and Business, dissertation, Otto Beisheim School of Management of Humburg, Humburg, Germany. [Online], available at: <http://www.gbv.de/dms/buls/780163575.pdf> (Accessed 8 Jun 2020).

4. The official site of Financier Worldwide (2015), "Venture capital and IP assets", available at: <https://www.financierworldwide.com/venture-capital-and-ip-assets#.XsF3L2gzZPZ> (Accessed 10 Jun 2020).

5. Startup.Network (2020), available at: <https://startup.network/ru/> (Дата звернення до ресурсу 28 червня 2020 р.).

References:

1. Sullivan, M. and Harroch, R. (2018), "A Guide To Venture Capital Financings For Startups. Financier Worldwide", Forbes, [Online], available at: <https://www.forbes.com/sites/allbusiness/2018/03/29/a-guide-to-venture-capital-financings-for-startups/#617f57d551c9> (Accessed 4 Jun 2020).

2. Zider, B. (1998), "How Venture Capital Works", Harvard Business Review, [Online], available at: <https://hbr.org/1998/11/how-venture-capital-works> (Accessed 28 May 2020).

3. Bergoc, J. (2013), "The Importance of Intellectual Property Assets in Venture Capital Transactions", Abstract of Master of Law and Business, dissertation, Otto Beisheim School of Management of Humburg, Humburg, Germany, [Online], available at: <http://www.gbv.de/dms/buls/780163575.pdf> (Accessed 8 Jun 2020).

4. The official site of Financier Worldwide (2015), "Venture capital and IP assets", available at: <https://www.financierworldwide.com/venture-capital-and-ip-assets#.XsF3L2gzZPZ> (Accessed 10 Jun 2020).

5. Startup.Network (2020), available at: <https://startup.network/ru/> (Accessed 28 Jun 2020).

Стаття надійшла до редакції 29.07.2020 р.

Г. М. Чабан,

аспірант кафедри фінансів, обліку та оподаткування, ПНВЗ "Європейський університет"
ORCID ID:0000-0003-0873-735X

DOI: 10.32702/2306-6814.2020.13—14.64

ЕКОНОМІКО-МАТЕМАТИЧНЕ МОДЕЛЮВАННЯ ІНДИКАТОРІВ ЕФЕКТИВНОСТІ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ ФІНАНСОВИМИ РИЗИКАМИ

H. Chaban,

Postgraduate student, Department of finance, accounting and taxation, European university

ECONOMIC AND MATHEMATICAL MODELING OF INDICATORS OF EFFICIENCY OF FINANCIAL RISK MANAGEMENT SYSTEM

У статті досліджуються формування концептів підвищення ефективності управління фінансовими ризиками природних монополій, організаційно-функціональні елементи системи управління фінансовими ризиками, які відповідають за виявлення, ідентифікацію, оцінку індикаторів фінансових ризиків, а також нейтралізацію та попередження ризиків. У залежності від області дослідження проблематики ризику природних монополій розроблено відповідні математичні моделі управління фінансовим ризиком згідно з визначеними цілями та стратегіями. Інструменти та методики дослідження вибираються дослідниками індивідуально, що декларуються згідно з нормативно-правовими та розпорядчими документами природних монополій українських підприємств-монополій. На практиці під час визначення методології оцінки ефективності системи управління фінансових ризиків найчастіше природні монополії звертаються до затверджених міжнародних та національних стандартів, що регламентують застосування статистичних методів. Розраховано фінансові показники математичних моделей природних монополій на прикладі фінансових показників авіаційного підприємства, що знаходяться у публічному доступі згідно з "Національним положенням (стандарту) бухгалтерського обліку 1 "Загальні вимоги до фінансової звітності", затвердженим наказом Міністерства фінансів України від 07.02.2013 р. № 73 та зареєстроване в Міністерстві юстиції України від 28.02.2013 р. № 336/22868 [7]. У результаті розрахунків було визначено оптимальні моделі, для визначення ризику. Порівняльна характеристика застосовності моделей для оцінювання платоспроможності державних підприємств, як основа для подальшого розвитку аналізу, показав, що модель Альтмана, модель CARD / рекурсивне розбиття та французька модель показали неприпустимі значення для монопольних підприємств або не враховані особливості застосування. На основі зроблених розрахунків можна зробити висновок, що використання зарубіжних дискримінантних моделей допустиме для врахування низки показників оцінювання кризового стану підприємства, але потребує коригування коефіцієнтів значущості показників. Також критерій Z розроблено згідно з даними минулих десятиріч, і необхідно врахувати те, що загалом змінилася і економічна ситуація у світі, і структурний склад моделей. У разі коригування вищенаведених чинників, моделі дають стійкий результат і інтерпретація зберігається. Однак у разі врахування вагомості окремих показників у моделях є певні розбіжності. Також на формування певних показників значно впливає інфляція і кризові стани економіки загалом.

The article examines the formation of concepts for improving the effectiveness of financial risk management of natural monopolies, organizational and functional elements of the financial risk management system, which are responsible for identifying, identifying, assessing financial risk indicators, as well as risk neutralization and prevention. Depending on the field of research of natural monopolies risk, appropriate mathematical models of financial risk management are developed according to the defined goals and strategies. Research tools and methods are selected by researchers individually, which are declared in accordance with regulatory and administrative documents of natural monopolies of Ukrainian enterprises-monopolies. In practice, when determining the methodology for assessing the effectiveness of the financial risk management system, natural monopolies often turn to approved international and national standards governing the use of statistical methods. Financial indicators of mathematical models of natural monopolies are calculated on the example of financial indicators of an aviation enterprise, which are in public access according to the National Regulation (Standard) of Accounting 1 "General requirements for financial reporting", approved by the order of the Ministry of Finance of Ukraine from 07.02.2013 № 73 and registered in the Ministry of Justice of Ukraine dated 28.02.2013 № 336/22868 [7]. As a result of calculations, the optimal models for determining the risk were determined. As a result of calculations, the optimal models for determining the risk were determined. A comparative characterization of the applicability of the models for assessing the solvency of state-owned enterprises as a basis for further development of the analysis showed that the Altman model, the CARD / recursive partition model and the French model showed unacceptable values for monopoly enterprises or did not take into account application features. Based on the calculations, it can be concluded that the use of foreign discriminates models is acceptable to take into account a number of indicators for assessing the crisis of the enterprise, but requires adjustment of the coefficients of significance of the indicators. Also, the Z criterion has been developed according to the data of the past decades, and it is necessary to take into account that in general the economic situation in the world and the structural composition of the models have changed. When adjusting the above factors, the models give a stable result and the interpretation is maintained. However, taking into account the weight of individual indicators in the models there are some differences. Also, the formation of certain indicators is significantly influenced by inflation and crises in the economy as a whole.

Ключові слова: системний підхід, ефективність, фінансовий стан, фінансовий ризик, система управління, уникнення ризику.

Key words: the system approach, efficiency, financial condition, financial risk, management system, avoids the risk.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Фінансовий ризик є основною формою генерування прямої загрози банкрутства підприємства, тому що фінансові втрати, пов'язані з цим ризиком, найбільш відчутні [1, с. 81]. В залежності від області дослідження проблематики фінансового ризику дослідниками розроблено відповідні математичні моделі управління фінансовим ризиком. На практиці керівники та управлінці вибирають ті області, що на даний час є найбільш актуальними або критичними у визначений момент часу, одночасно перевіряючи ефективність і життєдіяльність інструментів системи управління фінансовими ризиками. Вибирається область дослідження згідно поставлених задач перед підприємством або визначених цілей та стратегій. Такий аналіз для всіх практиків є обов'язковим, але інструменти та методики дослідження вибираються самостійно, що задекларовано згідно норма-

тивно-правових та розпорядчих документів вітчизняних підприємств [5].

Проте всі області дослідження приводять до визначення основних показників — індикаторів ризику. Одним з найголовніших і першочергових як для підприємства, так і для врахування зовнішніх зв'язків з постачальниками та партнерами, є показник платоспроможності суб'єктів господарювання.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Про необхідність управління фінансовими ризиками наголошують зарубіжні та вітчизняні вчені. Питання фінансових ризиків та шляхів їх управління та нейтралізації досліджується у роботах І.Б. Чайкіна, В.В. Вітлінського, І.Т. Балабанова, М.С. Клапківа, Р.В. Пікус, В.В. Шахова Г.Ф. Шершеневича, М.Я. Шимінової,

В.С. Щербини, В. Янішена, Р.Дж. Хобарта, Б. Едвардса, Т. Райса, Б. Койлі, а також інших науковців, що торкалися даної проблематики. Сучасні тенденції глобалізації і розвитку загроз у вигляді краху економіки внаслідок пандемії привели до того, що управління фінансовими ризиками перестало бути окремим питанням управління і інтегрується у всі сфери діяльності підприємства і суспільства загалом. Про це свідчить тенденція до збільшення кількості статей, форумів, книжок і підручників, у яких розглянуто проблему управління ризиками.

МЕТА СТАТТІ

Мета статті — розкрити сутність, особливості та вибрати найкращий варіант економіко-математичного моделювання індикаторів фінансових ризиків існуючих систем управління фінансовими ризиками вітчизняних підприємств як важливий елемент моніторингу та постійного вдосконалення динамічної системи управління ризиками.

ОСНОВНІ РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕНЬ

До зарубіжних методик аналізу ризику неплатоспроможності відносяться такі, як моделі Альтмана, Credit-Men, CART, моделі Тоффлера, Чессера, Фулмера, французька модель та оцінювання фінансових ризиків за допомогою методу Ліса.

В Україні застосування зарубіжних дискримінантних моделей ускладнено з огляду на специфічні чинники, але вони застосовуються з урахуванням певної корекції. Найбільш помітна залежність між моделями у динаміці, оскільки статистичний (на певний момент часу) аналіз може і дати правильних результатів. Однією з таких обставин є те, що показник "Власний капітал" відповідно до чинних в Україні методик переоцінювання активів штучно завищується сумами за субрахунками 423 "Дооцінка активів". Старим, зношеним основним фондам надається таке саме значення, як і новим. Як наслідок, співвідношення між власним і позичковим капіталом не відповідає дійсності. Тому моделі, що використовують цей показник необхідно коригувати на відповідну суму через помилкове перевищення активів. Це специфіка використання методичних підходів до оцінювання ризику неплатоспроможності в Україні і під час застосування цих моделей необхідне коригування на таку специфіку, щоб модель відображала реальний стан справ.

На практиці українські підприємства найчастіше використовують методики, визначені згідно з національним законодавством, а саме коефіцієнтний аналіз та аналіз доцільності витрат. Порядок визначення коефіцієнтів та основні положення трактування розрахованих показників, наведені у наказі Міністерства економіки України від 19.01.2006 № 14 "Методичні рекомендації щодо виявлення ознак неплатоспроможності підприємства та ознак дій з приховування банкрутства, фіктивного банкрутства чи доведення до банкрутства" [2] та у "Положенні про порядок здійснення аналізу фінансового стану підприємств, що підлягають приватизації", затвердженого наказом Міністерства фінансів України, Фонду державного майна України від 26.01.2001 р. № 49/221 [3].

Р.В. Пікус згідно із проведеним адаптивним аналізом стверджує, що для українських підприємств найдочільніше використовувати моделі Тоффлера, Спрінггейта та універсальну дискримінантну модель. Показники за наведеними вище моделями мають більш стабільний та плавний характер як для українських підприємств, а порогове число не є завищеним для нашої кон'юнктури ринку.

Проведемо дослідження на основі порівняльного аналізу розрахунків згідно з різними моделями для фінансової звітності авіаційного підприємства, що сформовано на основі публічної інформації авіаційних підприємств та даних Державної служби статистики України. Це необхідно для визначення оптимальної розрахункової моделі ризику неплатоспроможності, що буде застосовуватися як елемент (показник) практичної економіко-математичної моделі системи управління фінансового ризику природних монополій.

Застосуємо метод аналізу доцільності витрат для визначення ризику неплатоспроможності підприємства і розроблення коригувальних заходів для програми системи управління фінансовими ризиками. На першому етапі необхідно розділити активи підприємства за ступенем ризику або ліквідності та проаналізувати тенденції зміни частки кожної групи. Тобто стан за кожним з елементів витрат має бути розділений за зонами ризику (абсолютної стійкості, нормальної стійкості, нестійкого стану, критичного стану, кризового стану), що утворюють сферу загальних витрат, в межах яких конкретні витрати не перевищують граничного значення встановленого рівня ризику. На другому етапі за допомогою ідентифікації потенційних зон ризику визначають ступінь ризику втрати фінансових коштів, визначивши три показники фінансової стійкості підприємства.

Для виявлення потенційних зон ризику та визначення оптимальної моделі для розрахунку для природних монополій України розрахуємо показники авіаційного підприємства, як представника природних монополій, ТОВ "Авіа". В продовження коефіцієнтного аналізу фінансового стану підприємства, який розраховується на початкових етапах фінансового стану підприємства, розглянемо фактичні звітні дані підприємства за рік по формі 1 "Баланс підприємства" та формі 2 "Звіт про фінансові результати" ТОВ "Авіа" для розрахунку ризикованих зон згідно методу аналізу доцільності витрат. Фінансова та консолідована звітність підприємств складено згідно із законодавством та є публічною та доступною інформацією, на яку ми можемо спиратися. Основні поняття та принципи фінансової звітності вітчизняного підприємства затверджені у Законі України "Про бухгалтерський облік та фінансову звітність" [6] та "Національного положення (стандарту) бухгалтерського обліку 1 "Загальні вимоги до фінансової звітності", затверджене наказом Міністерства фінансів України від 07.02.2013 р. № 73 та зареєстроване в Міністерстві юстиції України від 28.02.2013 р. № 336/22868 [7].

В якості вхідних даних використовувалась інформація публічної фінансової звітності, що є в наявності на офіційних сайтах авіаційних підприємств. Отримаємо наступні результати розрахунків показ-

Таблиця 1. Порядок розрахунку показників фінансового стану ТОВ "Авіа" згідно із методом доцільності витрат

Показник	Джерело інформації	2018	2019
О – основні кошти та інші позаоборотні активи	Форма № 1, рядок 1010	2 523 797	3 594 247
З – запаси і витрати	Форма № 1, рядок 1100	127 478	143 398
А ^{II} – грошові кошти, розрахунки та інші активи	Форма № 1, рядок 1165	1 567 217	1 687 814
Д ^B – джерела власних та порівнянних до них коштів	Форма № 1, рядок 1495	5 759 831	6 852 871
К ^Д – довго- й середньострокові кредити та позикові кошти	Форма № 1, рядок 1510	104 964	174 316
К ^К – короткострокові кредити та позикові кошти, що не сплачені вчасно	Форма № 1, рядок 1695	230 260	251 878
Розрахунок			
Надлишок або нестача власних коштів	$\pm E^C = D^B - O - Z$	3 108 556	3 115 226
Надлишок або нестача власних і середньострокових, довгострокових джерел формування запасів і витрат	$\pm E^T = (D^B - O + K^D) - Z$	3 213 520	3 289 542
Надлишок або нестача загального розміру основних джерел для формування запасів і витрат	$\pm E^H = (D^B - O + K^D + K^K) - Z$	3 443 780	3 541 420
Висновок			
Визначена зона абсолютної стійкості фінансового стану. Ступінь ризику за визначеними параметрами відповідає нульовому ризику. Ця зона характеризується браком будь-яких витрат під час здійснення підприємницької діяльності з гарантованим одержанням планового прибутку, розмір якого теоретично необмежений. Але великий розмір надлишку запасів і коштів, що має тенденцію до зростання веде до нерационального накопичення при зміні кон'юнктури ринку, що веде до додаткових ризиків	$\pm E^C \geq 0$;	Власні кошти в нормі	+6 670
	$\pm E^T \geq 0$;	Надлишок власних джерел формування запасів і витрат	+76 022
	$\pm E^H \geq 0$	Перевитрата	+97 640

Джерело: розраховано автором.

ників методу доцільності витрат. Витяг з розрахунку наведено у табл. 1.

Згідно розрахунку, наведеного вище, можна зробити висновки, що метод аналізу доцільності витрат є доцільним у використанні при визначенні статті витрат із максимальним ризиком. Але необхідно зазначити, що недоліком цього методу є те, що при аналізі ризик розглядається як цілісна величина і ігноруються мульти-складові ризику. Таким чином, аналіз орієнтований на визначення вузьких місць у діяльності підприємства і запровадженні коригуючих дій по відношенню до проблемних моментів діяльності і ліквідації зон ризикованості.

Наступним порівняльним методом для визначення ефективності діяльності є модель Алтмана, яка показує вірогідність банкрута підприємства за допомогою рівняння надійності, яке визначається за формулою

$$Z = 1,2 \cdot A + 1,4 \cdot B + 3,3 \cdot C + 0,6 \cdot D + 1,0 \cdot E,$$

де

$$A = \frac{\text{Оборотний капітал}}{\text{Сума активів}},$$

$$B = \frac{\text{Чистий прибуток}}{\text{Сума активів}}, C = \frac{\text{Прибуток до оподаткування}}{\text{Сума активів}},$$

$$D = \frac{\text{Ринкова вартість акцій}}{\text{Сума активів}}, E = \frac{\text{Виторг від реалізації}}{\text{Сума активів}}.$$

Показники розраховуються згідно з співвідношеннями фінансових статей, що визначені у фінансовій звітності згідно з "Національним положенням (стандартом) бухгалтерського обліку 1 "Загальні вимоги до фінансової звітності", затверджене наказом Міністерства фінансів України від 07.02.2013 р. № 73 та зареєстроване в Міністерстві юстиції України від 28.02.2013 р. № 336/22868.

Таким чином,

$$A = \frac{\text{Форма №1, ряд 1195}}{\text{Форма №1, ряд 1300}}; A_{2018} = \frac{2\,315\,723}{6\,112\,754} = 0,379;$$

$$A_{2019} = \frac{2\,868\,646}{7\,291\,374} = 0,393.$$

$$B = \frac{\text{Форма №2, ряд 2350}}{\text{Форма №1, ряд 1300}}; B_{2018} = \frac{612\,573}{6\,112\,754} = 0,100;$$

$$B_{2019} = \frac{615\,583}{7\,291\,374} = 0,084.$$

$$C = \frac{\text{Форма №2, ряд 2290}}{\text{Форма №1, ряд 1300}}; C_{2018} = \frac{766\,400}{6\,112\,754} = 0,127;$$

$$C_{2019} = \frac{776\,400}{7\,291\,374} = 0,106$$

$$D = \frac{\text{Форма №2, ряд 2600} \cdot \text{ряд 2610}}{\text{Форма №1, ряд 1300}}; D_{2018} = 0;$$

$$D_{2019} = 0.$$

Оскільки природні монополії є державними підприємствами, то в переважній більшості акцій взагалі немає.

$$E = \frac{\text{Форма №2, ряд 2000}}{\text{Форма №1, ряд 1300}}; E_{2018} = \frac{3\,664\,988}{6\,112\,754} = 0,599;$$

$$E_{2019} = \frac{2\,897\,960}{7\,291\,374} = 0,397.$$

Тоді загальна формула має вигляд

$$Z_{2018} = 1,2 \cdot 0,379 + 1,4 \cdot 0,100 + 3,3 \cdot 0,127 + 0,6 \cdot 0 + 1,0 \cdot 0,599 = 1,6129,$$

$$Z_{2019} = 1,2 \cdot 0,393 + 1,4 \cdot 0,084 + 3,3 \cdot 0,127 + 0,6 \cdot 0 + 1,0 \cdot 0,397 = 1,4053.$$

Згідно з градацією можливостей банкрутства в моделі Альтмана $Z_{2018} = 1,6129 < 1,8$ та $Z_{2019} = 1,4053 < 1,8$, що вказує на високий показник можливого банкрутства, причому в 2018 році банкрутство було менш імовірне, ніж у 2019 році.

Оскільки і на даний час підприємство існує і успішно проводить свою господарську діяльність, то можна стверджувати, що було проведено коригувальні дії по відношенню до проблемних місць. Але така модель не підходить для обрахунку підприємств природних монополій, оскільки не враховує ряд параметрів і особливостей основ функціонування природних монополій.

У свою чергу модель Credit-Men базується на визначенні п'яти основних коефіцієнтів (K_1, K_2, K_3, K_4, K_5), які розраховуються на підставі фінансової звітності підприємства, а потім визначають загальний показник платоспроможності N .

$$N = 25 \cdot K_1 + 25 \cdot K_2 + 10 \cdot K_3 + 20 \cdot K_4 + 20 \cdot K_5$$

$$K_3 = \frac{\text{Високоліквідні активи}}{\text{Валюта балансу}}.$$

Коефіцієнти рівняння (25, 25, 10, 20, 20) визначають частку впливу кожного показника.

$$K_1 = \frac{\text{Високоліквідні активи}}{\text{Поточні зобов'язання}}, K_2 = \frac{\text{Власний капітал}}{\text{Зобов'язання}},$$

$$K_4 = \frac{\text{Виторг від реалізації}}{\text{Дебіторська заборгованість}},$$

$$K_5 = \frac{\text{Дебіторська заборгованість}}{\text{Зобов'язання}}.$$

Врахувавши показники фінансової звітності отримаємо співвідношення:

$$K_1 = \frac{\text{Форма №1, ряд 1165}}{\text{Форма №1, ряд 1695}};$$

$$K_{12018} = \frac{1\,567\,217}{230\,260} = 6,806;$$

$$K_{12019} = \frac{1\,687\,814}{251\,878} = 6,701$$

$$K_2 = \frac{\text{Форма №1, ряд 1495}}{\text{Форма №1, ряд (1595+1695)}};$$

$$K_{22018} = \frac{5\,759\,831}{(122\,663+230\,260)} = 16,320;$$

$$K_{22019} = \frac{6\,852\,871}{(186\,625+251\,878)} = 15,628$$

$$K_3 = \frac{\text{Форма №1, ряд 1165}}{\text{Форма №1, ряд 1900}}; K_{32018} = \frac{1\,567\,217}{6\,112\,754} = 0,256;$$

$$K_{32019} = \frac{1\,687\,814}{7\,291\,374} = 0,231$$

$$K_4 = \frac{\text{Форма №2, ряд 2000}}{\text{Форма №1, ряд (1040+1125+1130+1155)}};$$

$$K_{42018} = \frac{3\,664\,988}{(35\,284+424\,758+153\,958+24\,581)} = 5,739;$$

$$K_{42019} = \frac{2\,897\,960}{(39\,505+742\,488+168\,526+57\,744)} = 2,874$$

$$K_5 = \frac{\text{Форма №1, ряд (1040+1125+1130+1155)}}{\text{Форма №1, ряд (1595+1695)}};$$

$$K_{52018} = \frac{(35\,284+424\,758+153\,958+24\,581)}{(122\,663+230\,260)} = 1,809;$$

$$K_{52019} = \frac{(39\,505+742\,488+168\,526+57\,744)}{(186\,625+251\,878)} = 2,299.$$

Тепер визначимо загальний показник платоспроможності N .

$$N = 25 \cdot K_1 + 25 \cdot K_2 + 10 \cdot K_3 + 20 \cdot K_4 + 20 \cdot K_5;$$

$$N_{2018} = 25 \cdot 6,806 + 25 \cdot 16,320 + 10 \cdot 0,256 + 20 \cdot 5,739 + 20 \cdot 1,809 = 731,77$$

$$N_{2019} = 25 \cdot 6,701 + 25 \cdot 15,628 + 10 \cdot 0,231 + 20 \cdot 2,874 + 20 \cdot 2,299 = 663,995.$$

Економічна інтерпретація результативних значень у моделі Credit-Men вказує, що при $N > 100$ стан фінансової ситуації підприємства відмінний (гарний). Тому що в 2018 році, що в 2019 році фінансова ситуація стабільна, гарна, але потребує додаткового дослідження, оскільки ситуація дещо погіршилася ($N_{2018} = 731,67 > N_{2019} = 663,995$).

Модель Ліса є інтегральною багатофакторною моделлю оцінювання неплатоспроможності шляхом застосування багатовимірної мультиплікативної аналізу, який проводять на основі чотирьох фінансових показників. Використовують інтегральну оцінку:

$$L = 0,063 \cdot X_1 + 0,092 \cdot X_2 + 0,057 \cdot X_3 + 0,001 \cdot X_4,$$

де

$$X_1 = \frac{\text{Оборотний капітал}}{\text{Сума активів}}; X_2 = \frac{\text{Прибуток від реалізації}}{\text{Сума активів}};$$

$$X_3 = \frac{\text{Нерозподілений прибуток}}{\text{Сума активів}}; X_4 = \frac{\text{Власний капітал}}{\text{Сума активів}}$$

Тоді

$$X_1 = \frac{\text{Форма №1, ряд 1195}}{\text{Форма №1, ряд 1300}}; X_{12018} = \frac{2\,315\,723}{6\,112\,754} = 0,379$$

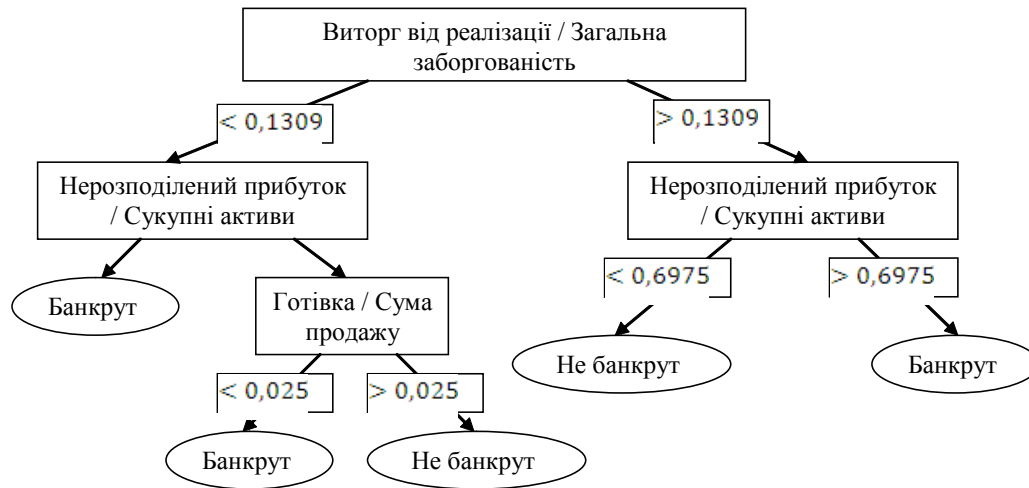

Рис. 1. Класифікаційне дерево, що використовується для оцінювання ризику неплатоспроможності згідно з моделлю CARD

Джерело: [4, с. 214].

$$X_{12019} = \frac{2\,868\,646}{7\,291\,374} = 0,393$$

$$X_2 = \frac{\text{Форма №2, ряд 2000}}{\text{Форма №1, ряд 1300}}; X_{22018} = \frac{3\,664\,988}{6\,112\,754} = 0,599;$$

$$X_{22019} = \frac{2\,897\,960}{7\,291\,374} = 0,397$$

$$X_3 = \frac{\text{Форма №1, ряд 1420}}{\text{Форма №1, ряд 1300}}; X_{32018} = \frac{0}{6\,112\,754} = 0;$$

$$X_{32019} = \frac{0}{7\,291\,374} = 0.$$

$$X_4 = \frac{\text{Форма №1, ряд 1495}}{\text{Форма №1, ряд 1300}}; X_{42018} = \frac{5\,759\,831}{6\,112\,754} = 0,942;$$

$$X_{42019} = \frac{6\,852\,871}{7\,291\,374} = 0,940.$$

Проведемо інтегральну оцінку

$$L_{2018} = 0,063 \cdot 0,379 + 0,092 \cdot 0,599 + 0,057 \cdot 0 + 0,001 \cdot 0,942 = 0,080.$$

$$L_{2019} = 0,063 \cdot 0,393 + 0,092 \cdot 0,397 + 0,057 \cdot 0 + 0,001 \cdot 0,940 = 0,062.$$

Ризик неплатоспроможності можна визначити згідно наведеної моделі Ліса градації інтегральної оцінки. А саме, $L > 0,27$ має мінімальний рівень ризику. Крім того, згідно моделі Ліса можна також зробити висновок, як і в попередніх моделях про те, що в 2018 році ситуація з платоспроможністю була краща, ніж у 2019 році. За рахунок чого погіршилася фінансова ситуація можна визначити за допомогою більш детального аналізу.

Моделю CARD або рекурсивне розбиття являє непараметричну модель, що застосовує складні статистичні методи класифікаційних та регресивних дерев. Переваги моделі рекурсивного розбиття полягають у можливості її широкого застосування, в тому числі і для державних підприємств, доступність для розуміння та легкість розрахунків, що дає можливість для динамічного дослідження фінансового стану підприємства. Суть регресивних дерев полягає в розбитті на "гілки" в залежності від значень вибраних фінансових коефіцієнтів. Кожна "гілка" в свою чергу розділяється на менші відповідно інших коефіцієнтів. Точність моделі — біля 90 %.

Класифікаційне дерево, що використовується для оцінювання ризику неплатоспроможності згідно з моделлю CARD, зображено на рисунку 1.

Розрахуємо непараметричну модель для авіаційного підприємства ТОВ "Авіа" згідно публічних звітних даних за 2018—2019 роки. Виторг від реалізації є інформацією, що підлягає розкриттю, та наводиться безпосередньо у фінансових звітах або у примітках до фінансової звітності, а саме у формі фінансової звітності № 2 "Звіт про фінансові результати (Звіт про сукупний дохід)" ряд 2000 "Чистий дохід від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг)". Загальна заборгованість відповідно зазначено у формі № 1 "Баланс (Звіт про фінансовий стан)" у ряді 1595 "Довгострокові зобов'язання та забезпечення" та ряді 1695 "Поточні зобов'язання та забезпечення". Враховуючи вище наведену інформацію розрахуємо співвідношення моделі рекурсивного розбиття:

$$\frac{\text{Виторг від реалізації}}{\text{Загальна заборгованість}} = \frac{\text{Форма №2, ряд 2000}}{\text{Форма №1, ряд (1595+1695)'}} \text{ тоді}$$

$$2018 \text{ рік} = \frac{3\,664\,988}{(122\,663+230\,260)} = 10,385 > 0,1309;$$

$$2019 \text{ рік} = \frac{2\,897\,960}{(186\,625+251\,878)} = 6,609 > 0,1309.$$

Співвідношення 2019 року зменшилось на 40 % у порівнянні з попереднім роком.

Розрахуємо наступне співвідношення нерозподіленого прибутку (ряд 1420 форми № 1 "Баланс (Звіт про фінансові результати)") до сукупних активів (сума оборотних та оборотних активів у балансі підприємства):

$$\frac{\text{Нерозподілений прибуток}}{\text{Сукупні активи}} = \frac{\text{Форма №1, ряд 1420}}{\text{Форма №1, ряд 1300'}}$$

Тоді

$$2018 \text{ рік} = \frac{0}{6\,112\,754} = 0 < 0,6975;$$

$$2019 \text{ рік} = \frac{0}{7\,291\,374} = 0 < 0,6975.$$

Є показником того, що підприємство не є банкрутом. Але така модель не підходить по кільком парамет-

рам, а саме: вона дає тільки якісну оцінку — є підприємство банкрутом або ні. Також модель CARD або рекурсивного розбиття для розрахунку показників державних підприємств не підходить, оскільки на кінець року нерозподіленого прибутку/збитку зазвичай немає, або даний показник незначний. Це означає, що модель не враховує усіх особливостей і тонкощів державного підприємства, яке має свою специфіку, організацію фінансування, планування та звітності.

Модель Тоффлера застосовують для прогнозування банкрутства на основі відносних показників фінансового стану:

$$Z = 0,53 \cdot X_1 + 0,13 \cdot X_2 + 0,18 \cdot X_3 + 0,16 \cdot X_4,$$

де

$$X_1 = \frac{\text{Прибуток до виплат}}{\text{Поточні зобов'язання}}; X_2 = \frac{\text{Поточні активи}}{\text{Зобов'язання}}$$

$$X_3 = \frac{\text{Поточні зобов'язання}}{\text{Загальна вартість активів}};$$

$$X_4 = \text{інтервал кредитування} (X_4 = 1).$$

Гранична межа $Z > 0,3$. За такого значення фірма має хороші довгострокові перспективи.

Тоді

$$X_1 = \frac{\text{Форма №2, ряд 2290}}{\text{Форма №1, ряд 1695}}; X_{12018} = \frac{0}{230\,260} = 0;$$

$$X_{12019} = \frac{776\,400}{251\,878} = 3,082$$

$$X_2 = \frac{\text{Форма №1, ряд 1300}}{\text{Форма №1, ряд (1595+1695)}};$$

$$X_{22018} = \frac{6\,112\,754}{122\,663+230\,260} = 17,320;$$

$$X_{22019} = \frac{7\,291\,374}{186\,625+251\,878} = 16,628$$

$$X_3 = \frac{\text{Форма №1, ряд 1695}}{\text{Форма №1, ряд 1300}}; X_{32018} = \frac{230\,260}{6\,112\,754} = 0,038;$$

$$X_{32019} = \frac{251\,878}{7\,291\,374} = 0,035.$$

$$X_4 = 1.$$

Проведемо відповідну оцінку

$$Z_{2018} = 0,53 \cdot 0 + 0,13 \cdot 17,320 + 0,18 \cdot 0,038 + 0,16 \cdot 1 = 2,418 > 0,3;$$

$$Z_{2019} = 0,53 \cdot 3,082 + 0,13 \cdot 16,628 + 0,18 \cdot 0,035 + 0,16 \cdot 1 = 3,961 > 0,3.$$

Гранична межа перевищує 0,3, що означає хороші довгострокові перспективи для підприємства. Причому відносні показники згідно моделі Тоффлера показують на покращення ситуації у 2019 році на відміну від попередньо розрахованих моделей.

Модель Чессера застосовують для прогнозування банкрутства на основі відносних показників фінансового стану:

$$Y = -2,0434 - 5,2400 \cdot X_1 + 0,05230 \cdot X_2 - 6,6507 \cdot X_3 + 4,4009 \cdot X_4 - 0,0791 \cdot X_5 - 0,1020 \cdot X_6$$

де

$$X_1 = \frac{(\text{Готівка+Високоліквідні активи})}{\text{Сукупні активи}};$$

$$X_2 = \frac{\text{Нетто-продаж}}{(\text{Готівка+Високоліквідні активи})};$$

$$X_3 = \frac{\text{Брутто-доходи}}{\text{Сукупні активи}};$$

$$X_4 = \frac{\text{Сукупна заборгованість}}{\text{Сукупні активи}};$$

$$X_5 = \frac{\text{Основний капітал}}{\text{Чисті активи}};$$

$$X_6 = \frac{\text{Оборотний капітал}}{\text{Нетто-продаж}}.$$

Норматив $Y < 0$ підприємство має стійкий стан, банкрутство не загрожує.

Тоді

$$X_1 = \frac{\text{Форма №1, ряд (1166+1165)}}{\text{Форма №1, ряд 1300}};$$

$$X_{12018} = \frac{26+1\,567\,217}{6\,112\,754} = 0,256;$$

$$X_{12019} = \frac{79+1\,687\,814}{7\,291\,374} = 0,231$$

$$X_2 = \frac{\text{Форма №2, ряд 2000}}{\text{Форма №1, ряд (1166+1165)}};$$

$$X_{22018} = \frac{3\,664\,988}{26+1\,567\,217} = 2,338;$$

$$X_{22019} = \frac{2\,897\,960}{79+1\,687\,814} = 1,717$$

$$X_3 = \frac{\text{Форма №2, ряд 2290 або ряд 2295}}{\text{Форма №1, ряд 1300}};$$

$$X_{32018} = \frac{-56\,387}{6\,112\,754} = -0,009;$$

$$X_{32019} = \frac{776\,400}{7\,291\,374} = 0,106.$$

$$X_4 = \frac{\text{Форма №1, ряд (1595+1695)}}{\text{Форма №1, ряд 1300}};$$

$$X_{42018} = \frac{122\,663+230\,260}{6\,112\,754} = 0,058;$$

$$X_{42019} = \frac{186\,625+251\,878}{7\,291\,374} = 0,06.$$

$$X_5 = \frac{\text{Форма №1, ряд 1495}}{\text{Форма №1, ряд 1300}}$$

$$X_{52018} = \frac{5\,759\,831}{6\,112\,754} = 0,942; X_{52019} = \frac{6\,852\,871}{7\,291\,374} = 0,940.$$

$$X_6 = \frac{\text{Форма №1, ряд 1195}}{\text{Форма №2, ряд 2000}}$$

$$X_{62018} = \frac{2\,315\,723}{3\,664\,988} = 0,632; X_{62019} = \frac{2\,868\,646}{2\,897\,960} = 0,990.$$

Проведемо відповідну оцінку

$$L_{2018} = -2,0434 - 5,2400 \cdot 0,256 + 0,05230 \cdot 2,338 - 6,6507 \cdot (-0,009) + 4,4009 \cdot 0,058 - 0,0791 \cdot 0,942 - 0,1020 \cdot 0,632 = -3,086 < 0;$$

$$L_{2019} = -2,0434 - 5,2400 \cdot 0,231 + 0,05230 \cdot 1,717 - 6,6507 \cdot 0,106 + 4,4009 \cdot 0,06 - 0,0791 \cdot 0,940 - 0,1020 \cdot 0,990 = -3,780 < 0.$$

Згідно з інтегральною оцінкою підприємство має стійкий стан, банкрутство не загрожує, причому у

2019 році стабільність вирівнюється в кращу сторону.

Модель Фулмера застосовують для прогнозування неплатоспроможності на основі відносних показників фінансового стану:

$$H = 5,528 \cdot I_1 + 0,212 \cdot I_2 + 0,073 \cdot I_3 + 1,270 \cdot I_4 - 0,120 \cdot I_5 + 2,335 \cdot I_6 + 0,575 \cdot I_7 + 1,083 \cdot I_8 + 0,894 \cdot I_9 - 6,075,$$

де

$$I_1 = \frac{\text{Нерозподілений прибуток минулих років}}{\text{Сукупні активи}};$$

$$I_2 = \frac{\text{Обсяг реалізації}}{\text{Сукупні активи}}; I_3 = \frac{\text{Валовий прибуток}}{\text{Сукупні активи}};$$

$$I_4 = \frac{\text{Грошовий потік}}{\text{Сукупна заборгованість}}; I_5 = \frac{\text{Сукупна заборгованість}}{\text{Сукупні активи}};$$

$$I_6 = \frac{\text{Поточні пасиви}}{\text{Сукупні активи}}; I_7 = \lg(\text{Матеріальні активи});$$

$$I_9 = \lg\left(\frac{\text{Валовий прибуток}}{\text{Виплачені відсотки}}\right).$$

За результатами цієї моделі настання неплатоспроможності неминуче при $H < 0$.

Тоді

$$I_1 = \frac{\text{Форма №1, ряд 1420}}{\text{Форма №1, ряд 1300}}; I_{12018} = \frac{0}{6\,112\,754} = 0;$$

$$I_{12019} = \frac{0}{7\,291\,374} = 0$$

$$I_2 = \frac{\text{Форма №2, ряд 2000}}{\text{Форма №1, ряд 1300}}; I_{22018} = \frac{3\,664\,988}{6\,112\,754} = 0,6;$$

$$I_{22019} = \frac{2\,897\,960}{7\,291\,374} = 0,397$$

$$I_3 = \frac{\text{Форма №2, ряд 2290}}{\text{Форма №1, ряд 1300}}; I_{32018} = \frac{869\,371}{6\,112\,754} = 0,142;$$

$$I_{32019} = \frac{909\,533}{7\,291\,374} = 0,125.$$

$$I_4 = \frac{\text{Форма №1, ряд 1165}}{\text{Форма №1, ряд (1595+1695)}};$$

$$I_{42018} = \frac{1\,567\,217}{122\,663+230\,260} = 4,441;$$

$$I_{42019} = \frac{1\,687\,814}{186\,625+251\,878} = 3,849.$$

$$I_5 = \frac{\text{Форма №1, ряд (1595+1695)}}{\text{Форма №1, ряд 1300}}$$

$$I_{52018} = \frac{122\,663+230\,260}{6\,112\,754} = 0,058;$$

$$I_{52019} = \frac{186\,625+251\,878}{7\,291\,374} = 0,60.$$

$$I_6 = \frac{\text{Форма №1, ряд 1900}}{\text{Форма №1, ряд (1595+1695)}};$$

$$I_{62018} = \frac{6\,112\,754}{122\,663+230\,260} = 17,320;$$

$$I_{62019} = \frac{7\,291\,374}{186\,625+251\,878} = 16,628.$$

$$I_7 = \lg(\text{Форма №1, ряд (1005 + 1010 + 1100 + 1165)});$$

$$I_{72018} = \lg(765\,283 + 2\,523\,797 + 127\,478 +$$

$$+ 1\,567\,217) = \lg(4\,983\,775) = 6,697;$$

$$I_{72019} = \lg(727\,667 + 3\,594\,247 + 143\,398 +$$

$$+ 1\,687\,814) = \lg(6\,153\,126) = 6,789.$$

$$I_8 = \frac{\text{Форма №1, ряд 1195}}{\text{Форма №1, ряд (1595+1695)}}$$

$$I_{82018} = \frac{2\,315\,723}{122\,663+230\,260} = 6,561;$$

$$I_{82019} = \frac{2\,868\,646}{186\,625+251\,878} = 6,541.$$

$$I_9 = \lg\left(\frac{\text{Форма №2, ряд 2090}}{\text{Форма №3, ряд 3360}}\right);$$

$$I_{92018} = \lg\left(\frac{869\,371}{4\,364}\right) = 2,299;$$

$$I_{92019} = \lg\left(\frac{909\,533}{1\,020}\right) = 2,950.$$

Проведемо відповідну оцінку

$$H_{2018} = 5,528 \cdot 0 + 0,212 \cdot 0,6 + 0,073 \cdot 0,142 + 1,270 \cdot 4,441 - 0,120 \cdot 0,058 + 2,335 \cdot 17,320 + 0,575 \cdot 6,697 + 1,083 \cdot 6,561 + 0,894 \cdot 2,299 - 6,075 = 53,149 > 0,$$

$$H_{2019} = 5,528 \cdot 0 + 0,212 \cdot 0,97 + 0,073 \cdot 0,125 + 1,270 \cdot 3,849 - 0,120 \cdot 0,6 + 2,335 \cdot 16,628 + 0,575 \cdot 6,789 + 1,083 \cdot 6,541 + 0,894 \cdot 2,950 - 6,075 = 51,407 > 0.$$

Відповідна інтегральна оцінка більша нуля, тому про неплатоспроможність не йде мова. При чому 2018 рік кращий за 2019 рік по відносним показникам.

Припустимо значення у французькій моделі знаходиться у межах $F \in [-0,05; -0,068]$.

$$F = -0,16 \cdot F_1 - 0,22 \cdot F_2 + 0,87 \cdot F_3 + 0,1 \cdot F_4 - 0,24 \cdot F_5,$$

де

$$F_1 = \frac{\text{Сума дебіторської заборгованості та грошових коштів}}{\text{Сума активів}};$$

$$F_2 = \frac{\text{Постійний капітал}}{\text{Сума активів}};$$

$$F_3 = \frac{\text{Фінансові витрати}}{\text{Чиста виручка від реалізації}};$$

$$F_4 = \frac{\text{Витрати на персонал}}{\text{Чистий прибуток}};$$

$$F_5 = \frac{\text{Валовий прибуток}}{\text{Позиковий капітал}}.$$

Згідно з публічною фінансовою звітністю розрахуємо інтегральні показники французької моделі:

$$F_1 = \frac{\text{Форма №1, ряд (1040+1125+1130+1165)}}{\text{Форма №1, ряд 1300}};$$

$$F_{12018} = \frac{35\,284+424\,758+153\,958+1\,567\,217}{6\,112\,754} = 0,357;$$

$$F_{12019} = \frac{39\,505+742\,488+168\,526+1\,687\,814}{7\,291\,374} = 0,362;$$

$$F_2 = \frac{\text{Форма №1, ряд 1195}}{\text{Форма №1, ряд 1300}};$$

$$F_{22018} = \frac{2\,315\,723}{6\,112\,754} = 0,379;$$

$$F_{22019} = \frac{2\,868\,646}{7\,291\,374} = 0,393;$$

$$F_3 = \frac{\text{Форма №2, ряд 2250}}{\text{Форма №2, ряд 2000}};$$

$$F_{32018} = \frac{6\,434}{3\,664\,988} = 0,002;$$

$$F_{32019} = \frac{418}{2\,897\,960} = 0,0001.$$

$$F_4 = \frac{\text{Форма №2, ряд 2505}}{\text{Форма №2, ряд 2350}};$$

$$F_{42018} = \frac{1\,730\,232}{615\,573} = 2,811;$$

$$F_{42019} = \frac{1\,217\,378}{613\,573} = 1,984.$$

$$F_5 = \frac{\text{Форма №2, ряд 2290}}{\text{Форма №3, ряд 3305}};$$

$$F_{52018} = \frac{778\,400}{44\,684} = 17,420;$$

$$F_{52019} = \frac{776\,400}{12\,627} = 61,487.$$

Проведемо відповідну оцінку

$$F_{2018} = -0,16 \cdot 0,357 - 0,22 \cdot 0,379 + 0,87 \cdot 0,002 + \\ + 0,1 \cdot 2,811 - 0,24 \cdot 17,420 = -4,038;$$

$$F_{2019} = -0,16 \cdot 0,362 - 0,22 \cdot 0,393 + 0,87 \cdot 0,0001 + \\ + 0,1 \cdot 1,984 - 0,24 \cdot 61,487 = -14,703.$$

Тобто відповідні значення отримані згідно з розрахунками вказують на неприпустимі значення. Оскільки по всім іншим моделям отриманий результат лежав у межах припустимих значень і визначений як платоспроможний, то застосування такої моделі є неприпустимим, як таке що дає хибні результати.

Універсальна дискримінантна модель враховує всі специфічні індикатори, що дозволяє визнати цю модель як оптимальний методичний підхід до оцінювання ризику неплатоспроможності в Україні.

Дискримінантна модель побудована на основі кількох методик прогнозування банкрутства і має вигляд:

$$Z = 1,5 \cdot X_1 + 0,08 \cdot X_2 + 10 \cdot X_3 + 5 \cdot X_4 + 0,3 \cdot X_5 + 0,1 \cdot X_6,$$

де

$$X_1 = \frac{\text{Cash-flow}}{\text{Зобов'язання}}; X_2 = \frac{\text{Баланс}}{\text{Зобов'язання}};$$

$$X_3 = \frac{\text{Чистий прибуток}}{\text{Баланс}}; X_4 = \frac{\text{Чистий прибуток}}{\text{Виторг}}$$

$$X_5 = \frac{\text{Виробничі запаси}}{\text{Виторг}};$$

$$X_6 = \frac{\text{Виторг}}{\text{Баланс (оборотність основного капіталу)}}.$$

Для обчислення коефіцієнта X_1 використовують показник *Cash-flow*. Фактологічна база аналізу *Cash-flow* — дані звіту про фінансові результати та їх використання. Показник *Cash-flow* характеризує величину чистих грошових потоків, які утворюються в результаті операційної та інвестиційної діяльності й залишаються в розпорядженні підприємства протягом певного періоду. Згідно з публічними звітними даними авіаційних підприємств отримаємо наступні розрахунки:

$$X_1 = \frac{\text{Форма №3, ряд 3400}}{\text{Форма №1, ряд (1595+1695)}};$$

$$X_{12018} = \frac{199\,914}{122\,663+230\,260} = 0,566;$$

$$X_{12019} = \frac{-66\,783}{186\,625+251\,878} = -0,152.$$

$$X_2 = \frac{\text{Форма №1, ряд 1900}}{\text{Форма №1, ряд (1595+1695)}};$$

$$X_{22018} = \frac{6\,112\,754}{122\,663+230\,260} = 17,320;$$

$$X_{22019} = \frac{7\,291\,374}{186\,625+251\,878} = 16,628.$$

$$X_3 = \frac{\text{Форма №2, ряд 2350}}{\text{Форма №1, ряд 1900}};$$

$$X_{32018} = \frac{164\,451}{6\,112\,754} = 0,027;$$

$$X_{32019} = \frac{615\,573}{7\,291\,374} = 0,084.$$

$$X_4 = \frac{\text{Форма №2, ряд 2350}}{\text{Форма №3, ряд 3000}}$$

$$X_{42018} = \frac{164\,451}{3\,351\,050} = 0,049;$$

$$X_{42019} = \frac{615\,573}{2\,756\,364} = 0,223.$$

$$X_5 = \frac{\text{Форма №1, ряд 1101}}{\text{Форма №3, ряд 3000}};$$

$$X_{52018} = \frac{127\,423}{3\,351\,050} = 0,038;$$

$$X_{52019} = \frac{143\,185}{2\,756\,364} = 0,052.$$

$$X_6 = \frac{\text{Форма №3, ряд 3000}}{\text{Форма №1, ряд 1300}};$$

$$X_{62018} = \frac{3\,351\,050}{6\,112\,754} = 0,548;$$

$$X_{62019} = \frac{2\,756\,364}{7\,291\,374} = 0,378.$$

Таким чином, дискримінантна модель має вигляд

$$Z_{2018} = 1,5 \cdot 0,566 + 0,08 \cdot 17,320 + 10 \cdot 0,027 + \\ + 5 \cdot 0,049 + 0,3 \cdot 0,038 + 0,1 \cdot 0,548 = 52,6.$$

$$Z_{2019} = 1,5 \cdot (-0,152) + 0,08 \cdot 16,628 + 10 \cdot 0,084 + \\ + 5 \cdot 0,223 + 0,3 \cdot 0,052 + 0,1 \cdot 0,378 = 3,11.$$

Оскільки у 2018 та 2019 роках $Z > 2$, то результати обрахунку дискримінантної моделі можна інтерпретувати таким чином — підприємство, що є фінансово стійким і йому не загрожує банкрутство. Причому, як і в попередніх моделях, 2018 рік по показникам є більш економічно успішним, ніж 2019 рік.

Порівняльна характеристика застосовності моделей для оцінювання платоспроможності державних підприємств, як основа для подальшого розвитку аналізу, показав, що модель Альтмана, модель CARD / рекурсивне розбиття та французька модель показали неприпустимі значення для монопольних підприємств або не враховані особливості застосування.

Таблиця 2. Адаптивний аналіз застосування моделей ризику неплатоспроможності для природних монополій України

№	Методи та засоби аналізування	Показники		Порогове число	Примітки
		2018	2019		
1	Метод аналізу доцільності витрат	Власні кошти в нормі. Надлишок власних джерел формування запасів і витрат. Перевитрата	+6 670 +76 022 +97 640	$\pm E^C \geq 0;$ $\pm E^T \geq 0;$ $\pm E^H \geq 0$	Визначена зона абсолютної стійкості фінансового стану. Але великий розмір надлишку запасів і коштів, що має тенденцію до зростання веде до нерационального накопичення при зміні кон'юнктури ринку, що веде до додаткових ризиків
2	Модель Альтмана	1,6129	1,4053	$Z < 1,8$	Вказує на високий показник можливого банкрутства, причому в 2018 році банкрутство було менш імовірне, ніж у 2019 році. Але дана модель не підходить для обрахунку підприємств природних монополій, оскільки не враховує ряд параметрів і особливостей основ функціонування природних монополій
3	Модель Credit-Men	731,67	663,995	$N > 100$	Стан фінансової ситуації підприємства відмінний (гарний). Тому, що в 2018 році, що в 2019 році фінансова ситуація стабільна, гарна, але потребує додаткового дослідження, оскільки ситуація дещо погіршилася ($N_{2018} = 731,67 > N_{2019} = 663,995$)
4	Метод Ліса	0,080	0,062	$L > 0,27$	Мінімальний рівень ризику. В 2018 році ситуація з платоспроможністю була краща, ніж у 2019 році
5	Модель CARD / рекурсивне розбиття	0	0	$< 0,6975$	Є показником того, що підприємство не є банкрутом. Модель для розрахунку показників державних підприємств не підходить, оскільки на кінець року нерозподіленого прибутку/збитку зазвичай немає, або даний показник незначний
6	Модель Тоффлера	2,418	3,961	$Z > 0,3$	Хороші довгострокові перспективи для підприємства. Причому відносні показники згідно моделі Тоффлера показують на покращення ситуації у 2019 році на відміну від попередньо розрахованих моделей
7	Модель Чессера	-3,086	-3,780	$L < 0$	Має стійкий стан, банкрутство не загрожує, причому у 2019 році стабільність вирівнюється в кращу сторону
8	Модель Фулмера	53,149	51,407	$H > 0$	Платоспроможне підприємство. При чому 2018 рік кращий за 2019 рік за відносними показникам
9	Французька модель	-4,038	-14,703	$F \in [-0,05; 0,068]$	Відповідні значення отримані згідно розрахунків вказують на неприпустимі значення. Оскільки по всім іншим моделям отриманий результат лежав у межах припустимих значень і визначений як платоспроможний, то застосування даної моделі є неприпустимим, як таке що дає хибні результати
10	Універсальна дискримінантна модель	52,6	3,11	$Z > 2$	Підприємство є фінансово стійким і йому не загрожує банкрутство. Причому, як і в попередніх моделях, 2018 рік по показникам є більш економічно успішним, ніж 2019 рік

Джерело: розраховано автором.

Можна зробити висновок, що використання зарубіжних дискримінантних моделей допустиме для врахування низки показників оцінювання кризового стану

підприємства, але потребує коригування коефіцієнтів значущості показників. Також критерій Z, розроблений згідно з даними минулих десятиріч, і необхідно враху-

вати те, що загалом змінилася і економічна ситуація у світі, і структурний склад моделей. При коригуванні вищевказаних чинників, моделі дають стійкий результат і інтерпретація зберігається. Однак у разі врахування вагомості окремих показників у моделях є певні розбіжності. Також на формування певних показників значно впливає інфляція і кризові стани економіки в цілому.

Незважаючи на вищевказані недоліки, при врахуванні специфіки економіки країни і коригуванні показників обраховані аналітичні моделі мають високу імовірність оцінки і дієві на практиці. Графічне зображення результатів підтверджує те, що використання різних показників та вагових коефіцієнтів (з певною корекцією) не впливає на сталу тенденцію інтерпретації результатів.

ВИСНОВКИ

Отже, дослідження показали, що згідно з адаптивним аналізом для аналізу фінансового стану та прогнозування банкрутства українських монополістів найбільш пристосовані модель Тоффлера, Чессера та універсальна дискримінантна модель. Показники цих моделей мають більш сталий та плавний характер, а порогове число не є завищеним для українських підприємств, що свідчить про можливість використання їх для аналізу вітчизняних природних монополістів.

Література:

1. Старостіна А.О., Кравченко В.А. Ризик-менеджмент: теорія і практика: навч. посіб. — К.: ІВЦ "Видавництво "Політехніка", 2013. — 200 с.
2. "Методичні рекомендації щодо виявлення ознак неплатоспроможності підприємства та ознак дій з приховування банкрутства, фіктивного банкрутства чи доведення до банкрутства", затверджені наказом Міністерства економіки України від 19.01.2006 р. № 14.
3. "Про затвердження Положення про порядок здійснення аналізу фінансового стану підприємств, що підлягають приватизації", затверджене наказом Міністерства фінансів України, Фонду державного майна України від 26.01.2001 р. № 49/221.
4. Пікус Р.В. Управління фінансовими ризиками: навч. посіб. — 2-ге вид., виправл. — К.: Знання, 2011. — 598 с.
5. ДСТУ ІЕС / ISO 31010:2013 (ІЕС / ISO 31010:2009, IDT) "Національний стандарт України. Керування ризиком. Методи загального оцінювання ризику", затвердженого наказом Міністерством економічного розвитку і торгівлі України від 11.12.2013 р. № 1469.
6. Законі України "Про бухгалтерський облік та фінансову звітність" № 996 — XIV від 16 липня 1999 року [Електронний ресурс] // Офіційний Сайт "Законодавство України". — Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua/>
7. "Національного положення (стандарту) бухгалтерського обліку 1 "Загальні вимоги до фінансової звітності", затверджене наказом Міністерства фінансів України від 07.02.2013 р. № 73 та зареєстроване в Міністерстві юстиції України від 28.02.2013 р. № 336 / 22868 [Електронний ресурс] // Офіційний Сайт "Законодавство України". — Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua/>

References:

1. Starostina, A.O. and Kravchenko, V.A. (2013), *Ryzhik-menedzhment: teoriia i praktyka* [Risk management: theory and practice], IVTs "Vydavnytstvo "Politekhnik", Kyiv, Ukraine.
  2. Ministry of Economy of Ukraine (2006), "Methodical recommendations on detection of signs of insolvency of the enterprise and signs of actions on concealment of bankruptcy, fictitious bankruptcy or bringing to bankruptcy", available at: <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=111503bd-ca7f-4dee-b07c-c66c2aa28e03&title=Metodichni-RekomendatsiiSchodoViiavlenniaOznakNeplatospromozhnost> (Accessed 20 July 2020).
  3. Ministry of Finance of Ukraine (2001), "On approval of the Regulations on the procedure for analyzing the financial condition of enterprises subject to privatization", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0121-01#Text> (Accessed 20 July 2020).
  4. Pikus, R.V. (2011), *Upravlinnia finansovymy ryzykamy* [Financial risk management], Znannia, Kyiv, Ukraine.
  5. Ministry of Economic Development and Trade of Ukraine (2013), "DSTU IEC / ISO 31010:2013 (IEC / ISO 31010:2009, IDT) "National standard of Ukraine. Risk management. Methods of general risk assessment", available at: <https://ips.ligazakon.net/document/ME131799> (Accessed 20 July 2020).
  6. Verkhovna Rada of Ukraine (1999), The Law of Ukraine "About accounting and financial reporting", available at: <http://www.rada.gov.ua/> (Accessed 20 July 2020).
  7. Ministry of Finance of Ukraine (2013), "National Accounting Regulation (Standard) 1 "General Financial Reporting Requirements", available at: <http://www.rada.gov.ua/> (Accessed 20 July 2020).
- Стаття надійшла до редакції 24.07.2020 р.*

www.economy.nayka.com.ua

Електронне фахове видання

Ефективна
ЕКОНОМІКА

Виходить 12 разів на рік

**Журнал включено до переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б»)
Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292**

e-mail: economy_2008@ukr.net

тел.: (044) 223-26-28

(044) 458-10-73

УДК 351/354

А. Ю. Якимчук,

д. е. н., професор, професор кафедри державного управління, документознавства та інформаційної діяльності, Національний університет водного господарства та природокористування, м. Рівне

ORCID ID: 0000-0002-5038-5215

О. А. Кардаш,

к. е. н., доцент, доцент кафедри комп'ютерних технологій та економічної кібернетики, Національний університет водного господарства та природокористування, м. Рівне

ORCID ID: 0000-0002-6531-9165

О. П. Постельжук,

к. і. н., доцент, доцент кафедри політичних наук, Рівненський державний гуманітарний університет, м. Рівне

ORCID ID: 0000-0002-7123-7908

О. Ф. Якимчук,

к. держ. упр., керівник групи розрахунків відділу бізнес-систем

ТОВ "Рівненська обласна енергопостачальна компанія",

м. Рівне, Міжрегіональна академія управління персоналом, м. Київ

ORCID ID: 0000-0002-0960-8835

DOI: 10.32702/2306-6814.2020.13—14.75

ОЦІНКА ПОКАЗНИКІВ СОЦІАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ У КОНТЕКСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ ЗАДЛЯ ДОСЯГНЕННЯ ЦІЛЕЙ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

A. Yakymchuk,

Doctor of Economic Sciences, Professor, Professor of the Department of State Administration, Documentation and Information Activities Department of National University of Water and Environmental Engineering, Rivne, Ukraine

O. Kardash,

PhD in Economics, Associate professor, Associate professor of the Department of Computer Technology and Economic Cybernetics of National University of Water and Environmental Engineering, Rivne, Ukraine

O. Postelzhuk,

PhD in Historical Sciences, Associate professor, Associate professor of the Department of Political Sciences of Rivne State University of Humanities, Rivne, Ukraine

O. Yakymchuk,

PhD in Public Administration, Head of the Group of Calculations of Business Systems Division of the Information Technologies and Telecommunications Department of PJSC "Rivneoblenergo", Rivne, Ukraine, Interregional Academy of Personal Management, Kyiv, Ukraine

ESTIMATION OF UKRAINE'S SOCIAL SECURITY INDICATORS IN THE CONTEXT OF NATIONAL SECURITY OF THE STATE IN ORDER TO ACHIEVE SUSTAINABLE DEVELOPMENT GOALS

Соціальна безпека нині є важливою складовою національної безпеки України. Загалом стан соціальної безпеки залежить не лише від стану соціально-економічного розвитку держави, але й суттєво проявляється у показниках еколого-економічної й інформаційної безпеки. У соціальній сфері нині існує чисельна кількість проблем, вплив їх на соціально-економічний розвиток держави є істотним. Дослідження механізмів державного та регіонального управління соціальною безпекою виявило проблеми гарантування соціальної безпеки державою й необхідність обґрунтування методології визначення її показників, а також дозволило сформувати перспективи

розвитку соціальної безпеки України відповідно до світових стандартів. Проведене оцінювання сучасного стану соціальної безпеки за низкою соціально-еколого-економічних показників продемонструвало реальний стан соціальної безпеки України та дозволило окреслити основні напрями її удосконалення згідно з наміченими цілями сталого розвитку. Основною метою цієї наукової статті є оцінювання фактичного стану соціальної безпеки України й побудова інтегрального індикатора на основі таксономічного аналізу й розроблення рекомендацій задля підвищення рівня соціальної безпеки держави відповідно до концепції сталого розвитку. З метою адекватного оцінювання складових соціальної безпеки держави застосовано таксономічний аналіз, дані репрезентовано за дванадцятирічний період (2008—2019 роки), що підтверджує достовірність отриманого дослідження. Ефективне управління соціальною безпекою можливе завдяки дієвій системі державного управління. Як підсумок дослідження, авторами розроблено комплекс заходів задля зміцнення системи державного управління соціальною безпекою на основі таксономічного аналізу згідно концепції сталого розвитку. Нова система державного управління забезпеченням соціальної безпеки України у структурі національної безпеки повинна ґрунтуватися на врахуванні запропонованих концептуальних засад досягнення соціо-еколого-економічної безпеки в умовах гібридної війни.

Social security now has been an important component of Ukraine's national security. In general, the state of social security depends not only on the condition of socio-economic development of the state, but also significantly manifested in the indicators of ecological, economic and information security. In the social sphere today there is a numerical number of problems, their influence on the socio-economic development of the state has been substantial. The study of the mechanisms of state and regional social security management showed problems of guaranteed social security by the state and the necessity to substantiate methodology for defining its indices, and also allowed to form prospects for the development of social security of Ukraine in accordance with world standards. Conducted assessment of the modern state of social security by a number of socio-ecological-economic indicators demonstrated the real state of social security of Ukraine and allowed outline the main directions of its improvement according to the planned goals of sustainable development. The main purpose of this scientific article is to assess the actual condition of social security of Ukraine and to build an integral indicator on the basis of taxonomic analysis and develop recommendations to improve the level of society's state security in accordance with the concept of sustainable development. In order to adequately assess the components of social security of the state, the taxonomic analysis was applied, the data represents during the twelve years period (2008—2019), which confirms the accuracy of the research have been obtained. Effective social security management is possible thanks to the effective system of public administration. As a result of the study, the authors developed a set of measures to strengthen the system of public administration of social safety based on taxonomic analysis according to the sustainable development concept. The new system of state administration for ensuring social security of Ukraine in the national security structure should be based on meritocratic proposed conceptual principles of achieving socio-ecological and economic security in the conditions of hybrid war.

Ключові слова: соціальна безпека, державне управління, сталий розвиток, таксономічний аналіз, цілі сталого розвитку, оцінювання показників.

Key words: social security, public administration, sustainable development, taxonomical analysis, goals of sustainable development, evaluation of indicators.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Проблема підвищення рівня соціальної безпеки в Україні в останні роки стало невід'ємною частиною соціально-економічного життя українського суспільства зважаючи на економічну кризу, боротьбу із коронавірусною інфекцією, погіршення стану навколишнього природного середовища. Відомо, що стан національної безпеки держави залежить не лише від військово-політичного забезпечення, фінансових ресурсів, армії, але й від соціально-

економічного розвитку держави, стану соціальної сфери, показників досягнення європейських стандартів життя та якості середовища тощо. Саме тому оцінювання сучасного стану соціальної безпеки за низкою соціально-еколого-економічних показників здатне продемонструвати реальний стан соціальної безпеки та окреслити основні напрями її удосконалення згідно намічених цілей сталого розвитку. Все це сформуло актуальність теми цього дослідження, його предмет та мету.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Існує чисельна кількість наукових публікацій із проблем соціальної безпеки. Більшість із них стосується визначення сутності й механізмів забезпечення соціальної безпеки у структурі безпеки як держави загалом, так й окремих її регіонів. Зокрема, систему соціальної безпеки держави досліджували такі вчені, як: О. Беляєв, І. Гнибіденко, Є. Грабко, О. Давидюк, А. Колот, Е. Лібанова, В. Ліпкан, Н. Мехеда, О. Новікова, О. Палій, В. Роговий [2—10] та інші. Вчені сформуливали теоретико-методологічні засади оцінки соціальної безпеки держави, обґрунтували механізми й окремі інструменти управління безпекою, окреслили стратегічні напрями розвитку системи соціальної безпеки держави. Проте, попри вагомий напрацювання, необхідні подальші системні дослідження у напрямі інтегрального оцінювання стану соціальної безпеки держави, що нині особливого значення набуває в умовах військово-політичної й економічної нестабільності України. Все це сформувало мету, предмет та об'єкт цього дослідження.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Дослідити фактичний стан соціальної безпеки України за низкою показників й провести інтегральне її оцінювання на основі таксономічного аналізу й розробити рекомендації щодо підвищення рівня соціальної безпеки держави відповідно до концепції сталого розвитку.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Базовою передумовою практичної реалізації Україною європейського вибору, що передбачає реалізацію прав і свобод людини, забезпечення реальної демократії, піднесення економіки, побудованої на ринкових засадах, є, насамперед, досягнення нашої державною європейських стандартів у соціальній безпеці.

Соціальна складова в системі суспільно-політичних і економічних пріоритетів України займає місце одного зі домінуючих національних інтересів. Соціальна безпека — стан суспільства, в тому числі всіх основних сфер виробництва, соціальної сфери, охорони внутрішнього конституційного порядку, зовнішньої безпеки, культури, за якого забезпечується номінальний рівень соціальних умов та соціальних благ — матеріальних, санітарно-епідеміологічних, екологічних, психологічних тощо, що визначають якість життя людини і суспільства загалом та гарантується мінімальний ризик для життя, фізичного й психічного здоров'я людей [3].

Від ефективності провадження державної соціальної політики залежить добробут громадян та їх ставлення до державних інституцій. Від якості та динаміки вирішення соціальних проблем залежить імідж нашої країни в очах європейської і світової демократичної спільноти. Відомо, що Глобальні Цілі сталого розвитку були затверджені у 2015 році на саміті ООН з питань сталого розвитку. За ініціативи Уряду України й за сприяння системи ООН в Україні впродовж року тривав відкритий та інклюзивний процес адаптації Цілей сталого розвитку (ЦСР). Беручи до уваги принцип "нікого не залишити осторонь" й використовуючи широкий спектр інформаційних, статистичних й аналітичних матеріалів, було розроблено національну систему ЦСР (86 завдань

розвитку й 172 показники для моніторингу їх виконання). У вересні 2017 року Уряд України представив Національну доповідь "Цілі сталого розвитку: Україна", якою визначено базові показники у досягненні ЦСР. У доповіді наведено результати від здійснення адаптації сімнадцяти глобальних ЦСР з урахуванням специфіки розвитку України [4].

Національну доповідь було підготовлено Міністерством економічного розвитку та торгівлі України й затверджено Міжвідомчою робочою групою високого рівня з питань організації процесу впровадження ЦСР в Україні під головуванням Першого віце-прем'єра міністра України. Консультації щодо ЦСР проходили як на центральному, так й місцевих рівнях. Понад 800 провідних експертів у тематичних сферах ЦСР брали участь у відкритому процесі встановлення національних завдань, що забезпечило об'єктивність оцінок й узгодженість прогнозних показників. З-поміж експертів були представники міжнародних організацій, міністерств й відомств, державних установ, агентств ООН в Україні, ділової спільноти, громадських організацій (насамперед тих, що представляють інтереси найбільш соціально вразливих груп) та громадянського суспільства. Місцеві консультації проходили у регіонах України та відбувались за участі міжнародних організацій, представників центральних органів виконавчої влади, обласних державних адміністрацій, органів місцевого самоврядування, об'єднаних територіальних громад, інститутів громадянського суспільства [4].

Цілі сталого розвитку (ЦСР), яких на сьогодні дотримуються всі країни світу, встановлюють власні показники розвитку і включають 17 цілей й 169 конкретних завдань. Перелік ЦСР був офіційно затверджений на засіданнях Генеральної Асамблеї ООН у кінці вересня 2015 року [4]. Основними цілями сталого розвитку згідно вищезгаданого документа є такі, що забезпечують соціальну політику: подолання бідності; голоду, досягнення продовольчої безпеки; забезпечення здорового способу життя; забезпечення якісної освіти; гендерної рівності; сприяння зайнятості та гідній праці; сприяння побудові мирного й відкритого суспільства.

Авторами здійснено оцінку соціальної безпеки України шляхом аналізу сформованої системи індикаторів, які характеризують рівень забезпечення соціальних умов й соціальних благ, що визначають якість життя людини і суспільства в цілому. Сформовано матрицю спостережень за даними 2008—2019 рр. на основі значень індикаторів соціальної безпеки України (табл. 1), які покладено в основу розрахунку інтегрального показника рівня соціальної безпеки України шляхом проведення таксономічного аналізу. Ґрунтуючись на характері впливу індикаторів на рівень соціальної безпеки України, було встановлено, що стимуляторами виступають: середньомісячна номінальна заробітна плата; чисельність економічно активного населення.

Зростання більшості обраних індикаторів призводить до зменшення рівня соціальної безпеки, відповідно, вони виступають дестимуляторами: чисельність безробітного населення; відносна бідність; співвідношення доходів найбільш та найменш забезпечених 20% населення; частка населення із середньодушовими еквівалентними доходами у місяць, нижчими прожитково-

Таблиця 1. Основні індикатори, що характеризують соціальну безпеку України

№ з/с	Індикатори соціальної безпеки	Роки											
		2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
1	Середньомісячна номінальна заробітна плата, грн	1806	1906	2239	2633	3026	3265	3480	4195	5183	7104	8865	10727
2	Чисельність економічно активного населення, тис. осіб	20675,7	20321,6	20220,7	20247,9	20393,5	20478,2	19035,2	17396,0	17303,6	17193,2	17296,2	17300,0
3	Чисельність безробітного населення, тис. осіб	1424,0	1956,6	1784,2	1731,7	1656,6	1576,4	1847,1	1654,0	1677,5	1697,3	1577,6	1600,0
4	Відносна бідність, %	27	26,4	24,1	25,8	25,5	24,5	23,4	22,9	23,9	24,5	24,1	24,4
5	Співвідношення доходів найбільш та найменш забезпечених 20% населення, разів	3,7	3,6	3,5	3,4	3,3	3,3	3,1	3,2	3	3,3	3,3	4,8
6	Частка населення із середньодушовими еквівалентними доходами у місяць, нижчими прожиткового мінімуму, %	7,1	5,8	8,8	7,8	9,1	8,4	8,6	6,4	3,8	2,4	1,3	3,7
7	Рівень безробіття, %	6,9	9,6	8,9	8,7	8,2	7,8	9,7	9,5	9,7	9,9	9,1	9,5
8	Споживання продуктів харчування в домогосподарствах України (на місяць на одну особу), % сукупних витрат	48,9	50	51,6	50,1	53,9	50,1	51,9	62,5	64,9	60,4	68,6	63,4

Джерело: складено авторами на основі даних [2—9].

го мінімуму; споживання продуктів харчування в домогосподарствах України (на місяць на одну особу), % сукупних витрат.

У результаті проведеної стандартизації була сформована матриця Z стандартизованих значень індикаторів соціальної безпеки України.

$$Z = \begin{pmatrix} -0.94 & -0.91 & -0.79 & -0.66 & -0.52 & -0.44 & -0.36 & -0.12 & 0.22 & 0.89 & 1.49 & 2.14 \\ 1.09 & 0.86 & 0.80 & 0.82 & 0.91 & 0.96 & 0.03 & -1.03 & -1.09 & -1.16 & -1.10 & -1.09 \\ 1.86 & -1.98 & -0.74 & -0.36 & 0.18 & 0.76 & -1.19 & 0.2 & 0.03 & -0.11 & 0.75 & 0.59 \\ -1.87 & -1.38 & 0.50 & -0.89 & -0.65 & 0.17 & 1.07 & 1.48 & 0.66 & 0.17 & 0.5 & 0.25 \\ -0.52 & -0.30 & -0.09 & 0.13 & 0.34 & 0.34 & 0.77 & 0.55 & 0.98 & 0.34 & 0.34 & -2.88 \\ -0.37 & 0.11 & -1.00 & -0.63 & -1.11 & -0.85 & -0.93 & -0.11 & 0.85 & 1.37 & 1.78 & 0.89 \\ 2.25 & -0.70 & 0.06 & 0.28 & 0.83 & 1.26 & -0.81 & -0.59 & -0.81 & -1.03 & -0.15 & -0.59 \\ 1.06 & 0.90 & 0.67 & 0.89 & 0.35 & 0.89 & 0.63 & -0.87 & -1.21 & -0.57 & -1.73 & -1.00 \end{pmatrix}$$

Вектор-еталон $P_0 = (z_{01}, \dots, z_{0m})$ сформовано шляхом вибору зі стовпців матриці Z максимального значення для індикаторів-стимуляторів і мінімального — для індикаторів-дестимуляторів.

$$P_0 = (2.14, 1.09, -1.98, -1.87, -2.88, -1.11, -1.03, -1.73).$$

Задля визначення таксономічного показника рівня соціальної безпеки України здійснено розрахунок додаткових показників: відстані між спостереженнями та вектором-еталоном, середньої і граничної відстаней відхилень від еталону, рівня безпеки (табл. 2).

Отримані відстані слугують основою для розрахунку показника рівня соціальної безпеки України. Таксономічний показник рівня безпеки, комплексно характеризує вплив змін значень індикаторів на сукупний стан соціальної безпеки України. Показник рівня соціальної безпеки був нестабільним впродовж аналізованих періодів і змінювався від 0,13 до 0,44. Найменше його значення спостерігалось у 2008 р., а найбільше — у 2019 р. Лише у 2019 р. рівень соціальної безпеки відповідає кризовому стану, у той час як у 2009—2018 рр. рівень соціальної безпеки перебував у критичному стані, а у

2008 р. — знаходився в межах небезпечного стану. Загрозу становить не лише низькі значення соціальних індикаторів, але й насамперед, системні чинники, що їх зумовлюють та призводять до неефективності впровадження державної соціальної політики, невідповідності між визначеними соціальними пріоритетами та ходом реформування економіки країни.

Наочне представлення динаміки зміни показника рівня соціальної безпеки України наведено на рисунку 1.

Найвагоміше зростання рівня соціальної безпеки спостерігалось у 2009 р., однак динаміка наступних років була спадною (рівень безпеки знизився від 0,38 до 0,21). Причиною такої ситуації стало: зменшення чисельності економічно активного населення від 20675,7 тис. осіб (у 2008 р.) до 17300,0 тис. осіб (у 2019 р.), зростання рівня безробіття від 6,9% (у 2008 р.) до 9,5% (у 2019 р.), домінування високого рівня бідності населення — понад 25%, значне збільшення диференціації доходів найбільш та найменш забезпеченого населення України з 3,7 разів (у 2008 р.) до 4,8 разів (у 2019 р.) та зростання частки сукупних витрат домогосподарств на споживання продуктів харчування від 48,9% (у 2008 р.) до 63,4% (у 2019 р.). Позитивною тенденцією характеризується лише зменшення частки населення із середньодушовими еквівалентними доходами у місяць, нижчими прожиткового мінімуму від 7,1% (у 2008 р.) до 3,7% (у 2019 р.). Довготривала невирішеність соціальних проблем у переважній частині українського суспільства сьогодні виступає в якості одного з основних чинників виникнення та розвитку низки загроз в різних сегментах національної безпеки.

ВИСНОВКИ

Останні події у державі (нестабільність фінансової системи, боротьба із коронавірусною інфекцією, не-

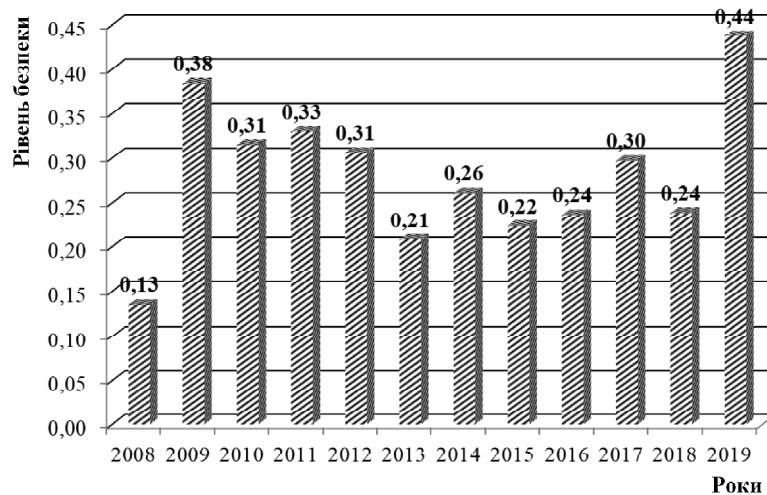

Таблиця 2. Результати розрахунку таксономічного показника рівня соціальної безпеки України

Назва показника	Роки											
	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Відстань між стандартизованими значеннями індикаторів і вектором еталону, C_{0j}	6,98	4,97	5,53	5,41	5,60	6,39	5,97	6,27	6,16	5,67	6,15	4,54
Середня відстань між стандартизованими значеннями індикаторів і вектором еталону, $\overline{C_0}$	5,80											
Загальна відстань між показниками та еталонами, C_0	8,07											
Відхилення показників j -го року від еталону, d_j	0,87	0,62	0,69	0,67	0,69	0,79	0,74	0,78	0,76	0,70	0,76	0,56
Показник рівня безпеки, K_j	0,13	0,38	0,31	0,33	0,31	0,21	0,26	0,22	0,24	0,30	0,24	0,44

сприятлива військово-політична обстановка) особливо яскраво продемонстрували, що без ефективного управління, адміністративного контролю і впливу неефективно працюють і економічні важелі забезпечення соціальних стандартів. На державному рівні потрібно забезпечити інтеграцію соціальної складової у стратегію проведення соціально-економічних реформ. Виклики часу диктують нові умови формування інформаційного забезпечення управління у сфері досягнення соціальної безпеки держави. Сучасна система державного управління забезпеченням соціальної безпеки України повинно ґрунтуватися й відповідати Цілям сталого розвитку, враховувати відповідні концептуальні засади реалізації належної системи національної безпеки. При цьому варто враховувати останні технологічні нововведення у розвинених державах світу, європейські стандарти соціального розвитку. В цьому напрямі варто розвивати в Україні, суспільний імунітет до військових, економічних, політичних, медичних, інформаційних викликів сього-

дення. Довготривала невирішеність соціальних проблем у переважній частині українського суспільства виступає в якості одного зі основних чинників виникнення та розвитку низки загроз у різних сегментах національної безпеки. Авторами, на основі проведеного таксономічного аналізу, здійснено оцінку соціальної безпеки України шляхом формування системи індикаторів, які найбільш яскраво впливають на рівень забезпечення соціальних умов й соціальних благ, що визначають якість життя людини і суспільства загалом. Сформовано матрицю спостережень за даними 2008—2019 рр. на основі значень індикаторів соціальної безпеки України, які покладено в основу розрахунку інтегрального показника рівня соціальної безпеки України шляхом проведення таксономічного аналізу. Дослідження підтвердили необхідність створення механізмів організації злагодженої роботи фахівців, як з державних служб нацбезпеки, так й соціальної сфери щодо питань впровадження європейських соціальних стандартів, удоскона-

Рис. 1. Динаміка зміни інтегрального показника рівня соціальної безпеки України за 2008—2019 рр.

лення нормативно-правової бази у сфері соціальної безпеки.

Література:

1. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України: наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України № 1277 від 29.10.2013 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://ips.ligazakon.net/document/view/ME131588>

2. Давидюк О.О. Соціальна безпека: проблеми теоретичного аналізу та побудови системних показників [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.cpsr.org.ua>.

3. Ліпкан В.А. Теорія національної безпеки: [підручник] / В.А. Ліпкан. — К.: КНТ, 2009. — 631 с., с. 362—363.

4. Цілі сталого розвитку 2016—2030 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://un.org.ua/ua/tsili-rozvytku-tysiacholittia/tsili-staloho-rozvytku>.

5. Щодо затвердження Базового плану адаптації екологічного законодавства України до законодавства Європейського Союзу (Базовий план апроксимації). Наказ від 17.12.2018 р. № 659 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.menr.gov.ua/index.php/normakty/60-9/acts>

6. Информационное обеспечение ИС [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ru/goto/lecture/806>

7. Гнибіденко І.Ф. Соціальна безпека: теорія та українська практика / За ред. І.Ф. Гнибіденка, А.М. Колота, В.В. Рогового та ін. — К.: КНЕУ, 2006. — 292 с.

8. Лібанова Е. Ринок праці та соціальний захист: навч. посіб. із соц. політики / Е. Лібанова, О. Палій. — К.: Основи, 2004. — 491 с.

9. Беляєв О.О. Соціально-економічна безпека: навч. посіб. / О.О. Беляєв, Л.П. Бортнікова, В.І. Кириленко та ін. — К.: КНЕУ, 2010. — 316 с.

10. Грабко Є.В. Забезпечення соціальної безпеки в Україні: регіональний аспект [Електронний ресурс] / Є. Грабко // Публічне адміністрування: теорія та практика. — 2010. — Вип. 2 (4) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/e-journals/Patp/2010_2/10gevura.pdf

11. Палій Н.С. Система діагностики соціальної безпеки [Електронний ресурс] / Н. Палій [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/Tiru/2009_28_1/16.pdf

12. Якимчук А.Ю. Економічний та управлінський аспекти збереження біорізноманіття України за вимогами Кіотського протоколу / А.Ю. Якимчук // Вісник ЛНТУ України. — Львів, 2014. — № 24.02. — С. 131—142.

References:

1. Ministry of Economic Development and Trade of Ukraine (2013), Order "On Approval of Methodological Recommendations for Calculating the Level of Economic Security of Ukraine", available at: <https://ips.ligazakon.net/document/view/ME131588> (Accessed 20 July 2020).

2. Davydiuk, O.O. (2020), Sotsial'na bezpeka: problemy teoretychnoho analizu ta pobudovy systemnykh pokaznykiv [Social Security: The Problems of Theoretical

Analysis and the Construction of Systemic Indices], available at: <http://www.cpsr.org.ua> (Accessed 20 July 2020).

3. Lipkan, V.A. (2009), Teoriia natsional'noi bezpeky [The theory of national security], CST, Kyiv, Ukraine.

4. UN House in Ukraine (2020), "Sustainable Development Goals 2016—2030", available at: <http://un.org.ua/ua/tsili-rozvytku-tysiacholittia/tsili-staloho-rozvytku> (Accessed 20 July 2020).

5. Ministry of Ecology and Nature Resources Usage (2018), Order "On approval of the baseline environmental adaptation of Ukraine's legislation to the European Union (Baseline approximation)", available at: <http://www.menr.gov.ua/index.php/normakty/60-9/acts> (Accessed 20 Jul 2020).

6. Google.com (2018), "Information Support IS", available at: <http://www.ru/goto/lecture/806> (Accessed 20 July 2020).

7. Hnybidenko, I.F. (2006), Sotsial'na bezpeka: teoriia ta ukrains'ka praktyka [Social Security: Theory and Ukrainian practice], KNEU, Kyiv, Ukraine.

8. Libanova, E. (2004), Rynok pratsi ta sotsial'nyj zakhyst [Labor market and social protection], Osnovy, Kyiv, Ukraine.

9. Bieliaiev, O.O. (2010), Sotsial'no-ekonomichna bezpeka [Socio-economic security], KNEU, Kyiv, Ukraine.

10. Grabko, Ye.V. (2010), "Ensuring social security in Ukraine: regional aspect", Publichne administruvannia: teoriia ta praktyka, vol. 2 (4), available at: http://www.nbu.gov.ua/e-journals/Patp/2010_2/10gevura.pdf (Accessed 20 July 2020).

11. Palij, N.S. (2020), "Social Security diagnostics System" available at: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/Tiru/2009_28_1/16.pdf (Accessed 20 Jul 2020).

12. Yakymchuk, A.Yu. (2014), "Economic and Managerial Aspects of Biodiversity Conservation of Ukraine According to the Requirements of the Kyoto Protocol", Visnyk LNTU Ukrainy, vol. 24.02, pp. 131—142.

Стаття надійшла до редакції 21.07.2020 р.

www.economy.nayka.com.ua

Електронне фахове видання

Ефективна ЕКОНОМІКА

Виходить 12 разів на рік

**Журнал включено до переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б»)
Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292**

e-mail: economy_2008@ukr.net

тел.: (044) 223-26-28

(044) 458-10-73

А. О. Касич,
 д. е. н., професор, завідувач кафедри менеджменту
 та публічного адміністрування,
 Київський національний університет технологій та дизайну
 ORCID ID: 0000-0001-7019-1541

DOI: 10.32702/2306-6814.2020.13—14.81

ІННОВАЦІЙНО-ІНВЕСТИЦІЙНІ ПРОЕКТИ ЯК УМОВА ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ В БУДІВНИЦТВІ

A. Kasych,
 Doctor of Economic Sciences, Professor, Head of Department of Management and Public Administration, Kyiv
 National University of Technology and Design

INNOVATION AND INVESTMENT PROJECTS AS A CONDITION FOR INCREASE EFFICIENCY OF MANAGEMENT SYSTEM IN CONSTRUCTION

У статті розглядаються проблеми активізації інноваційно-інвестиційного розвитку будівельної галузі через призму реалізації відповідних проектів. Зазначено важливість розвитку будівельної галузі через призму забезпечення макроекономічної стабілізації та в контексті формування реального конкурентоспроможного ринку будівельних послуг.

Серед основних чинників подальшого зростання зазначено: потребу в оновленні інфраструктури, бажання покращити житлові умови, розвиток відновлювальної енергетики тощо.

Виходячи з високого рівня інвестиційної привабливості галузі, у статті було проаналізовано структурні характеристики інвестиційних процесів у будівництві; зазначено, що а багатьох країнах держава є важливим інвестором у будівництво та інновації в галузі.

Комплексний аналіз результативності функціонування будівництва в Україні дозволив встановити основні тенденції та ідентифікувати ключові проблеми, серед яких: низький рівень інвестиційної та інноваційної активності галузі, орієнтація на створення дешевого продукту, корупція, відсутність сприятливих макроекономічних умов.

Зазначено, що будівельна галузь у багатьох країнах світу орієнтується на інновації та вже стала, незважаючи на певну консервативність, носієм інноваційних перетворень.

Запропоновано розглядати інноваційно-інвестиційні проекти, реалізовані потужними будівельними компаніями та державою в будівництві, як драйвер виникнення вторинних ефектів розвитку національної економіки.

The article considers the problems of intensification of innovation and investment development of the construction industry through the prism of the implementation of relevant projects. The importance of the development of the construction industry through the prism of macroeconomic stabilization and in the context of the formation of a real competitive market for construction services is noted. The generalization of analytical information on the development of construction in the world has shown a fairly stable development of the industry in many regions and countries, including the United States, China and Europe. Taking into account the studied trends, the growth and significance and indicators of construction development in the coming years are noted. Among the main factors of further growth are: the need to upgrade infrastructure, the desire to improve living conditions, the development of renewable energy and more.

Based on the high level of investment attractiveness of the industry in the article the structural characteristics of investment processes in construction were analyzed; It is noted that in many countries the state is an important investor in construction and innovation in the industry.

A comprehensive analysis of the effectiveness of construction in Ukraine has identified the main trends and identified key issues, including: low level of investment and innovation activity in the industry, focus on creating a cheap product, corruption, lack of favorable macroeconomic conditions. In recent years, construction has developed at a very volatile pace, which has significantly affected the dynamics of investment and innovation in the industry.

It is noted that the construction industry in many countries is focused on innovation and has already become, despite some conservatism, a carrier of innovative transformations. It is proposed to consider innovation and investment projects implemented by powerful construction companies and the state in construction, as a driver of secondary effects of the national economy.

Ключові слова: будівництво, інвестиції, інновації, проекти, розвиток, чинники, ефективність.
Key words: construction, investment, innovation, projects, development, factors, efficiency.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Будівництво і у сучасних умовах є важливою галуззю економіки, оскільки: по-перше, динаміка розвитку будівництва як прояв будівельних циклів визначає умови сталого розвитку національного господарства; по-друге, будівництво є споживачем продукції інших галузей та сприяє виникненню вторинних ефектів розвитку; по-третє, інвестиції в будівельну галузь досить часто є індикатором ділової активності у економіці та демонструють високий рівень реагування на різні макроекономічні процеси; по-четверте, і саме головне, забезпечує формування матеріальної основи розвитку виробництва та життєдіяльності людини.

Крім того, будівельна галузь у світі, незважаючи на той факт, що її відносять до традиційних базисних секторів економіки, є майданчиком реалізації важливих інновацій щодо забезпечення ефективності та екологічності, вирішення проблем урбанізації, моделювання транспортних рішень. Інноваційно-інвестиційні проекти у будівництві можуть і повинні використовуватись задля формування вторинних ефектів в економіці, як то активізація ділової активності у інших галузях та секторах.

За таких умов дослідження процесів розвитку будівництва через комплексний аналіз інвестиційних процесів має важливе значення та потребує обґрунтування змісту заходів щодо активізації, оскільки збільшення обсягів виробництва означає розширення та модернізацію матеріально-технічної бази економіки та житлових умов населення.

АНАЛІЗ ОСНОВНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Дослідженнями проблеми розвитку будівництва у національній економіці, особливо в контексті впливу на динаміку присвячено ряд праць та аналітичних оглядів. Так, питання сучасного стану будівельного ринку розкрито в працях Бібік Н.В. [1], Латишевої О.В. [4], Сенів Б.Г. [6]. Вплив умов та чинників розвитку будівництва в Україні досліджують Гамалій В.Ф. [2], Сорокіної Л.В. [7], Татар М.С. [8]. Важливими, однак недостатньо дослідженими, є питання інноваційного розвитку будівельної галузі, що представлено зокрема в роботі Камбур О.Л. [3].

Активізація розвитку будівництва за рахунок збільшення інвестицій у інноваційні рішення є важливим, од-

нак недостатньо дослідженим питанням, саме тому окреслена тема статті є актуальною.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є дослідження процесів інвестиційного забезпечення інноваційного розвитку будівництва в Україні через призму реалізації масштабних проєктів та у порівнянні із загальними світовими тенденціями.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Будівництво завжди було однією з найбільших галузей, що приносять дохід. Значимість розвитку будівництва не зменшується і в умовах інноваційної економіки, оскільки заміна обладнання на виробництві в переважній більшості потребує модернізації існуючих чи будівництва нових виробничих приміщень. Бажаання людей щодо покращення умов праці є постійним чинником розвитком житлового будівництва, однак значною мірою залежить від динаміки доходів населення.

Будівельна галузь має суттєвий вплив на розвиток глобальної економіки. А оскільки зв'язки будівельної галузі з багатьма іншими секторами є досить суттєвими, то її вплив на економічну динаміку та величину ВВП є більш масштабним, ніж навіть прямий внесок безпосередньо будівництва.

За даними Всесвітнього економічного форуму, в будівництві в цілому працює понад 100 мільйонів людей по всьому світу, загалом галузь становить 6% світового ВВП. Більш конкретно, на будівництво припадає близько 5% загального ВВП у розвинених країнах та 8% ВВП у країнах, що розвиваються [10].

Значення розвитку будівництва в економіці підтверджується кількісними показниками на прикладі багатьох країн світу. Так, у країнах ЄС (27) за даними 2019 р. нараховується 3,3 млн підприємств, якими створено 14,8 млн робочих місць. Загалом галузь забезпечує 9% ВВП та 6,4% загальної зайнятості в ЄС [9]. У США, де один з найбільших ринків, на будівництво припадає 7% ВВП, чисельність зайнятих перевищує 11 млн осіб (2018 р.) [12]. Дуже швидко розвивається будівництво в країнах Азії, передусім, в Китаї. Так, виробництво досягнуло в 2018 р. 3,3 трлн дол. США, частка будівництва у ВВП Китаю складає 6,7% [14].

Досить тривалий час лідером за всіма основними показниками розвитку будівельного ринку були США.

Однак ситуація на ринку будівельних робіт у світі певним чином змінюється: лідерство перехватив Китай, через високу динаміку розвитку галузі за рахунок активізації економічного розвитку в країні загалом та реалізації цілої низки інфраструктурних проєктів.

Ще більші зміни будуть відбуватися впродовж найбільших років (рис. 1).

Динаміка розвитку світового виробництва у будівництві знаходиться впродовж декількох останніх років на рівні 3,2—3,4% із загальною тенденцією до сповільнення. Це пов'язано із загальним сповільненням економічного розвитку в країнах Північної Америки, ЄС. Певне відновлення динаміки виробництва будівельної продукції в країнах Близького Сходу, Африки та Латинської Америки не забезпечує загальної позитивної тенденції. Важливим чинником подальшого зниження динаміки є, в тому числі, торговельні війни між США та Китаєм, а також розгортання пандемії, яка вже суттєво вплинула на глобальну економіку [12].

Будівництво є дуже привабливою для інвестицій галуззю, як результат інвестиції у будівництво стрімко зростають, причому як у розвинених країнах, так і в країнах, що розвиваються. В розвинених країнах основним інвестором є приватний бізнес, тоді коли в країнах, що розвиваються, більшість проєктів фінансуються державою.

Так, роль держави в США поширюється лише на 25% здійснюваних витрат, а в Китаї саме держава є основним інвестором. Здійснюючи фінансування інвестиційних проєктів у будівництві держава забезпечує активізацію ділової активності, що сприяє виникненню вторинних ефектів у інших секторах та галузях економіки та сприяє проціклічному економічному розвитку, а у випадку Китаю — прискореному розвитку.

Економіка Китаю значною мірою покладається на державні видатки на інфраструктуру, на які припадає майже 30% від загальних інвестицій в країні, що значною мірою впливає не лише на величину, а й на динаміку ВВП. За оцінками аналітиків журналу The Economist [13] саме ці інвестиції сприяли зростанню реального ВВП на 6,9% у 2017 році. Серед пріоритетних напрямів — комунальне будівництво, транспортна та комунаційна інфраструктура.

Інвестиції в будівництво в розрізі регіонів представлено на рисунку 2.

Незважаючи на динамічний розвиток будівництва в Індії та Китаї, за обсягами інвестицій

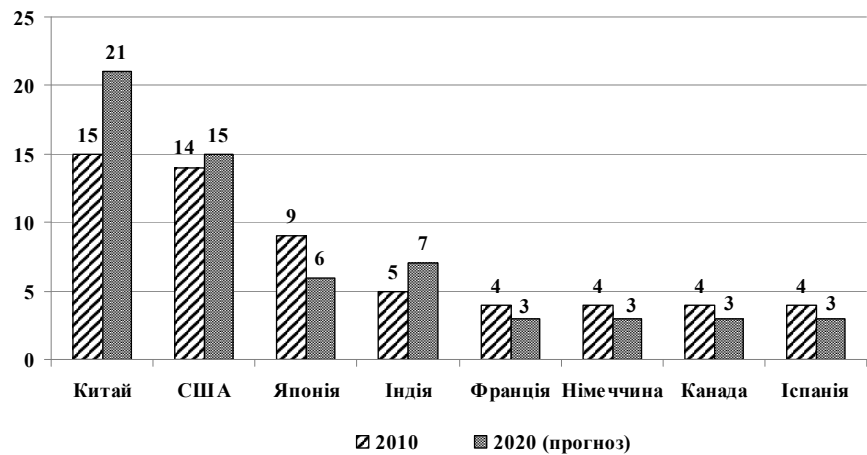

Рис. 1. Частка окремих країн на глобальному будівельному ринку

Джерело: [15].

США та Канада залишаються беззаперечними лідерами.

Зростання значимості Китаю відбуватиметься в тому числі у зв'язку з тим, що влада Китаю реалізує декілька масштабних інфраструктурних проєктів, для того щоб запобігти уповільненню економічного зростання.

Узагальнюючи все вищевикладене доцільно серед основних чинників подальшого зростання будівельної галузі виокремити найбільш значимі:

- зростання чисельності населення, зокрема в країнах, що розвиваються;
- потреба в оновленні інфраструктури у зв'язку з її зносом;
- тенденція до покращення житлових умов;
- реалізація державою масштабних інфраструктурних проєктів;
- активізація використання відновлюваних джерел енергії;
- інвестиційна привабливість.

Розвиток будівництва в Україні певною мірою укладається у загальні тенденції, які проявляються у світовій економіці, однак має свої особливості, для до-

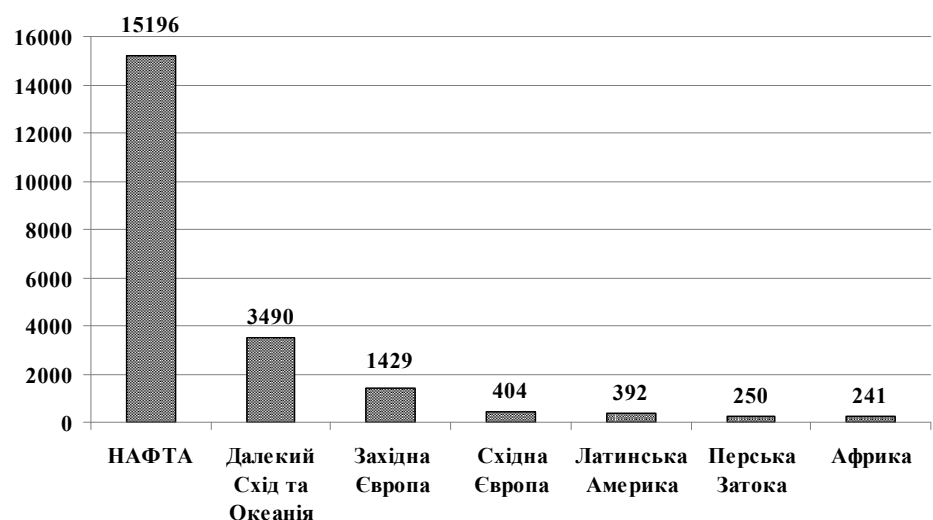

Рис. 2. Інвестиції у будівництво (за даними 2015 р.)

Джерело: [11].

слідження яких доцільно використати представлені нижче показники (табл. 1).

Представлені показники характеризують розвиток будівництва впродовж 2010—2018 рр. Основні тенденції, які відслідковуються при цьому, полягають у такому:

1. Масштаби розвитку будівельної галузі та її економічна значимість, яка виражається у величині ВВП, залишаються без суттєвих змін, тобто на рівні 4,2—5,2%. Це не відповідає потребам країни, що розвивається, та здійснює масштабні перетворення.

2. Значимість галузі в контексті впливу на економічні цикли є досить високою, що підтверджується показниками динаміки виробництва у порівнянні з динамікою ВВП на обох важливих стадіях економічного циклу на стадії спаду та стадії підйому. Тобто під час сповільнення економіки в будівництві відбувається більш суттєве скорочення виробництва, а на етапі відновлення економіки темпи росту у будівництві є досить високими. Це підтверджує важливість підтримки інвестиційної привабливості галузі в контексті забезпечення позитивного впливу на динаміку економічних процесів.

3. Інвестиції у будівельну галузь впродовж досліджуваного періоду були нестійкими, що й спричинило високу амплітуду обсягів виробництва. Частка капітальних інвестицій у будівництво у загальній величині інвестицій, здійснюваних в Україні, є нестійкою та коливається на рівні 11—16%, з пониженням у 2018 році до рівня 9,67%.

4. Враховуючи низьку інноваційну активність українських підприємств загалом на рівні 15—17%, слід зазначити що і будівельні підприємства не є виключенням. Основні інноваційно-інвестиційні проекти у будівництві у розвинених країнах світі спрямовані на: здійснення продуктових інновацій, що стосуються інноваційних будівельних матеріалів, які дозволяють змінити базисні підходи до будівництва та надавати будинкам унікальних характеристик; розробку процесорних технологій, які забезпечують прискорення будівельних робіт; застосування цифрових технологій для розробки оригінальних проектів тощо.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Забезпечення сталого економічного розвитку національного господарства потребує серед іншого сприяння розвитку будівельної галузі через активізацію інвестицій. Особливо важливим є розвиток будівництва для країн, що розвиваються, оскільки відбувається забезпечення інших секторів економіки матеріальною базою для функціонування. Саме тому, основні показники, які характеризують розвиток будівництва в країнах, що розвивають-

Таблиця 1. Показники, які комплексно характеризують функціонування будівництва в Україні*

Показники	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Частка будівництва у ВВП, %	5,23	5,51	5,13	4,57	4,20	4,43	4,86	5,32
Індекс ВВП	105,5	100,2	100,0	93,4	90,2	102,4	102,5	103,4
Індекс фізичного обсягу виробництва будівництва	103,3	94,6	88,5	79,6	87,7	117,4	126,3	108,5
Індекси будівельної продукції	120,0	92,7	89,0	79,6	87,5	117,5	126,4	108,6
Будівлі житлові	114,9	93,9	96,6	79,6	91,7	120,8	121,5	103,5
нежитлові	101,7	93,5	111,3	103,5	98,9	117,8	116,3	100,9
Інженерні споруди	122,1	94,1	90,0	66,3	85,8	123,7	126,1	105,7
Загальна площа житлових будівель, прийнятих в експлуатацію, тис. м ²	124,4	91,7	82,8	79,7	83,7	114,0	131,7	113,6
Кількість збудованих квартир, тис.	8685	9770	9949	9741	11044	9367	10206	8689
Прийняття в експлуатацію загальної площі, м ² на 1000 населення	77	83	93	105	120	113	126	103
Капітальні інвестиції у будівництво, млн грн	201	227	232	227	259	220	241	206
Частка капітальних інвестицій у будівництво у загальній величині інвестицій, %	31990	40760	40796	36056	43463	44444	52176	55999
	13,26	14,92	16,33	16,43	15,91	12,37	11,63	9,67

Примітка: * Без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим і м. Севастополя.

ся, зокрема в Китаї, Індії є вищими порівняно з розвиненими країнами. З іншого боку, будівельний ринок США, країн ЄС залишається привабливим для інвесторів.

Основні показники розвитку будівництва в Україні не в повній мірі відповідають глобальним тенденціям, а це означає, що будівництво не в повній мірі виконує свої основні функції та потребує створення більш комплексних умов, сформованих у вигляді Стратегічної програми розвитку. В Україні в будівництві фактично не реалізуються проекти, які базувались на дійсно продуктивних чи технологічних інноваціях. Основою причиною є недостатність інвестицій. Саме інноваційно-інвестиційні проекти, здійснювані українськими будівельними компаніями, можуть забезпечити необхідні перетворення в галузі, однак це залежить від загальної економічної ситуації в країні, рівня доходів населення, фінансового стану самих підприємств.

Література:

- Бібік Н.В. Сучасний стан будівельного ринку України як індикатор стану економіки України. Економіка і регіон. 2013. № 6 (43). С. 46—51.
- Гамалій В.Ф., Романчук С.А., Ткачук О.В. Прогнозування розвитку національного будівельного ринку в умовах економічної кризи, Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу. 2013. № 4. С. 25—29.
- Камбур О.Л., Петрищенко Н.А. Підтримка інноваційного розвитку будівельної галузі. Можливості та перспективи забезпечення стійкого економічного розвитку України: проблеми та шляхи вирішення: матеріали Міжнарод. наук. практ. конф. 17—18 лют. 2012 р. К.: Київський економічний науковий центр, 2012. Т. 1. С. 19—20.
- Латишева О.В., Сайко А.Д. Будівельна галузь України: сучасний стан та її роль у забезпеченні сталого розвитку національної економіки. Економічний вісник Донбасу. 2019. № 2 (56). С. 66—73.

5. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення 02.07.2020 р.).

6. Сенів Б.Г. Сучасний стан та перспективи розвитку будівельної галузі України. Інноваційна економіка. 2010. № 3. С. 19—24.

7. Сорокіна Л.В. Дослідження впливу макроекономічних регуляторів на динаміку нагромадження капіталу у будівництві України. Актуальні проблеми економіки. 2009. № 6. С. 69—81.

8. Татар М.С. Дослідження проблем розвитку ресурсного потенціалу будівельних підприємств України в умовах активізації факторів зовнішнього середовища. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство. 2016. Вип. 6, Ч. 3. С. 81—86.

9. Annual Report 2019. European Construction Industry Federation. URL: <http://www.fiec.eu/en/library-619/annual-report-english.aspx> (дата звернення 20.06.2020 р.).

10. Deloitte. GPoC 2018. Global Powers of Construction. Infrastructure Department, 54 p.

11. Global construction investments by region 2015. URL: <https://www.statista.com/statistics/677079/annual-construction-investment-by-region/> (дата звернення 15.06.2020 р.).

12. Global Construction Outlook 2019—2023 — Comprehensive Benchmarking of 92 Leading Construction Markets. (2019), URL: <https://www.globenewswire.com/news-release/2019/05/13/1822274/0/en/Global-Construction-Outlook-2019-2023-Comprehensive-Benchmarking-of-92-Leading-Construction-Markets.html> (дата звернення 04.06.2020 р.).

13. Is China investing too much in infrastructure? (2018), The Economist. URL: <https://country.eiu.com/article.aspx?articleid=866788670&Country=China&topic=Economy> (дата звернення 08.07.2020 р.).

14. Regional report: China's construction industry (2019), International Construction. URL: <https://www.khl.com/international-construction/regional-report-chinas-construction-industry/139933.article> (дата звернення 05.05.2020 р.).

15. Which countries are investing the most in construction? (2019), URL: <https://www.pbctoday.co.uk/news/planning-construction-news/countries-investing-construction/54507/> (дата звернення 02.06.2020 р.).

References:

1. Bibik, N.V. (2013), "The current state of the construction market of Ukraine as an indicator of the state of Ukraine's economy", *Ekonomika i rehion*, vol. 6 (43), pp. 46—51.

2. Hamalii, V.F. Romanchuk, S.A. and Tkachuk, O.V. (2013), "Forecasting the development of the national construction market in the economic crisis", *Visnyk Berdianskoho universytetu menedzhmentu i biznesu*, vol. 4 (24), pp. 25—29.

3. Kambur, O.L. and Petryshchenko, N.A. (2012), "Support for innovative development of the construction industry", *Mozhlyvosti ta perspektyvy zabezpechennia*

stiiokoho ekonomichnoho rozvytku Ukrainy: problemy ta shliakhy vyrishennia: materialy Mizhnar. nauk.prakt. konf. [Opportunities and prospects for sustainable economic development of Ukraine: problems and solutions: materials International. scientific practice conf.], *Kyivskiy ekonomichnyi naukovyi tsentr*, Kyiv, Ukraine, 17—18 Feb, vol. 1, pp. 19—20.

4. Latysheva, O.V. and Saiko, A.D. (2019), "Construction industry of Ukraine: current state and its role in ensuring sustainable development of the national economy", *Ekonomichnyi visnyk Donbasu*, vol. 2 (56), pp. 66—73.

5. Official site of the State Statistics Service of Ukraine (2020), available at: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (Accessed 04 June 2020).

6. Seniv, B.H. (2010), "Current state and prospects of development of the construction industry of Ukraine", *Innovatsiina ekonomika*, vol. 3, pp. 19—24.

7. Sorokina, L.V. (2009), "Research of the influence of macroeconomic regulators on the dynamics of capital accumulation in the construction of Ukraine", *Aktualni problemy ekonomiky*, vol. 6, pp. 69—81.

8. Tatar, M.S. (2016), "Research of problems of development of resource potential of construction enterprises of Ukraine in the conditions of activation of factors of external environment", *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriya: Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny ta svitove hospodarstvo*, vol. 6, no. 3, pp. 81—86.

9. European Construction Industry Federation (2020), "Annual Report 2019", available at: <http://www.fiec.eu/en/library-619/annual-report-english.aspx> (Accessed 28 June 2020).

10. Deloitte (2019), GPoC 2018. Global Powers of Construction, Deloitte. Infrastructure Department, Madrid, Spain.

11. Statista (2016), "Global construction investments by region 2015", available at: <https://www.statista.com/statistics/677079/annual-construction-investment-by-region/> (Accessed 24 June 2020).

12. GlobeNewswire (2019), "Global Construction Outlook 2019—2023 — Comprehensive Benchmarking of 92 Leading Construction Markets", available at: <https://www.globenewswire.com/news-release/2019/05/13/1822274/0/en/Global-Construction-Outlook-2019-2023-Comprehensive-Benchmarking-of-92-Leading-Construction-Markets.html> (Accessed 28 June 2020).

13. The Economist (2018), "Is China investing too much in infrastructure?", available at: <https://country.eiu.com/article.aspx?articleid=866788670&Country=China&topic=Economy> (Accessed 10 June 2020).

14. Brown, A. (2019), "Regional report: China's construction industry", *International Construction*, available at: <https://www.khl.com/international-construction/regional-report-chinas-construction-industry/139933.article> (Accessed 18 June 2020).

15. Planning & Construction News (2019), "Which countries are investing the most in construction?", available at: <https://www.pbctoday.co.uk/news/planning-construction-news/countries-investing-construction/54507/> (Accessed 08 July 2020).

Стаття надійшла до редакції 21.07.2020 р.

А. І. Семенченко,
д. держ. упр., професор, директор, Інститут вищих керівних кадрів,
Національна академія державного управління при Президентові України
ORCID ID: 0000-0001-6482-3872

DOI: 10.32702/2306-6814.2020.13—14.86

ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ В ПУБЛІЧНОМУ УПРАВЛІННІ МІСЦЕВИМИ ФІНАНСАМИ: СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

A. Semenchenko,
Doctor of Sciences in Public Administration, Professor, Director of the Institute of Higher Commanding
Staff of the National Academy of Public Administration under the President of Ukraine

INFORMATION AND COMMUNICATION TECHNOLOGY IN PUBLIC ADMINISTRATION OF LOCAL FINANCES: A STATE AND DEVELOPMENT PERSPECTIVES

Розкрито сутність та зміст використання інформаційно-комунікаційних технологій в публічному управлінні місцевими фінансами, визначено особливості організаційно-правового закріплення використання таких технологій. Досліджено основні завдання, на вирішення яких покликані інформаційно-комунікаційні технології в публічному управлінні місцевими фінансами. Аналізуються основні проблеми реалізації доступу всієї без винятку територіальної громади до процесу управління місцевими фінансами з використанням інформаційних технологій. Визначаються подальші перспективи розвитку технологічних можливостей процесів доступу громадян та суб'єктів господарювання до процесу управління місцевим економічним розвитком. Зроблено висновок, що на сьогодні відсутня реальна можливість впливу громади на формування місцевих бюджетів. Потребує запровадження єдиної інформаційно-комунікаційної платформи, в межах якої відбуватиметься формування програмно-операційних можливостей та програмних надбудов у системі доступу до кожного окремого напрямку реалізації функцій публічного управління місцевими фінансами.

The research has revealed the essence and content of the implementation of information and communication technology in public administration of local finances. The peculiarities of institutional and legal consolidation of such technologies usage are also determined. The article has also studied main tasks to solve which is necessary to implement information and communication technology in public administration of local finances. Key problems of access realization to the administration process of local finances with the usage of information technologies are analyzed. Further perspectives of the technological capacity development of the processes of citizens and economic entities' access to the process of public administration of local finances are determined. It has been stated that a modern state of the development of public administration of local finances undergoes the search for new directions in the optimization of the redistribution system of local finances.

Besides, it goes through the formation of new social and political, social and economic potential of the administration system development of local finances and the identification of new mechanisms for budget policy realization in the context of local self-government organization. It has been stated that at the legislative level, it is rather difficult to provide fully the development of e-governance. It is explained by the fact that the technology development is happening faster than the state's capacity to adopt corresponding legal and regulatory instruments, which regulate the implementation of certain electronic platforms or program possibilities for the development of citizens' enhanced access to the process of public administration of local finances. The research has concluded that there is a lack of a real opportunity to influence the formation of local budgets. It is also appropriate to introduce a single information and communication platform within which the formation of the program, operational capacities, and program superstructures in the access system to every particular direction of the realization of the functions of public administration of local finances will be happening.

Ключові слова: публічне управління, місцеве самоврядування, місцеві фінанси, інформаційно-комунікаційні технології, е-врядування.

Key words: public administration, local self-government, local finances, information and communication technology, e-governance.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Сучасний стан розвитку публічного управління місцевими фінансами перебуває в процесі пошуку нових напрямів оптимізації системи перерозподілу місцевих фінансів; формування нового суспільно-політичного та соціально-економічного потенціалу розвитку системи управління місцевими фінансами; пошуку нових механізмів реалізації бюджетної політики в контексті реформи місцевого самоврядування та територіальної організації влади. Все це об'єктивує потребу використання різних інтеграційних механізмів, моделей та сучасних технологій, в тому числі інформаційних, які нададуть значно ширші можливості регулювати процеси планування та контролю за використанням фінансових ресурсів місцевих громад. Основна проблема полягає в тому, що методи та механізми фінансового планування та розвитку територій частіше за все відірвані від практичних потреб територіальної громади. Корупційна складова в системі перерозподілу фінансових потоків досі залишається потужним засобом гальмування розвитку демократичних ініціатив. Тому електронне врядування, використання відкритих програм та платформ доступу громадськості до процесів планування та використання коштів місцевих бюджетів — все це є стратегічно потужним засобом модернізації системи публічного управління місцевими фінансами, який в свою чергу потребує належного організаційно-правового забезпечення.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Проблематика організаційно-правового забезпечення розширення інформаційно-комунікаційних технологій в публічному управлінні місцевими фінансами

знайшла своє відображення в працях таких вчених: Вознюк К.О., Грицяк Н.В., Дзюба С.В., Жилиєв І.Б., Зелінська Ю.С., Касяненко Є.В., Качний О.С., Кочубей Л.О., Рубан І.А., Серьогін С.М., Удовиченко В.П., Ушкаленко І.М., Чукут С.А. та ін.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є дослідження особливостей сучасного стану запровадження інформаційно-комунікаційних технологій в публічному управлінні місцевими фінансами та перспективи підвищення ефективності управління місцевим економічним розвитком.

ВИКЛАД МАТЕРІАЛУ

Запровадження інформаційних технологій в систему публічного управління місцевими фінансами передбачає можливість вирішення низки ключових завдань демократичного врядування загалом:

- розширеного доступу громадськості до процесу контролю за діяльністю органів місцевої влади в частині використання місцевих фінансів;
- залучення участі громади у вирішенні питань пріоритетних напрямів фінансування потреб розвитку території;
- створення системи прозорих комунікацій між бізнесом та органами місцевого самоврядування в частині доступу до місцевих фінансів та реалізації муніципальних програм розвитку із відповідним фінансуванням з місцевих бюджетів;
- формування нової концепції відповідальності в частині розвитку територій та реалізації бюджетних програм з урахуванням контрольних функцій інститутів громадянського суспільства.

Розширення можливостей та розвиток інформаційно-комунікаційних технологій у сфері публічного управ-

ління є об'єктивною реакцією держави на розвиток сучасних технологій, підвищення публічного інтересу та суспільних запитів на отримання доступу до публічного управління (в контексті концепції інклюзивного управління), а також є цілком практичним засобом адаптації законодавства України асquis Європейського Союзу на виконання Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони.

У правовому полі створені необхідні умови для запровадження електронного урядування, однак вони стосуються скоріше окремих засад та принципів побудови системи використання інформаційно-комунікаційних технологій в якості засобу доступу, а також визначають межі можливого їх використання громадянами та бізнесом у контексті моніторингу, контролю та долучення до процесів прийняття публічно-управлінських рішень. У тому числі такі рішення приймаються і в частині розподілу місцевих фінансів.

Таким чином, визначаємо існування основних нормативно-правових актів, якими на сьогодні охоплюється сукупність відносин у сфері доступу громадян до процесів публічного управління місцевими фінансами із використанням інформаційно-комунікаційних технологій:

— Указ Президента України від 12.01.2015 р. № 5/2015 "Про Стратегію сталого розвитку "Україна — 2020""; Указ Президента України від 30.09.2019 р. № 722/2019 "Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року"; проєкт Закону України від 07.08.2018 р. № 9015 "Про Стратегію сталого розвитку України до 2030 року", відповідно до яких розвиток електронного урядування визнається одним із пріоритетів розвитку всієї системи державного управління в Україні, елементом демократичного урядування та одним із ключових засобів доступу громади до публічного управління [9; 10; 12];

— Закон України "Про відкритість використання публічних коштів", який визначає умови та порядок забезпечення доступу до інформації про використання публічних коштів розпорядниками та одержувачами коштів державного і місцевих бюджетів, суб'єктами господарювання державної і комунальної власності, фондами загальнообов'язкового державного соціального страхування. Саме цим Законом регулюється порядок ведення та доступу громадян до Єдиного веб-порталу використання публічних коштів [6];

— Закон України "Про публічні закупівлі", метою якого є забезпечення ефективного та прозорого здійснення закупівель, створення конкурентного середовища у сфері публічних закупівель, запобігання проявам корупції у цій сфері, розвиток добросовісної конкуренції [8];

— Розпорядження Кабінету Міністрів України від 03.04.2017 № 275-р "Про затвердження середньострокового плану пріоритетних дій Уряду до 2020 року та плану пріоритетних дій Уряду на 2017 рік", відповідно до якого доступ до процесів моніторингу та аналізу використання коштів місцевих бюджетів, а також доступ до процесу їх перерозподіл в частині оптимізації муніципальних закупівель визнаються пріоритетними напрямками розвитку інформаційно-комунікаційного середовища реалізації публічного управління [7];

— Розпорядження Кабінету Міністрів України від 20 вересня 2017 р. № 649-р "Про схвалення Концепції розвитку електронного урядування в Україні", яке з поміж іншого спрямоване на підвищення ефективності роботи органів місцевого самоврядування та досягнення якісно нового рівня управління розвитком територій, в тому числі шляхом забезпечення мобільності й конкурентоспроможності громадян та суб'єктів господарювання в сучасних економічних умовах; мінімізації корупційних ризиків при виконанні владних повноважень шляхом розширеного доступу громадян до контролю та моніторингу за розвитком системи управління місцевими фінансами через інформаційно-комунікаційні технології [11].

Наведена сукупність нормативно-правових актів декларує доступ громадян до процесів перерозподілу місцевих фінансів та можливість здійснювати моніторинг прозорості їх використання, та лише деякі з них забезпечують практичний рівень доступу до інформаційно-комунікаційних технологій. Тобто на законодавчому рівні визначаються основи існування сучасної конфігурації відносин з використанням інформаційно-комунікаційних технологій в системі публічного управління, а Закони України "Про відкритість використання публічних коштів" [6] та "Про публічні закупівлі" [8] містять певні вимоги для практичної реалізації вказаних декларацій, регулюючи використання електронних майданчиків та програмних платформ для реалізації відповідного рівня доступу на практиці.

Є. Касяненко зазначає, що "до форм впровадження таких інформаційно-комунікаційних технологій як e-government і e-governance в сфері громадського контролю за діяльністю органів місцевого самоврядування, що можуть проводитись на основі ІКТ, можна віднести, зокрема: електронні петиції, електронні консультації з громадськістю, висловлення громадської думки в режимі "он-лайн", інтернет-голосування та ін." [3]. Але, як демонструє системний аналіз вказаних вище нормативно-правових актів, вони лише частково забезпечують можливість запровадження таких технологій, чітко не окреслюючи ні протокол їх використання, ні рівні доступу до конкретної інформації, ні операційні програмні можливості користувачів. В свою чергу Л. Кочубей зауважує на тому, що деякі інструменти реалізації e-government є цілком логічним продовженням розвитку сучасних технологічних можливостей наближення адміністративних послуг населенню, формування нової сфери відносин з приводу доступу до інформації [5]. Я. Брусенцова стверджує, що запровадження інформаційно-комунікаційних технологій є ще одним напрямом реалізації відносин між громадою та органами місцевого самоврядування, в тому числі в сфері надання доступу до громадського контролю за реалізацією такими органами повноважень, яким вони наділені в процесі реалізації концепту представницької демократії [1]. Аналізуючи законодавчі аспекти впровадження інформаційно-комунікаційних технологій в сфері публічного управління, О. Качний приходить до висновку що від повноти або навпаки — уніфікації положень, якими регулюється їх запровадження, напряму залежить якість того доступу та тих контрольно-моніторингових функцій, які реалізує громада в частині публічного управління місцевими фінансами [4].

Таблиця 1. Сучасні інформаційно-комунікаційні технології, що використовуються в сфері публічного управління місцевими фінансами

Назва платформи, проєкту	Зміст та мета реалізації	Законодавче забезпечення
Інформаційно-аналітична система «Прозорий бюджет». Єдиний веб-портал використання публічних коштів (E-data – Spending)	Єдиний веб-портал використання публічних коштів. Метою використання полягає у забезпеченні доступу до інформації про використання публічних коштів розпорядниками та одержувачами коштів місцевих бюджетів	Закон України «Про відкритість використання публічних коштів»
Державний веб-портал бюджету для громадян (E-data – Openbudget)	Форма презентації основних бюджетних показників, спрямована на інформування широкого кола громадськості в доступній формі про основні цілі, завдання та пріоритети бюджетної політики, джерела наповнення бюджету, обґрунтування бюджетних витрат, планові і досягнуті результати використання бюджетних коштів	
Prozorro	Платформа організації державних та муніципальних закупівель, яка реалізує доступу бізнесу до процесів перерозподілу бюджетних коштів в частині реалізації програм територіального розвитку	Про публічні закупівлі: Закон України від 25.12.2015 № 922-VIII
DoZorro	Моніторинговий портал – це платформа, де кожен учасник системи (постачальник, замовник, контролюючий орган, громадянин) може дати зворотній зв'язок державному замовнику чи постачальнику	Законодавство в сфері публічних закупівель та антимонопольне законодавство
«Е-контракт»	Інтеграційна платформа, яка покликана автоматизувати процеси трьох державних систем: Державної казначейської служби, Міністерства фінансів України (E-data – Spending – витрати бюджетних коштів), Міністерства економічного розвитку, торгівлі та сільського господарства (Prozorro)	На етапі розробки

На наш погляд, законодавча деталізація процесу використання інформаційно-комунікаційних технологій практично неможлива в силу різного темпу розвитку технологічної сфери та динаміки публічно-управлінських процесів, зокрема в частині прийняття відповідних нормативно-правових актів. Тому на сьогодні існує потреба уніфікації вимог, засад та програмно-операційних можливостей у використанні інформаційних технологій під час доступу громади та бізнесу до процесів публічного управління місцевими фінансами.

Визначаючи е-урядування як "форму організації державного управління, яка сприяє підвищенню ефективності, відкритості та прозорості діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування з використанням інформаційно-телекомунікаційних технологій для формування нового типу держави, орієнтованої на задоволення потреб громадян" [14], можна зробити висновок про те, що відсутність деталізації його реалізації на місцевому рівні не є критичною. Вважаємо, що достатнім буде встановлення певних стандартів захисту інформації, допуску та доступу громадян та суб'єктів господарювання із високим рівнем персональної ідентифікації та неможливістю маніпулювання такими інформаційно-комунікаційними технологіями.

На думку К. Вознюк, варто розробити типовий інтерфейс для точок доступу громадян до порталу державних та муніципальних послуг [2, с. 89—91]. Вже після

цього його можна доповнювати новими функціями та можливостями із доступу до процесів публічного управління розподілом місцевих фінансів у режимі реального часу. На сучасному етапі розвитку інформаційно-комунікаційного забезпечення процесу публічного управління місцевих фінансів можна виділити наступні платформи реалізації громадянами відповідних можливостей (табл. 1).

Таким чином, сучасна система інформаційно-комунікаційних технологій в сфері доступу до публічного управління місцевими фінансами демонструє наявність платформ та програмного забезпечення доступу до процесів контролю за використанням бюджетних коштів. Водночас відсутня реальна можливість впливу на формування місцевих бюджетів. Звертаємо увагу, що запровадження технології е-петицій, на жаль, не вирішує в повній мірі цю проблему. Варто констатувати, що на сьогодні громада та бізнес не мають реальних можливостей впливати на наповнюваність місцевого бюджету та донесення найбільш гострих суспільних потреб до органів місцевого самоврядування на етапі формування місцевого бюджету.

Беззаперечно, в деяких містах та об'єднаних територіальних громадах України існують програми суспільного (громадського) бюджету, який формується в межах місцевого, на реалізацію конкурсних суспільних проєктів територіального розвитку. Але такі проєкти є поодинокими, питома вага витрат на їх реалізацію в загальному обсязі місцевих бюджетів є не-

значною. В цьому контексті слушною є позиція С. Серьогіна стосовно необхідності "подолання технічних та соціальних складових комплексної проблеми "цифрової нерівності" шляхом стимулювання надання відповідних послуг провайдерами, та організації навчання й інформування населення (особливо в сільській місцевості)" [13, с. 4—5]. Подолання такої нерівності забезпечить максимальний доступ громадян до процесів публічного управління місцевими фінансами, а її реалізація можлива за рахунок формування єдиної інформаційно-комунікаційної платформи доступу громадян та суб'єктів господарювання до всього процесу управління місцевими фінансами, починаючи з етапу планування та продовжуючи постійним контролем за реалізацією відповідних місцевих проєктів та програм.

ВИСНОВКИ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Отже, сучасний рівень розвитку використання інформаційно-комунікаційних технологій в сфері публічного управління місцевими фінансами характеризується наступним. По-перше, на сьогодні є певна кількість он-лайн платформ для доступу громадян до процесу моніторингу використання коштів місцевих бюджетів, а бізнесу — до процесу перерозподілу місцевих фінансів, зокрема в частині участі в муніципальних закупівлях. Однак, якість їх програмно-операційного забезпечення демонструє обмеженість можливостей в частині планування витрат місцевого бюджету, визначення найбільш стратегічних напрямів фінансування місцевих потреб, що на наш погляд, є суттєвим недоліком, оскільки дає змогу лише контролювати розподіл місцевих фінансів виключно в межах заздалегідь визначених органами місцевого самоврядування. Це знижує ефективність практичної реалізації доступу до публічного управління місцевими фінансами, оскільки відбувається залучення громади лише на кінцевому етапі реалізації владно-управлінських функцій.

По-друге, встановлено, що на законодавчому рівні досить складно повноцінно забезпечити розвиток е-урядування, оскільки розвиток технологій відбувається значно швидше за спроможність держави приймати відповідні нормативно-правові акти, якими регламентується використання конкретних електронних платформ чи програмних можливостей для розвитку розширеного доступу громадян до процесу публічного управління місцевими фінансами. Це свідчить про необхідність розробки комплексу нормативно-правових актів, яким визначатимуться лише вимоги щодо функціональних можливостей інформаційно-комунікаційних технологій, а також конфігурація відносин з приводу доступу до них з боку громадськості, бізнесу, фінансових інституцій з власним для кожного суб'єкту обсягом повноважень в усіх сегментах реалізації управлінських функцій (від функції планування і до функції контролю).

Також потребує запровадження єдиної інформаційно-комунікаційної платформи, в межах якої відбуватиметься формування програмно-операційних можли-

востей та програмних надбудов у системі доступу до кожного окремого напрямку реалізації функцій публічного управління місцевими фінансами.

Література:

1. Брусенцова Я. Електронні петиції: взаємодія між ОМС та громадою. Місцеве самоврядування. 2017. № 12. URL: <https://i.factor.ua/ukr/journals/ms/2017/december/issue-12/article-32600.html>
2. Вознюк К.О. Стан та перспективи впровадження електронного урядування на місцевому рівні. Електронне урядування. 2010. № 1. С. 86—93.
3. Касяненко Є.В. Інформаційно-комунікаційні технології у здійсненні громадського контролю за діяльністю органів місцевого самоврядування: теоретико-правовий аспект. Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. 2018. № 3. С. 40—45.
4. Качний О.С. Законодавчі аспекти впровадження інформаційно-комунікаційних технологій — стратегічного напрямку оптимізації державного управління. Державне управління: удосконалення та розвиток. 2015. № 5. URL: <http://www.dy.nauka.com.ua/?op=1&z=853>
5. Кочубей Л. Особливості сучасних інформаційно-комунікативних технологій в Україні. Наукові записки. 2017. № 3 (89). С. 44—70.
6. Про відкритість використання публічних коштів: Закон України від 11.02.2015 № 183-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/183-19#Text>
7. Про затвердження середньострокового плану пріоритетних дій Уряду до 2020 року та плану пріоритетних дій Уряду на 2017 рік: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 03.04.2017 № 275-р. — URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/275-2017-%D1%80#Text>
8. Про публічні закупівлі: Закон України від 25.12.2015 № 922-VIII. — URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/922-19#Text>
9. Про Стратегію сталого розвитку "Україна — 2020": Указ Президента України; Стратегія від 12.01.2015 № 5/2015. — URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5/2015#Text>
10. Про Стратегію сталого розвитку України до 2030 року. Проект закону України від 07.08.2018 № 9015 [Електронний ресурс]. — URL: http://search.liga-zakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JH6YF00A.html
11. Про схвалення Концепції розвитку електронного урядування в Україні: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 20 вересня 2017 р. № 649-р. — URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/250287124>
12. Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року. Указ Президента України від 30.09.2019 р. № 722/2019 [Електронний ресурс]. — URL: <https://www.president.gov.ua/documents/7222019-29825>
13. Серьогін С. Перспективні напрями інформатизації органів державного управління та органів місцевого самоврядування в Україні. Новітні інформаційно-комунікаційні технології в модернізації публічного управління: зарубіжний і вітчизняний досвід: матеріали II наук.-практ. семінару (м. Дніпропетровськ, 25 квітня 2014 р.). Дніпропетровськ: ДРІДУ НАДУ, 2014. С. 3—6.

14. Ушкаленко І.М., Зелінська Ю.С. Інформаційно-комунікаційні технології, як основа державного управління на шляху цифрової трансформації та реформування. Ефективна економіка. 2019. № 11. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7397>

References:

1. Brusentsova, Ya. (2017), "Electronic petitions: the interaction between local self-government and the community", *Mistseve samovriaduvannia*, [Online], vol. 12, available at: <https://i.factor.ua/ukr/journals/ms/2017/december/issue-12/article-32600.html> (Access 30 may 2020).

2. Vozniuk, K.O. (2010), "Status and prospects of e-government implementation at the local level", *Elektronne uriaduvannia*, vol. 1, pp. 86—93.

3. Kasianenko, Ye.V. (2018), "Information and communication technologies in the implementation of public control over the activities of local governments: theoretical and legal aspects", *Naukovy visnyk Dnipropetrovs'koho derzhavnoho universytetu vnurishnikh sprav*, vol. 3, pp. 40—45.

4. Kachnyj, O. S. (2015), "Legislative aspects of the introduction of information and communication technologies — a strategic direction of optimization of public administration", *Derzhavne upravlinnia:udoskonalennia ta rozvytok*, [Online], vol. 5, available at: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=853> (Access 30 may 2020).

5. Kochubej, L. (2017), "Features of modern information and communication technologies in Ukraine", *Naukovi zapysky*, vol. 3 (89), pp. 44—70.

6. The Verkhovna Rada of Ukraine (2015), The Law of Ukraine "On the openness of the use of public funds", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/lavs/show/183-19#Tekht> Ukraine (Access 30 may 2020).

7. Cabinet of Ministers of Ukraine (2017), "On approval of the medium-term plan of priority actions of the Government until 2020 and the plan of priority actions of the Government for 2017", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/lavs/show/275-2017-%D1%80#-Tekht> Ukraine (Access 30 may 2020).

8. The Verkhovna Rada of Ukraine (2015), The Law of Ukraine "On public procurement", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/lavs/show/922-19#Tekht> Ukraine (Access 25 may 2020).

9. President of Ukraine (2015), Decree "On the Strategy of Sustainable Development "Ukraine — 2020", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/lavs/show/5/2015#Tekht> Ukraine (Access 25 may 2020).

10. The Verkhovna Rada of Ukraine (2018), "On the Strategy of Sustainable Development of Ukraine until 2030", available at: http://search.ligazakon.ua/l_dots2.nsf/link1/JH6YF00A.html Ukraine (Access 30 may 2020).

11. Cabinet of Ministers of Ukraine (2017), "On approval of the Concept of e-government development in Ukraine", available at: <https://vvv.kmu.gov.ua/npas/250287124> Ukraine (Access 25 may 2020).

12. President of Ukraine (2019), Decree "On the Goals of sustainable development of Ukraine for the period up to 2030", available at: <https://vvv.president.gov.ua/>

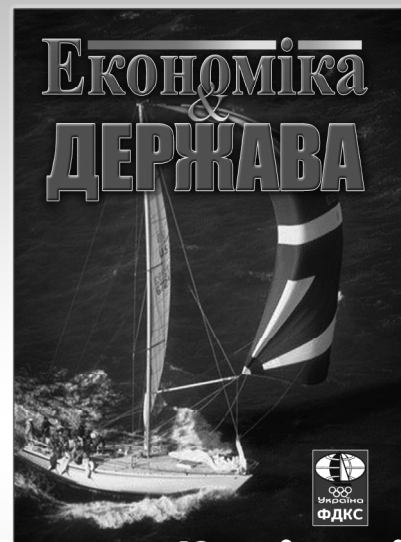
[dotsuments/7222019-29825](https://www.president.gov.ua/dotsuments/7222019-29825) Ukraine (Access 30 may 2020).

13. Ser'ohin, S. (2014), "Perspective directions of informatization of public administration bodies and local self-government bodies in Ukraine", *Novitni informatsijno-komunikatsijni tekhnologii v modernizatsii publichnoho upravlinnia: zarubizhnyj i vitchyznianyj dosvid*, materials of the II scientific-practical. seminar [The latest information and communication technologies in the modernization of public administration: foreign and domestic experience, materials of the II scientific-practical. seminar], National University, Dnipropetrovsk, Ukraine, 25 april, pp. 3—6.

14. Ushkalenko, I. M. and Zelins'ka Yu. S. (2019), "Information and communication technologies as a basis of public administration on the path of digital transformation and reform", *Efektivna ekonomika*, [Online], vol. 11, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7397> (Access 30 may 2020).

Стаття надійшла до редакції 29.07.2020 р.

**Науково-практичний журнал
«ЕКОНОМІКА ТА ДЕРЖАВА»**

Виходить 12 разів на рік

**наукове фахове видання України
З ПИТАНЬ ЕКОНОМІКИ**

(Категорія «Б»)

Наказ Міністерства освіти і науки України від 28.12.2019 №1643

Спеціальності — **051, 071, 072, 073, 075, 076, 292.**

www.economy.in.ua

e-mail: economy_2008@ukr.net

тел.: (044) 223-26-28

(044) 458-10-73

Передплатний індекс: 01751

А. П. Лелеченко,
к. держ. упр., доцент, професор кафедри регіонального управління,
місцевого самоврядування та управління містом,
Національна академія державного управління при Президенті України
ORCID ID: 0000-0002-0850-3724

DOI: 10.32702/2306-6814.2020.13—14.92

РЕГІОНАЛЬНА ПОЛІТИКА ЯК НАУКОВО-ПРИКЛАДНИЙ ФЕНОМЕН

A. Lelechenko,
PhD in Public Administration, Associate Professor, Professor of the Department of Regional Governance,
Local Self-Government and Urban Management, National Academy for Public Administration under the President of Ukraine

REGIONAL POLICY AS A SCIENTIFIC AND APPLIED PHENOMENON

У статті окреслено специфіку теоретико-методологічного підходу до дослідження регіональної політики як науково-прикладного феномену. Поняття "регіональна політика" розглядається як офіційно державне та наукове визначення, що дало змогу виділяти загальнодержавну і регіональну частини. У першому випадку можна говорити про політику, що має державний статус, а в другому мова йде про регіональну політику самих регіонів, у тому числі і щодо своїх територій, яка формується і здійснюється "зверху вниз". Такий підхід кореспондує і з іншими підходами до розгляду поняття "регіональна політика", яку науковці визначають як спектр соціально-економічних, етно-демографічних, політичних, управлінських та інших процесів і проблем на тій підставі, що всі вони мають територіальну прив'язку. Аналіз наукових розвідок довів, що методологічним обертоном дослідження є синтез парадигм, які стосуються зовнішнього і внутрішнього підходів до визначення регіональної політики як складової частини єдиної державної політики, перша з яких використовує макроекономічні інструменти для посилення синергії національного економічного простору і надання регіонам додаткових можливостей для розвитку, а друга — для вирішення місцевих завдань у розрізі регіональних особливостей.

Виявлено конкретні акцентуації щодо визначення феномену дефініції "регіональна політика", яку конкретизовано і представлено як сукупність цілей, завдань, намірів і дій державних, регіональних і муніципальних органів влади, а також інших суб'єктів господарювання, спрямованих на створення умов для саморозвитку територій, досягнення певної просторової соціально-економічної та іншої рівноваги країни з урахуванням дотримання загальнонаціональних, регіональних, субрегіональних та локальних інтересів.

The article identifies the specific of theoretical and methodological approach to the study of regional politics as a scientific and applied phenomenon. The concept of "regional policy" is considered as an official state and scientific definition, which allowed us to distinguish between national and regional parts. First of all, we can talk about policy that has a state status, and the second we analyze the regional policy of regions themselves, including policy that has a state status". This approach also corresponds to other approaches to considerate the concepts of "regional policy", which scientists define as a spectrum of socio-economic, ethno-demographic, political, managerial and other processes and problems on the grounds that they have a territorial connection. Analysis of

research has shown that the methodological overtone of the study is a synthesis of paradigms related to external and internal approaches to defining regional policy as part of a single public policy, the first of which uses macroeconomic tools to strengthen synergies and provide additional opportunities for development and the second one to solve local problems in terms of regional characteristics. Concrete accentuations are identified to determine the phenomenon of definition "regional policy", which are specified and presented as a set of goals, objectives and actions of state, regional and municipal authorities, as well as other business entities aimed at creating conditions for self-development of territories, achieving a certain spatial social-economic and other equilibrium of the country, taking into account the observance of national, regional, sub-regional and local interests.

The novelty of this concept demonstrates a multidimensional and multifaceted phenomenon that affects the multidirectional interests of individuals, their territorial, economic, political and other communities, authorities and management, economic entities and genetically connects and implements economic, social, environmental, natural resource, innovative, infrastructural, ethno-demographic, socio-political and other relations.

Ключові слова: регіональна політика, регіон, державна регіональна політика, механізм регіональної політики, регіональний розвиток.

Key words: regional policy, region, state regional policy, regional policy mechanism, regional development.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Регіональна політика як інструмент державного регулювання активно розвивається з другої половини ХХ ст. і продовжує набирати наукових та практичних обертів під впливом інтернаціоналізації та локалізації суспільного життя. Усе це спричиняє делегування частки державного суверенітету на наддержавний і регіональний рівні та є новим імпульсом для стрімкого розвитку регіональних досліджень.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

В останні роки у працях багатьох вітчизняних та зарубіжних науковців знайшли відображення теоретичні положення та методологічні принципи регіональної політики. Вагомий внесок у дослідження даного питання зробили: А. Голиков, Б. Данилишин, О. Дьомін, М. Долішній, Н. Казакова, В. Керецман, Т. Кравченко, М. Лендєл, О. Мринська, М. Пістун, І. Семененко, Д. Стеченко, А. Топчієв, В. Фатеев, Н. Чумаченко та ін. Проте аналіз наукових підходів до трактування регіональної політики потребує подальшого комплексного дослідження.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є поглиблення теоретико-методологічних засад щодо конкретизації визначення регіональної політики як науково-прикладного феномену.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

На сучасному етапі розвитку регіоналістики спостерігається підвищена увага до чіткого обґрунтування та поглиблення теоретико-методологічних засад регіо-

нальної політики. Відповідно актуалізується проблема нерівномірного регіонального розвитку, що відноситься до фундаментальних загальносвітових процесів. І, як певний феномен, обумовлена не тільки різноманітністю фізико-географічних, геополітичних, економічних, історичних та багатьох інших умов, але і тенденціями концентрації і деконцентрації продуктивних сил. Тому практично всі країни вживають заходів щодо стримування міжрегіональних економічних і соціальних відмінностей, здійснюючи ту чи іншу регіональну політику.

Регіональна політика в Україні вимагає радикального оновлення, пошуку і вибору нової парадигми цілісної системи базових положень, наукових поглядів, вихідних принципів, уявлень, правил, переконань, які логічно взаємопов'язані між собою і відображають соціальні, економічні, політичні та інші суспільні процеси. Сьогодні в галузі науки "Державне управління" поки що не вдалося узагальнити результати багатолітніх теоретичних дискусій і дати найбільш ємне визначення регіональної політики. Сформувалося кілька підходів до трактувань даного поняття.

Одні вчені розуміють регіональну політику як "складову частину державної політики, завданням якої є територіальне використання основних економічних інструментів і видів діяльності". Тобто "регіональна політика виступає складовою частиною політики держави, яка направлена на організацію території держави відповідно до прийнятої стратегії розвитку. Передумовами регіональної політики є структурна неоднорідність території держави в її природно-географічному, ресурсному, економічному, соціальному, етнічному і політичному аспектах. Все це зобов'язує вживати які-небудь дії в межах внутрішньої політики, беручи до уваги інтереси регіонів" [10, с. 23, 73].

Інші вважають, що в офіційному викладі державну регіональну політику варто представити як систему заходів, що здійснюються органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування щодо ефективного управління економічним і соціальним розвитком України та її регіонів Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва і Севастополя. [1, с. 19].

Натомість, у науковому поданні, регіональна політика це розробка і реалізація в державних масштабах системи заходів щодо збалансованого соціально-економічного розвитку територій, створення сприятливих передумов для функціонування господарюючих суб'єктів, а також належних соціальних і економічних умов для життєдіяльності населення [1, с. 19].

Узагальнюючи сутність даних визначень можна констатувати наступне: в трактуванні регіональної політики, в її структурі слід виділяти загальнодержавну і регіональну частини. У першому випадку можна говорити про політику, що має державний статус, а в другому мова йде про регіональну політику самих регіонів, у тому числі і щодо своїх територій, яка формується і здійснюється "зверху вниз". З цієї позицією цілком корелює визначення регіональної політики як діяльності держави, спрямованої на забезпечення ефективного й комплексного соціально-економічного розвитку окремих територій країни — її регіонів. Таким чином, регіональна політика має два головних вектори щодо своєї розробки та реалізації — "згори", від центру, який обґрунтовує засади й принципи державної регіональної політики, і "знизу", від конкретних територій, де напрацьовують практичний досвід регіонального планування та господарювання [7, с. 95].

Такий підхід кореспондує і з іншими підходами до розгляду поняття "регіональна політика", яку науковці визначають як систему цілей і дій, що спрямовані на реалізацію інтересів держави щодо регіонів та внутрішніх інтересів самих регіонів, яка реалізується за допомогою методів, що враховують історичну, етнічну, соціальну, економічну та екологічну специфіку територій. Таке визначення досить повно окреслює існуюче уявлення про регіональну політику, а головне, вказує на можливість створення прийнятної як для держави, так і для її регіонів механізми взаємодії, який враховуватиме особливості окремих територій та сприятиме найкращому використанню наявних ресурсів [3].

Ю. Наврузов вважає, що "сучасна регіональна політика має бути визначена як така діяльність держави, що спрямована на адміністративно-економічну оптимізацію регіональної структури країни та відносин між центром і територіями з метою забезпечення збалансованого розвитку за рахунок максимально ефективного використання наявних внутрішніх і залучення зовнішніх ресурсів" [5, с. 43].

Можна навести більш лапідарне трактування: "регіональної політики як державних заходів щодо перерозподілу ресурсів між регіонами країни заради заданих цілей" [8, с. 38].

Квінтесенцією даних визначень є ідея, що поряд із державою, регіони, в особі своїх лідерів, регіональних органів влади, мають власну ціннісну систему, відповідну економічну, політичну та інтелектуальну міць, здатність самостійно і під свою відповідальність прий-

мати і реалізовувати ті чи інші рішення щодо адміністративних одиниць, які знаходяться під їх юрисдикцією.

Вважаємо позитивною думку окремих науковців [1, с. 254], на переконання яких регіональна політика — це розробка і реалізація в державних масштабах системи заходів щодо збалансованого соціально-економічного розвитку територій, створення сприятливих передумов для функціонування господарських об'єктів, а також належних соціальних і економічних умов для життєдіяльності населення. Показово, що в сучасну епоху регіональна політика є складовою частиною національної стратегії соціально-економічного розвитку переважної частини держав світу.

Водночас окремо слід відзначити західні методологічні підходи, які еволюціонували на різних етапах розвитку. Слушними у цьому контексті є представлені для обговорення пропозиції, запропоновані А. Сапожниковим, цитуючи які, виділено чотири етапи сучасної історії регіональної політики: перший етап — 30-ті роки, коли регіональні заходи по-справжньому практикувалися лише в західній Європі і США в додаток до антикризових реформ; на другому етапі (з кінця 40-х до кінця 50-х рр.) — розширюється коло країн Західної Європи, які приділяють увагу регіональним заходам; з кінця 50-х років до економічного спаду 1974—1975 рр. необхідність проведення регіональної політики визнається пріоритетним напрямом діяльності держави, вдосконалюється інструментарій регіональної політики, формуються системи регіонального програмування; на четвертому етапі, який розпочався з середини 70-х років, у зв'язку із загостренням кризових явищ пріоритет цілей регіонального характеру почав знижуватися, у результаті чого на перший план поставлено завдання модернізації промисловості та виробничого апарату [9, с. 35].

На наш погляд, при вивченні зарубіжного досвіду доцільно, піддавати ґрунтовному аналізу всі напрями регулювання територіального розвитку центральними органами влади. Адже регіональна політика неминуче спирається на регіональне планування; від масштабів перерозподілу бюджетних доходів між регіонами (тобто від особливостей міжбюджетних відносин) залежить здатність регіональної влади здійснювати бюджетні інвестиції, і тим самим впливати на економічний розвиток своїх територій. Інакше кажучи, чим більшими є масштаби міжбюджетного перерозподілу доходів, тим меншими можуть бути масштаби самої регіональної політики і навпаки. Ще один важливий аспект ступінь децентралізації повноважень, від якого залежать особливості здійснюваної регіональної політики, точніше характер участі регіональної влади (влади на місцях) у розробці і реалізації такої політики.

У цьому аспекті заслуговує уваги запропоноване в енциклопедії державного управління Ю. Давидовою визначення регіональної політики ЄС, яка, на думку дослідниці, "ґрунтується на політичному принципі, заможні країни та регіони забезпечують солідарність із біднішими країнами та регіонами, а також на економічному принципі, нижчі обсяги виробництва у бідних країнах-учасниках і регіонах або в країнах і регіонах з високим рівнем безробіття є втратою потенціалу й можливостей для ЄС в цілому. Регіональна політика ЄС є солідарною, спрямованою на допомогу всієї спільноти найменш

розвиненим регіонам у подоланні їх відставання та відкритою, тому що її результати прозорі для всіх громадян Європи, які отримали допомогу з працевлаштування або перекваліфікації. Основна мета регіональної політики ЄС передбачає забезпечення ефективного використання потенціалу територій та створення сприятливого середовища для їх зовнішньої підтримки, сприяння гармонійному та сталому розвитку країни, підвищенню конкурентоспроможності регіонів як основи національної конкурентоспроможності, заохочення інноваційних підходів і зменшення суттєвих дисбалансів у рівнях її розвитку" [2, с. 313—314].

Узагальнюючи сутність таких визначень, можна констатувати так: державна регіональна політика — це політика держави щодо політичного, правового, соціального та економічного розвитку країни в просторовому (регіональному) аспекті, яка відображає як взаємовідносини між державою і регіонами, так і взаємини регіонів між собою. Вона може проводитися на трьох рівнях: 1) державному, тобто з активною участю центру в регіональному розвитку; 2) регіональному всередині регіональний розвиток на основі наявних повноважень і коштів регіонів; 3) локальному політика органів місцевого самоврядування (в зарубіжних європейських країнах муніципальна політика).

Фактично для побудови унітарної і водночас децентралізованої демократичної держави регіональна політика, як слушно зазначає М. Пістун, має сприяти вирішенню двох основних завдань розробці та реалізації системи раціонального використання інтегрального потенціалу території України і надання регіонам можливостей для переходу на саморозвиток і самоврядування, формування в них ринкових відносин із урахуванням своїх регіональних особливостей [6, с. 117]. Водночас методологія регіональної політики, механізм та інструменти її реалізації повинні бути спрямовані на посилення тих позитивних тенденцій регіонального розвитку, які обумовлені, як внутрішніми, так і зовнішніми факторами, зокрема, необхідно враховувати кон'юнктуру національного і світового ринку, науково-технічний прогрес та інновації, зміни в конкурентних позиціях держави в умовах інтернаціоналізації господарської діяльності і глобалізації [1, с. 36].

Відповідно через розвиток сучасних методологічних підходів до розробки і здійснення регіональної політики, актуалізується питання її імплементації на принципах ефективності, комплексності, послідовності, гнучкості, пріоритетності, перспективності [4, с. 6]. Саме ці принципи мають генерувати успішну реалізацію та результативність заходів щодо регіонального розвитку, а також бути релевантними тим важелям і інструментам регіональної політики, які б відповідали потребам регіонів.

Під час здійснення регіональної політики виділяють і суб'єкт-об'єктні зв'язки, де в якості суб'єктів регіональної політики виступають органи державного управління різних ієрархічних рівнів і органи місцевого самоврядування, а також великі виробничі корпорації, міжрегіональні асоціації. При цьому об'єктами є різноманітні економічні, соціальні та політичні явища і процеси, які мають місце в певних адміністративно-територіальних утвореннях.

Екстраполюючи отримані результати на сучасні політико-правові реалії в Україні, треба визнати, що змістовна сутність і спрямованість регіональної політики напряду залежить від рівня соціально-економічного розвитку держави. У країнах, що мають високий рівень економічного розвитку, пріоритетною є соціальна сфера і основний акцент робиться на підвищенні якості життя і його вирівнюванні в регіональному розрізі. У країнах з більш низьким рівнем превалюють економічні пріоритети. У них при реалізації регіональної політики головна увага приділяється розвитку виробничого потенціалу, підвищенню продуктивності праці, ефективного використання природно-ресурсного та трудового потенціалу регіонів, розвиток інфраструктури та ін. [1, с. 35].

Аналіз наукових розвідок довів, що методологічним обертоном дослідження є синтез парадигм, які стосуються зовнішнього і внутрішнього підходів до визначення регіональної політики як складової частини єдиної державної політики, перша з яких використовує макроекономічні інструменти для посилення синергії національного економічного простору і надання регіонам додаткових можливостей для розвитку, а друга для вирішення місцевих завдань у розрізі регіональних особливостей.

ВИСНОВКИ З ПРОВЕДЕНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ЦЬОМУ НАПРЯМІ

Зважаючи на останні дослідження та публікації, виявлено конкретні акцентуації щодо визначення феномену дефініції "регіональна політика", яку в нашому розумінні можна конкретизувати і представити як сукупності цілей, завдань, намірів і дій державних, регіональних і муніципальних органів влади, а також інших суб'єктів господарювання, спрямованих на створення умов для саморозвитку територій, досягнення певної просторової соціально-економічної та іншої рівноваги країни з урахуванням дотримання загальнонаціональних, власне регіональних, субрегіональних та локальних інтересів.

Новизна такої дефініції регіональної політики в порівнянні з раніше сформульованими полягає в тому, що, по-перше, суб'єктом регіональної політики можуть виступати конкретні представники влади всіх трьох місцевих рівнів управління, а також різні громадські організації (асоціації, об'єднання, спілки, групи), фізичні особи, які мають право висловлювати регіональні інтереси, здатні представляти, захищати і реалізовувати їх як суб'єкти правовідносин.

По-друге, загальним об'єктом регіональної політики є власне самі регіони, зокрема цілісність територіального утворення, спільність природних, соціально-економічних, науково-культурних та інших умов, що сприяють саморозвитку території.

По-третє, регіональна політика переслідує реалізацію таких основних цілей як створення умов для задоволення суспільних потреб населення, вирівнювання рівнів соціально-економічного розвитку регіонів, дотримання територіальної справедливості і збереження територіальної цілісності держави. На наше глибоке переконання, діалектична єдність такої тріади демонструє багатоаспектне і багатопланове явище, яке прямо або опосередковано зачіпає множинні і різноспря-

мовані інтереси окремих людей, їх територіальних, господарських, політичних та інших спільнот, органів влади та управління, господарюючих суб'єктів і генетично пов'язує та реалізує економічні, соціальні, екологічні, природно-ресурсні, інноваційні, інфраструктурні, етнодемографічні, суспільно-політичні та інші відносини.

Натомість потребують подальшого дослідження питання регіонотворення та реалізації ефективної і дієвої регіональної політики в Україні у контексті започаткованої і здійснюваної адміністративно-територіальної реформи. Країні гостро необхідна нова регіональна політика з чітко сформульованими цілями, чіткими завданнями і дієвими механізмами реалізації, що детермінує у собі цілі сталого розвитку регіонів, зокрема екологічні, соціальні та економічні складники.

Література:

1. Голиков А.П. Региональная политика и экономическое развитие: европейский контекст: учебное пособие // Н.А. Казакова, Ю.Г. Прав. Х.: РИО ХНУ имени В.Н. Каразина. — 2009. — 270 с.
2. Енциклопедія державного управління: у 8 т. / Нац. акад. держ. упр. при Президентіві України; наук.-ред. колегія: Ю. В. Ковбасюк (голова) та ін. К.: НАДУ, 2011. — Т. 5: Територіальне управління / наук.-ред. колегія: О.Ю. Амосов, О.С. Ігнатенко (співголова) та ін. Харківський регіональний інститут державного управління Національної академії державного управління при Президентіві України. — Х.: Вид.-во ХарРІДУ "Магістр", 2011. — 408 с.
3. Кравченко Т.В. Теоретичні засади державної регіональної політики [Електронний ресурс] // Державне будівництво, 2009. — № 2. — Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/DeBu/2009-2/doc/1/07.pdf>
4. Мрінська О.В. Регіональна політика в країнах Європейського Союзу і можливості її досвіду в Україні (суспільно-географічне дослідження): автореф. дис.... к. географ. н.; Інститут географії НАН України. Київ, 2005. — 20 с.
5. Наврузов Ю. Регіональна політика в Україні: проблеми, принципи, перспективи // Управління сучасним містом. — 2001. — № 1—3 (1). — С. 41—50.
6. Пістун М.Д. Основи теорії суспільної географії. К.: Вища школа, 1996. — 231 с.
7. Регіональна політика та управління у країнах Європи: матеріали до навчального курсу / упоряд. М.О. Ленд'єл, В.Ю. Керецман. Ужгород: б. в., 2001. — 248 с.
8. Семененко И. Группы интересов в Европейском Союзе: региональный аспект // Мировая экономика и международные отношения. — 1998. — № 4. — С. 38.
9. Фатеев В.С. Региональная политика: теория и практика. Европ. гуманит. ун-т. Минск: ЕНУ, 2004. — 478 с.
10. Чумаченко Н.Г. Проблемы региональной политики в Украине // Людина і політика. — 1999. — № 3. — С. 50—56.

References:

1. Golikov, A.P. Kazakova, N.A. and Prav, Ju.G. (2009), Regional'naja politika i jekonomicheskoe razvitie: evropejskij kontekst [Regional Policy and Economic

Development: A European Context], RIO HNU imeni V. N. Karazina, Kharkiv, Ukraine.

2. Kovbasiuk, Yu. V. Amosov, O. Yu. and Ihnatenko, O. S. (2011), Entsiklopediia derzhavnoho upravlinnia [Encyclopedia of Public Administration], Vyd.-vo Khar-RIDU "Mahistr", Kharkiv, Ukraine.

3. Kravchenko, T. V. (2009), "Theoretical principles of state regional policy", Derzhavne budivnytstvo, [Online], vol. 2, available at: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/DeBu/2009-2/doc/1/07.pdf> (Accessed 29 May 2020).

4. Mrins'ka, O.V. (2005), "Regional policy in the European Union and the possibilities of its experience in Ukraine (socio-geographical study)", Ph.D. Thesis, Instytut heohrafii NAN Ukrainy, Kyiv, Ukraine.

5. Navruzov, Yu. (2001), "Regional policy in Ukraine: problems, principles, prospects", Upravlinnia suchasnym mistom, vol. 1—3 (1), pp. 41—50.

6. Pistun, M.D. (1996), Osnovy teorii suspil'noi heohrafii [Fundamentals of the theory of social geography], Vyscha shkola, Kyiv, Ukraine.

7. Lend'el, M. O. and Keretsman, V. Yu. (2001), Rehional'na polityka ta upravlinnia u krainakh Yevropy [Regional policy and governance in European countries], Uzhhorod.

8. Semenenko, I. (1998), "Interest groups in the European Union: regional dimension", Mirovaja jekonomika i mezhdunarodnye otnoshenija, vol. 4, pp. 38.

9. Fateev, V.S. (2004), Regional'naja politika: teorija i praktika [Regional policy: theory and practice], Evrop. humanit. un-t. ENU, Minsk, Belorussia.

10. Chumachenko, N. H. (1999), "Problems of regional policy in Ukraine", Liudyna i polityka, vol. 3, pp. 50—56.

Стаття надійшла до редакції 08.07.2020 р.

www.economy.nayka.com.ua

Електронне фахове видання

Ефективна
ЕКОНОМІКА

Виходить 12 разів на рік

**Журнал включено до переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б»)
Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292**

e-mail: economy_2008@ukr.net

тел.: (044) 223-26-28

(044) 458-10-73

О. І. Платонов,
к. е. н., докторант кафедри публічного адміністрування,
Міжрегіональна академія управління персоналом
ORCID ID: 0000-0002-3059-5389

DOI: 10.32702/2306-6814.2020.13—14.97

ТРАНСФОРМАЦІЯ ДО МОДЕЛІ УПРАВЛІННЯ "ПОРТ-ЛЕНДЛОРД" ЯК ЗАПОРУКА РОЗВИТКУ МУЛЬТИМОДАЛЬНИХ ПЕРЕВЕЗЕНЬ

O. Platonov,
PhD in Economics, Doctoral candidate, Department of public administration,
Interregional Academy of Personnel Management

TRANSFORMATION TO THE "PORT-LANDLORD" MANAGEMENT MODEL AS A GUARANTEE
OF THE DEVELOPMENT OF MULTIMODAL TRANSPORTATION

У статті акцентовано увагу на основних проблемах розвитку мультимодальних перевезень вантажів. Наголошено на значимості моделі управління морськими портами у розвитку контейнеризації мультимодальних перевезень. Встановлено, що пропускна здатність контейнерних вантажопотоків у портах України в останні роки практично збігається з циклічним відновленням в українській економіці та циклічним відновленням контейнерних перевезень у світі, однак за міжнародними стандартами лишається відносно низькою. За форсайт-методологією здійснено прогнози розвитку контейнерних перевезень на середньо- та довгострокових часових горизонтах. Проаналізовано якість портової інфраструктури, здійснену за оцінкою Світового економічного форуму. Підкреслено болючі проблем операторів мультимодальних перевезень, пов'язані з дисбалансом потужностей порт-терміналів, порт-залізниць та порт-автодоріг. Встановлено "вузькі місця" порт-терміналів, порт-залізниць та порт-автодоріг, які потребують негайного вирішення. Доведено необхідність у збалансуванні потужностей порт-терміналів, порт-залізниць та порт-автодоріг. Акцентовано на потребі зміни моделі управління портовою інфраструктурою. Розглянуто світовий досвід управління портовою інфраструктурою та встановлено його вплив на розвиток мультимодальних перевезень вантажів. Коротко охарактеризовано кожну з моделей управління портом, виокремлені за критеріями визначеними Світовим банком. Підкреслено, що кожна з розглянутих моделей супроводжується певним рівнем ризику як для держави, так і для приватного бізнесу. Наголошено на потребі наближення управління портами до моделі "порт-лендлорд". Розкрито сутність моделі "порт-лендлорд" та

коротко охарактеризовано її відмінні риси. Підкреслено, що трансформація до моделі "порт-лендлорд" полягає не в отриманні АМПУ права власності на землю, а в набутті повноважень консолідованого контролю за ефективним користуванням портовими землями, комплексним розвитком портової інфраструктури і збалансуванням потужнос-тей порт-терміналів, порт-залізниць та порт-автодоріг. Здійснено спробу обґрунтувати доцільність консолідації контролю за користуванням землею портових та припортових територій та наближення до моделі управління "порт-лендлорд" як запоруки розвитку мультимодальних перевезень. Розроблено Дорожню карту трансформації до моделі "порт-лендлорд" та коротко охарактеризовано кожен з її етапів. Узагальнено результати досліджень.

The article focuses on the main problems of development of multimodal transport of goods. The emphasis on the importance of the model of management of seaports in the development of containerization and multimodal transport. It is established that the throughput of containerized cargo in the ports of Ukraine in recent years, almost coincides with a cyclical recovery in the Ukrainian economy and the cyclical recovery of container traffic in the world, but by international standards it remains relatively low. Foresight methodology is implemented forecasts of container traffic in the medium and long time horizons. Analyzed quality of port infrastructure carried out according to the world economic forum. Highlighted serious problems of the multimodal transport operator, associated with the imbalance of capacities of port terminals, the port railway and port road. Established bottlenecks in port terminals, the port railway and port road, which require immediate solutions. The proven need for balancing the capacities of port terminals, the port railway and port road. Accented on the necessity of changing the governance model of the port infrastructure. Reviewed global experience in the management of port infrastructure and its impact on the development of multimodal transport. Summarize each of the models of port management, allocated according to criteria defined by the world Bank. Emphasized that each of the considered models accompanied by a certain level of risk for the state and for private business. Emphasized the necessity of approaching the management ports to the model of "port-landlord". The essence of the model of "port-landlord" and briefly described its distinctive character. Stressed that the transformation to the model of "port-landlord" is not making ASD the rights of land ownership and the attainment of powers consolidated control over the efficient use of port land, comprehensive development of port infrastructure and capacity balancing- Tay port terminals, the port railway and port road. An attempt was made to justify the consolidation of control over the use of land for port and port areas and approach to model management "port landlord" as key to the development of multimodal transport. Developed a Road map of transformation to the model of "port-landlord" and summarizes each of its stages. Summarizes the results of the research.

Ключові слова: контейнерні перевезення, модель "порт-лендлорд", мультимодальні перевезення вантажів, оператори мультимодальних перевезень, портова інфраструктура, порт-термінали, порт-залізниця, порт-автодороги.

Key words: container transportation, model "port landlord", multimodal transportation, multimodal operators, port infrastructure, port terminals, port-rail, port-road.

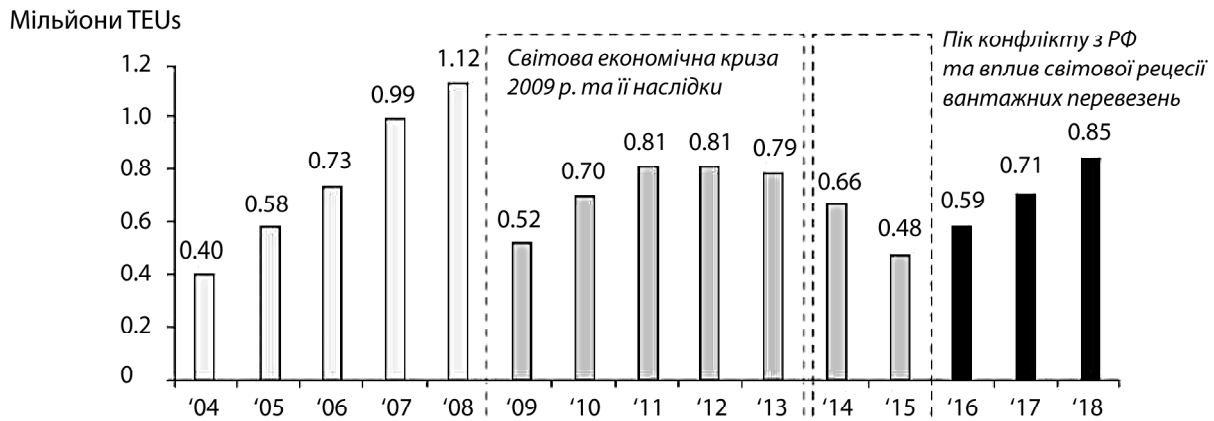
ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК З ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ТА ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Сталий розвиток України у довгостроковій перспективі як імпортера та експортера контейнерних вантажів значною мірою залежить від здатності держави забезпечити розвиток мультимодальних перевезень — перевезень вантажів двома або більше видами транспорту, яке організовується під відповідальністю оператора мультимодальних перевезень на основі єдиного договору про мультимодальне перевезення [4].

Існуюча ж наразі модель управління морськими портами не відповідає міжнародній практиці та не здатна сприяти розвитку мультимодальних перевезень, а отже, потребує на трансформацію до моделі управління, спроможної забезпечити розбудову портової інфраструктури та подальший розвиток контейнерних перевезень, чим саме і актуалізується тематика цього дослідження.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Аналіз останніх досліджень і публікацій засвідчує, що розвиток мультимодальних перевезень вантажів не

Рис. 1. Пропускна здатність контейнерних вантажів в українських морських портах протягом 2004—2017 рр.

Джерело: [2, с. 11].

залишає байдужими як практиків, так і провідних вітчизняних науковців. Питання розвитку мультимодальних перевезень вантажів досліджували такі провідні українські вчені: А.С. Сергєєв, С.В. Ківаов, В.М. Лехан, Д.О. Плеханов та ін. Водночас, попри досить ґрунтовні дослідження з цієї проблематики, питання з пошуку шляхів прискорення розвитку мультимодальних перевезень вантажів не втрачають своєї актуальності, а навпаки, з розвитком світової торгівлі, набувають нового змісту.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є обґрунтування доцільності трансформації до моделі управління "порт-лендлорд" як запоруки розвитку мультимодальних перевезень вантажів.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ З ПОВНИМ ОБґРУНТУВАННЯМ ОТРИМАНИХ НАУКОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ

За оперативними даними Адміністрації морських портів України (далі — АМПУ) протягом 2019 р. у портах України було перевантажено майже 1,01 млн TEU контейнерів (історично максимальний показник для України до настання глобальної економічної кризи 2009 року), що в кілька разів перевищує середні світові показники на ринку контейнерних перевезень. Безперечним лідером по переробці контейнерів є дочірнє підприємство німецького концерну HHLA "Контейнерний Термінал Одеса". На долю компанії припадає 40% усіх контейнерів, що переробляються на вітчизняному ринку. Більше половини цього обсягу (649,5 тис. TEU) перевалили два контейнерних термінали Одеського порту — ДП "Контейнерний термінал Одеса" (КТО) і "Бруклін-Київ Порт". Причому лідер вітчизняного контейнерного ринку — ДП "КТО" — перевалив 389,9 тис. TEU. Згідно з даними ТОВ "Бруклін-Київ Порт" термінал перевантажив 257,9 тис. TEU [7].

За прогнозами, здійсненими за форсайт-методологією обсяги контейнерних перевезень зростатимуть і надалі, оскільки наразі в морські порти України здійснюють судозаходи 15 найбільших судноплавних компаній, на частку яких припадає 99,5% загального обсягу контейнерів. У трійці лідерів — Maersk Line, CMA CGM,

Таблиця 1. Оцінка якості портової інфраструктури України в Глобальному індексі конкурентоспроможності

Показник	Рейтинг				
	2011–2012	2013–2014	2015–2016	2016–2017	2017–2018
2.01 Якість інфраструктури в цілому	71 ↑	70 ↑	69 ↑	75 ↓	78 ↓
2.04 Якість портової інфраструктури	96 ↓	94 ↑	108 ↓	96 ↑	93 ↑

Джерело: [8].

MSC, які забезпечують більше половини всього контейнерного ринку України (53,5%).

Окрім того порти України включені в маршрути океанських сервісів:

— Bosphorus Express Service (BEX) — щотижневий сервіс альянсу Ocean Alliance з судозаходів до морського порту Одеса;

— ZIM Med Pacific (ZMP) — щотижневий сервіс компанії ZIM з Далекосхідних портів із заходом до морського порту Одеса;

— ECUMED — щотижневий сервіс Maersk Line з Латинської Америки із заходом до морського порту Південний;

— Middle East (ME3) — щотижневий сервіс компанії Maersk Line, який з'єднав українські порти з країнами Близького Сходу [1].

Пропускна ж здатність контейнерних вантажопотоків у портах України в останні роки практично збігається з циклічним відновленням в українській економіці, а також із циклічним відновленням контейнерних перевезень у світі, однак за міжнародними стандартами лишається відносно низькою (рис. 1).

Якість же портової інфраструктури за оцінкою Світового економічного форуму у 2018 р. набрала лише 3,2 бали з 7 можливих (табл. 1). У той час, як позиції основних конкурентів України в Чорноморсько-Азовському басейні є набагато вищими.

У 2019 році через низку "вузьких місць" інфраструктури завантаженість портових потужностей становила лише 52—53%. Наразі порти готові здійснити стільки контейнерних вантажопотоків, скільки здатні

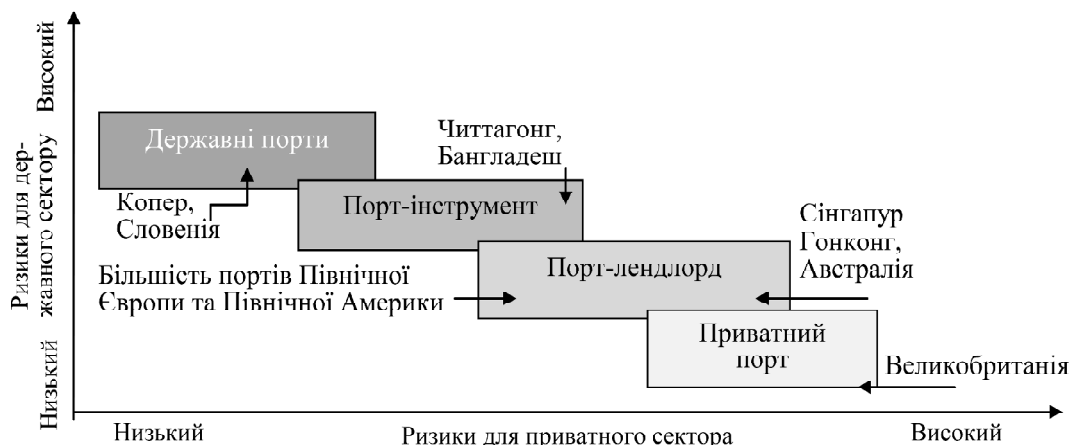

Рис. 2. Моделі управління морськими портами у світовій практиці

Джерело: [2, с. 13].

транспортувати мультимодальні перевізники. А отже, для розвитку мультимодальних перевезень, насамперед, варто збалансувати потужності порт-терміналів, порт-залізничні та порт-автодороги.

Перші кроки щодо вирішення питань збалансованості потужностей, а саме вирішення питань дефіциту тяги і рухомого складу на Укрзалізниці вже здійснено — прийнято Постанову КМУ "Про реалізацію експериментального проекту щодо допуску приватних локомотивів до роботи окремими маршрутами на залізничних коліях загального користування" від 04.12.2019 р. № 1043 [5], якою передбачено реалізація до 04.12.2021 р. експериментального проекту з допуску приватних локомотивів до роботи окремими маршрутами на залізничних коліях загального користування. Проте вирішити питання пропускної здатності портової залізниці лише шляхом лібералізації залізничної тяги не вдасться. Ситуація, що склалась більш потребує на розбудову припортових залізниць.

З порт-автодорогами ситуація іншого характеру. Дефіциту автотранспорту не спостерігається. Проте питання боротьби з перевантаженням автотранспорту, відпрацюванням логістики, за якої потік фур не заважає життю населення портових міст, а пересування вантажного автотранспорту не призводитиме до руйнування муніципальних доріг, шляхопроводів та мостів, утворенню заторів, а також погіршенню екологічної ситуації в населених пунктах припортової зони постає досить гостро.

Вирішення питання збалансування потужностей порт-терміналів, порт-залізниць та порт-автодоріг можливе за умови зміни моделі управління портовою інфраструктурою, оскільки наявна модель управління українською галуззю морських портів не відповідає міжнародній практиці та навряд чи принесе в майбутньому стільки економічних благ, скільки можна було би отримати за умови введення більш впорядкованої моделі [2, с.12].

У світовій практиці порти за моделлю управління умовно поділяють на: державні порти, "порти-інструменти", "порти-лендлорди" та приватні порти [9] (рис. 2).

Державні порти — це порти, де держава одночасно є власником або іншим чином контролює використання портових земель, інфраструктури і термінальних потуж-

ностей та надає послуги з обробки вантажів [2, с.12]. Наразі така модель чітко спостерігається у Франції, Хорватії, Латвії та ін. країнах, де морські порти переважно перебувають у державній власності та контролюються адміністративними радами, що підпорядковуються державним органам влади [3, с. 8]. Зокрема законодавством Хорватії порти визнано суспільним благом, яким управляють центральні, окружні та муніципальні органи влади. Не допускаються права власності або права володіння ними. Право використання для здійснення портової діяльності надається лише на умовах концесії [2, с. 41].

Порти-інструменти відрізняються від попередніх правом володіння портовою адміністрацією землею, портовою інфраструктурою і термінальними потужностями та наданням можливості приватним операторам використовувати територію й обладнання порту для надання стивідорних послуг. Цій моделі надають перевагу країни, що розвиваються, зокрема, Індія, де порти працюють за сервісною схемою, тобто всі операції і послуги надаються приватними операторами.

Модель "порт-лендлорд" передбачає, що держава, будучи власником або іншим чином контролюючи використання портових земель, за договорами оренди чи концесії, надає корпоративними операторами право на розвиток термінальних потужностей порту та його інфраструктури.

Відносна відмінною рисою приватних портів є повне виключення публічного сектору із діяльності порту. За такої моделі портовими землями, інфраструктурою та термінальними потужностями володіють приватні компанії, які і виконують всі регулятивні та операційні функції [3, с. 8].

Кожна з названих моделей супроводжується певним рівнем ризику як для держави, так і для приватного бізнесу, тож, рішення щодо вибору тієї чи іншої моделі управління морськими портами має бути досить виваженим та ґрунтуватись на результатах вивчення світового досвіду.

Зокрема, згідно з Конституцією Франції морські порти країни перебувають у державній власності та контролюються адміністративними радами, які підпорядковуються Раді міністрів Франції. У державній власності

перебувають і порти ПАР, управління якими здійснюється державною компанією "Транснет".

В Японії управління морськими портами здійснюється портовими адміністраціями (які входять до складу префектури і контролюються урядом) та функціонують за моделлю "порт-інструмент", де порти забезпечують як інфраструктуру, так і термінальні потужності, залишаючи операції з перевезення вантажів приватним компаніям [6, с. 8].

Більшість портів європейських країн наразі працюють за моделлю "порт-лендлорд" (земельних концесій), за якої портова адміністрація виступає в ролі лендлорда, в розпорядженні якого знаходяться землі в межах акваторій портів. Водночас приватні портові оператори здійснюють стивідорну діяльність на землях і причалах, отриманих в концесію терміном до 40 років (з правом подальшого продовження договорів концесії) та сплачують концесійні платежі, визначені портовою адміністрацією, виходячи з площі земельної ділянки, переданої у тимчасове користування та інших критеріїв [2, с. 16].

У США у кількісному вимірі існує приблизно стільки ж портів-лендлордів, скільки й державних портів. Порівняно з іншими регіонами світу управління портами в США дуже стабільне, проте тиск на портові адміністрації щодо самофінансування шляхом більш ефективного використання своїх активів постійно зростає, перетворюючи їх на справжніх розпорядників активів [2, с. 21].

Морські порти Китаю до 1984 року повністю належали центральному уряду, який мав усі повноваження щодо управління та регулювання їх діяльності. Починаючи з 2004 року з прийняттям китайським урядом Закону про морські порти, портова влада була передана на адміністрації, а підприємства — корпоративізовані на користь місцевих органів самоврядування і приватного капіталу, що дозволило муніципалітетам самостійно працювати з іноземними партнерами.

Модель управління морськими портами Великої Британії вирізняється серед інших країн тим, що починаючи з 1991 року система управління портами країни максимально наблизилась до моделі приватного порту. У приватну власність було передано не тільки активи порту, але і земельні ресурси. Причиною прийняття такого рішення стало прагнення уряду підвищити привабливість портів країни для приватних інвесторів та створити сприятливе середовище для реалізації масштабних проєктів із розвитку портової інфраструктури.

Таким чином, узагальнюючи світовий досвід управління морськими портами, приходимо до висновку, що

Внесення змін до Закону України «Про морські порти» №4709-VI та Земельного кодексу України	Закріплення на законодавчому рівні повноцінного наділення портових адміністрацій функцією «лендлорда», що складається з низки загальних елементів: управління, обслуговування та розвитку портового майна та земель; забезпечення функціонування інфраструктури та об'єктів господарства; а також розробка та реалізація стратегій розвитку, пов'язаних з експлуатацією портового майна
Корпоратизація АМПУ	Перетворення АМПУ з державного унітарного підприємства в акціонерне товариство. 100% акцій яких належить державі. мінімізація участі держави та політичного впливу на рішення органу
Передача державних портових операторів (стивідорів) в концесію	Консолідація можливостей портової адміністрації по управлінню, плануванню та розвитку портових територій.
Створення Портової ради	Створення Портової Ради. Залучення до управління місцевої влади, Розгляд можливість передачі частини акцій муніципалітетам і/або обласним адміністраціям в рахунок передачі у власність або управління припортових земель, які перебувають паразі у власності держави або органів місцевого самоврядування.
Встановлення діалогу із зацікавленими сторонами	Розробка політики взаємодії зі стейкхолдерами, включаючи дивідендну політику, інвестиційну політику, політику плавання та прийняття рішень тощо.
Визначення меж територій портів	Визначення і закріплення на законодавчому рівні меж територій портів. Розрізнення портів стратегічного та вторинного значення. Потенційна кластеризація портів стратегічного значення
Консолідація управління / контролю над портами	Ідентифікація поточних прав власності та порядку землекористування у портах стратегічного значення. Здійснення вибору підходу до консолідації управління/контролю над портами стратегічного значення. Визначення переваг від консолідації управління/контролю
Управління територіями портів стратегічного значення	Вибір інструментів для передачі контролю над територіями портів стратегічного значення до портової адміністрації. Врегулювання управління портовою адміністрацією. Створення незалежної Наглядової ради.

Рис. 3. Дорожня карта трансформації до моделі управління "порт-лендлорд"

Джерело: авторське бачення.

для залучення інвестицій та реалізації масштабних проєктів із розвитку портової інфраструктури необхідно, насамперед, у портах України упорядкувати земельні відносини, а отже, вжити заходи щодо наближення до моделі "порт-лендлорд", за якої:

— АМПУ набуде повноважень системного координатора з користування портовими землями та комплексного розвитку портових територій (тобто повноважень регулятора розбудови портової інфраструктури та надання інвесторам у тимчасове користування земельних ділянок під забудови);

— інвестори отримають право протягом певного часу орендувати збудованими об'єктами портової інфраструктури, по закінченню якого матимуть можливість або ж продовжити дію договору (концесії/оренди), або ж повернути земельну ділянку разом із об'єктами портової інфраструктури до державної власності.

Підкреслимо трансформація до моделі "порт-лендлорд" полягає не в отриманні АМПУ права власності на землю, а в набутті повноважень консолідованого контролю за ефективним користуванням портовими землями, комплексним розвитком портової інфраструктури і збалансуванням потужностей порт-терміналів, порт-залізниць та порт-автодорів.

Доцільність запровадження в Україні моделі "порт-лендлорд" обґрунтовується тим, що нині існуючий статус АМПУ обмежує його господарську діяльність у час-

тині оперування земельними ділянками і не дозволяє повноцінно реалізовувати положення Національної транспортної стратегії України до 2030 року.

Задля спрощення переходу морських портів України до моделі "порт-лендлорд" запропоновано Дорожню карту трансформації до моделі "порт-лендлорд", подану на рисунку 3.

Наразі вже здійснено перші кроки щодо передачі державних портових операторів (стивідорів) у концесію. Так, за інвестиційним проєктом у порту "Ольвія" передбачено передачу концесіонеру на строк 35 років цілісного майнового комплексу, що забезпечує комплексне надання послуг у порту та включає майно ДП "Стівідор-на компанія "Ольвія", майно ДП "АМПУ", а також об'єкти, спеціально збудовані відповідно до умов концесійного договору.

Переможцем концесійного конкурсу за цим проєктом стала компанія QTerminals — провідний портовий оператор Держави Катар. Очікується, що передача концесіонеру цілісного майнового комплексу та державних портових операторів (стивідорів) у концесію дозволить:

- залучити в портову галузь 3,4 млрд грн прямих іноземних інвестицій;
- отримувати державі не менше 82 млн грн щорічних концесійних платежів;
- залучити 80 млн грн на розвиток інфраструктури м. Миколаїв [1].

ВИСНОВКИ З ПРОВЕДЕНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Отже, переконані, що наближення до моделі управління "порт-лендлорд" надасть можливість:

- АМПУ успішно здійснювати комплексний контроль за ефективним користуванням землею портових і припортових територій, а також розбудовою портової інфраструктури;
- портам забезпечити підвищення їх інвестиційної привабливості портів;
- операторам мультимодальних перевезень забезпечити більш ефективну сполученість між різними видами транспорту та розвиток мультимодальних перевезень вантажу.

Література:

1. Адміністрація морських портів України. URL: <http://www.uspa.gov.ua/ru/pokazateliraboty/pokazateli-raboty-2017>
2. Вдосконалення управління портовою галуззю України консолідація контролю за користуванням портовими територіями та наближення до моделі управління "порт-лендлорд": світовий досвід і перспективи реформування в українському контексті. Світовий банк. 2020. — 76 с. URL: <http://www.uspa.gov.ua/>
3. Ківалов С.В. Адміністрація морських портів України: чи не зайва структура? LEX PORTUS. 2017. № 2 (4). С. 5—20.
4. Про морські порти. Закон України від 17.05.2012 № 4709-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4709-17>
5. Про реалізацію експериментального проєкту щодо допуску приватних локомотивів до роботи окре-

мими маршрутами на залізничних коліях загального користування. Постанова КМУ від 04 грудня 2019 р. № 1043. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-realizaciyu-eksperimentalnogo-pr-a1043>

6. Сергеев А.С. Мировая практика управления морскими портами в условиях свободного режима коммерческой деятельности. Известия Дальневосточного федерального университета. Экономика и управление. 2014. № 4. С. 3—14.

7. У 2019 морські порти України перевалили понад 1 млн TEU контейнерів. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/u-2019-morski-porti-ukrayini>

8. The Global Competitiveness Report. URL: <http://www3.weforum.org/>

9. Alternative Port Management Structures And Ownership Models. World Bank Port Reform Tool Kit. URL: http://www.ppiaf.org/sites/ppiaf.org/files/documents/toolkits/Portoolkit/Toolkit/pdf/modules/03_TOOLKIT_Module3.pdf

References:

1. Administration of seaports of Ukraine (2017), available at: <http://www.uspa.gov.ua/en/pokazateliraboty/pokazateli-raboty-2017> (Accessed 4 April 2020).
2. The World Bank (2020), "Improving the management of the port industry of Ukraine, consolidation of control over the use of port territories and approximation to the management model "Port Landlord": world experience and prospects for reform in the Ukrainian context", available at: <http://www.uspa.gov.ua/> (Accessed 7 April 2020).
3. Kivalov, S.V. (2017), "Administration of seaports of Ukraine: isn't it a superfluous structure?", LEX PORTUS?, vol. 2 (4), pp. 5—20.
4. The Verkhovna Rada of Ukraine (2012), The Law of Ukraine "About seaports", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4709-17> (Accessed 2 April 2020).
5. The Cabinet of Ministers (2019), Resolution "On the implementation of an experimental project on the admission of private locomotives to work on separate routes on public railways", available at: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-realizaciyu-eksperimentalnogo-pr-a1043> (Accessed 5 April 2020).
6. Sergeev, A.S. (2014), "World practice of seaport management in the conditions of free mode of commercial activity", Izvestia Dahl of the non-eastern federal university. Economics and management, vol. 4, pp. 3—14.
7. Ministry of Infrastructure of Ukraine (2020), "In 2019, the seaports of Ukraine handled more than 1 million TEU containers", available at: <https://www.kmu.gov.ua/news/u-2019-morski-porti-ukrayini> (Accessed 11 April 2020).
8. The Global Competitiveness Report (2020), available at: <http://www3.weforum.org/> (Accessed 6 April 2020).
9. World Bank Port Reform Tool Kit (2020), "Alternative Port Management Structures And Ownership Models", available at: http://www.ppiaf.org/sites/ppiaf.org/files/documents/toolkits/Portoolkit/Toolkit/pdf/modules/03_TOOLKIT_Module3.pdf (Accessed 9 April 2020).

Стаття надійшла до редакції 11.07.2020 р.

В. Ф. Загурська-Антонюк,
к. політ. н., доцент, доцент кафедри економічної безпеки, публічного управління
та адміністрування, Державний університет "Житомирська політехніка"
ORCID ID: 0000-0003-3334-4494

DOI: 10.32702/2306-6814.2020.13 — 14.103

МІЖНАРОДНА БЕЗПЕКА У КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ СУЧАСНОГО СВІТУ

V. Zagurska-Antoniuk,
PhD in Political Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of economic security,
public administration and administration, State University "Zhytomyr Polytechnic"

INTERNATIONAL SAFETY IS IN THE CONTEXT OF GLOBALIZATION OF THE MODERN WORLD

Серед існуючих численних сучасних проблем міжнародної безпеки можна назвати багато факторів: глобалізація, інтеграція, конвергенція, регіоналізація, сепаратизм, тероризм, демографічні проблеми, голод, поглиблення екологічної кризи. Розглянуто актуальні проблеми міжнародної безпеки у контексті глобалізаційних трансформацій у сучасному світі.

Глобалізаційні процеси принесли як позитивні, так і негативні зміни у розвиток сучасного світу. З одного боку, призвели до зміни людського світогляду, капіталу, технологій — і це мало позитивний вплив на пришвидшення розвитку на глобальному рівні. З іншого боку, ці процеси призвели до розширення цілої низки негативних явищ, як-от: міжнародні політичні кризи, економічні та фінансові проблеми, міжнародний тероризм, інформаційні загрози, організована злочинність, корупція, торгівля людьми і наркотиками, відмивання грошей, морське пірацтво — і ці явища швидко охоплюють різні регіони і розвиваються у межах цілого світу. Пристосування до глобалізаційних змін є нерівномірним і призводить до напруги і конфліктів у міжнародних стосунках. У зв'язку із цим роль держави, як ключового гравця на міжнародній арені, значно ослабла. І така тенденція простежується вже загалом світі та й навіть призвела до обмеження регуляторної ролі держави стосовно зовнішніх суб'єктів.

Among the existent numerous modern problems of international safety it is possible to name many factors: globalization, integration, convergence, revivifying, separatism, terrorism, demographic problems, hunger, deepening of ecological crisis. The issues of the day of international safety are considered in the context of transformations of globalization in the modern world.

The processes of globalization brought both positive and negative changes to development of the modern world. From one side resulted in the change of human world view, capital, technologies — and it had positive influence on the acceleration of development at global level. On the other hand these processes resulted in expansion of цілі row of the negative phenomena, such as: international political crises, economic and financial problems, international terrorism, informative threats, organized crime, corruption, trading in people and drugs, white-washing, marine пірацтво — and these phenomena quickly embrace different regions and develop within the limits of the entire world. Adaptation to the changes of globalization is uneven and results in tension and conflicts in international relations. In connection with it role of the state, as a key player in the international arena, considerably weakening. And such tendency is traced already throughout the world and even resulted in limitation of regulator role of the state in relation to external subjects.

Such state of affairs in some spheres has positive influence on stabilizing of situation due to voluntarily delegation of part of sovereign rights on an international level. It increases possibility in

the foresight of behavior of the states and gives the best possibilities in co-ordination of activity, and also results in harmonization of right. However in future yet greater and various calls threaten the states from the side of non-state strong subjects — international corporations, organized crime, terrorist organizations, and even private парамілітарних firms and enterprises. At the terms of crisis or in a difficult situation, such organizations can on anything levels to become reason of instability.

Ключові слова: глобалізація, загрози, конфлікти, міжнародна безпека, регіоналізація, конвергенція, трансформаційні процеси, тероризм.

Key words: globalization, threats, conflicts, international safety, revivifying, convergence, transformation processes, terrorism.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Перехід від XX ст. до XXI ст. призвів до незворотніх трансформацій у розвитку сучасної людської цивілізації — радикальних змін світового устрою та глобального безпекового простору. Тому і сучасна система міжнародної безпеки перебуває у процесі глибокої трансформації, перебуваючи під впливом процесів глобалізації.

Світова комунікація і технологічна єдність сучасної макроцивілізації стимулює світові процеси, що долають географічні бар'єри в економічній, виробничій та культурній взаємодії країн. Фінансові, торговельні процеси, міжнародні зв'язки взагалі, навіть управління міжнародним розподілом праці та матеріальними ресурсами здійснюються за рахунок інформаційного представництва в технологічному, а не природно-ландшафтному просторі, тобто через так звану інтернет-економіку.

У останньому двадцятиріччі XXI ст. на світовій арені відбулися суттєві зміни, які протягом тривалого часу визначатимуть головні напрями розвитку людства. Внаслідок глобальних трансформацій формуються принципово нові риси світового порядку, а міжнародні процеси проявляються у вигляді суперечливих тенденцій, постійно виникають нові виклики і загрози міжнародній безпеці. Розвиток країн світу тісно пов'язаний з формуванням сучасного глобального простору безпеки і стабільності.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Міжнародна безпека та глобалізаційні процеси є популярними об'єктами дослідження серед багатьох науковців та учених. Зокрема зростання антропогенного впливу на біосферу, внутрішній і зовнішній контекст формування міжнародної екологічної безпеки та неспроможність призупинити посилення екологічних ризиків у глобалізованому світі вивчали такі дослідники: О. Білорус, О. Васюта, А. Гальчинський, З. Герасимчук, Б. Губський, М. Долішній, А. Філіпенко, Є. Хлобистов, О. Чумаченко, В. Шевчук [3] та ін. Політичні проблеми у контексті глобалізації сучасного світу вивчали Я. Тимків [9], Л. Артюшин [1], О. Тевелєв, Н. Камінська [6] та інші. Домінуючий характер зовнішньої (воєнної) загрози висвітлювали такі відомі фахівці в сфері міжнародної безпеки, як Є. Азер, Р. Джексон, В. Кауфман, Ч. Мур, П. Хат [1] та ін. А глобальні трансформації широко досліджувалися Д. Хелдом, Е. Макгрю, Д. Гольдблатом,

Т. Фрідманом та Дж. Ператоном [4], які визначили, що військова сила відігравала і віграє головну роль в історії глобалізації людських відносин.

МЕТА СТАТТІ

Основною метою у статті є здійснення аналізу та прогнозування перспектив розвитку міжнародної безпеки у контексті епохальних змін у процесі глобалізації сучасного світу. Адже саме аналіз процесів міжнародного життя минулого та сучасності дає ключ до розуміння характеру, тенденцій формування світового устрою, у якому нам доведеться жити у майбутньому.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

У третьому тисячолітті будь-яка країна може залишитися поза магістральним цивілізаційним розвитком, якщо її лідери не враховуватимуть нові вимоги та правила гри, що формуються у безпековому просторі. Інтеграційні процеси у сучасному світі створили такі могутні міжнародні структури, які вже зараз впливають на долю будь-якої держави, нерідко не зважаючи на норми міжнародного права та існуючі міжнародні домовленості. Усталені принципи, на яких протягом останніх майже 400 років (після Вестфальського мирного договору 1648 р.) будувалася система міжнародних відносин, а саме: суверенітет держав, недоторканість кордонів, невтручання у внутрішні справи країн тощо — у третьому тисячолітті ставляться під сумнів практикою війни з тероризмом, зупинення геноциду та систематичного порушення прав людини, підтримки демократії у будь-якій країні чи регіоні світу. Ці морально-правові імперативи виступають в деяких випадках мотивацією діяльності низки провідних воєнних потуг світу. Головною метою для багатьох держав постає адаптація навколишнього простору безпеки до "правил гри" глобалізованого світу. При цьому держави вимушені брати до уваги морально-етичні критерії оцінки своєї політики міжнародною спільнотою. Водночас глобальні та регіональні системи безпеки виявилися нездатними ефективно реагувати на низку нових загроз воєнного і невоєнного характеру [10, с. 7].

Термін "глобалізація" надзвичайно широко вживається в сучасних офіційних документах, публіцистиці та науковій літературі. У популярній праці Т. Фрідмена не надається формалізованого визначення глобалізації, але вона зображується "єдиною силою, яка є настільки

домінуючою, що забезпечує всеосяжні рамки для всіх інших сил, є сутністю сучасних міжнародних відносин". Т. Фрідмен пов'язав економічну глобалізацію з міжнародною безпекою у своїй теорії "золотої арки (у вигляді літери m — фірмовий знак компанії Макдональдс), яка запобігає конфліктам". Ідея Т. Фрідмена ґрунтується на тому, що глобалізація — це шлях до збереження миру, тому що скуті взаємними економічними ланцюгами країни надто багато втрачуть у разі війни між ними. Дослідно у Т. Фрідмена теза звучить так: "з моменту, коли країна досягає рівня економічного розвитку, за якого в ній виникає середній клас, достатньо великий, щоб підтримувати існування мережі закусок Макдональдс, її народ ніколи не захоче воювати, а краще стоятиме у черзі за гамбургерами". Очевидно, теорії "золотої арки" бракує навіть мінімальної універсальності, вона, наприклад, не стосується Сполучених Штатів або Російської Федерації [5, с. 23].

Автори "Глобальних трансформацій" Д. Хелд, Е. Макґрю, Д. Гольдблат та Дж. Ператон віддають військовій силі головну роль в історії глобалізації людських відносин від перших імперій і до сучасності. Завдяки використанню сили відбувалося територіальне розширення держав і цивілізацій, жодна оцінка цього процесу не буде переконливою, якщо не брати до уваги надзвичайне організоване насилля та страждання, що супроводжували формування сучасної міжнародної системи. Поєднання "технологізації" війни з геополітичною конкуренцією в ХХ ст. призвело до небаченої доти глобалізації військових конфліктів та протистоянь. Як зазначають згадані вчені, "з початком ядерної епохи постійна загроза того, що військова конфронтація наддержав може призвести до знищення планети, посилила увагу про людство як про глобальну спільноту з єдиною долею" [2, с. 47].

Епоха глобалізації починається в середині ХХ ст., коли виникають її сучасні моделі, що не тільки у кількісному відношенні є вищими за форми більш ранніх епох, але й мають у порівнянні з ними безпрецедентні якісні відмінності — якщо судити про глобалізацію на підставі того, як вона організована та відтворюється. Провідним фактором глобалізації безпеки постало створення, застосування і розповсюдження ядерної зброї та її носіїв, що об'єднало і стиснуло глобальний безпековий простір, відтепер в ньому не можна знайти місця, щоб сховатися у випадку світової термоядерної війни, що покладає край будь-якому відтворенню. Ядерний фактор надав специфіки всім без винятку глобалізаційним процесам, тому й епоха глобалізації, що триває сьогодні, в безпековому вимірі розпочалася з першим використанням ядерної зброї 6 серпня 1945 р. та еволюціонувала з усвідомленням факту смертності людства, кінець історії якого може покласти глобальна термоядерна війна.

Глобалізація є процесом, що втілює у собі трансформацію просторової організації світу та його регіонів, соціальних відносин та взаємодій — що вимірюється за допомогою таких показників, як їх тривалість, інтенсивність, швидкість і вплив, — які породжують міжконтинентальні або міжрегіональні потоки та структури активності, взаємодій та проявів влади. На сучасному рівні розвитку світу спостерігається утворення надконтинентальних

центрів сили впливу на світові процеси через активізацію нових форм конкуренції учасників міжнародних відносин — держав-лідерів економічного розвитку, транснаціональних корпорацій, транснаціональних банків, світових виробничих центрів, техномегаполісів, міжнародних неурядових організацій та ін. За своєю конфігурацією та структурою ці суб'єкти є надзвичайно рухливі та економічно потужні в потенціалі перерозподілу ресурсів світу.

Зважаючи на вищесказане, слід виокремити основні тенденції, які є важливими для пошуку взаємовідносин глобалізації та міжнародної безпеки. Насамперед, це стосується політичної глобалізації (її наслідків та важелів). Звернемося до визначення глобалізації, запропонованого директором програми безпекових досліджень Масахусетського технологічного інституту (МТІ) Б. Позеном у ході дискусії щодо перспектив зовнішньої політики "головного глобалізатора" — США. Він правильно зазначив, що "глобалізація ускладнює зовнішню та безпекову політику США". Позен визначає глобалізацію як "всесвітнє розповсюдження капіталізму", разом з інтенсифікацією міжнародної торгівлі, поширенням виробництва, інвестицій та фінансів.

Адже глобалізація стала можливою завдяки руйнації старих політичних бар'єрів (міждержавних кордонів) та прогресу всіх засобів транспортування товарів та людей, революції в інформаційних технологіях. Вона загострює старі протиріччя між державами-лідерами та аутсайдерами та спричиняє нові. Глобалізація — це об'єктивний процес, який розвивається незалежно від волі глобалізаторів, хоча їм під силу його дещо прискорювати чи гальмувати [10, с. 15].

Атака на території США 11 вересня 2001 р. стала символом, квінтесенцією виклику безпеці епохи глобалізації — тероризм виник задовго до неї, але мотивації й засобів діяти саме в такий спосіб терористи набули саме завдяки глобалізації (хоча б завдяки всесвітнім прямим телевізійним репортажам — у реальному часі, що надає можливість терористам надати терористичному акту якості всесвітнього шоу).

На відміну від спокійних часів, які, хоча й досить рідко, спостерігалися в доглобалізаційну епоху, небезпечні часи потребують більш рішучої та енергійної стратегії. Небезпечні часи також вимагають ефективної стратегії, бо в конкретній ситуації, як правило, практично не лишається місця для помилкових суджень та хибних рішень. Коли небезпечні часи водночас є складними, то вони, крім того, потребують ще й глибокої та комплексної стратегії. Така стратегія має зосереджуватись на найбільш важливих небезпеках, розуміти їх справжню природу та динаміку, породжену ними. На жаль, наші часи здебільшого демонструють її відсутність.

Напевно, президент Дж. Буш був правий, коли проголосив терористів та сучасних диктаторів ватажками "вісі зла" [12, с. 33], бо це проголошення надало конкретність його глобальній стратегії. Але в подальшому ця формула трактувалася занадто вузько, а в загальній стратегії США, за деякими оцінками, симптоми були переплутані з глибинними причинами, що спрямувало її в помилкове русло. І, навпаки, якщо цю формулу трактувати занадто широко, то це призведе до розпорошення зусиль на одночасне досягнення багатьох цілей, і,

таким чином, втрачається фокус стратегії. Те саме стосується інтелектуальних формул, які можна було б застосувати у сучасному світі: всі вони вразливі до помилкового сприйняття глобалізованого світу і похідних від нього політичних помилок.

Чи справді лідер глобалізації — Сполучені Штати — розуміють основоположну динаміку, яка керує сучасними небезпеками? Безсумнівно, США мають у своєму розпорядженні більше інформації, ніж будь-яка інша держава. Але інформація — це не те саме, що знання чи розуміння. Кількість випадків в останні роки, коли Сполучені Штати були застигнуті зненацька світовими подіями, свідчить про те, що їх знання надто далеко від ідеального. Кілька разів Сполучені Штати були чимало здивовані маневрами Китаю та Росії. Інколи ці держави вдавалися до дій, що суперечили інтересам та політиці США, а іншим разом раптом їхні позиції зближувалися зі Сполученими Штатами. Сказане на рахунок відносин між великими державами ще в більшій мірі стосується ситуації з південною дугою нестабільності на Великому Близькому Сході. Терористичні атаки 11 вересня 2001 року, що з'явилися з боку південної дуги нестабільності, захопили США зненацька, і, частково це сталося через їх власні прорахунки і недоліки уяви та інтелекту. Впродовж періоду з 1990-го по 2003 рр. Сполучені Штати чотири рази були змушені вести регіональні війни в цій зоні: в Кувейті, Косово, Афганістані та Іраку. Всі чотири війни захоплювали США зненацька: за кілька років до їх початку жодна з них не фігурувала у американських планах. Більше того, стратегічні причини цих війн — регіональна агресія в Перській затоці, етнічні конфлікти на Балканах, акт глобального тероризму, що був ініційований з території Афганістану, та необгрунтована превентивна інтервенція в Ірак — не до кінця були зрозумілі, поки не вилились у збройний конфлікт. Якщо говорити конкретніше, то, як показав досвід, ступінь ненависті ісламського фундаменталізму до Сполучених Штатів та демократичної спільноти не потрапляв до поля уваги більшості американських посадовців, доки не став занадто очевидним [1, с. 127].

Тому глобалізаційні процеси принесли як позитивні, так і негативні зміни у розвиток сучасного світу. З одного боку, призвели до зміни людського світогляду, капіталу, технологій — і це мало позитивний вплив на пришвидшення розвитку на глобальному рівні. З іншого боку ці процеси призвели до розширення цілї низки негативних явищ, як-от: міжнародні політичні кризи, економічні та фінансові проблеми, міжнародний тероризм, інформаційні загрози, організована злочинність, корупція, торгівля людьми і наркотиками, відмивання грошей, морське пірацтво — і ці явища швидко охоплюють різні регіони і розвиваються у межах цілого світу. Пристосування до глобалізаційних змін є нерівномірним і призводить до напруги і конфліктів у міжнародних стосунках. У зв'язку із цим роль держави, як ключового гравця на міжнародній арені, значно ослабла, — така тенденція простежується вже у цілому світі та й навіть призвела до обмеження регуляторної ролі держави стосовно зовнішніх суб'єктів.

Такий стан речей в деяких сферах має позитивний вплив на стабілізацію ситуації, завдяки добровільному делегуванню частини суверенних прав на міжнародний

рівень. Це збільшує можливість у передбаченні поведінки держав і надає кращі можливості у координації діяльності, а також призводить до гармонізації права. Проте державам і надалі загрожують ще більші та різноманітні виклики зі сторони недержавних сильних суб'єктів — міжнародних корпорацій, організованої злочинності, терористичних організацій, та й навіть приватних парамілітарних фірм і підприємств. За умов кризи чи у складній ситуації, такі організації можуть на різному рівні стати причиною нестабільності.

Як вище зазначалося, в останні роки стало очевидним поступове послаблення домінуючої позиції США у світі. Хоча й надалі саме США залишається найпотужнішою мілітарною структурою у світі. У попередньому двадцятиріччі значно зріс зовнішній борг США, що значною мірою пов'язано з війнами у Афганістані та Іраку, конфліктами у Лівії та Сирії, зухвалим терактом 11 вересня 2011 року, кризою у економічному та банківському секторах, і врешті — глобальною кризою на тлі пандемії COVID-19. Результатом цього є поступове зменшення ролі Сполучених Штатів Америки як "глобального поліцейського". У цьому процесі значно посилюється роль Європейського Союзу, який перебрав на себе функції у гарантуванні стратегічної безпеки для країн не лише, які є у його складі, але розташовані на Євроазійському континенті. Проте слід зважати на те, що США і надалі залишається державою із потужним інноваційним, підприємницьким потенціалом у динаміці глобального технологічного розвитку у світі. Як держава, яка емітує валюту, і в якій зосереджено найбільший фінансовий резерв у світі, США володіють значною бюджетною гнучкістю.

Хоча ЄС у останні роки потерпає як від глобальної, так і регіональної кризи, європейська валюта посіла стійкі позиції та стала дорожчою за американський долар. На сучасному етапі 25% світового ВВП виробляється у межах ЄС. Тому слід зазначити, що ЄС на сучасному етапі у процесі глобалізації є мірилом стабільності на рівні міжнародних стосунків та взаємозв'язків.

Посилення плюралізму у глобальному устрої виникло у зв'язку із швидкими темпами розвитку нових потужностей, значення яких виходить за рамки регіонального статусу. Результатом цього стало зміщення глобального вектору впливу з євроатлантичного обшару в бік Східної Азії, що є реальним викликом для сучасної Європи. Зміна існуючого стану у глобальному вимірі значною мірою пов'язана із розвитком Китаю, який за останніх 20—25 років обійняв домінуючі позиції у виробництві та експорті товарів широкого ужитку. Загрозою у сучасному світі є задеклароване стратегічне партнерство Росії та Китаю, хоча й не призвело до створення військово-оборонного союзу та стабільної коаліції. Водночас зростає активність Китаю на далекому Сході, який Пекін вважає своєю регіональною сферою впливів. Дедалі міцнішими стають зв'язки Китаю і Тайваню, реінтеграція Тайваню значною мірою зміцнила геополітичні позиції Китаю (наприклад, контроль за морськими шляхами), а також їх потенціал інноваційний і науковий, а також економічний. А це не виключає напруги між Пекіном та Вашингтоном, котрий є гарантом безпеки Тайпєй. Китай значною мірою сконцентрувався на економічному зростанні, тому його військовий потенціал не

становить поки що реальних загроз. Проте позиції Китаю послабилися за останніх 9 місяців, у зв'язку із ви-
током вірусу у одній із лабораторій м. Уханя та стрімким
його поширенням у світі, що призвело до глобальної
пандемії COVID-19 та комплексної світової кризи.

Високі конкурентноспроможні позиції посилює у
останньому двадцятиріччі Бразилія, яка сконцентрува-
ла свої зусилля щодо економічно-господарського роз-
витку та концентрації політичних ресурсів, так званих
"soft power".

На думку Світового банку, у найближче десятиліття
одну із лідерських позицій обійме Індія, котра, окрім
економічно-господарської експансії, зорієнтована на
розвиток мілітарного потенціалу (враховуючи конфлікт
із Пакистаном), широкої закупівлі військової техніки та
ліцензованих технологічних ліній для монтажу військо-
вої техніки.

Зміни у міжнародному розподілі сил призвели до
появи частини держав середньої величини, котрі пре-
тендують на роль імперій на регіональних рівнях, серед
яких виокремлюються: Іран, Індонезія, Пакистан, Туреч-
чина і Нігерія. Зокрема Туреччина займає стратегічне
геополітичне положення між Азією та Європою та роз-
ташована недалеко від північної Африки. Туреччина
стабільно накопичує золотовалютний запас і активно
вкладає ресурси у економічний розвиток, що дозволяє
експертам передбачати, що у 2050 році її економічний
розвиток перевищить не тільки розвиток Російської
Федерації, а й Німеччини. Надалі простежується зрос-
тання панівних позицій Туреччини не тільки на Близько-
му Сході та у північній Африці, а й пострадянському
просторі, особливо: у басейні Чорного моря, на півден-
ному Кавказі та середній Азії [6, с. 5].

Теократична республіка Іран є сьогодні країною, яка
посилює свої конкурентноспроможні позиції через де-
мографічне зростання та політичні амбіції. Особливе
значення відіграє ця держава на Близькому Сході та на
енергетичному ринку, адже має значні запаси нафти (по-
сідає 3 місце у світі, та забезпечує понад 10% енерге-
тичного ринку) та газу (2 місце у світі, та забезпечує
близько 15% енергетичного ринку) [12, с. 193]. Окрім
того, Іран продовжує нарощувати свій мілітарний по-
тенціал через збагачення атомної енергії та урану. Тому
виникнення конфлікту збройного у цьому регіоні та за
домінуючих позицій Ірану може мати дуже негативні на-
слідки не тільки на Близькому Сході, а й у усьому світі.
З цим пов'язана постійна протидія та введення санкцій
проти Ірану з боку США, що є стримуючим та виперед-
жаючим фактором у даній ситуації.

Чим далі, то більшу загрозу становлять для міжна-
родної безпеки слаборозвинені держави, які не мають
можливості забезпечити відповідного рівня обороноз-
датності та захисту власних кордонів, території. Тому,
найчастіше ці держави, стають осередками для фунда-
менталістських і терористичних організацій та розвит-
ку організованої злочинності. Яскравим прикладом цьо-
го був до 2001 року Афганістан, де панував режим
талібів, а сьогодні все більше занепокоєння і небезпеку
починає становити ситуація у Малі та ін.

Складним викликом та загрозою не тільки для Ук-
раїни та Європи, але й цілого світу стала війна Російсь-
кої Федерації на сході України, починаючи із 2014 року.

Ця гібридна війна стала початком руйнування устале-
ного світового порядку та підтримання миру і безпеки у
світі. Особливість цієї війни характеризується як веден-
ням агресивних військових дій під прикриттям незакон-
них (неформальних) збройних формувань, так і одно-
часним використанням широкого спектра політичних,
економічних (у т. ч. енергетичних і торгівельно-еконо-
мічних), а також інформаційно-пропагандистських за-
ходів, з яких, як правило, і починається ця "гібридна
війна", та які її супроводжують впродовж усього періо-
ду військових дій. Ряд провідних експертів Заходу не-
безпідставно називають її ще як "війна нового поколін-
ня" або "війна нової генерації". Внаслідок цієї війни по-
рушено систему стабільності та гарантій безпеки у світі,
які супроводжуються: руйнуванням найважливіших
міжнародних порозумінь та договорів щодо роззброєн-
ня, котрі значною мірою ґрунтувалися на Договорі про
нерозповсюдження ядерної зброї (Treaty on the Non-
Proliferation of Nuclear Weapons, NPT), а також тракта-
тах про роззброєння і обмеження використання ракет-
них систем близького та середнього радіусу дії (Treaty
on the Elimination of Armed Forces in Europe, CFE; Treaty
on the Elimination of Intermediate-Range and Shorter-Range
Missiles, INF). Крім того, нератифікованими залишають-
ся договори щодо повної заборони ядерних випробу-
вань (Comprehensive Nuclear-Test-Ban Treaty, CTBT) та
виробництва матеріалів атомної енергетики (Fissile
Material Cutoff Treaty, FMCT).

Саме діяльність Ірану показує, що держави можуть
використовувати основоположні можливості в сфері
нуклеарної оборони, формально залишаючись у рам-
ках договірних обмежень. Саме політика Ірану прово-
кує ризики ланцюгової реакції в регіоні, в якому части-
на держав виявляє зацікавленість щодо здобуття ядер-
них та нуклеарних технологій. Ядерні випробування у
Північній Кореї спричиняють вкрай негативний вплив не
тільки на регіональну безпеку, але й на глобальному
рівні та неуможливають повноцінної ратифікації до-
говору про повну заборону ядерних випробувань.

Також ситуація у Азії дестабілізується через наро-
щування ядерного потенціалу Пакистаном, який має
можливості щодо ядерного виробництва і має балістичні
ракети далекого радіусу дії. Насторожує близьке роз-
ташування Пакистану щодо Афганістану та Середньої
Азії.

Неможливо також виключати загрозу використан-
ня або шантажу уживання атомної зброї терористами у
великих містах Заходу. Адже така зброя може бути
украдена або самостійно виготовлена, оскільки сучасні
технології дозволяють виготовлення та використання
вибухового ланцюга з метою розпилення радіоактивних
матеріалів (так звана, "брудна бомба").

Найшвидше розвивається ракетне озброєння в не-
стабільних регіонах, охоплених тривалою політично-
мілітарною кризою. На Близькому Сході в Ірані та Сирії
розміщені ракетні системи для ураження об'єктів роз-
міщених у Ізраїлі та американських баз, розміщених у
даному регіоні. А це призводить до постійної напруги у
стосунках між Іраном та Ізраїлем, Іраном та США.

Для України предметом особливої уваги є розвиток
ракетних систем та нарощування військового потенці-
алу Російською Федерацією, яка вже шість років веде

війну на сході України, дестабілізуючи всю систему безпеки на Євразійському континенті. Тому міжнародні організації, котрі займаються питаннями безпеки і котрі донедавна міцно стояли на сторожі мирних договорів та угод, втратили частину своїх функцій та послабили свої позиції. Ослабили функції політичні та мілітарні (миротворчі місії) ООН, довгий час не здійснюється до кінця реформа Ради безпеки ООН. Рада безпеки і надалі виконує формальну функцію щодо надання дозволу на застосування реальної сили, а тому дедалі частіше застосування сили відбувається без її мандату.

У системі ООН агентства, що використовують приватні служби безпеки, включають в себе ЮНІСЕФ, Програму розвитку ООН, Світову продовольчу програму, Місію ООН по верифікації в Анголі, Операцію ООН у Мозамбіку. Операції такої НПО, як World Vision, у Сьєрра-Леоне захищалися фірмою Lifeguard. DSL надавала охорону персоналу й інфраструктурі ООН у Кіншасі (Демократична республіка Конго). Альтернативою використанню приватних військових компаній у миротворчих операціях ООН могло б стати створення постійних сил ООН. Ця ідея має чимало прихильників, які вважають, що це єдиний спосіб зробити ООН здатною швидко реагувати на кризи. Однак проти цієї ідеї виступають такі країни, як США або Росія, тому що розглядають створення таких сил, як небажаний для них крок у напрямку до світового уряду.

Тому існують різні підходи до того, якої форми може набути процес глобалізації. Згідно з першим з них, нове світове співтовариство розглядається у вигляді збільшеної моделі національної держави. Його прихильники висувають ідею світового уряду. Однак такому інституту не вистачатиме легітимності. Мабуть, більшість теоретиків міжнародних відносин погодилися б з передчасністю ідеї створення світового уряду. Тому найближчим часом світова система навряд чи буде мати центральний інститут, що забезпечуватиме підпорядкування окремих акторів існуючим нормам. У цьому сенсі основною характеристикою міжнародних відносин, як і раніше, є анархія.

Другий підхід розглядає реформовану ООН у якості головної діючої особи в управлінні процесом глобалізації. Однак цей підхід не приділяє досить уваги ролі приватним акторам.

Представники третього підходу головними діючими особами процесу глобалізації вважають лідера — США, — що одноосібно, або разом з союзниками вирішують глобальні проблеми на власний розсуд. Четверта група вважає за необхідне так зване кооперативне глобальне управління.

Схильність до тієї або іншої форми процесу глобалізації знаходить відображення у політиці в галузі безпеки провідних держав та у розвитку нових концепцій безпеки. Водночас слід враховувати, що основне ядро ринкових демократій, країн центру, користуючись наслідками глобалізації, стає більш інтегрованим. У той же час менш розвинені країни в результаті глобалізації можуть дезінтегруватися й не мати жодних стимулів для того, щоб дотримуватися міжнародних норм. Разом із протизаконними транснаціональними організаціями такі держави можуть приєднатися до вже існуючих країн (так званих країн-паріїв), що нехтують загальноприйнятими

нормами. Володіння такими державами зброєю масового знищення містить у собі кілька загроз. Одна з них полягає в тому, що вони використовують ці озброєння для тиску на сусідів. Інша — в тому, що вони можуть здійснити зовнішню інтервенцію проти них або підірвати міжнародну стабільність загалом.

З цих причин стратегія міжнародної безпеки має враховувати фундаментальні елементи глобальних проблем і приділяти належну увагу кожному з них. У жодній країні в світі немає нескінченного резервуару силових ресурсів, тому будь-яка держава не може розраховувати на ідеальні результати у досягненні національної безпеки. Але вона може прагнути до задовільного результату, який би усунув загрозу того, що якась з цих проблем залишиться жевріти і згодом перетвориться на полум'я, яке знищить світ навколо себе. І, врешті, політики мають зрозуміти, що небезпеки мають здатності підпитувати і примножувати одна одну [6, с. 5].

Відвернення глобальних конфліктів, тяжка робота на благо світу — це основна мета, заради досягнення якої національна стратегія безпеки повинна зосередитись на паралельному і взаємнопідсилюючому знешкодженні всіх цих загроз. З цієї причини мають прагнути до більш тісної співпраці демократичні союзники та партнери. В такій ситуації потрібен багатонаціональний підхід, бо самостійно жодна держава не зможе виділити необхідну кількість ресурсів та сконцентрувати всю силу волі, яка б дозволила попередити загрози або вирішити глобальні проблеми на прийнятному рівні.

ВИСНОВКИ

Стратегія міжнародної безпеки повинна працювати в небезпечному, швидкоплинному світі глобалізації та постійних змін в умовах непередбачуваного майбутнього з кількома варіантами розвитку подій. Загрози сучасного світу не можна ліквідувати за допомогою тих простих формул, що могли бути ефективними під час холодної війни чи ілюзорного затишшя 1990-х років. Політичні підходи минулого часто виглядали ефективними лише на папері, а в реальності зазнавали прикрих невдач. Наприклад, американська політика на Близькому Сході визначається проваленими цілями і спотвореною політикою. Тому треба бачити вірогідне співвідношення між діями та результатами з урахуванням потенційних глобальних наслідків, — як запланованих, так і неочікуваних.

Підсумовуючи, слід зазначити, що глобалізація не обмежується лише світовим рівнем, але й призводить до регіональної інтеграції, створює новий контекст для застосування національної сили. Комбінація нових технологій, міжнародних інститутів, органів місцевого самоврядування й недержавних акторів послаблює монополію національних держав на здійснення владних повноважень і створює нові форми управління. Змінюється здатність держав забезпечувати власну безпеку.

Таким чином, стабільність міжнародної безпеки можлива лише в умовах сталого розвитку, за якого задоволення нинішніх потреб людства не приноситься в жертву здатності до цього майбутніх поколінь. Для досягнення цієї мети необхідно міжнародне співробітництво. Водночас багато важливих питань сталого розвит-

ку можуть розглядатися не тільки з глобальної, але й з локальної точки зору. Вони вимагають децентралізованого співробітництва й дій на місцях, що підтримуються одночасно урядами і громадянським суспільством. Для досягнення цих цілей необхідно одночасно задіяти місцеві, національні й міжнародні ресурси й інститути. Тому сучасна стратегія міжнародної безпеки має вирішувати глобальні проблеми уважно та послідовно, приділяючи належну увагу зваженому балансу у своїй діяльності. Вона не може собі дозволити зосереджуватись на одних проблемах за рахунок інших чи настільки фокусуватися на сучасних проблемах, що забувати про майбутні, що можуть сильно від них відрізнятися. Хоча зараз перемога над тероризмом є життєво необхідною, знищення сучасних осередків тероризму та диктаторських урядів не зможе створити мирний світ, якщо південна дуга нестабільності залишиться киплячим котлом, США вв'яжуться у протистояння з Китаєм чи Росією, а злиднені регіони вибухнуть оскаженим етнічним насиллям та новою диктаторською агресією. Так само не вдасться створити стабільне майбутнє за допомогою самого лише встановлення дружніх відносин між великими державами, сподіваючись на краще в інших місцях світу, якщо інші регіони горітимуть у полум'ї конфліктів та війни. У еру прискореної глобалізації світові проблеми вже не можуть розглядатися як суто геополітичні. Дружні відносини між великими державами сприяють встановленню стабільної структури глобальних відносин безпеки, а знищення загроз може виявитись панацеєю від сучасних проблем. Але дружні відносини між великими державами лише створюють загальний каркас, а не всю будівлю, й усунення загроз без викорінення їх основоположних причин призведе до їх відродження.

Література:

1. Артюшин Л.М. Теоретичні аспекти стратегій воєнної безпеки суспільства і держави: Монографія. Харків: Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2003. 178 с.
2. Бічік В.В. Ядерне роззброєння України і світове співтовариство: історичні, стратегічні, військово-політичні, військово-технічні аспекти ядерного роззброєння України. Київ, 2000.
3. Бодрук О. Україна у системі міжнародної безпеки: монографія / Національний інститут проблем міжнародної безпеки. Київ: НІПМБ, 2003.
4. Глобалізація і сучасний міжнародний процес / за заг ред. проф. Б. Гуменюка і проф.С. Шергіна. Київ: Університет України, 2009.
5. Іжнін І. Особливості застосування воєнної сили у збройних конфліктах 90-х рр. XX ст.: дис. канд. політ. наук: 23.00.04 / Львівський національний ун-т ім. Івана Франка. Львів, 2004.
6. Камінська Н.В. Вплив глобалізації та регіоналізації на сучасні міжнародно-правові відносини. Актуальні проблеми міжнародних відносин. 2014. Вип. 120. Ч. 1. С. 5.
7. Лук'яненко Д.Г. Глобальна економічна інтеграція: Монографія. Київ: ТОВ "Нац. підручник", 2008. 318 с.
8. Перепелиця Г. Парадигма нової системи європейської безпеки. International Review. 2009. № 3 (11) жовтень. С. 40.

9. Тимків Я. Особливості та класифікація сучасних загроз національній та міжнародній безпеці. Науковий вісник. Одеський державний економічний університет. 2006. № 11 (31). 221 с.

10. Потехін О., Тодоров І. Глобалізація системи безпеки: навчальний посібник. Донецьк, 2011.

11. Чешков М. Глобалізація: сутність, сучасна фаза, перспективи. Pro et Contra. 1999. С. 114—127.

12. Шевцов А.І. Майбутнє людства необхідно спланувати: глобальні загрози і довго— строкова стратегія розвитку України. Стратегічні пріоритети. 2007. № 1 (2). С. 193.

References:

1. Artiushyn, L. M. (2003), *Teoretychni aspekty stratehij voiennoi bezpeky suspil'stva i derzhavy* [Theoretical aspects of military security strategies of society and the state], Vyd-vo Nats. un-tu vnutr. sprav, Kharkiv, Ukraine.

2. Bichik, V.V. (2000), *Yaderne rozzbroiennia Ukrainy i svitove spivtovarystvo: istorychni, stratehichni, vijs'kovo-politychni, vijs'kovo-tekhichni aspekty iadernoho rozzbroiennia Ukrainy* [Ukraine's nuclear disarmament and the world community: historical, strategic, military-political, military-technical aspects of Ukraine's nuclear disarmament], Kyiv, Ukraine.

3. Bodruk, O. (2003), *Ukraina u systemi mizhnarodnoi bezpeky* [Ukraine in the system of international security], NIPMB, Kyiv, Ukraine.

4. Humeniuk, B. and Sherhin, S. (2009), *Hlobalizatsiia i suchasnyj mizhnarodnyj protses* [Globalization and the modern international process], Universytet Ukraina, Kyiv, Ukraine.

5. Izhnin, I. (2004), "Features of the use of military force in armed conflicts of the 90s of the XX century", Abstract of Ph.D. dissertation, L'vivs'kyj natsional'nyj un-t im. Ivana Franka. L'viv, Ukraine.

6. Kamins'ka, N. V. (2014), "The impact of globalization and regionalization on modern international legal relations", *Aktual'ni problemy mizhnarodnykh vidnosyn*, vol. 120, no. 1, p. 5.

7. Luk'ianenko, D. H. (2008), *Hlobal'na ekonomichna intehtratsiia* [Global economic integration], TOV "Nats. pidruchnyk", Kyiv, Ukraine.

8. Perepelytsia, H. (2009), "The paradigm of a new European security system", *International Review*, vol. 3(11), p. 40.

9. Tymkiv, Ya. (2006), "Features and classification of modern threats to national and international security", *Naukovyj visnyk. Odes'kyj derzhavnyj ekonomichnyj universytet*, vol. 11 (31).

10. Potiekhin, O. and Todorov, I. (2011), *Hlobalizatsiia systemy bezpeky* [Globalization of the security system], Donetsk, Ukraine.

11. Cheshkov, M. (1999), "Globalization: essence, modern phase, perspectives", *Pro et Contra*, pp. 114—127.

12. Shevtsov, A. I. (2007), "The future of humanity needs to be planned: global threats and long-term development strategy of Ukraine", *Stratehichni priorytety*, vol. 1 (2), pp. 193.

Стаття надійшла до редакції 28.07.2020 р.

М. М. Шевченко,

к. філос. н., доцент

ORCID ID: 0000-0002-1139-1970

В. А. Соколов,

*здобувач кафедри глобалістики, євроінтеграції та управління національною безпекою
Національної академії державного управління при Президентові України*

ORCID iD 0000-0002-0061-4112

DOI: 10.32702/2306-6814.2020.13—14.110

ПАРАДИГМА АНАЛІТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ: ВІД ПІЗНАННЯ ДО ДІЇ

M. Shevchenko,

PhD in Philosophy, Associate Professor

V. Sokolov,

*Applicant at the Department of Global Studies, Euro-integration and National Security Management, The National
Academy for Public Administration under the President of Ukraine*

NATIONAL SECURITY ANALYTICAL ACTIVITIES PARADIGM: FROM KNOWLEDGE TO ACTION

У статті розглянуто концептуальні засади конструювання парадигми аналітичної діяльності у сфері забезпечення національної безпеки, а також визначено структуру та зміст вказаної парадигми.

Для вирішення завдань дослідження використовувалися методи аналізу і синтезу, міждисциплінарний, когнітивний та системно-діяльнісний підходи.

Встановлено, що з причин складності сфери національної безпеки в умовах глобальних трансформацій, трансграничного характеру сучасних загроз національним інтересам та гібридних форм геополітичного протистояння існує нагальна необхідність конструювання нової парадигми аналітичної діяльності у сфері забезпечення національної безпеки сучасної держави.

Обґрунтовано, що концептуальними засадами конструювання парадигми аналітичної діяльності у сфері забезпечення національної безпеки сучасної держави є ідеї рефлексії як механізму управління, а також ретроспективної та проспективної рефлексії, які розроблялися вітчизняними та зарубіжними науковцями.

Авторами запропоновано структуру парадигми аналітичної діяльності у сфері забезпечення національної безпеки, яка містить такі елементи: символічні узагальнення; метафізичний, онтологічний, гносеологічний, епістемологічний, аксіологічний, методологічний, практико-цільовий компоненти парадигми.

Доведено, що зміст парадигми аналітичної діяльності у сфері забезпечення національної безпеки структурно містить дві дисциплінарні парадигми, а саме: дескриптивну та проспективну аналітики.

In the article the methodological approaches to national security analytical paradigm constructing are considered, the structure and the content of the mentioned paradigm are also defined.

To address the tasks of the research, the methods of analysis and synthesis, interdisciplinary, cognitive, system and action-oriented approaches were used.

It is identified, that due to the complexity of the national security sphere in terms of global transformations, transboundary nature of the modern threats to the national interests and hybrid forms of the geopolitical confrontation, there is an urgent need for constructing a new national security analytical paradigm of a modern state.

It is explained, that the conceptual basis for national security analytical paradigm constructing of a modern state are the ideas of reflection as of a management mechanism, as well as the ideas of retrospective and prospective reflection developed by Ukrainian and foreign scholars.

The authors suggest national security analytical paradigm structure, which comprises the following elements: 1) symbolic generalizations — laws and definitions of some theoretical terms, the principle of explaining the existing patterns and relationships within the analytical activities system; 2) metaphysical component of the paradigm that reflects the essence and tasks of reflection, the essence and tasks of cognitive actualization; 3) ontological component of the paradigm, which reflects the object, topic, conceptual scheme of an analytical research, categories and theories used;

4) gnoseological component of the paradigm, which reflects the conceptual model of national security practical problems; 5) epistemological component of the paradigm, which reflects the procedures for establishing the truth of the cognitive process, a set of prescriptions required for identifying the conditions for the truth of the cognitive process; 6) axiological component of the paradigm which reflects the value imperative of analytical activities and instrumental values of analytical activities; 7) methodological component of the paradigm, which reflects scientific approaches, the principle of relevance of managerial information, the principle of significance of managerial information, methods of obtaining analytical information on the state of national security, tools of scientific approach to reality; 8) practical-target component of the paradigm, which reflects the practical significance of the results of analytical activities in the system of national security, and also allows to take into account their purpose.

It is proved, that the national security analytical activities paradigm content contains structurally two disciplinary paradigms, namely: descriptive and prospective analytics.

Ключові слова: державне управління національною безпекою, аналітична діяльність у сфері забезпечення національної безпеки, рефлексія, дескриптивна та перспективна аналітика, парадигма аналітичної діяльності.

Key words: national security state management, national security analytical activities, reflection, descriptive and prospective analytics, analytical activities paradigm.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

У Стратегії національної безпеки України зазначено, що динамічне безпекове середовище обумовлює необхідність створення ефективного сектору безпеки і оборони [1].

Ця обставина і визначає зв'язок загальної проблеми з найбільш важливими науковими та практичними завданнями дослідження проблем теорії та практики інформаційно-аналітичного забезпечення політики національної безпеки України.

На підставі аналізу актуальних досліджень і наукових публікацій можна зробити висновок про те, що питанням інформаційно-аналітичного забезпечення державної політики у різних сферах, й зокрема у сфері національної безпеки України присвячено наукові праці вітчизняних дослідників, а саме: А.О. Дегтяра [2],

С.О. Телешуна, І.В. Рейтеровича [3], Ю.П. Сурміна [4], В.П. Горбуліна, А.Б. Качинського [5], А.І. Семенченка [6], Г.П. Ситника, В.І. Абрамова [7] та інших. У вказаних наукових працях дослідники в основному акцентують увагу на онтологічних та методологічних аспектах становлення та розвитку державно-управлінської аналітики як науки, а також на проблемах теорії та практики аналітичної діяльності у сфері забезпечення національної безпеки України.

ВИДІЛЕННЯ НЕ ВИРІШЕНИХ РАНІШЕ ЧАСТИН ЗАГАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМИ, ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ

Попри значну кількість робіт, в яких розглядаються актуальні питання інформаційно-аналітичного забезпечення державної політики у різних сферах життя сусп-

ільства в умовах глобальних трансформацій, маємо констатувати, що питання про конструювання нової парадигми аналітичної діяльності у сфері забезпечення національної безпеки України залишається відкритим.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є розгляд концептуальних засад конструювання парадигми аналітичної діяльності у сфері забезпечення національної безпеки, а також визначення структури та змісту вказаної парадигми.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

В сучасних умовах спостерігається посилення тенденції трансформації насильства з фізичного у психологічне, інформаційне, економічне тощо, яке в подальшому еволюціонує у різних формах соціального насильства. Це зумовлює необхідність запровадження нових наукових підходів до нормування соціального насильства, до впорядкування середовища безпеки, до попередження та врегулювання соціальних конфліктів, до політико-правового проектування та державного конструювання систем національної безпеки, до конструювання технологій забезпечення безпеки. При цьому варто враховувати такі тенденції розвитку триади "насильство — інститути — організації" як [8—10]: а) зростання кількості та зміна якісних характеристик суб'єктів політики на міжнародному, регіональному та національному рівнях, підсумковим результатом якого є зміна правил "гри" в глобалізованому світі; б) перенесення конфліктної логіки взаємодії з військової сфери в екологічну, економічну, соціальну, політичну та духовну сфери суспільства, що змінило уявлення про війну, значно розширило змістовні виміри війни та спричинило зміну моделей геополітичного протистояння; в) посилення впливу глобалізації на системи міжнародної та національної безпеки шляхом транснаціоналізації загроз, глобалізації війни, поширення глобальних проблем, підсумковим результатом якого є стирання грані між національною і міжнародною безпекою; г) посилення впливу глобалізації на систему державного управління загалом, й у сфері національної безпеки зокрема; д) зменшення ролі силових засобів та поступове збільшення ролі несилових засобів в структурі геополітичного протистояння та забезпечення безпеки в наслідок чого "безкровна" та "гібридна" війни стають розповсюдженим засобом вирішення міждержавних та міжкоаліційних суперечностей; є) зміни у практиці підготовки та ведення "гарячих" війн — посилення ролі "асиметричних відповідей" на вражаючу військово-технологічну перевагу могутніх держав, зміна парадигми ведення бойових дій; ж) імперська та ідеологічна форми міждержавних війн все більше трансформуються у терористичну та "гібридну" війни, що вимагає перегляду усталених підходів воєнної теорії та практики; з) зміна форми перемоги — якщо попередні світові війни закінчувались перемогою однієї коаліції над іншою, яка юридично оформлялась актами про беззаперечну капітуляцію, то внаслідок транснаціональних воєнних дій нині така форма перемоги стає неможливою; и) перетворення у змісті та формах взаємозалежності збройних сил та суспільства, у ставленні громадян до війни та збройного захисту Вітчизни та ін.

Отже, сьогодні очевидними є комплексний характер загроз безпеці життєдіяльності суспільства і держави та актуалізація нових, так званих "нетрадиційних" загроз як національній, так і міжнародній безпеці в умовах глобальних трансформацій. Це зумовлює нагальну необхідність підвищення ефективності системи державного управління національною безпекою України, що може бути забезпечено шляхом своєчасного виявлення, прогнозування, оцінки рівня загроз національним інтересам та адекватного реагування на них, а також шляхом проектування адаптивних і креативних систем забезпечення національної безпеки у різних сферах життєдіяльності суспільства. Передумовою виконання цього завдання політики національної безпеки України є гуманізація освіти фахівців-управлінців у сфері національної безпеки, яка спирається на досягнення сучасної філософської та наукової думки [11]. Цей процес має відбуватися шляхом збагачення навчальних дисциплін гуманітарним змістом, що дозволить підвищити рівень аналітичної культури фахівців-управлінців у сфері національної безпеки, сформувати сучасну систему поглядів на світ, безпеку, розвиток. Це стане запорукою успішної діагностичної, прогностичної та соціально-проектної діяльності у сфері забезпечення безпеки сталого розвитку України в умовах глобальних трансформацій.

Одним із положень системно-діяльнісної характеристики управління є те, що останнє будується на особливих знаннях про управління та систему, якою управляють. Вітчизняний дослідник Д.Я. Кучма зазначає: "Функція управління з необхідністю виникає для реалізації дій перетворення матеріалу в продукт як в індивідуальній життєдіяльності, так і при узгодженні дій у соціально організованих системах діяльності. В основі її лежить рефлексія процесу цього перетворення та засобів його організації з акцентом на знятті утруднень та перебудови для цієї діяльності. Рефлексія, таким чином, виступає механізмом управління, тому є важливим поняттям системодіяльнісного підходу" [12, с. 65].

У філософських словниках та енциклопедіях [13, с. 571—572; 14, с. 547; 15, с. 828—230] рефлексія визначається як здатність перенести увагу або свідомість з об'єкта своєї дії, із зовнішнього оточення на самого себе і свою роботу. Ці уявлення не є предметом нашої теми дослідження, проте ми надамо деякі пояснення з приводу типології рефлексії, яку пропонуємо визначити в якості найбільш суттєвого параметру аналітичної діяльності, принципом парадигми, тобто принципом пояснення існуючих закономірностей і взаємозв'язків у цій специфічній сфері діяльності.

Попередньо зазначимо, що в рамках системно-діяльнісного підходу об'єктно-онтологічні схеми бачення ситуації забезпечення національної безпеки передбачають утворення ідей, для чого "...необхідні не лише знання про об'єкт, але й про суб'єкт, його цілі і устремління, суспільні потреби, і насамкінець, знання про знання, тобто засоби і шляхи перетворення світу, втілення знання в життя" [16, с. 292]. П. Копнін писав: "Наукова зрілість, характер ідей є першою необхідною передумовою для її успішної реалізації; наявність необхідних технічних засобів — друга умова, її втілення у дійсність. Сукупність того й іншого призводить до того, що в прак-

тиці суб'єкт створює об'єкт, який найбільш повно відповідає ідеям, цілям, людській суспільній природі" [16, с. 296].

У рамках концепції рефлексивності, яка запропонована Дж. Соросом, виокремлюється два рівні про-

тікання процесів — ментальний процес та процес, що відбувається в реальності, й відповідно дві функції — пізнавальну функцію та функцію участі [17, с. 134—135]. Ці дві функції поєднують думку та реальність у двох напрямках: у пізнавальній функції мається на увазі,

Таблиця 1. Парадигми аналітичної діяльності у сфері забезпечення національної безпеки

Парадигма аналітичної діяльності / Структура та зміст парадигми	Дескриптивна аналітика	Проспективна аналітика
1	2	3
I. Символічні узагальнення		
Логіка управлінської діяльності	Інформація → знання → ресурси → ідеї (моделі) → експертні оцінки → рішення → дії → результат	
Аналітичний / розвідувальний цикл	1) планування і спрямованість; 2) збір інформації; 3) обробка отриманої інформації; 4) розробка та аналіз аналітичного / розвідувального продукту; 5) його розповсюдження.	
Принцип майбутнього	Теперішнє – це результат минулого й ключ до розуміння майбутнього	
Когнітивна актуалізація	Рефлексія за процесами, які протікають у соціальній системі	
Принцип парадигми аналітичної діяльності	Рефлексія – це:	
	1) сприйняття події їх учасниками, яке ґрунтується на твердженні про наявність розбіжностей між сприйняттям події їхніми учасниками та реальним характером самих подій; 2) перенесення уваги з об'єкта своєї дії, із зовнішнього оточення на самого себе і свою роботу. Вектор рефлексії визначається завданнями аналітичної діяльності:	
Формула знання	1) діагностування – ретроспективний вектор рефлексії (вихід у минуле та сучасне)	2) прогнозування – проспективний вектор рефлексії (вихід у майбутнє)
Метод аналізу загроз безпеці	Загроза → вразливість → наслідки → ризики	
II. Метафізичний компонент парадигми		
Суть рефлексії	Осмислення своїх власних дій, культури та її підстав	
Завдання рефлексії	1. Моделювання реальності, перетворюючи її на уявну реальність. 2. Смыслова кореляція догматичного мислення, яке ґрунтується на застарілих стереотипах	
Суть когнітивної актуалізації	Визначення всієї структури процесу забезпечення національної безпеки, його властивостей, наслідків	
Мета когнітивної актуалізації досліджуваного процесу	Отримання знання про ідентифікаційні ознаки досліджуваного процесу, причини і фактори впливу, що дає змогу систематизувати інформацію про актуальні події, визначити ступінь їх впливу на ці події	
а) онтологічний компонент парадигми		
Об'єкт аналітичного дослідження	Сучасне безпекове середовище зі своїми викликами, загрозами, небезпеками	Майбутнє безпекове середовище зі своїми викликами, загрозами, небезпеками
Тематика аналітичних досліджень	Практичні проблеми національної безпеки в контексті «тут і тепер»	Практичні проблеми національної безпеки в інтервалі «минуле – сучасне – майбутнє»
Категорії	Минуле, теперішнє, управління, інформація, організація, система, процес, діагноз, безпека, держава, діяльність, ціль, засіб, результат, розвиток, порядок	Минуле, теперішнє, майбутнє, управління, інформація, організація, самоорганізація, хаос, система, процес, прогноз, розвиток, безпека, держава, діяльність, ціль, засіб, результат, розвиток, порядок
Теорії	Кібернетика, праксеологія, теорія рефлексивності, теорія національної безпеки, теорія державного управління	Синергетика, прогностика, теорія рефлексивності, теорія національної безпеки, теорія державного управління
Концептуальна схема аналітичного дослідження як орієнтир для збору та опрацювання інформації	1. Пізнання системи національної безпеки як цілого по його частинам, причини виникнення викликів, загроз, небезпек – за їх дією (внутрішнього – за зовнішнім) 2. Опис наслідків вже прийнятих та реалізованих державно-управлінських рішень у сфері забезпечення національної безпеки. 3. Проблема дефектів і патологій в системі забезпечення національної безпеки. 4. Проблема адаптації системи забезпечення національної безпеки до змін безпекового середовища, що відбувся	1. Пошукове прогнозування – визначення майбутнього стану системи національної безпеки, виходячи із даних минулих періодів («що буде, якщо...») 2. Нормативне прогнозування – визначення основних проміжних цільових орієнтирів, реалізація яких забезпечуватиме досягнення заданого стану системи національної безпеки («що потрібно зробити, щоб відбулося...»)
б) гносеологічний компонент парадигми		
Концептуальна модель постановки практичних проблеми забезпечення національної безпеки	1. Ідентифікація та оцінка рівня загроз національній безпеці. 2. Опис наслідків вже прийнятих та реалізованих державно-управлінських рішень у сфері забезпечення національної безпеки. 3. Проблема дефектів і патологій в системі забезпечення національної безпеки. 4. Проблема адаптації системи забезпечення національної безпеки до змін безпекового середовища, що відбувся	1. Аналіз можливих наслідків альтернативних державно-управлінських рішень у сфері забезпечення національної безпеки. 2. Прогнозування трендів розвитку загроз національній безпеці та розробка перспективної моделі системи забезпечення національної безпеки. 3. Проблема розробки й упровадження нововведень у системі забезпечення національної безпеки в контексті вимог майбутнього безпекового середовища

1	2	3
в) епістемологічний компонент парадигми		
Процедури встановлення істинності пізнавального процесу	Встановлення істинності або хибності факту	Визначення ступеню ймовірності прогнозу
Набір приписів щодо виявлення умов істинності пізнавального процесу	1. Соціальний факт принципово та неусувно включає до свого складу момент власної інтерпретації. 2. Підбір реперних фактів, у достовірності яких у нас, тут і зараз немає підстав сумніватися. 3. Контекстна інтерпретація соціальних фактів з метою їх верифікації та фальсифікації	1. Низький ступінь сформованості об'єкта прогнозування як системи затрудняє, й інколи унеможливорює розробку прогнозу. 2. Ймовірність прогнозу перебуває у обернено пропорційній залежності від тривалості часової перспективи прогнозування. 3. Контекстна інтерпретація прогнозів з метою їх верифікації та фальсифікації
III. Аксіологічний компонент парадигми		
Ціннісний імператив аналітичної діяльності	Сформованість контекстно-залежного уявлення про сутнісні характеристики поточних практичних проблем забезпечення національної безпеки	Сформованість контекстно-залежного уявлення про сутнісні характеристики перспективних практичних проблем забезпечення національної безпеки
Інструментальні цінності аналітичної діяльності	Достовірність, релевантність, оперативність, повнота, коректність аналітичної інформації про поточний стан національної безпеки	Достовірність, релевантність, оперативність, повнота, коректність аналітичної інформації про майбутній стан національної безпеки
IV. Методологічний компонент парадигми		
Наукові підходи	1. Концептуальний підхід для розробки концепції дослідження практичних проблем забезпечення національної безпеки, яка визначає основні положення, спрямованість, логіку та використання результатів дослідження. 2. Проблемний підхід для виокремлення практичної проблеми національної безпеки, її типології та оцінки, вироблення способів її вирішення. 3. Аспектний підхід, за якого для дослідження обирається одна із сторін практичної проблеми національної безпеки. 4. Системний підхід, який передбачає виділення головного аспекту практичної проблеми національної безпеки та врахування максимально можливої кількості аспектів проблеми в їх взаємозв'язку і цілісності, визначення характеру зв'язків між аспектами, властивостями та характеристиками явища. 5. Прагматичний підхід для отримання найближчого практичного результату. 6. Ситуаційний підхід для виокремлення проблемного комплексу, який лежить в основі кризової ситуації, виокремлення основних її характеристик, встановлення причин виникнення кризової ситуації та наслідки її розгортання, оцінка ситуації та її прогнозування, розробка програми діяльності в цій ситуації. 7. Комплексний підхід для розробки сценаріїв реагування на загрози національній безпеці. 8. Інноваційний підхід, передбачає констатацію проблеми удосконалення системи забезпечення національної безпеки, розробку її перспективної моделі та впровадження у державно-управлінську практику	
Принцип актуальності управлінської інформації	Оперативність, новизна, відповідність інформації завданням поточної політики національної безпеки	Оперативність, новизна, відповідність інформації завданням довготривалої політики національної безпеки
Принцип значущості управлінської інформації	Значущість оперативної управлінської інформації для розробки та реалізації поточної політики національної безпеки	Значущість перспективної управлінської інформації для розробки та реалізації довгострокової політики національної безпеки
Методи отримання аналітичної інформації щодо стану національної безпеки	1. Ретроспективна аналітика (історичний метод). 2. Актуальна аналітика – оцінка поточних рішень (логічний метод). 3. Праксеологічна аналітика – оцінка ефективності й результативності системи забезпечення національної безпеки (аналіз, синтез, структурний, функціональний, прагматичний, кількісний та якісний підходи-методи)	1. Прогностична аналітика – проекція можливих результатів (методи прогнозування). 2. Програмно-цільова аналітика – прийняття рішень, що здатні привести до конкретних результатів (метод моделювання, проєктування, планування, програмування та конструювання)
Інструменти наукового підходу до дійсності	Опис, пояснення, розуміння	Опис, пояснення, розуміння, прогноз
V. Практично-цільовий компонент парадигми		
Результат аналітичної діяльності	1. «Поточна» інформація, що є результатом ситуаційного аналізу (орієнтація на практичні проблеми національної безпеки в контексті «тут і тепер»); 2. Порівняння характеристик системи національної безпеки з нормами та виявлення відхилень	1. «Перспективна» інформація, що є результатом стратегічного аналізу (розкриття практичних проблеми національної безпеки в інтервалі «минуле – сучасне – майбутнє»); 2. Наукове обґрунтування ймовірнісних оцінок можливих шляхів і результатів розвитку системи національної безпеки, потрібних для цього ресурсів і організаційних заходів
Практично-цільова сторона застосування парадигми аналітичної діяльності	Обґрунтування державно-управлінських рішень щодо захисту національних інтересів в системах забезпечення національної безпеки механістичного, адаптивного та креативного типів	Обґрунтування державно-управлінських рішень щодо превентивних заходів відстоювання національних інтересів у системі забезпечення національної безпеки креативного типу

що реальність дана, й думка звертається до неї; у функції участі припускається, що думка є константою, а реальність — залежною від неї змінною. Водночас одночасна чинність обох функцій робить розмежування думки і реальності ілюзорним: "... те, що вважаєть-

ся суто ментальним процесом, є також частиною реальності" [17, с. 135]. Й далі дослідник констатує, що мислення створює картини та будує моделі на суб'єктивному рівні. Проте моделі не узгоджуються з реальністю, але відіграють істотну роль у визначенні ходу

подій, оскільки на їх основі приймають рішення щодо можливого впливу на реальність. "Моделі і події, — пише Дж. Сорос, — пов'язані між собою в петлю з двостороннім зворотнім зв'язком: події впливають на моделі (пізнавальна функція), а моделі впливають на події (функція участі). Двосторонній зворотний зв'язок ніколи не ототожнить моделі та реальність, оскільки реальність — це рухома мішень, якою рухає система двостороннього зворотного зв'язку, що називається рефлексивністю" [17, с. 141].

Далі Дж. Сорос розвиває концепцію рефлексивності у рефлексивну теорію історії. Основними положеннями цієї теорії є те, що: мислення учасників відіграє істотну роль у визначенні ходу подій; учасники завжди діють упереджено. Це обумовлено тим, що їхні погляди не відповідають ситуації в той спосіб, в який наукові спостереження мали б узгоджуватися з явищем, яке спостерігається [17, с. 145—146].

У залежності від управлінської ситуації рефлексія може мати такі вектори спрямування [18, с. 36—45; 19, с. 39; 20, с. 61—62; 12, с. 68; 21, с. 64—65]:

1) ретроспективна рефлексія — та, яка спрямована в минуле, коли аналізується засіб та умови здійсненої діяльності за відомими та існуючими зразками. Змістом рефлексивних знань є простий опис системи діяльності у формі вказівок, припису до відтворення відомих зразків діяльності. Вказаний тип знань утворює контур "оперативної (поточної) інформації", або авторегуляції — реагування на впливи зовнішнього середовища в контексті завдань самозбереження та стійкості соціальної системи нині;

2) проспективна рефлексія — та, яка спрямована з минулого через теперішнє в майбутнє, коли прогноуються умови діяльності, розробляються зразки діяльності та визначаються засоби діяльності відповідно до прогнозованих умов. Змістом рефлексивних знань є прогноз розвитку умов діяльності, плани та проекти діяльності в контексті трендів розвитку зовнішнього середовища. Вказаний тип знань утворює контур "структурної (перспективної) інформації", або контур відбору та накопичення різноманітного позитивного досвіду гарантування безпеки соціальної системи (контур розвитку та вдосконалення організації).

Аналіз наукової [12, с. 15—17; 22, с. 98—99; 24, с. 72—85], енциклопедичної та довідкової літератури [25, с. 269—270; 26, с. 507;], навчальної літератури [27, с. 14—23], дозволив нам виокремити наступну структуру парадигми аналітичної діяльності у сфері забезпечення національної безпеки, а саме описативної та проспективної аналітики:

символічні узагальнення, тобто закони і визначення деяких термінів теорії, принцип пояснення існуючих закономірностей і взаємозв'язків в системі аналітичної діяльності;

метафізичний компонент парадигми, що відображає сутність та завдання рефлексії, сутність та завдання когнітивної актуалізації;

онтологічний компонент парадигми, що відображає об'єкт, тематику, концептуальну схему аналітичного дослідження, категорії та теорії, які застосовуються при цьому;

гносеологічний компонент парадигми, що відображає концептуальну модель постановки практичних проблем забезпечення національної безпеки;

епістемологічний компонент парадигми, що відображає процедури встановлення істинності пізнавального процесу, набір приписів щодо виявлення умов істинності пізнавального процесу;

аксіологічний компонент парадигми, що відображає ціннісний імператив аналітичної діяльності та інструментальні цінності аналітичної діяльності;

методологічний компонент парадигми, що відображає наукові підходи, принцип актуальності управлінської інформації, принцип значущості управлінської інформації, методи отримання аналітичної інформації щодо стану національної безпеки, інструменти наукового підходу до дійсності;

практично-цільовий компонент парадигми, що відображає практичну значимість отриманих результатів аналітичної діяльності в системі забезпечення національної безпеки, а також дозволяє врахувати їх цільове призначення.

Докладно структура та зміст парадигми аналітичної діяльності у сфері забезпечення національної безпеки, яка структурно містить дві дисциплінарні парадигми, а саме описативну та проспективну аналітики, нами представлено в таблиці 1.

Отже, парадигма аналітичної діяльності у сфері забезпечення національної безпеки — це вихідна концептуальна модель постановки і розв'язання практичних проблем забезпечення національної безпеки, пов'язаних із отриманням аналітичної інформації щодо поточного та перспективного стану національної безпеки. Тобто це комплекс ідей, теорій і методів, за допомогою яких вивчають соціальні процеси у суспільстві, державі, безпековому середовищі, які протікають та розвиваються за власними законами і використовуються для обґрунтування державно-управлінських рішень щодо захисту / відстоювання національних інтересів з урахуванням соціо-культурних, когнітивних, кібернетичних, інституціональних та організаційно-управлінських чинників.

ВИСНОВКИ

1. Встановлено, що з причин складності сфери національної безпеки в умовах глобальних трансформацій, транскордонного характеру сучасних загроз національним інтересам та гібридних форм геополітичного протистояння існує нагальна необхідність конструювання нової парадигми аналітичної діяльності у сфері забезпечення національної безпеки сучасної держави.

2. Обґрунтовано, що концептуальними засадами конструювання нової парадигми аналітичної діяльності у сфері забезпечення національної безпеки сучасної держави є ідеї рефлексії як механізму управління, а також ретроспективної та проспективної рефлексії, які розроблялися вітчизняними та зарубіжними науковцями.

3. Авторами запропоновано структуру парадигми аналітичної діяльності у сфері забезпечення національної безпеки, яка містить такі елементи: символічні узагальнення; метафізичний, онтологічний, гносеологічний,

епістемологічний, аксіологічний, методологічний, практико-цільовий компоненти парадигми.

4. Доведено, що зміст парадигми аналітичної діяльності у сфері забезпечення національної безпеки структурно містить дві дисциплінарні парадигми, а саме: дескриптивну та перспективну аналітики.

Перспективними напрямками подальших досліджень вбачається у науковому обґрунтуванні теоретико-методологічних основ розробки технологій аналітичної діяльності у сфері забезпечення національної безпеки.

Література:

1. Про Стратегію національної безпеки України [Електронний ресурс]: Указ Президента України від 26 травня 2015 року № 287/2015. Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/287/2015> (дата звернення: 12.12.2018 р.) Назва з екрану.

2. Дегтяр А.О. Державно-управлінські рішення: інформаційно-аналітичне та організаційне забезпечення: монографія. Х.: Вид-во ХарРІ НАДУ "Магістр", 2004. 224 с.

3. Телешун С.О., Рейтерович І.В. Вплив фінансово-політичних груп на прийняття стратегічних рішень у сфері політики та економіки: українські реалії. Київ — Херсон, 2008. 152 с.

4. Сурмін Ю.П. Аналітика державного управління: сутність і тенденції розвитку [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/e_journals/DUTP/2007_1/txts/06syndsv.htm (дата звернення: 09.10.2019 р.).

5. Горбулін В.П., Качинський А.Б. Стратегічне планування: вирішення проблем національної безпеки: монографія. К.: НІСД, 2011. 288 с.

6. Семенченко А.І. Методологія стратегічного планування у сфері державного управління забезпеченням національної безпеки України: монографія. К.: НАДУ, 2008. 428 с.

7. Абрамов В.І., Ситник Г. П. Діагностичний метод як інструмент оцінювання державної політики національної безпеки. Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. 2013. № 3. С. 17—26. — Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadu_2013_3_5. (дата звернення: 12.12.2015 р.).

8. Шевченко М.М. Перемога у війнах постіндустріальної епохи: нові контексти та інтерпретації. Гілея: науковий вісник: зб. наук. пр. / Гол. ред. В.М. Вашкевич. К.: "Видавництво "Гілея", 2018. Вип. 130 (3). С. 321—325.

9. Шевченко М.М. Феноменологія воєнно-політичного конфлікту. Virtus. 2018. № 26. С. 38—42.

10. Сучасні тенденції міждержавного протидіяння та стратегії державного реагування на загрози територіальній цілісності України / [О.Г. Давиденко, В.І. Курганевич, В.П. Масовець, В.А. Соколов, М.М. Шевченко]; Електронне наукове фахове видання "Державне управління: удосконалення та розвиток". 2017. № 9. — Режим доступу: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1119> (дата звернення: 20.09.2019).

11. Шевченко М.М. Соціально-філософська концепція науково-освітнього забезпечення публічного управління у сфері національної безпеки України. Гілея: науковий вісник: зб. наук. пр. / Гол. ред. В.М. Вашкевич. К.: "Видавництво "Гілея", 2018. Вип. 134. С. 320—325.

12. Шляхи удосконалення системи державного управління забезпеченням національної безпеки України: монографія / В.І. Абрамов, О.Г. Бортнікова, М.М. Шевченко та ін.; за ред. Г.П. Ситника, В.І. Абрамова. Київ: МАЙСТЕР КНИГ, 2012. 536 с.

13. Новейший философский словарь / сост. А.А. Грицанов. Мн.: Изд. В.М. Скакун, 1998. 896 с.

14. Філософський енциклопедичний словник / Під заг. ред. В.І. Шинкарука К.: Абрис, 2002. 742 с.

15. Энциклопедия эпистемологии и философии науки. М.: "Канон+ РОИ "Реабилитация", 2009. 1248 с.

16. Копнин П.В. Диалектика как логика и теория познания. Опыт логико-гносеологического исследования. М.: Наука, 1973. 324 с.

17. Сорос Дж. Утверждения демократии / перекл. з англ. О. Коваленка. К.: Основи, 1994. 224 с.

18. Абдеев Р.Ф. Философия информационной цивилизации. М.: ВЛАДОС, 1994. 336 с.

19. Матвієнко В.Я. Прогностика: монографія. Київ: Українські пропілеї, 2000. 448 с.

20. Карташев В.А. Система систем. Очерк общей теории и методологии. М.: "Прогресс-Академия", 1995. 325 с.

21. Щедровицкий Г.П. Методология и философия организационно-управленческой деятельности: основные понятия и принципы (курс лекций) / Из архива Г.П. Щедровицкого. Т 5. ОРУ (2). М., 2003. 288 с.

22. Горлинський В.В. Філософія безпеки і сталого розвитку: ціннісний вимір: монографія. К.: ПАРАПАН, 2011. 378 с.

23. Звіт про науково-дослідну роботу "Моніторинг, оцінка та прогноз регіональної політико-економічної обстановки протягом 2010-2016 років", шифр "Ворс-4" (робочі матеріали). К.: НУОУ, 2014. 215 с.

24. Севостьянова М.В. Аксиологический анализ парадигмальной науки или о роли ценностей в науке: монография. К.: ПАРАПАН, 2009. 260 с.

25. Государственное управление в сфере национальной безопасности: словарь-справочник / состав.: Г.П. Сытник, В.И. Абрамов, В.Ф. Смолянюк и др.; под общ. ред. Г.П. Сытника. К.: НАДУ, 2012. 496 с.

26. Енциклопедичний словник з державного управління / уклад.: Ю.П. Сурмін, В.Д. Бакуменко, А.М. Михненко та ін.; за ред. Ю.В. Ковбасюка, В.П. Трошинського, Ю.П. Сурміна. Київ: НАДУ, 2010. 820 с.

27. Політична аналітика в системі публічного управління: навч. посіб. / [авт. кол.: С.О. Телешун, С.В. Сьомін, О.Р. Титаренко та ін.]; за заг. ред. С.О. Телешуна. К.: НАДУ, 2008. 284 с.

References:

1. President of Ukraine (2015), Decree "On Strategy of National Security of Ukraine", available at: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/287/2015> (Accessed 20 July 2020).

2. Diehtiar, A.O. (2004), Derzhavno-upravlins'ki rishennia: informatsijno-analitychne ta orhanizatsijne zabezpechennia [Public administration decisions: information-analytical and organizational support], Vydvo KharRI NADU "Mahistr", Kharkiv, Ukraine.

3. Teleshun, S.O. and Rejterovych, I.V. (2008), Vplyv finansovo-politychnykh hrup na pryjniattia stratehichnykh rishen' u sferi polityky ta ekonomiky: ukrains'ki realii [The influence of financial and political groups on strategic

decision-making in the field of politics and economics: Ukrainian realities], Kyiv - Kherson, Ukraine.

4. Surmin, Yu.P. (2007), "Analytics of public administration: the essence and trends", available at: http://www.nbuv.gov.ua/e_journals/DUTP/2007_1/txts/06sydpdsv.htm (Accessed 20 June 2020).

5. Horbulin, V.P. and Kachyns'kyj, A.B. (2011), Stratehichne planuvannia: vyrishennia problem natsional'noi bezpeky [Strategic planning: solving national security problems], NISD, Kyiv, Ukraine.

6. Semenchenko, A.I. (2008), Metodolohiya stratehichnoho planuvannia u sferi derzhavnoho upravlinnia zabezpechenniam natsionalnoi bezpeky Ukrayiny [Methodology of strategic planning in public administration national security Ukraine], NADU, Kyiv, Ukraine.

7. Abramov, V.I. and Sytnyk, H.P. (2013), "Diagnostic method as a tool for assessing state national security policy", Visnyk Natsional'noi akademii derzhavnoho upravlinnia pry Prezydentovi Ukrainy, vol. 3, pp. 17—26, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadu_2013_3_5 (Accessed 20 June 2020).

8. Shevchenko, M.M. (2018), "Victory in the wars of the post-industrial era: new contexts and interpretations", Hileia, vol. 130 (3), pp. 321—325.

9. Shevchenko, M.M. (2018), "Phenomenology of military-political conflict", Virtus, vol. 26, pp. 38—42.

10. Davydenko, O.H. Kurhanevych, V.I. Masovets', V.P. Sokolov, V.A. Shevchenko, M.M. (2017), "Modern tendencies of interstate confrontation and strategy of state response to threats to the territorial integrity of Ukraine", Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok, vol. 9, available at: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1119> (Accessed 20 June 2020).

11. Shevchenko, M.M. (2018), "Socio-philosophical concept of scientific and educational support of public administration in the field of national security of Ukraine", Hileia, vol. 134. S. 320—325.

12. Sytnyk, H.P. Abramov, V.I. and Bortnikova, O.H. (2012), Shliakhy udoskonalennia systemy derzhavnoho upravlinnia zabezpechenniam natsional'noi bezpeky Ukrainy [Ways of improving the system of public administration national security Ukraine], MAJSTER KNYH, Kyiv, Ukraine.

13. Hrytsanov, A.A. (1998), Novejshyj fylosofskij slovar' [The latest philosophical dictionary], Yzd. V.M. Skakun, Minsk, Belorussia.

14. Shynkaruk, V.I. (2002), Filosofs'kyj entsyklopedychnyj slovnyk [Philosophical encyclopedic dictionary], Abrys, Kyiv, Ukraine.

15. (2009), Entsyklopedyia epystemolohyy y fylosofyy nauky [Encyclopedia of Epistemology and Philosophy of Science], "Kanon+ ROY "Reabylytatsiya", Moscow, Russia.

16. Kopynyn, P.V. (1973), Dyalektyka kak lohyka y teorya poznanyia. Opyt lohyko-hnoseolohycheskoho yssledovanyia [Dialectics as logic and the theory of knowledge. The experience of logical and epistemological research], Nauka, Moscow, Russia.

17. Soros, Dzh. (1994), Utverdzhennia demokratii [The establishment of democracy], Osnovy, Kyiv, Ukraine.

18. Abdeev, R.F. (1994), Fylosofyia ynformatsyonnoy tsyvylyzatsyy [Philosophy of information civilization], VLADOS, Moscow, Russia.

19. Matvienko, V.Ya. (2000), Prohnostyka [Prognosis], Ukrain's'ki propilei, Kyiv, Ukraine.

20. Kartashev, V.A. (1995), Systema system. Ocherk obschej teoryy y metodolohyy [System of systems. Outline of general theory and methodology], Prohress-Akademiyats, Moscow, Russia.

21. Schedrovyskyj, H.P. (2003), Metodolohiya y fylosofyia orhanyzatsyonno-upravlencheskoj deiatel'nosti: osnovnye poniatyia y pryntsypy (kurs lektsyy) [Methodology and philosophy of organizational and management activities: basic concepts and principles (course of lectures)], ORU, Moscow, Russia.

22. Horlyns'kyj, V.V. (2011), Filosofiia bezpeky i staloho rozvytku: tsinnisnyj vymir [Philosophy of security and sustainable development: the value dimension], PARAPAN, Kyiv, Ukraine.

23. NUOU (2014), Zvit pro naukovo-doslidnu robotu "Monitorynh, otsinka ta prohnoz rehional'noi polityko-ekonomichnoi obstanovky protiahom 2010—2016 rokiv", shyfr "Vors-4" (robochi materialy) [Report on research work "Monitoring, evaluation and forecast of the regional political and economic situation during 2010—2016", code "Pile-4" (working materials)], NUOU, Kyiv, Ukraine.

24. Sevost'ianova, M.V. (2009), Aksyolohycheskyj analiz paradyhmal'noj nauky yly o roly tseinnostey v nauke [Axiological analysis of paradigmatic science or the role of values in science], PARAPAN, Kyiv, Ukraine.

25. Sitnik, G.P. Abramov, V.I. and Smoljanjuk, V.F. (2012), Gosudarstvennoe upravlenie v sfere natsional'noj bezopasnosti: slovar' — spravochnik [State management in the sphere of national security: Dictionary - reference book], NADU, Kyiv, Ukraine.

26. Surmin, Yu.P. Bakumenko, V.D. and Mykhnenko, A.M. (2010), Entsyklopedychnyj slovnyk z derzhavnoho upravlinnia [Encyclopedic Dictionary of Public Administration], NADU, Kyiv, Ukraine.

27. Teleshun, S.O. S'omin, S.V. and Tytarenko, O.R. (2008), Politychna analityka v systemi publicnoho upravlinnia [Political analysis in the system of public administration], NADU, Kyiv, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 29.07.2020 р.

www.dy.nayka.com.ua

Електронне фахове видання

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ
удосконалення та розвиток

Виходить 12 разів на рік

включено до переліку наукових фахових видань України
з питань **ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ**
(Категорія «Б»)

Наказ Міністерства освіти і науки України
від 28.12.2019 №1643

Спеціальність 281

e-mail: economy_2008@ukr.net
тел.: (044) 223-26-28, (044) 458-10-73

Д. М. Костенко,
аспірант кафедри глобалістики, євроінтеграції та управління національною безпекою,
Національна академія державного управління при Президентові України
ORCID ID: 0000-0002-4624-820X

DOI: 10.32702/2306-6814.2020.13—14.118

КОНЦЕПТУАЛЬНА МОДЕЛЬ ФОРМУВАННЯ МЕРЕЖЕВОЇ АРХІТЕКТУРИ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНОЮ БЕЗПЕКОЮ УКРАЇНИ

D. Kostenko,
Postgraduate student of the Department of European integration and globalization and management, National
Academy for Public Administration under the President of Ukraine

CONCEPTUAL MODEL FOR FORMING THE NETWORK ARCHITECTURE OF PUBLIC NATIONAL SECURITY MANAGEMENT IN UKRAINE

Метою статті є розробка концептуальної моделі формування мережевої архітектури публічного управління національною безпекою України.

Для вирішення завдань дослідження нами використовувалися: методи аналізу і синтезу — для осмислення актуальних проблем публічного управління національною безпекою; метод моделювання використано для розробки концептуальної моделі формування мережевої архітектури публічного управління національною безпекою; інституціональний підхід, у рамках якого національна безпека розглядається передусім як результат функціонування соціальних інститутів — політика, право, культура (ідеологія), державне управління, громадянське суспільство та інших інститутів, що є похідними від вищезазначених інститутів.

Показано, що в чинному законодавстві України визначено прозорість і відкритість намірів державної влади як невід'ємної складової політики національної безпеки. Встановлено, що для виконання цих вимог чинного законодавства України у сфері національної безпеки необхідно розбудувати мережеву архітектуру публічного управління національною безпекою.

З метою забезпечення прозорості і відкритості політики національної безпеки України запропоновано авторську концептуальну модель формування мережевої архітектури публічного управління національною безпекою, що структурно включає 7 рівнів: перший — фактори і умови, які визначають на наднаціональному рівні виникнення та динаміку розвитку системи глобальної політики, євроатлантичної та європейської систем колективної безпеки; другий — фактори, які визначають на національному рівні виникнення та динаміку розвитку мережевої архітектури публічного управління в контексті забезпечення національної безпеки, а саме базові соціальні інститути: економіка, політика, культура; третій і четвертий — зовнішнє та внутрішнє інституційне середовище формування мережевої архітектури публічного управління національною безпекою; п'ятий — інституціональна матриця публічного управління національною безпекою; шостий — рівень процесів, що охоплює цикли розробки й реалізації політики формування мережевої архітектури публічного управління національною безпекою, механізми розробки та реалізації цієї політики; сьомий — організаційний рівень, що включає етапи справляння державно-регулюючого впливу на процес формування мережевої архітектури публічного управління національною безпекою на основі реалізації ідеї партисипаторного управління.

The purpose of the article is to develop a conceptual model for forming the network architecture of public national security management in Ukraine.

To solve the problems of the research, we used the following methods of analysis and synthesis: to understand the current problems of public national security management; modelling method used to develop a conceptual model for forming the network architecture of public national security management; institutional approach in which national security is considered primarily as a result of the functioning of social institutions like politics, law, culture (ideology), public administration, civil society and other institutions that are derived from the above institutions.

It is shown that the current legislation of Ukraine defines transparency and openness of the intentions of the state authorities as an integral component of national security policy. It is established to fulfil these

requirements of the current legislation of Ukraine in the field of national security it is necessary to develop a network architecture of public national security management.

To ensure transparency and openness of the national security policy of Ukraine the author's conceptual model for forming the network architecture of public national security management, which structurally consists of 7 levels: the first level is the factors and conditions that determine at the supranational level of the emergence and dynamics of global politics, Euro-Atlantic and European Systems of collective security; the second level is the factors that determine at the national level, the emergence and development of network architecture for public administration in the context of national security, namely, basic social institutions: economy, politics, culture; the third and fourth levels are external and internal institutional environment for forming the network architecture of public national security management; the fifth level is the institutional matrix of national security public management; the sixth level is a processes level spanning development cycles and the implementation of the policy for forming the network architecture of public national security management, the mechanisms for the development and implementation of this policy; and the seventh level is an organizational level, comprising the steps of charging a state regulating influence on forming the network architecture of public national security management based on the implementation of the idea of participatory management.

Ключові слова: глобальні трансформації, національна безпека, публічне управління національною безпекою, мережева архітектура публічного управління, інституціональна матриця публічного управління національною безпекою.

Key words: global transformations, national security, public national security management, public administration network architecture, the institutional matrix for public national security management.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ В ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ

Сьогодні Українська держава здійснює реформування публічного управління за європейськими та світовими стандартами. Це посилює потребу впровадження в діяльність органів публічного управління принципів демократизму, а саме: принципу транспарентності влади.

Ця обставина і визначає зв'язок загальної проблеми з найбільш важливими науковими та практичними завданнями уточнення функцій та завдань публічного управління національною безпекою України на сучасному етапі державного будівництва.

На підставі аналізу актуальних досліджень і наукових публікацій можна зробити висновок про те, що проблемам взаємодії держави та інститутів громадянського суспільства з питань забезпечення національної безпеки України присвячено чимало наукових праць вітчизняних дослідників, а саме: В.І. Абрамова [1—4; 12, с. 137—145; 17, с. 125—179; 20, с. 235—242], О.Г. Борніковій [5], Г.М. Савранської [16], О.С. Зозулі, А.О. Пелиха, Н.С. Смирновій, М.М. Шевченка [13; 19]. Проте, незважаючи на значну кількість робіт, в яких досліджуються проблеми публічного управління національною безпекою України, маємо констатувати, що сьогодні ще обмаль праць, в яких би розглядалися питання формування мережевої архітектури публічного управління національною безпекою.

МЕТА СТАТТІ

Саме тому мета статті полягає в розробці концептуальної моделі формування мережевої архітектури публічного управління національною безпекою України.

Для вирішення завдань дослідження використовувалися методи аналізу і синтезу — для осмислення актуальних проблем публічного управління національною безпекою; метод моделювання використано для розробки концептуальної моделі формування мережевої

архітектури публічного управління національною безпекою; інституціональний підхід, у рамках якого національна безпека розглядається передусім як результат функціонування соціальних інститутів — політика, право, культура (ідеологія), державне управління, громадянське суспільство та інших інститутів, що є похідними від вищезазначених інститутів.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Розвиток прозорості та відкритості державної влади є закономірним проявом поширення процесів демократизації у всіх сферах суспільного життя, а також відповіддю на вимоги інститутів глобальної економіки та політики. Тобто принцип транспарентності передбачає публічність у сфері розробки та реалізації політики. Зокрема у Законі України "Про національну безпеку України" [14] та в Стратегії національної безпеки України [15] визначено, що державне управління національною безпекою має ґрунтуватися на принципах верховенства права, рівності громадян перед законом, чесності та прозорості влади, а пріоритетом повинен стати захист прав, свобод і законних інтересів громадян, національних інтересів України.

Отже, прозорість і відкритість намірів державної влади мають стати невід'ємною складовою політики національної безпеки України.

На думку вітчизняного дослідника В.І. Абрамова, саме мережева архітектура публічного управління здатна забезпечити прозорість і відкритість намірів державної влади у сфері забезпечення національної безпеки [2; 3].

Виходячи із завдань нашого дослідження, пропонуємо авторську концептуальну модель формування мережевої архітектури публічного управління національною безпекою. Ця модель працює так.

На формування інституціонального середовища публічного управління національною безпекою впливають:

1. Фактори, які визначають на наднаціональному рівні виникнення та динаміку розвитку інститутів глобальної політики, управління та безпеки, а саме: глобальні трансформації у гуманітарній, економічній, політичній, соціальній, інформаційній, екологічній, безпечовій сферах [4; 7—12].

Умови, а саме: інститут глобальної політики, інститути євроатлантичної та європейської колективної безпеки — цінності, правила і норми глобальної політики та управління, забезпечення євроатлантичної та європейської безпеки. Тобто ці інститути як цінності, норми і правила діяльності організацій колективної безпеки (нормативно-правова база) є основою для інтеграції країн в глобалізованому світі відповідно до певної системи цінностей і визначають поведінку відповідних союзів/блоків у цьому глобалізованому світі [18].

2. Базові інституціональні матриці, що містять соціальні інститути — економіка, політика, культура (ідеологія). Ці інститути визначають основи інтеграції конкретного суспільства на основі національних цінностей, які збігаються із соціокультурними цінностями відповідної горизонтальної цивілізації та цінностями вертикальної цивілізації, що репрезентують відповідний рівень технологічного розвитку (ЄС — постіндустріальна, інформаційна цивілізація, Україна — індустріально-аграрна і т.д.) [9, с. 209—223]. У науковій літературі [5, с. 277—279] подано ідеальні моделі інституціональних X-, Y-, Z-матриць. До соціальних інститутів базової інституціональної матриці ми також відносим інститути права, інформатизації, національної безпеки, державного управління, громадянського суспільства.

3. Базові соціальні інститути, що формують зовнішнє інституціональне середовище публічного управління в контексті забезпечення національної безпеки, а саме: інститут права в галузі національної безпеки, який є похідним від інститутів права і національної безпеки; інститут ідеології національної безпеки, який є похідним від інститутів культури (ідеології) та національної безпеки; інститут публічного управління, який є похідним від інститутів державного управління та громадянського суспільства; інститут публічної політики та інститут політичної комунікації, які є похідними від інститутів політики та громадянського суспільства; інститут інформаційного розвитку (цінності, норми е-урядування та розвитку інформаційного суспільства), який є похідним від інституту інформатизації; інститут політики національної безпеки, який є похідним від інститутів національної безпеки, ідеології та політики.

4. Базові соціальні інститути, що формують внутрішнє інституціональне середовище мережевої архітектури публічного управління в контексті забезпечення національної безпеки, а саме: інститут забезпечення національної безпеки та інститут права, що регулює діяльність і взаємодію суб'єктів державної та недержавної систем забезпечення національної безпеки й громадськості, інститут партисипаторної взаємодії суб'єктів державної та недержавної систем забезпечення національної безпеки й громадськості, інститут удосконалення архітектури публічного управління національною безпекою на основі моделі зміни "соціокультурного поля", інститут е-урядування.

Ці інститути є похідними від інститутів зовнішнього інституційного середовища.

5. Інституціональна матриця публічного управління національною безпекою, що структурно включає в себе два контури:

а) контур функціонування публічного управління національною безпекою, основу якого становить інститути публічного управління національною безпекою та партисипаторної взаємодії в системі забезпечення національної безпеки. Похідним від інституту публічного управління національною безпекою є інститути інституційної та організаційної взаємодії суб'єктів державної і недержавної систем забезпечення національної безпеки й громадськості. Похідними від інституту інституційної взаємодії суб'єктів державної та недержавної систем забезпечення національної безпеки й громадськості є інститути політичної, інформаційної та ресурсної взаємодії в системі забезпечення національної безпеки. Похідними від інституту партисипаторної взаємодії в системі забезпечення національної безпеки є інститут комунікації в системі забезпечення національної безпеки, інститут контролю результатів реалізації цілей політики національної безпеки та інститут оцінки ефективності політики національної безпеки;

б) контур формування мережевої архітектури публічного управління до якого структурно входять: інститут діагностики стану мережевої архітектури публічного управління; інститут визначення цілей розвитку мережевої архітектури публічного управління; інститут визначення імперативів політики розвитку мережевої архітектури публічного управління; інститут політико-правового проектування мережевої архітектури публічного управління; інститут державного конструювання мережевої архітектури публічного управління; інститут розробки політики розвитку мережевої архітектури публічного управління; інститут реалізації політики розвитку мережевої архітектури публічного управління; інститут розбудови мережевої архітектури публічного управління.

Надамо пояснення щодо функціонування системи забезпечення національної безпеки, й зокрема реалізації її функції партисипаторної взаємодії.

Місією системи забезпечення національної безпеки України є захист життєво важливих інтересів людини (громадянина), суспільства і держави. Місія цієї системи досягається реалізацією основоположної (фундаментальної) функції — своєчасне виявлення загроз життєво важливим національним інтересам України та їх нейтралізація.

У науковій літературі [13; 19] визначено функціональні складові, структуру та завдання системи забезпечення національної безпеки. Зокрема, в інституційній підсистемі системи забезпечення національної безпеки реалізуються функції цільова (цілепокладання, цілевизначення, цілереалізації) та програмно-теоретична. Завданнями цієї підсистеми є:

концептуалізація життєво важливих національних інтересів;

визначення національних цілей у сфері забезпечення національної безпеки;

визначення напрямів реформування системи забезпечення національної безпеки.

У цій підсистемі здійснюється взаємодія між всіма суб'єктами забезпечення національної безпеки, а саме:

органами публічної влади, що безпосередньо та опосередковано опікуються питаннями забезпечення національної безпеки, недержавними інститутами — політичними партіями, громадськими організаціями і соціально-політичними рухами, бізнесом, недержавними некомерційними організаціями, а також із суб'єктами соціального рівня — соціальними групами, спільнотами, окремими громадянами і т.д.

В організаційно-управлінській підсистемі системи забезпечення національної безпеки реалізуються організаційно-управлінська, координаційна та інтеграційна функції. На цю підсистему покладено виконання завдань щодо організації публічного управління національною безпекою та взаємодію між суб'єктами забезпечення національної безпеки.

У прогнозно-проектувальній підсистемі системи забезпечення національної безпеки реалізуються прогностична та аналітична функція, а також функція планування. На цю підсистему покладається виконання завдань щодо прогнозування можливих загроз і ризиків національній безпеці, а також планування діяльності органів публічної влади, що опікуються питаннями забезпечення національної безпеки.

У функціональній підсистемі системи забезпечення національної безпеки реалізовується основоположна функція, що регулює процеси профілактики, запобігання та нейтралізації загроз життєво важливим національним інтересам людини, суспільства та держави.

У культурно-ідеологічній підсистемі системи забезпечення національної безпеки реалізуються соціально-адаптивна та ідеологічна функції. На цю підсистему покладається виконання завдань щодо:

формування та розвиток соціальних якостей громадян держави в контексті аксіологічної залежності у сфері національної безпеки;

формування соціально-психологічної мотивації громадян в контексті реалізації національних цілей у сфері забезпечення національної безпеки;

поширення комплексу ідей, поглядів, програм забезпечення національної безпеки.

У партисипаторній (громадській) підсистемі системи забезпечення національної безпеки реалізовується партисипаторна функція. На цю підсистему покладається виконання завдань щодо:

соціалізації громадян держави з метою їх активної участі в заходах по забезпеченню національної безпеки;

залучення громадянського суспільства до демократичного цивільного контролю на силовими структурами держави;

взаємодія влади з громадськістю при підготовці та впровадження реформ системи забезпечення національної безпеки;

військово-цивільний діалог з питань забезпечення воєнної безпеки;

державно-приватне партнерство з питань забезпечення національної безпеки у визначальних сферах суспільства.

У комунікативній підсистемі системи забезпечення національної безпеки реалізуються функції моніторингу та контролю. На цю підсистему покладено вико-

нання завдань щодо встановлення доцільної взаємодії між структурними компонентами системи забезпечення національної безпеки в процесі її функціонування за допомогою передачі інформації.

Інституційна, організаційно-управлінська, прогнозно-проектувальна, функціональна, культурно-ідеологічна, комунікативна підсистеми функціонують як самостійні складові системи забезпечення національної безпеки, що керуються державними структурами. Водночас партисипаторна підсистема включає в себе "профільні" суб'єкти та суб'єкти "загальної компетенції" недержавного сектору, що безпосередньо та опосередковано опікуються питаннями забезпечення національної безпеки, а також недержавні аналітичні центри. Саме партисипаторна підсистема забезпечує ненасильницьку конкуренцію в політиці, економіці і в будь-якій іншій сфері суспільства з відкритим доступом. Власне ця підсистема забезпечує функціональну єдність системи забезпечення національної безпеки України шляхом створення каналу "комунікативна підсистема (неформальний контроль) — суб'єкти управління". Це в свою чергу, зумовлює задіяння механізму неформальної самоорганізації, що забезпечує взаємодію між органами державної влади та інститутами громадянського суспільства з питань забезпечення національної безпеки. З метою забезпечення певного рівня національної безпеки держави, який гарантував би захист життєво важливих національних інтересів України, механізм неформальної самоорганізації має функціонувати впродовж всього циклу формування та реалізації політики національної безпеки, який можна представити в такій послідовності [6, с. 25]:

1) визначення проблеми забезпечення національної безпеки;

2) розробка альтернативних варіантів політики національної безпеки;

3) пошук шляхів розв'язання проблеми забезпечення національної безпеки;

4) проектування політики національної безпеки;

5) упровадження політики національної безпеки та моніторинг процесу її здійснення;

6) оцінювання політики національної безпеки.

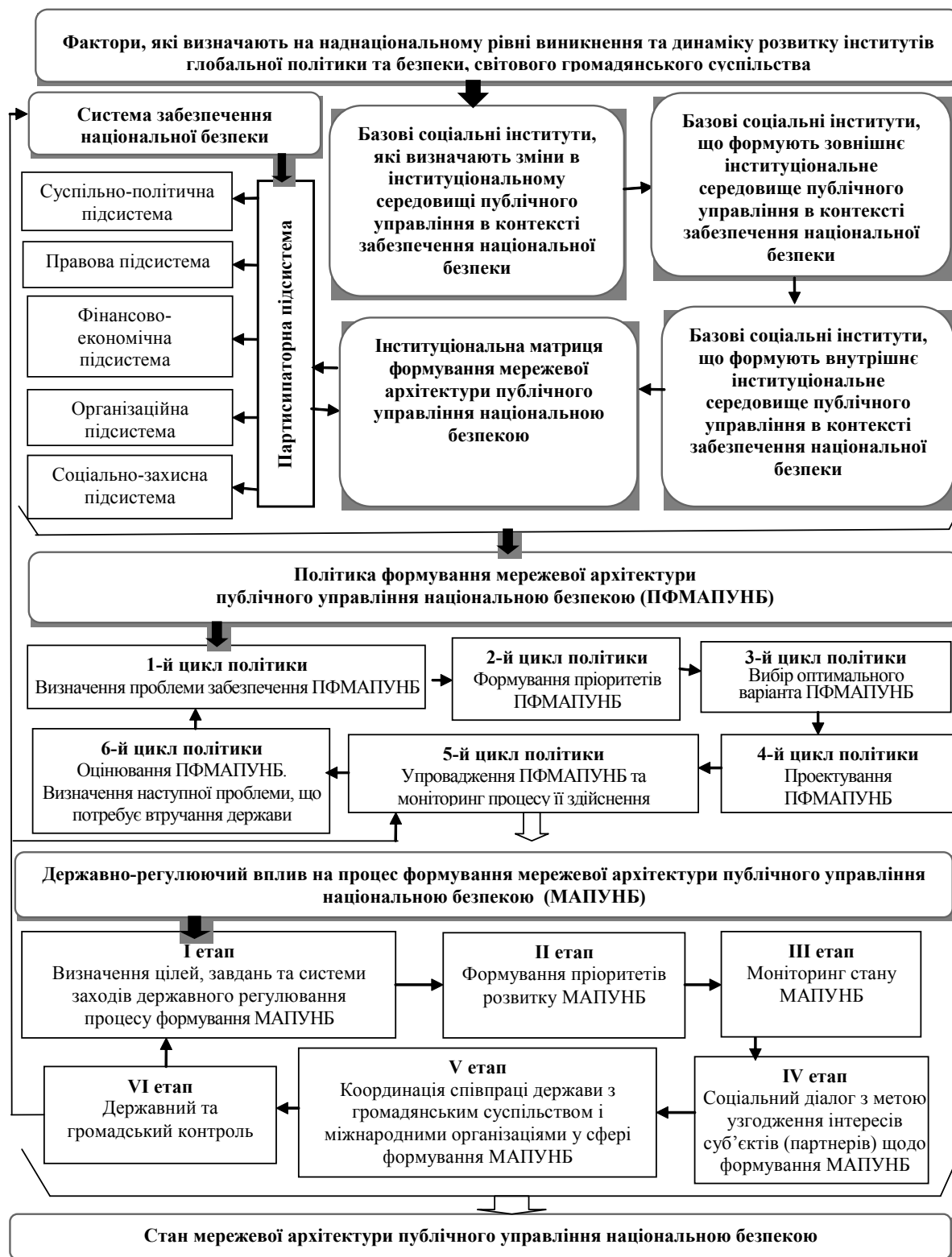
Організаційний рівень концептуальної моделі включає етапи справляння державно-регулюючого впливу на процес формування мережевої архітектури публічного управління національною безпекою на основі реалізації ідеї партисипаторного управління. Зауважимо, що державно-регулюючий вплив має здійснюватися в 6 етапів, а саме:

1 етап: Визначення цілей, завдань та системи заходів державного регулювання процесу формування мережевої архітектури публічного управління національною безпекою;

2 етап: формування пріоритетів політики формування мережевої архітектури публічного управління національною безпекою;

3 етап: моніторинг стану мережевої архітектури публічного управління національною безпекою;

4 етап: соціальний діалог з метою узгодження інтересів суб'єктів (партнерів) щодо формування мережевої архітектури публічного управління національною безпекою;

Рис. 1. Концептуальна модель формування мережевої архітектури публічного управління національною безпекою

5 етап: координація співпраці держави з громадянським суспільством і міжнародними організаціями у сфері формування мережевої архітектури публічного управління національною безпекою;

6 етап: державний та громадський контроль.

На наше переконання, впровадження в державно-управлінську практику концептуальної моделі

формування мережевої архітектури публічного управління національною безпекою, головною ідеєю якої є еволюційний розвиток інститутів публічного управління у цій специфічній сфері з дотриманням принципу компліментарності, сприятиме підвищенню ефективності системи забезпечення національної безпеки України.

ВИСНОВКИ

1. У чинному законодавстві України визначено, що прозорість і відкритість намірів державної влади мають стати невід'ємною складовою політики національної безпеки. Встановлено, що для виконання цих вимог чинного законодавства України у сфері національної безпеки необхідно розбудовувати мережеву архітектуру публічного управління національною безпекою.

2. З метою забезпечення прозорості і відкритості політики національної безпеки України запропоновано концептуальну модель формування мережевої архітектури публічного управління національною безпекою, що структурно включає 7 рівнів: перший — фактори і умови, які визначають на наднаціональному рівні виникнення та динаміку розвитку системи глобальної політики, євроатлантичної та європейської систем колективної безпеки; другий — фактори, які визначають на національному рівні виникнення та динаміку розвитку мережевої архітектури публічного управління в контексті забезпечення національної безпеки, а саме, базові соціальні інститути: економіка, політика, культура; третій і четвертий — зовнішнє та внутрішнє інституційне середовище формування мережевої архітектури публічного управління національною безпекою; п'ятий — інституціональна матриця мережевої архітектури публічного управління національною безпекою; шостий — рівень процесів, що охоплює цикли розробки й реалізації політики формування мережевої архітектури публічного управління національною безпекою, механізми розробки та реалізації цієї політики; сьомий — організаційний рівень, що включає етапи справляння державно-регулюючого впливу на процес формування мережевої архітектури публічного управління національною безпекою на основі реалізації ідеї партисипаторного управління.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у розробці інституціональної матриці мережевої архітектури публічного управління національною безпекою.

Література:

1. Абрамов В.І. Категорія "безпека": від методологічних засад інституціоналізму до державно-управлінського змісту. Проблеми забезпечення національної безпеки України на сучасному етапі державотворення: матеріали кругл. столу, м. Київ, 21 жовт. 2010 р. / за заг. ред. Г.П. Ситника. К.: НАДУ, 2011. С. 7—12.
2. Абрамов В.І. Мережева архітектура публічного управління: проблеми концептуалізації і практики забезпечення національної безпеки. Державна служба та публічна політика: проблеми і перспективи розвитку: матеріали щоріч. всеукр. наук.-практ. конф. за міжнар. участю, м. Київ, 27 трав. 2016 р. / за заг. ред. А.П. Савкова, М.М. Білинської, С.В. Загороднюка. К.: НАДУ, 2016. С. 241—243.
3. Абрамов В.І., Лук'яненко О.М. Принцип транспарентності в державному управлінні національною безпекою в контексті реалізації євроінтеграційних прагнень України. Європейська інтеграція в контексті світових глобалізаційних процесів: матеріали наук.-практ. конференції (24 грудня 2015 р.). Одеса. 2016. С. 312—313.
4. Абрамов В.І., Шевченко М.М. Використання воєнної сили як інструменту глобального менеджменту. Тру-

ди академії. 2006. № 66. С. 271—276.

5. Бортнікова О.Г. Взаємодія релігії і політики: теорія і методологія: монографія. К.: ПАЛИВОДА А.В., 2017. 338 с.
6. Валевський О.Л. Держава і реформи в Україні: аналіз державної політики в умовах трансформації суспільства: монографія. К.: НАДУ, 2007. 316 с.
7. Войтович Р.В. Вплив глобалізації на систему державного управління (теоретико-методологічний аналіз): монографія / за заг. ред. В.М. Князева. К.: Вид-во НАДУ, 2007. 680 с.
8. Глобалізація і безпека розвитку: монографія / [О.Г. Білорус, Д.Г. Лук'яненко та ін.]; керівник авт. колективу і наук. ред. О.Г. Білорус. К.: КНЕУ, 2001. 733 с.
9. Глобальна та національна безпека: підручник / [авт. кол.: В.І. Абрамов, С.Щ. Андреев, Г.П. Ситник, В.Ф. Смолянчук, М.М. Шевченко та ін.]; за заг. ред. Г.П. Ситника. К.: НАДУ, 2016. 784 с.
10. Глобальные трансформации: Политика, экономика, культура / Д. Хелд, Э. Макгрю, Д. Гольдблатт, Д. Перратон: Пер. с англ. В.В. Сапова и др. М.: Праксис, 2004. — 576 с.
11. Грубов В.М. Європейська колективна безпека в умовах глобалізації: ліберальна парадигма: монографія. К.: Тов. "ФАДА, ЛТД", 2007. 554 с.
12. Методологія стратегічного планування в умовах глобальних загроз національній безпеці та міжнародній стабільності: монографія / [авт. кол.: В.І. Абрамов, Т.В. Запорожець, Р.Р. Марутян та ін.]; за заг. ред. Л.М. Шипілової. К.: НАДУ, 2018. 232 с.
13. Пелих А.О., Смирнова Н.С., Шевченко М.М. Партисипаторна функція системи забезпечення національної безпеки в умовах переходу до соціального порядку відкритого доступу. Публічне управління: шляхи розвитку: матеріали наук.-практ. конф. за міжнар. участю, м. Київ, 26 листоп. 2014 р.: у 2 т. / [за наук. ред. Ю.В. Ковбасюка та ін.]. К.: НАДУ, 2014. Т. 2. С. 85—87.
14. Про національну безпеку України [Електронний ресурс]: Закон України від 21 червня 2018 року № 2469-VIII. Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2469-19> (дата звернення: 18.12.2018 р.).
15. Про Стратегію національної безпеки України [Електронний ресурс]: Указ Президента України від 26 травня 2015 року № 287/2015. — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/287/2015> (дата звернення: 12.12.2018 р.).
16. Савранська Г.М. Державне управління соціальним партнерством в контексті забезпечення соціальної безпеки України: дис. ... канд. наук з держ. упр.: спец. 25.00.01. / НАДУ. К., 2018. 269 с.
17. Теоретико-методологічні засади формування кадрової безпеки в системі публічного управління: кол. монографія / [С.О. Борисевич, В.І. Абрамов, В.Ф. Смолянчук, М.М. Шевченко]; за ред. С.О. Борисевича. К.: НАДУ, 2018. 304 с.
18. Шевченко М.М. Культурно-цивілізаційні відмінності в моделях геополітичної поведінки та забезпечення безпеки країн Заходу і Сходу. Європейська інтеграція в контексті світових глобалізаційних процесів: матеріали наук.-практ. конф., Одеса, 24 грудня 2015 р. / за заг. ред. Іжї М.М., Кривцової В.М. Одеса: ОРІДУ НАДУ, 2016. С. 95—98.

19. Шевченко М.М., Зозуля О.С. Системи забезпечення національної безпеки адаптивного та креативного типів: порівняльний аналіз. Інвестиції: практика та досвід. 2015. № 16 С. 125—129.

20. Шляхи удосконалення системи державного управління забезпеченням національної безпеки України: монографія / [Г.П. Ситник, В.І. Абрамов, О.Г. Бортнікова, Д.Я. Кучма, М.М. Шевченко та ін.]; за ред. Г.П. Ситника, В.І. Абрамова. К.: МАЙСТЕР КНИГ, 2012. 536 с.

References:

1. Abramov, V.I. (2011), "Category "security": from the methodological foundations of institutionalism to public administration content", *Problemy zabezpechennia natsional'noi bezpeky Ukrainy na suchasnomu etapi derzhavotvorennya: materialy kruhloho stolu* [Problems of ensuring the national security of Ukraine at the present stage of state formation: materials of the round table], NADU, Kyiv, 21 October 2010, pp. 7—12.
2. Abramov, V.I. (2016), "Network architecture of public administration: problems of conceptualization and practice of national security", *Derzhavna sluzhba ta publiczna polityka: problemy i perspektvy rozvytku: materialy schorichnoi vseukrains'koi naukovo-praktychnoi konferentsii za mizhnarodnoiu uchastiu* [Civil Service and Public Policy: Problems and Prospects for Development: Proceedings of the Annual All-Ukrainian Scientific and Practical Conference with International Participation], NADU, Kyiv, Ukraine, 27 May 2016, pp. 241—243.
3. Abramov, V.I. and Luk'ianenko, O.M. (2016), "The principle of transparency in public administration of national security in the context of the implementation of Ukraine's European integration aspirations", *Yevropejs'ka intehtatsiia v konteksti svitovykh hlobalizatsiinykh protsesiv: materialy naukovo-praktychnoi konferentsii* [European integration in the context of globalization processes: materials of the scientific-practical conference], Odessa, Ukraine, 24 December 2015, pp. 312—313.
4. Abramov, V.I. and Shevchenko, M.M. (2006), "The use of military force as a tool of global management", *Trudy akademii*, vol. 66, pp. 271—276.
5. Bortnikova, O.H. (2017), *Vzaiemodiia relihii i polityky: teoriia i metodolohiia* [Interaction of religion and politics: theory and methodology], PALYODA A.V., Kyiv, Ukraine.
6. Valevs'kyj, O.L. (2007), *Derzhava i reformy v Ukraini: analiz derzhavnoi polityky v umovakh transformatsii suspil'stva* [The state and reforms in Ukraine: analysis of public policy in the transformation of society], NADU, Kyiv, Ukraine.
7. Vojtovych, R.V. (2007), *Vplyv hlobalizatsii na systemu derzhavnoho upravlinnia (teoretyko-metodolohichnyj analiz)* [The impact of globalization on the system of public administration (theoretical and methodological analysis)], Vyd-vo NADU, Kyiv, Ukraine.
8. Bilorus, O.H. and Luk'ianenko, D.H. (2001), *Hlobalizatsiia i bezpeka rozvytku* [Globalization and security of development], KNEU, Kyiv, Ukraine.
9. Abramov, V.I. Andreiev, S.Sch. Sytnyk, H.P. Smolianiuk, V.F. and Shevchenko, M.M. (2016), *Hlobal'na ta natsional'na bezpeka* [Global and national security], NADU, Kyiv, Ukraine.
10. Kheld, D. Makhriu, E. Hol'dblatt, D. and Perraton, D. (2004), *Hlobal'nye transformatsyy: Polityka, ekonomyka, kul'tura* [Global transformations: Politics, economics, culture], Praksys, Moscow, Russia.
11. Hrubov, V.M. (2007), *Yevropejs'ka kolektyvna bezpeka v umovakh hlobalizatsii: liberal'na paradyhma* [European collective security in the context of globalization: a liberal paradigm], Tov. "FADA, LTD", Kyiv, Ukraine.
12. Abramov, V.I. Zaporozhets', T.V. and Marutian, R.R. (2018), *Metodolohiia stratehichnoho planuvannia v umovakh hlobal'nykh zahroz natsional'nij bezpetsi ta mizhnarodnij stabil'nosti* [Methodology of strategic planning in the context of global threats to national security and international stability], NADU, Kyiv, Ukraine.
13. Pelykh, A.O. Smyrnova, N.S. and Shevchenko, M.M. (2014), "Participatory function of the national security system in the transition to the social order of open access", *Publichne upravlinnia: shliakhy rozvytku: materialy naukovo-praktychnoi konferentsii za mizhnarodnoiu uchastiu*, [Public administration: ways of development: materials of the scientific-practical conference with international participation], NADU, Kyiv, Ukraine, 26 November 2014, pp. 85—87.
14. Verkhovna Rada of Ukraine (2018), The Law of Ukraine "On the national security of Ukraine", available at: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2469-19> (Accessed 20 June 2020).
15. President of Ukraine (2015), Decree "On the National Security Strategy of Ukraine", available at: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/287/2015> (Accessed 20 June 2020).
16. Savrans'ka, H.M. (2018), "State management of social partnership in the context of ensuring social security of Ukraine", Abstract of Ph.D. dissertation, Public Administration, NADU, Kyiv, Ukraine.
17. Borysevykh, S.O. Abramov, V.I. Smolianiuk, V.F. and Shevchenko, M.M. (2018), *Teoretyko-metodolohichni zasady formuvannia kadrovoi bezpeky v systemi publichnoho upravlinnia* [Theoretical and methodological principles of personnel security formation in the system of public administration], NADU, Kyiv, Ukraine.
18. Shevchenko, M.M. (2016), "Cultural and civilizational differences in models of geopolitical behavior and security of the West and East", *Yevropejs'ka intehtatsiia v konteksti svitovykh hlobalizatsiinykh protsesiv: materialy naukovo-praktychnoi konferentsii* [European integration in the context of globalization processes: materials of the scientific-practical conference], ORIDU NADU, Odessa, 24 December 2015, pp. 95—98.
19. Shevchenko, M.M. and Zozulia, O.S. (2015), "Systems of national security of adaptive and creative types: comparative analysis", *Investytsii: praktyka ta dosvid*, vol. 16, pp. 125—129.
20. Sytnyk, H.P. Abramov, V.I. Bortnikova, O.H. Kuchma, D.Ya. and Shevchenko, M.M. (2012), *Shliakhy udoskonalennia systemy derzhavnoho upravlinnia zabezpechenniam natsional'noi bezpeky Ukrainy* [Ways to improve the system of public administration of national security of Ukraine], MAJSTER KNYH, Kyiv, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 20.06.2020 р.

І. О. Платонова,
аспірант, Міжрегіональна академія управління персоналом
ORCID ID: 0000-0002-3996-4929

DOI: 10.32702/2306-6814.2020.13—14.125

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ МЕХАНІЗМІВ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

I. Platonova,
Postgraduate student, Interregional Academy of Personnel Management

THEORETICAL FUNDAMENTALS OF MECHANISMS OF STATE REGULATION OF FOREIGN ECONOMIC ACTIVITY

Розглянуто та конкретизовано теоретичні засади механізмів державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності. Доведено, що державне регулювання зовнішньоекономічної діяльності слід розглядати у двох аспектах: у широкому плані — з позицій регулюючого впливу держави на зовнішньо-економічну діяльність взагалі та у вузькому значенні — як вироблення і реалізацію певної зовнішньоекономічної політики. Державне регулювання зовнішньоекономічної діяльності визначено як систему заходів, що застосовуються в межах складових зовнішньоекономічної політики держави стосовно різнохарактерних операцій суб'єктів господарювання на зовнішньому ринку, спрямованих на підтримку зовнішньоекономічних зв'язків та ефективної участі країни в процесах міжнародного поділу праці відповідно до національних інтересів.

Зауважено, що механізм державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності варто розглядати як сукупність економічних форм, методів та інструментів, за допомогою яких стимулюється, координується і регламентується діяльність суб'єктів у сфері зовнішньоекономічних зв'язків відповідно до цілей та завдань.

Охарактеризовано принципи, завдяки яким досягається відповідність регулювання зовнішньоекономічної діяльності з метою: забезпечення збалансованості економіки та рівноваги внутрішнього ринку України; стимулювання прогресивних структурних змін в економіці, в тому числі зовнішньоекономічних зв'язків суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності України; створення найбільш сприятливих умов для залучення економіки України в систему світового поділу праці та її наближення до ринкових структур розвинутих зарубіжних країн.

Охарактеризовано основні причини, які стимулюють розвиток зовнішньоекономічних зв'язків, до яких віднесено такі: нерівномірність економічного розвитку різних країн світу; відмінності в сировинних ресурсах; відмінності в людських ресурсах; нерівномірність розміщення фінансових ресурсів; характер політичних відносин; різний рівень науково-технічного розвитку; специфіку географічного положення, природних і кліматичних умов.

The theoretical bases of mechanisms of state regulation of foreign economic activity are considered and concretized. It is proved that state regulation of foreign economic activity should be considered in two aspects: in a broad sense — from the standpoint of regulatory influence of the state on foreign economic activity in general, and in a narrow sense — as the development and implementation of certain foreign economic policy. State regulation of foreign economic activity is defined as a system of measures applied within the components of foreign economic policy of the state in relation to various operations of economic entities in foreign markets, aimed at maintaining foreign economic relations and effective participation in the international division of labor.

It is noted that the mechanism of state regulation of foreign economic activity should be considered as a set of economic forms, methods and tools that stimulate, coordinate and regulate the activities of entities in the field of foreign economic relations in accordance with the goals and objectives.

The principles due to which the conformity of the regulation of foreign economic activity is achieved in order to: ensure the balance of the economy and the balance of the domestic market of Ukraine are described; stimulation of progressive structural changes in the economy, including foreign economic relations of the subjects of foreign economic activity of Ukraine; creation of the most favorable conditions for the involvement of Ukraine's economy in the system of world division of labor and its approximation to the market structures of developed foreign countries.

The main reasons that stimulate the development of foreign economic relations are described, which include the following: uneven economic development of different countries; differences in raw materials; differences in human resources; uneven allocation of financial resources; the nature of political relations; different level of scientific and technical development; specifics of geographical location, natural and climatic conditions.

Ключові слова: державне регулювання, механізми реалізації, зовнішньоекономічна політика, зовнішньоекономічна діяльність, зовнішньоекономічні зв'язки.

Key words: state regulation, implementation mechanisms, foreign economic policy, foreign economic activity, foreign economic relations.

ВСТУП

На сьогодні зовнішньоекономічна діяльність стає все більш важливим фактором розвитку народного господарства та економічної стабілізації нашої країни. В цей час немає практично жодної галузі в розвинених країнах, що не була б втягнута в сферу зовнішньоекономічної діяльності, яка спрямована на забезпечення національних інтересів і безпеки держави, шляхом підтримки митного і взаємовигідного співробітництва за загальними нормами. Саме тому дослідження ролі державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності в нашій країні наразі є актуальним.

ПОСТАНОВКА ЗАДАЧІ

Активізація процесу входження України у світове співтовариство — розширення географії та масштабів зовнішньоекономічних відносин, цілеспрямований розвиток економічної політики з орієнтацією на СОТ та ЄС зумовлюють необхідність удосконалення, а за деякими аспектами — зміни механізмів державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності у всіх її проявах. У контексті цього нагальним є дослідження теоретичних засад механізмів державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності.

РЕЗУЛЬТАТ

Серед процесів, які визначають особливості розвитку сучасного світу, провідним є процес інтернаціоналізації господарського життя. Його суть полягає в тому, що національні економічні системи можуть ефективно розвиватися лише за умови їх міжнародної взаємодії та переплетіння. Тому нині важко назвати країну, яка б не була суб'єктом міжнародних економічних відносин і не зазнавала б впливу зовнішнього (міжнародного) середовища.

Якщо розглядати економіку країни з точки зору функціональної орієнтації, то вона складається з двох секторів: внутрішньої та зовнішньої економіки. Призна-

чення внутрішньої економіки є задоволення потреб споживачів за рахунок внутрішнього виробництва, зовнішньої — вихід на міжнародні ринки товарів, послуг та факторів виробництва з метою підвищення загально-економічного добробуту країни. Таким чином, основний критерій виділення цих двох секторів — наявність економічних зв'язків між господарськими одиницями, які репрезентують різні країни.

Виходячи з вищезазначеного, зовнішньоекономічні зв'язки будемо розглядати як комплексну систему різнобічних форм міжнародного співробітництва держав та їх суб'єктів у різних галузях економіки.

Безперечно, в історичному аспекті зовнішньоекономічні зв'язки є продуктом цивілізації, бо виникають з появою держави і еволюціонують водночас з її розвитком. В економічному — зовнішньоекономічні зв'язки це операції, пов'язані з обігом товарів, послуг, грошей і капіталу між різними економічними і валютними зонами.

Серед основних причин, які стимулюють розвиток зовнішньоекономічних зв'язків, варто виділити такі: нерівномірність економічного розвитку різних країн світу; відмінності в сировинних ресурсах; відмінності в людських ресурсах; нерівномірність розміщення фінансових ресурсів; характер політичних відносин; різний рівень науково-технічного розвитку; специфіку географічного положення, природних і кліматичних умов.

Для вирішення поставленого завдання, а саме: визначення сутності та змісту поняття "механізми державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності", визначимо сутність понять "зовнішньоекономічна діяльність" та "фінанси зовнішньоекономічної діяльності".

Розвиток зовнішньоекономічної діяльності зумовлений децентралізацією міжурядових зв'язків та переходом зовнішньоекономічної діяльності на рівень суб'єктів господарювання. Відповідно до ст. 1 Закону України "Про зовнішньоекономічну діяльність", зовнішньоекономічною діяльністю є діяльність суб'єктів

господарської діяльності України та іноземних суб'єктів господарської діяльності, побудована на взаємовідносинах між ними, що має місце як на території України, так і за її межами. У цьому визначенні ґрунтовно визначається перелік різновидів діяльності, але при цьому, на нашу думку, не визначено конкретні напрями діяльності. Своєю чергою Господарський кодекс України визначає зовнішньоекономічну діяльність як господарську діяльність, яка в процесі її здійснення потребує перетинання митного кордону України майном та (або) робочою силою, тобто у цьому визначенні залишаються нерозглянутими фінансові операції.

На нашу думку, зовнішньоекономічна діяльність — це спосіб включення економіки кожної країни до системи світового господарства, а отже, і до процесів міжнародного поділу праці та міжнародної кооперації, що особливо актуально в умовах зростаючих тенденцій до глобалізації (регіональний і глобальний аспект зовнішньоекономічної діяльності).

Безперечно, зовнішньоекономічна діяльність охоплює широкий комплекс господарських, виробничих, кредитних, валютно-фінансових і правових взаємин. Фінансовий механізм у галузі міжнародних економічних відносин виступає засобом реалізації фінансової політики держави та полягає у забезпеченні якісного і повного фінансування зовнішньоекономічної діяльності, а також своєчасного отримання доходів від її здійснення, тому фінанси у сфері зовнішньоекономічної діяльності мають значний вплив на економічні інтереси учасників зовнішньоекономічної діяльності та є стимулом розвитку міжнародної економічної інтеграції.

Проведений аналіз впливу складових елементів фінансового регулювання зумовлює необхідність дослідження зовнішньоекономічної діяльності як об'єкта фінансового регулювання, при цьому важливим є урахування рівнів її реалізації. Головним об'єктом фінансового регулювання є зовнішньоекономічна діяльність суб'єктів господарювання, що зазнає регулюючого впливу від суб'єктів макро- і мезорівнів, якими є державні органи (державне регулювання) та недержавні органи регулювання (асоціативне регулювання), а також безпосередньо від суб'єктів мікрорівня — суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності (саморегулювання). Водночас головним суб'єктом є держава, оскільки вона здійснює вплив на суб'єктів господарювання, які функціонують у сфері зовнішньоекономічної діяльності, а також на зовнішньоекономічні зв'язки регіонів та галузей національної економіки.

Фінанси зовнішньоекономічної діяльності використовуються для інтеграції країни в світову економіку, оскільки фінансовий механізм, що складається у сфері міжнародних економічних відносин, виступає як засіб реалізації фінансової політики держави у сфері зовнішньоекономічної діяльності, що зумовлює вплив на економічні інтереси учасників міждержавних зв'язків та виступає як стимул розвитку міжнародної економічної інтеграції. Специфіка ж фінансового регулювання зовнішньоекономічної діяльності полягає у концентрації саме фінансів у сфері зовнішньоекономічної діяльності, що характеризується застосуванням сукупності фінансових методів, форм, інструментів, засобів та важелів впливу.

Проаналізувавши підходи авторів до визначення сутності поняття, можна зробити висновок, що воно охоплює досить широке коло об'єктів та може бути розділене на сегменти відповідно до критеріїв та ознак. Водночас доцільним є не розгляд окремих зазначених напрямів, а аналіз їх взаємодії, що зумовить збільшення суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності, появу нових форм та методів реалізації, ускладнення зовнішньоекономічних операцій.

Треба відмітити, що стаття 7 Закону України "Про зовнішньоекономічну діяльність" встановлює принципи, завдяки яким досягається відповідність регулювання зовнішньоекономічної діяльності з метою: забезпечення збалансованості економіки та рівноваги внутрішнього ринку України; стимулювання прогресивних структурних змін в економіці, в тому числі зовнішньоекономічних зв'язків суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності України; створення найбільш сприятливих умов для залучення економіки України в систему світового поділу праці та її наближення до ринкових структур розвинутих зарубіжних країн.

Основними видами зовнішньоекономічної діяльності є зовнішня торгівля, фінансово-кредитні операції, підприємницька діяльність, науково-технічна кооперація з іноземними підприємцями, надання ним різноманітних послуг. Ці напрями діяльності регулюються, з одного боку, державою в особі його органів, а з іншого — недержавними органами управління економікою (біржами, торговельними палатами, союзами і так далі) і самими суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності на підставі укладених між ними координаційних угод.

Відповідно до чинного законодавства суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності в Україні є: фізичні особи — громадяни України, іноземні громадяни та особи без громадянства, які мають громадянську правосдатність та дієздатність згідно з чинним законодавством України та постійно проживають на території України; юридичні особи, що зареєстровані та мають постійне місцезнаходження на території України, в тому числі юридичні особи, майно та капітал яких знаходиться повністю у власності іноземних суб'єктів господарської діяльності; фізичні та юридичні особи, які не є юридичними особами згідно із законами України, але які не мають постійне місцезнаходження на території України та яким цивільно-правовим законодавством не заборонено проводити господарську діяльність; структурні одиниці іноземних суб'єктів господарської діяльності, які не є юридичними особами згідно з законами України (філії, відділення тощо), але які мають постійне місцезнаходження на території України; спільні підприємства з участю суб'єктів господарської діяльності України та іноземних суб'єктів господарської діяльності, які зареєстровані в Україні та мають постійне місцезнаходження на території України; інші суб'єкти господарської діяльності, передбачені Законами України.

Метою здійснення регулювання зовнішньоекономічної діяльності є: забезпечення збалансованості економіки та рівноваги внутрішнього ринку країни; стимулювання прогресивних структурних змін в економіці, у тому числі зовнішньоекономічних зв'язків суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності країни; створення най-

сприятливіших умов для залучення економіки країни в систему світового поділу праці.

Матеріальною основою зовнішньоекономічної діяльності є зовнішньоекономічний комплекс країни (регіону), що являє собою сукупність галузей, підгалузей, об'єднань, підприємств і організацій, які виробляють продукцію на експорт чи використовують імпорту продукцію та здійснюють інші види і форми зовнішньоекономічної діяльності.

Важливим завданням розвитку зовнішньоекономічного комплексу кожної країни є об'єднання виробничих і зовнішньоекономічних видів діяльності в єдину органічну, успішно функціонуючу систему. Ми переконані в тому, що для України умовами успішного розвитку зовнішньоекономічного комплексу у наш час є: розширення самостійності суб'єктів господарювання у провадженні зовнішньоекономічної діяльності; підвищення конкурентоспроможності виробничо-господарського комплексу країни взагалі та суб'єктів її господарювання зокрема.

Визначення сутності основних понять, що характеризують зовнішньоекономічну діяльність, дали змогу сформулювати такі визначення.

Наукове трактування терміна "державне управління економікою" та його розмежування зі звичним словосполученням "державне регулювання економіки" знайшло відображення в науковій літературі тільки в останні роки й ґрунтується на твердженні, що регулювання — це одна із похідних функцій державного механізму управління. Державне управління зовнішньоекономічною діяльністю — це процес впливу уповноважених органів державної влади різного рівня на зовнішньоекономічну діяльність суб'єктів господарювання з метою підвищення її ефективності й результативності.

Під регулюванням зовнішньоекономічної діяльності розуміють систему заходів, що поєднують пряме законодавче регулювання експортної та імпоротної діяльності підприємств з економічними важелями (податки, ставки мита, декларування товарів, обов'язків продаж частки валюти тощо), і яка покликана захистити і покращити структуру внутрішнього ринку.

Державне регулювання зовнішньоекономічної діяльності слід розглядати у двох аспектах: у широкому плані — з позиції регулюючого впливу держави на зовнішньоекономічну діяльність взагалі, та у вузькому значенні — як вироблення і реалізацію певної зовнішньоекономічної політики.

Державне регулювання зовнішньоекономічної діяльності є системою заходів законодавчого, виконавчого і контролюючого характеру, покликаних удосконалити зовнішньоекономічну діяльність в інтересах національної економіки. Державне регулювання зовнішньоекономічної діяльності передбачає створення певних умов та механізмів для ефективного розвитку відносин суб'єктів господарювання в різних країнах.

До того ж державне регулювання зовнішньоекономічної діяльності виступає функцією управління зовнішньоекономічною діяльністю, що визначається зовнішньоекономічною політикою держави та реалізується через дію правових, організаційно-управлінських

адміністративних, економічних, інформаційно-аналітичних механізмів.

Державне регулювання зовнішньоекономічної діяльності — це заснована на взаємовигідних економічних стосунках діяльність в області міжнародної торгівлі, руху капіталів, міграції робочої сили, передачі технологій. У всіх країнах, особливо в країнах з перехідною економікою, де сталася широка лібералізація зовнішньоекономічної діяльності, її державне регулювання є об'єктивною необхідністю. Таке регулювання спрямоване на забезпечення захисту інтересів країни і суб'єктів її зовнішньоекономічної діяльності, створення для останніх рівних можливостей розвивати усі види підприємницької діяльності і напругу використовувати прибутки і здійснювати інвестиції, на розвиток конкуренції і ліквідацію монополізму.

Б. Райзберг розглядає замість державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності державне регулювання зовнішньоекономічних зв'язків та розуміє в цьому контексті сукупність методів й інструментів, що чинять вплив на міждержавні економічні відносини у відповідності з цілями та завданнями діяльності державних органів і служб та базуються на національних та загальнодержавних інтересах.

Загалом, з урахуванням проведеного вище аналізу наукових думок стосовно державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності, доцільно навести уточнене його визначення. Так, державне регулювання зовнішньоекономічної діяльності — це система заходів, що застосовуються в межах складових зовнішньоекономічної політики держави стосовно різнохарактерних операцій суб'єктів господарювання на зовнішньому ринку, спрямованих на підтримку зовнішньоекономічних зв'язків та ефективної участі країни в процесах міжнародного поділу праці відповідно до національних інтересів.

Що стосується ресурсного забезпечення системи державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності, то традиційно воно складається з нормативно-правових, інформаційних, економічних, фінансових, технічних, організаційних, кадрових ресурсів тощо.

Зауважимо, що в якості цілей державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності доцільно зазначити такі: підтримка збалансованості економіки та рівноваги попиту і пропозиції на національному ринку; активізація структурних змін у вітчизняній економіці; створення сприятливих умов для інтеграції української економіки до системи поділу праці на світовому рівні та її адаптація до темпів розвитку економіки прогресивних країн; забезпечення захисту економічних інтересів суб'єктів господарювання, що беруть участь у зовнішньоекономічній діяльності; надання рівних можливостей для розвитку всіх суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності незалежно від їх форм власності та сфер діяльності; сприяння розвитку конкуренції та усунення проявів монополізму в зовнішньоекономічній діяльності.

Регулювання такої діяльності здійснюється за допомогою законів України, актів тарифного і нетарифного регулювання, економічних заходів оперативного регулювання (валютно-фінансових, кредитних тощо),

рішень недержавних органів управління економікою, які приймаються відповідно до їх статутних документів, договорів, що укладаються між суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності.

Регулювання зовнішньоекономічної діяльності в Україні здійснюється з урахуванням таких цілей: забезпечення збалансованості економіки та рівноваги внутрішнього ринку країни; стимулювання прогресивних ринкових структурних змін в економіці; створення сприятливих умов для входження економіки України в систему міжнародного поділу праці, міжнародної економічної інтеграції, насамперед, інтеграції до Європейського союзу.

Відповідно, ключовим завданням державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності є диверсифікація зовнішньоекономічних зв'язків, що сприятиме зниженню рівня залежності національної економіки від монопольного імпорту товарних позицій, які є стратегічно важливими для галузей вітчизняного виробництва, зокрема, енергоносіїв, матеріальних ресурсів (у тому числі — сировинних).

Під механізмом державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності розуміється сукупність економічних форм, методів та інструментів, за допомогою яких стимулюється, координується і регламентується діяльність суб'єктів у сфері зовнішньоекономічних зв'язків відповідно до цілей та завдань. Основою регулювання зовнішньоекономічної діяльності є набір економічних та неекономічних (адміністративних) методів впливу на систему зовнішньоекономічних відносин.

ВИСНОВКИ

Отже, зовнішньоекономічна діяльність за своєю сутністю є економічним процесом, який, з одного боку, тісно пов'язаний з іншими суспільними інститутами (політикою, культурою, освітою тощо), а з іншого боку, узгоджує інтереси суб'єктів господарювання на всіх рівнях: мегарівні, макрорівні та макрорівні. Такі властивості поширюються і на систему управління зовнішньоекономічною діяльністю, що, на наш погляд, дозволяє виявити такі особливості регулювання зовнішньоекономічної діяльності на макрорівні: залежність від екзогенних факторів впливу міжнародного рівня; взаємодія економічних та інших суспільних інститутів; розподіл політики регулювання на загальнодержавному рівні та рівні місцевого управління; вплив на поведінку суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності.

Література:

1. Вусятицька М. Теоретичні аспекти фінансового важеля як економічної категорії. Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту. Серія "Економічні науки". 2012. № 2. С. 274—279.
2. Мацьків В. Теоретичні основи фінансового регулювання зовнішньоекономічної діяльності суб'єктів господарювання. Актуальні проблеми розвитку економіки регіону. 2012. Вип. 8 (1). С. 279—290.
3. Метеленко Н. Концептуалізація поняття "фінансовий механізм". Причорноморські економічні студії. 2016. № 10. С. 171—179.
4. Храмов В. Зовнішньоекономічна політика. К.: МАУП, 2015. 264 с.

5. Юрченко С. Теоретичні засади адміністративно-правового регулювання у сфері зовнішньоекономічної діяльності. Сучасні питання економіки і права. 2017. Вип. 1. С. 125—130.

References:

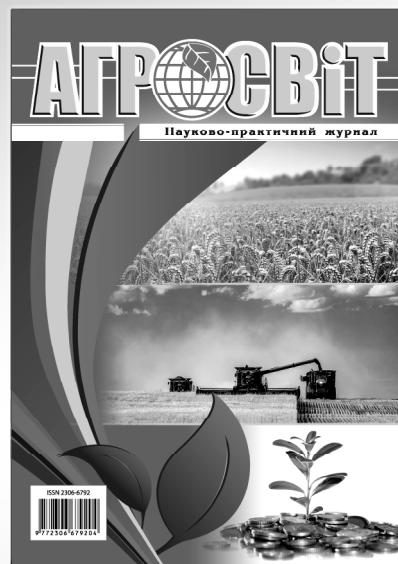
1. Vusyatytska, M. (2012), "Theoretical aspects of financial leverage as an economic category", Visnyk Chernivets'koho torhovel'no-ekonomichnoho instytutu. Seriya "Ekonomichni nauky", vol. 2, pp. 274—279.
2. Matskiv, V. (2012), "Theoretical bases of financial regulation of foreign economic activity of economic entities", Aktual'ni problemy rozvytku ekonomiky rehionu, vol. 8 (1), pp. 279—290.
3. Metelenko, N. (2016), "Conceptualization of the concept of "financial mechanism", Prychornomors'ki ekonomichni studi?, vol. 10, pp. 171—179.
4. Khramov, V. (2015) Zovnishn'oeconomichna polityka [Foreign economic policy], MAUP, Kyiv, Ukraine.
5. Yurchenko, S. (2017), "Theoretical principles of administrative and legal regulation in the field of foreign economic activity", Suchasni pytannia ekonomiky i prava, vol. 1, pp. 125—130.

Стаття надійшла до редакції 13.07.2020 р.

АГРОСВІТ

www.agrosvit.info

Передплатний індекс: 23847

Виходить 24 рази на рік

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б»)

Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292

*Л. С. Солодухіна,
аспірант, Національна академія державного управління при Президенті України, державний
експерт експертної групи з питань реформування системи усиновлення та захисту прав дітей
Директорату розвитку соціальних послуг та захисту прав дітей Мінсоцполітики
ORCID ID: 0000-0002-9707-190X*

DOI: 10.32702/2306-6814.2020.13—14.130

ЗАХИСТ ЖИТЛОВИХ ПРАВ ДІТЕЙ-СИРИТ, ДІТЕЙ, ПОЗБАВЛЕНИХ БАТЬКІВСЬКОГО ПІКЛУВАННЯ, ТА ОСІБ З ЇХ ЧИСЛА В УКРАЇНІ: СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ

L. Soloduchina,
Postgraduate student, National Academy for Public Administration under the President of Ukraine, an expert of the
expert group on reforming the adoption and protection of children's rights of the directorate for the Development of
Social Services and Protection of Children's Rights Ministry of social policy

PROTECTION OF HOUSING RIGHTS OF ORPHANS, CHILDREN DEPRIVED OF PARENTAL CARE
AND PERSONS FROM AMONG THEM IN UKRAINE: CONDITION AND PROSPECTS

У статті охарактеризовано законодавчі гарантії щодо захисту житлових прав дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, та осіб з їх числа в Україні.

Зокрема досліджено, що існує два напрями захисту житлових прав осіб зазначених категорій, а саме: збереження житла, яке вже належить дітям на праві власності на праві користування, та забезпечення житлом. До того ж виявилось, що забезпечення житлом дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, та осіб з їх числа, які його не мають, є як повноваженням держави, так і власним повноваженням органів місцевого самоврядування.

Також встановлено, що стан задоволення потреб окресленої категорії населення у житлі є критичним, що не тільки стримує повноцінну адаптацію таких осіб у соціум, негативно впливає на їхній психологічний стан та обраний стиль життя, але позбавляє їх відчуття захищеності.

Водночас у статті розкрито основні напрями у цій сфері та проаналізовано основні причини, що призводять до проблем при реалізації права відповідних осіб на житло.

Важливим є те, що стаття містить інформацію про позитивні зрушення останніх років, які відбуваються в державі у цій сфері.

Окрему увагу у статті присвячено запропонованим шляхам нормативно-правового та організаційного врегулювання виявлених проблем.

The article describes the legislative guarantees for the protection of housing rights of orphans, children deprived of parental care, and persons from among them in Ukraine.

In particular, it was investigated that there are two areas of protection of housing rights of persons of these categories, namely: the preservation of housing, which already belongs to children on the right of ownership, and the provision of housing. In addition, it turned out that the provision of housing for orphans, children deprived of parental care, and persons among them who do not have it, is both the authority of the state and its own authority of local governments.

It was also established that the state of meeting the needs of the defined category of the population in housing is critical — more than 23 thousand orphans and children deprived of parental care, who had the right after reaching adulthood to receive emergency housing, not provided by him (more than 8 thousand of them are already 35 years old). This not only hinders the full adaptation of such persons to society, negatively affects their psychological state and chosen lifestyle, but deprives them of a sense of security.

At the same time, the article reveals the main directions in this area, and analyzes the main reasons that lead to problems in the implementation of the right of the persons concerned to housing. The problem of distribution of responsibilities of district state administrations and united territorial communities as guardianship and custody bodies in the implementation of housing rights of orphans, children deprived of parental care, and persons from among them in the conditions of decentralization of power in Ukraine is especially noted.

It is important that the article contains information about the positive developments of recent years in the country in this area.

The article pays special attention to the proposed ways of normative-legal and organizational settlement of the identified problems, which are mainly focused on improving the mechanisms of preserving the property rights of orphans and children deprived of parental care to housing, as well as introducing co-financing of housing. budgets of different levels.

Ключові слова: права дитини, збереження житла, опіка над майном, забезпечення житлом, діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування, децентралізація.

Key words: children's rights, preservation of housing, guardianship of property, provision of housing, orphans and children deprived of parental care, decentralization.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ТА ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Однією із найактуальніших проблем сьогодення є забезпечення житлом найбільш вразливих категорій громадян, а саме: дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, та осіб з їх числа. Держава як головний гарант забезпечення прав має проявляти турботу про таких дітей як у сфері захисту житлових прав цієї категорії осіб, так і в інших сферах, необхідних для їх повноцінного життя та розвитку.

Забезпечення права дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, а також осіб з їх числа на житло регулюється Цивільним та Сімейним кодексами України [3], Житловим кодексом Української РСР [2], законами України "Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування" [4], "Про охорону дитинства" [6] та іншими нормативно-правовими актами.

Зокрема, Законом України "Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування" [4] встановлено право на житлове забезпечення на рівні, не нижчому за встановлені у Житловому кодексі Української РСР (далі — Житловий Кодекс) нормативи дітей відповідної категорії після завершення їхнього виховання в різних формах влаштування або після досягнення ними 18-річного віку, якщо вони не мають свого житла або мають житло з характеристиками, нижчими за встановлені житловими нормативами.

Проте на сьогодні залишаються не забезпеченими житлом понад 15 тисяч повнолітніх осіб окресленої категорії, з них третина — вже навіть досягли 35 років [12].

Отже, наразі перед державою стоїть нагальна потреба у вирішенні питання щодо забезпечення житлом дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування та осіб з їх числа, оскільки це одна з найбільш вразливих категорій громадян.

Хлопці та дівчата після досягнення 16—18 років, окрім того, що зростали без своїх рідних батьків, змушені починати самостійне життя без підтримки значущих дорослих та за наявності серйозних проблем із соціальною адаптацією, пов'язаних зі своїм статусом. Відсутність гарантованого законодавством житла значно ускладнює їхню успішну соціалізацію.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ ЗА ПРОБЛЕМАТИКОЮ ТА ВИЗНАЧЕННЯ НЕ ВИРІШЕНИХ РАНІШЕ ЧАСТИН ЗАГАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМИ

Вивченням вітчизняного досвіду забезпечення житлом дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, та осіб з їх числа в Україні займалися Гнатів О. [14], Мовчан О. [16], Постолук Г. [13], Петрочко Ж. [15], Яременко О. [15], Черновалюк Ю. [17] та інші дослідники.

Теоретичні надбання вітчизняних вчених при вивченні вітчизняного досвіду забезпечення житлом дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, є вкрай цінними для формування державної політики у цій сфері, проте вони здійсненні переважно без урахування запровадження реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні, що потребує більш глибокого дослідження.

МЕТА СТАТТІ

Метою дослідження є вивчення основних проблем при реалізації права дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, та осіб з їх числа, на житло, зокрема, в умовах децентралізації влади в Україні для опрацювання шляхів нормативно-правового та організаційного врегулювання виявлених проблем.

ВИКЛАД ОСНОВНИХ РЕЗУЛЬТАТІВ ТА ЇХ ОБГРУНТУВАННЯ

Законодавством України встановлено два напрями захисту житлових прав дітей зазначених категорій, а саме: збереження житла, яке вже належить дітям на праві власності або які мають право користування цим майном, та забезпечення житлом.

Особливим видом підтримки окресленої категорії громадян у напрямі житлових прав є оплата квартирної плати та комунальних послуг державою. Зокрема статтею 32 Закону України "Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування" [4] передбачено, що до моменту працевлаштування випускників закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які перебувають на обліку в державній службі зайнятості як такі, що шукають роботу, квартирна плата та плата за комунальні послуги здійснюються місцевими державними адміністраціями за місцем розташування житла.

Законом "Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування" [4] та Правила-

ми обліку громадян, які потребують поліпшення житлових умов, і надання їм житлових приміщень [11] передбачено, що за дітьми-сиротами, дітьми, позбавленими батьківського піклування, а також особами з їх числа зберігається право на житло, в якому вони проживали з батьками або іншими родичами до моменту встановлення опіки / піклування, влаштування в прийомні сім'ї, дитячі будинки сімейного типу, заклади для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Відповідальність за збереження житла та повернення його дітям після завершення терміну їхнього перебування в сім'ї опікуна або піклувальника, прийомній сім'ї, дитячому будинку сімейного типу, закладі для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, несуть місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування, розташовані за місцем знаходження такого нерухомого майна.

На виконання вищезазначеного Закону було внесено зміни до Порядку провадження органами опіки та піклування діяльності, пов'язаної із захистом прав дитини [9], та передбачено окремий розділ "Захист майнових та житлових прав дітей, дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування".

Зокрема було закріплено такі механізми збереження житла дітей вказаної категорії:

- 1) процедура опису майна дитини (за наявності);
- 2) встановлення опіки над майном, яке належить дитині-сироті або дитині, позбавленій батьківського піклування, на праві власності;
- 3) врегулювання питання щодо вчинення правочинів із майном дитини вказаної категорії з дотриманням її найкращих інтересів, у тому числі встановлення заборони на відчуження житла;
- 4) укладення договору про утримання і збереження житла;
- 5) процедура передання житла дитини в оренду з метою його належного збереження;
- 6) взаємообмін інформацією про збереження нерухомого майна між органами опіки та піклування за місцем знаходження цього майна, за місцем проживання дитини та за місцем її походження;
- 7) ведення обліку нерухомого майна;
- 8) сприяння в оформленні права власності на житло;
- 9) особливості забезпечення права дитини на спадкування майна.

Крім того, до механізмів збереження житла відповідної категорії громадян можна віднести заборону на продаж житла, придбаного за рахунок субвенції із державного бюджету [10].

Серед проблем саме у цьому напрямі слід виокремити такі.

При встановленні опіки над майном, яке належить дитині-сироті або дитині, позбавленій батьківського піклування, на праві власності законодавчо не визначено як саме відповідний опікун зобов'язаний забезпечувати збереження такого майна, відсутня матеріальна підтримка для цього.

Наприклад, якщо дитина посиротіла у ранньому візі, була взята під опіку, чи влаштована в іншу форму виховання, житло, що належить їй на праві власності, за 10—

15 років може прийти в непридатність через його простій.

При цьому опікун над цим житлом не має обов'язку здавати його в оренду (тільки право), йому не надаються кошти ні з державного, ні з місцевого бюджету на підтримку належного стану такого житла.

Тому, на жаль, часто на практиці виникають ситуації, коли особа з числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, завершує своє перебування у відповідній формі виховання та хоче проживати у своєму житлі, вона стикається із тим, що таке житло вже не придатне до експлуатації, а формально висловити претензії нікому: орган опіки та піклування призначав опікуна над майном, а опікун над майном не має чітких обов'язків з цього питання.

До того ж в умовах децентралізації влади в Україні, виникає ситуація, за якої райдержадміністрація як орган опіки та піклування (а також орган, який до 2016 року повністю відповідав за захист прав дітей на території сіл, селищ) призначає опікуна над житлом дитини окресленої категорії, а це житло перебуває на території сільської, селищної ради об'єднаної територіальної громади, що вже наділена повноваженнями у цій сфері.

Тобто виникає ряд проблем та колізій при виконанні рішень державних органів щодо збереження житла дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, що знаходиться на території органів місцевого самоврядування.

Також наразі визначено, що житлові приміщення, в яких проживали діти-сироти, діти, позбавлені батьківського піклування, не можуть бути відчужені без згоди на це органів опіки та піклування, яка може надаватися тільки в разі гарантування збереження права на житло таких дітей.

Водночас на практиці часто виникають ситуації, за яких законний представник дитини звертається до органу опіки та піклування для отримання дозволу на продаж житла дитини, надаючи гарантії щодо купівлі йому іншого житла, аргументуючи це, наприклад, потребою у коштах на додаткові потреби дитини (навчання та розвиток, лікування тощо). Проте по факту купується значно гірше житло (з неналежними технічними характеристиками або розміщене на території без достатньої інфраструктури).

Такі ситуації виникають, оскільки не унормовано підстави, за яких надання дозволів на продаж житла дітей окресленої категорії є необхідними та виправданими, а також відсутні вимоги до житла, що придбавається дитині на заміну.

Крім того, видаються сумнівними в частині ефективності та не достатньо урегульованими такі механізми збереження житла, як сприяння в отриманні спадщини, в оформленні права власності на житло окресленої категорії дітей.

Так, відповідно до Порядку провадження органами опіки та піклування діяльності, пов'язаної із захистом прав дитини [9], якщо дитина-сирота, дитина, позбавлена батьківського піклування, є спадкоємцем майна, місцева державна адміністрація, виконавчий орган місцевої ради за місцем походження дитини призначає особу, яка представлятиме інтереси дитини у виконанні права на спадкування.

У разі, коли право користування житлом є тільки у дитини-сироти, дитини, позбавленої батьківського піклування, райдержадміністрація або виконавчий орган міської ради, сільської, селищної ради об'єднаної територіальної громади за місцем розташування житла, за заявою законного представника дитини та за клопотанням відповідної служби у справах дітей вживає заходів для передавання його у власність дитини.

При цьому залишається законодавчо не врегульованим та незрозумілим, що саме призначена особа повинна робити при вирішенні питання спадщини дитини-сироти, дитини, позбавленої батьківського піклування, і які саме заходи вживаються відповідним вищеперерахованими органами для передання житла, яке було у праві користування дитини, у її власність.

У контексті забезпечення житлом дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, та осіб з їх числа слід почати із того, що відповідно до Конституції України [1] громадянам, які потребують соціального захисту, житло надається державою та органами місцевого самоврядування безоплатно або за доступну для них плату відповідно до закону.

Тобто забезпечення житлом дітей та осіб окресленої категорії, які його не мають, є як повноваженням держави, так і власним повноваженням органів місцевого самоврядування.

Відповідно до Житлового кодексу Української РСР [2] та статті 33 Закону України "Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування" [4] діти-сироти, діти, позбавлені батьківського піклування, особи з їх числа, які мають на це право, позачергово забезпечуються житлом місцевими органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування.

Відповідно до статті 30 Закону України "Про місцеве самоврядування в Україні" [5] розподіл та надання відповідно до законодавства житла, що належить до комунальної власності належать до власних (самоврядних) повноважень органів місцевого самоврядування.

Тобто законодавством України визначено механізми та шляхи виконання вищезазначеної функції.

Так, першим кроком є взяття дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, які досягли 16 років, у разі відсутності у них житла, на облік громадян, які потребують поліпшення житлових умов (далі — квартирний облік) та соціальний квартирний облік органами місцевого самоврядування за місцем походження або проживання таких осіб до влаштування в сім'ї громадян, інституції.

Діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування, які досягли 16 років і перебувають на обліку внутрішньо переміщених осіб, мають право зараховуватися на облік громадян, які потребують поліпшення житлових умов, і соціальний квартирний облік за місцем їх обліку як внутрішньо переміщених осіб.

Тобто особи окресленої категорії, які не мають власного житла, мають право перебувати одночасно на двох вищезазначених обліках.

Різниця полягає у тому, що внаслідок перебування на соціальному квартирному обліку особи надається

соціальне житло на підставі договору найму на певний строк, а внаслідок перебування на квартирному обліку особа отримує в користування житлове приміщення без обмеженого терміну.

Необхідність перебування дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, на двох вищезазначених обліках одночасно обумовлена тим, що з набуттям повноліття та втратою права виховуватись у сім'ях піклувальників, прийомних сім'ях, дитячих будинках сімейного типу, при закінченні закладів освіти, в яких вони одночасно проживали, такі діти потребують термінового забезпечення місцем проживання, проте надання житлового приміщення у власність може бути неможливим у зв'язку із відсутністю в органу місцевого самоврядування такого приміщення або неможливістю внести зміни до бюджету на відповідний рік та передбачити кошти на його купівлю.

До того ж, на жаль, терміни надання житла у власність відповідної особи законодавством не встановлено.

Тому вже передбачено, що після досягнення 18 років особи окресленої категорії забезпечуються соціальним житлом протягом місяця до надання їм благоустроєного житлового приміщення для постійного проживання.

Проте, на жаль, житловий фонд соціального призначення (сукупність соціального житла, що надається громадянам України, які відповідно до закону потребують соціального захисту) наразі жодним чином не задовольняє потреби громадян у цьому виді житла [7].

Також як один із варіантів забезпечення соціальним житлом передбачено, що орган місцевого самоврядування, який ухвалив рішення про взяття на соціальний квартирний облік громадянина, може ухвалити рішення про надання йому житлового приміщення в соціальному гуртожитку. Метою діяльності такого гуртожитку є створення умов для соціальної інтеграції зазначених дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, та осіб з їх числа, які тимчасово проживають у гуртожитку, підготовка їх до самостійного життя.

Проте значним мінусом є те, що строк проживання у такому закладі складає до півтора року. На практиці орган місцевого самоврядування або держава далеко не завжди за цей час забезпечують особу з числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, житлом на праві власності.

Водночас відповідно до Житлового Кодексу [2] дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування, після завершення терміну їхнього перебування у сімейних формах виховання або інституціях, у разі відсутності у них житла або неможливості повернення займаного раніше жилого приміщення їм надається жила приміщення поза чергою.

Особи, які мають право на позачергове одержання жилих приміщень, включаються до окремого списку [2].

Проте станом на 01.01.2019 р. потребували житла: 4 799 дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, від 16 до 18 років; 14 839 осіб відповідної категорії віком від 18 до 23 років; 8 664 осіб — віком до 35 років [12]. За орієнтовними розрахунками для вирішення проблеми потрібно понад 8 млрд гривень.

Загалом наразі в Україні сформовано нормативно-правовий та організаційних механізми захисту житлових прав дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, та осіб з їх числа, визначного коло відповідальних (зокрема це держава, яка у цьому питанні діє через систему місцевих органів виконавчої влади, а також органи місцевого самоврядування базового рівня).

Водночас основна причина проблем із забезпечення житлом дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, в тому, що це питання ніколи не вирішувалась системно. За даними Мінсоцполітики, протягом 2011—2016 років лише 3 245 дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківської опіки, отримали житло, з них 425 — у 2016 році.

Враховуючи зазначене, починаючи із 2017 року на державному рівні вжито низку заходів з урахуванням потреби суспільства та фінансових можливостей держави. Зокрема:

1) запроваджено субвенцію з державного бюджету на придбання житла відповідній категорії дітей та особам з їх числа:

— у 2017 році придбано 468 житлових приміщень соціального призначення для 579 дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, та осіб з їх числа;

— у 2018 році придбано 829 квартир для осіб з числа дітей-сиріт;

— у 2019 році надано компенсацію на придбання житла 1 971 дитині-сироті, дитині, позбавленій батьківського піклування, особі з їх числа;

— на 2020 рік передбачено відповідну субвенцію у розмірі 795 384,3 тис. грн [12];

2) схвалено Урядом та внесено до Верховної Ради України проєкт Закону України "Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо захисту житлових прав дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, осіб з їх числа" (реєстр. № 3577 від 02.06.2020 р.) [8], яким передбачено:

— гарантування права особам з числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, після досягнення ними 23 років, позачергового отримання житла із житлового фонду соціального призначення, забезпечення їх соціальним або орендованим житлом, а також надання впорядкованого жилого приміщення для постійного проживання;

— надання можливості дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування, особам з їх числа, у тому числі після досягнення ними 23 років, їх бажанням, отримати грошову компенсацію за належне їм для отримання жила приміщення;

— врегулювання питання взяття на облік громадян, які потребують поліпшення житлових умов, дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, та осіб з їх числа, місцем походження яких є населені пункти тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях, Автономній Республіці Крим і м. Севастополі.

Проте вищезазначене лише частково вирішує проблему житла осіб окресленої категорії.

Велика кількість осіб з числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, й надалі залишається незабезпеченою житлом у порушення чинних норм законодавства. Це не тільки стримує повноцінну

адаптацію таких осіб у соціум, негативно впливає на їхній психологічний стан та обраний стиль життя, але позбавляє їх відчуття захищеності.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

За результатами дослідження вивчення основних проблем при реалізації права дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, та осіб з їх числа, на житло, зокрема, в умовах децентралізації влади в державі з'ясовано, що попри наявні проблеми у цій сфері, Україна має позитивний досвід щодо захисту прав дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, та осіб з їх числа на житло та має достатній потенціал для подальшого розвитку наряду.

Водночас для нормативно-правового та організаційного врегулювання виявлених проблем в Україні доцільно:

- вжити заходів щодо збереження права власності дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, на житло шляхом:

- нормативно-правового розмежування повноважень в окресленому питанні державних органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування;

- конкретизації повноважень органів місцевого самоврядування при забезпеченні права дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, та осіб з їх числа, при отриманні спадщини, в оформленні права власності на житло;

- запровадження щорічного проведення обстеження стану житлових приміщень, що знаходяться у власності дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, оцінки вартості робіт щодо їх збереження з урахуванням встановлених санітарних і технічних вимог;

- забезпечення реконструкції чи капітального ремонту житла (підготовка житла для вселення власників), до якого будуть повертатись діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування, після завершення перебування у відповідних формах виховання;

- запобігання незаконному відчуженню житла, право власності чи право користування яким мають діти-сироти чи діти, позбавлені батьківського піклування.

- завчасного (як мінімум за рік до вибуття із форм виховання) визначення потреб у забезпеченні соціальним житлом дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, та осіб з їх числа, формування бюджетних намірів для вирішення цього питання;

- вдосконалення передачі до житлового фонду соціального призначення комунальної власності житла, вилученого на підставі судових рішень або визнаного в установленому законом порядку безхазяйним або відумерлим, зокрема в частині прозорості таких рішень;

- враховуючи норми Конституції України щодо відповідальності держави та органів місцевого самоврядування у питаннях забезпечення житлом осіб окресленої категорії, слід запровадити співфінансування відповідних заходів з бюджетів різних рівнів;

- розглянути можливості для реалізації права відповідних громадян на забезпечення житлом не тільки

через призму його купівлі, але й будівництва нового житла, реконструкції існуючих жилих будинків або переобладнання нежилих будинків у жилі для створення необхідного обсягу житлового фонду, в тому числі соціального призначення.

Література:

1. Конституція України: Закон України: прийнятий 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР // Відом. Верховної Ради України. — 1996. — № 30. — Ст. 141. — Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>

2. Житловий кодекс Української РСР: Закон України: прийнятий 30.06.1983 № 5464-X // Відомості Верховної Ради УРСР. — 1983. — № 28. — Ст. 573. — Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5464-10/card2#Card>

3. Сімейний кодекс України: Закон України: прийнятий 10 січня 2002 р. № 2947-III // Відом. Верховної Ради України. 2002 — № 21—22. — Ст. 135. — Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2947-14>.

4. Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування: Закон України: прийнятий 13 січня 2005 р. № 2342-IV // Відом. Верховної Ради України. — 2005. — № 6. — Ст. 147. — Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2342-15>

5. Про місцеве самоврядування: Закон України: прийнятий 21 травня 1997 р. № 280/97-ВР // Відом. Верховної Ради України. — 1997. — № 24. — Ст. 170. — Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80>

6. Про охорону дитинства: Закон України: прийнятий 26 квітня 2001 р. № 2402-III // Відом. Верховної Ради України. — 2001. — № 30. — Ст. 142. — Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2402-14>

7. Про фонд соціального призначення: Закон України: прийнятий 12.01.2006 № 3334-IV // Відомості Верховної Ради України. — 2006. — № 19. — Ст. 159. — Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3334-15/card2#Card>

8. Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо захисту житлових прав дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, осіб з їх числа: проект Закону України: зареєстрований у Верховній Раді України 02.06.2020 № 3577. — Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=68643

9. Питання діяльності органів опіки та піклування, пов'язаної із захистом прав дитини: постанова Кабінету Міністрів України, прийнята 24 вересня 2008 р. № 866 // Офіційний вісник України. — 2008. — № 76. — Ст. 2561. — Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/866-2008-%D0%BF>

10. Про затвердження Порядку та умов надання у 2019 році субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам на проектні, будівельно-ремонтні роботи, придбання житла та приміщень для розвитку сімейних та інших форм виховання, наближених до сімейних, та забезпечення житлом дітей-сиріт, дітей, позбавлених

батьківського піклування, осіб з їх числа: постанова Кабінету Міністрів України, прийнята 15 листопада 2017 р. № 877 // Офіційний вісник України — 2017. — № 95. — Ст. 2899. — Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/877-2017-%D0%BF#Text>

11. Про затвердження Правил обліку громадян, які потребують поліпшення житлових умов, і надання їм жилих приміщень в Українській РСР: постанова Кабінету Міністрів Української РСР, прийнята 11 грудня 1984 р. № 470. — Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/470-84-%D0%BF#Text>

12. Офіційний веб-портал Мінсоцполітики. — Режим доступу: <http://www.msp.gov.ua/>

13. Аналітичний звіт за результатами комплексного дослідження системи захисту дітей в Україні "Ілюзія захисту" / Міжнародна організація "Hope and Homes for Children" [Авт. кол.: Постоліук Г., Татарчук Н., Чуприна Д. та ін.]. — К., 2016. — 95 с.

14. Гнатів О. Забезпечення житлом дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, як спосіб захисту їх прав / О. Гнатів // Актуальні проблеми правознавства. Вип. 1 (9). — 2017. — С. 66—69.

15. Захист і забезпечення дотримання житлових і майнових прав дітей: Державна тематична доповідь про становище дітей в Україні за підсумками 2001 року / кол. авт: Ж.В. Петрович, О.Я. Яременко (кер.) та ін.). — К.: Державний інститут проблем сім'ї та молоді, 2002. — 160 с.

16. Мовчан О.В. Захист права дитини на користування житлом / О.В. Мовчан // Часопис Академії адвокатури України. — 2015. — № 3 (28). — С. 75—80.

17. Черновалюк Ю.Ю. Проблеми збереження житлових та майнових прав дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, та шляхи їх вирішення / Ю.Ю. Черновалюк // Університетські наукові записки. — 2012. — № 3. — С. 67—71.

References:

1. Verkhovna Rada of Ukraine (1996), "The Constitution of Ukraine", available at: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/en/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (Accessed 30 June 2020).

2. Verkhovna Rada of Ukraine (1983), "Housing Code of the Ukrainian SSR", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5464-10/card2#Card> (Accessed 30 June 2020).

3. Verkhovna Rada of Ukraine (2002), "The Family Code of Ukraine", available at: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2947-14> (Accessed 30 June 2020).

4. Verkhovna Rada of Ukraine (2005), The Law of Ukraine "On ensuring organizational and legal conditions for social protection of orphans and children deprived of parental care", available at: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2342-15> (Accessed 30 June 2020).

5. Verkhovna Rada of Ukraine (1997), The Law of Ukraine "On Local Self-Government in Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/en/280/97-%D0%B2%D1%80#Text> (Accessed 30 June 2020).

6. Verkhovna Rada of Ukraine (2001), The Law of Ukraine "On Protection of Childhood", available at: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2402-14> (Accessed 30 June 2020).

7. Verkhovna Rada of Ukraine (2006), The Law of Ukraine "On the Housing Fund for Social Purposes", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3334-15/> (Accessed 30 June 2020).

8. Verkhovna Rada of Ukraine (2020), "On amendments to some legislative acts on the protection of housing rights of orphans and children deprived of parental care, persons from among them", available at: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=68643 (Accessed 30 June 2020).

9. Cabinet of Ministers of Ukraine (2008), Resolution "Issues of guardianship and custody activities related to the protection of children's rights", available at: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/866-2008-%D0%BF> (Accessed 30 June 2020).

10. Cabinet of Ministers of Ukraine (2017), Resolution "On approval of the Procedure and conditions for providing subventions from the state budget to local budgets in 2019 for design, construction and repair work, purchase of housing and premises for the development of family and other forms of education close to family, and housing for orphans, children, deprived of parental care, persons from among them", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/877-2017-%D0%BF#Text> (Accessed 20 June 2020).

11. Cabinet of Ministers of USSR (1984), Resolution "About the statement of Rules of the account of the citizens who need improvement of housing conditions, and granting to them of premises in the Ukrainian SSR", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/470-84-%D0%BF#Text> (Accessed 20 June 2020).

12. Ministry of Social Policy of Ukraine (2020), available at: <http://www.msp.gov.ua/> (Accessed 20 June 2020).

13. Postoliuk, H. Tatarchuk, N. and Chupryna, D. (2016), Analitichnyi zvit za rezultaty kompleksnoho doslidzhennia systemy zakhystu ditei v Ukraini "Iliuziia zakhystu" [Analytical report on the results of a comprehensive study of the child protection system in Ukraine "Illusion of protection"], Hope and Homes for Children, Kyiv, Ukraine.

14. Hnativ, O. (2017), "Housing for orphans and children deprived of parental care as a way to protect their rights", Aktualni problemy pravoznavstva, vol. 1 (9), pp. 66—69.

15. Petrochko, Zh.V. and Yaremenko, O.Ia. (2002), Zakhyst i zabezpechennia dotrymannia zhytlovykh i mainovykh prav ditei: Derzhavna tematychna dopovid pro stanovyshe ditei v Ukraini za pidsumkamy 2001 roku [Protection and Enforcement of Housing and Property Rights of Children: State Thematic Report on the Situation of Children in Ukraine in 2001], Derzhavnyi instytut problem simi ta molodi, Kyiv, Ukraine.

16. Movchan, O.V. (2015), "Protection of the child's right to housing", Chasopys Akademii advokatury Ukrainy, vol. 3 (28), pp. 75—80.

17. Chernovaliuk, Yu.Yu. (2012), "Problems of preserving housing and property rights of orphans and children deprived of parental care, and ways to solve them", Universytetski naukovy zapysky, vol. 3, pp. 67—71.

Стаття надійшла до редакції 15.07.2020 р.

УДК 32:347

О. Г. Габ,
викладач кафедри штурманії та кораблеводіння,
Інститут Військово-Морських сил НУ "Одеська Морська Академія"
ORCID ID: 0000-0002-7445-5732
М. М. Корощенко,
завідувач кафедри штурманії та кораблеводіння,
Інститут Військово-Морських сил НУ "Одеська Морська Академія"
ORCID ID: 0000-0002-3445-2297

DOI: 10.32702/2306-6814.2020.13—14.137

ПРІОРИТЕТИ ДЕРЖАВНОЇ МОРСЬКОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ РОЗВИТКУ МОРСЬКИХ ПОРТІВ УКРАЇНИ

A. Gab,
The teacher of the Department of Navigation and Navigation at the Naval, Institute of the OU "OMA"
M. Koroshenko,
The teacher of the Department of Navigation and Navigation at the Naval, Institute of the OU "OMA"

PRIORITIES OF STATE MARITIME POLICY IN THE FIELD OF SEA PORT DEVELOPMENT OF UKRAINE

У статті визначено, що розвиток морської портової галузі є одним із пріоритетів державної морської політики, спрямованої на повноцінну реалізацію морського потенціалу України.

Поведено аналіз сучасного стану державного регулювання та управління розвитком морських портів України, на основі чого виявлено основні системні проблеми державного механізму.

Пріоритетними напрямками державної морської політики в сфері розвитку морських портів України визначено: відродження національного торговельного мореплавства як перспективної галузі економіки; розвиток портової галузі як високотехнологічного, ефективно працюючого, комерційного сектору України, максимально адаптованого до роботи в умовах жорсткої конкуренції на світовому ринку портових послуг та орієнтованого на потреби економіки країни; формування необхідної інфраструктури та правового поля для відродження потенціалу морської портової галузі,

The article determines that the development of the maritime port industry is one of the priorities of the state maritime policy aimed at the full realization of Ukraine's maritime potential.

An analysis of the current state of state regulation and management of the development of seaports of Ukraine, based on which the main systemic problems of the state mechanism.

The priority areas of the state maritime policy in the field of development of seaports of Ukraine are:

1. The revival of the national merchant shipping as a promising sector of the economy that will develop rapidly and provide a significant contribution to the formation of gross domestic product and trade surplus, will represent Ukraine in the international transport market, will be a powerful catalyst for other sectors of the economy. a means of realizing the state's efforts aimed at expanding Ukraine's representation in world commodity markets.

2. Development of the port industry as a high-tech, efficient, commercial sector of TDK Ukraine, maximally adapted to work in conditions of fierce competition in the world market of port services and focused on the needs of the country's economy, based on European rules and principles of doing business. Creating conditions for effective port activities is an important factor in ensuring the development of Ukraine's foreign trade, its establishment as a transit state.

3. Formation of the necessary infrastructure and legal field for the revival of the potential of the maritime port industry, the formation of sustainable competitive advantages of Ukraine in the international market of maritime trade services, integrated development in the system of maritime economic complex of Ukraine. This includes the development of effective financial and economic mechanisms for the modernization of enterprises in the industry, the establishment of market interaction and cooperation between enterprises of the industry and enterprises of related industries, stimulating the development of the domestic market and effective international cooperation.

Ключові слова: державна політика, морські порти, державний механізм, пріоритети розвитку, стратегія.
Key words: state policy, seaports, state mechanism, development priorities, strategy.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Стан і тенденції розвитку морських портів України свідчить про системні вади державного управління: не забезпечує повномасштабної оптимізації діяльності морських портів, належного рівня міжгалузевої координації діяльності щодо розбудови внутрішньої транспортної інфраструктури і міжнародних транспортних коридорів із залученням морських портів України, реалізації цілей становлення України як морської держави та програмних документів, спрямованих на розвиток морських портів України. Означені тенденції вимагають нагального вирішення завдань щодо підвищення ефективності державного управління розвитком морських портів України і механізму його реалізації з урахуванням міжнародного досвіду проведення портових реформ, переорієнтування міжнародних і внутрішніх товаропотоків, посилення міжнародної конкуренції у сфері надання портових послуг.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Окремі аспекти дослідження державного управління розвитком морських портів і формування механізмів його реалізації розкрито в наукових працях: Ю.В. Вишневської, І.Ю. Гришової [9—11], О.В. Ніколюк [12—14], О.Ковальової [16], Т.С. Шабатури [8], А.О. Яковенко [6] та ін. Проте, враховуючи тенденції розвитку економік провідних країн світу та, зокрема, України, зазначені праці не повною мірою розкривають досліджуване питання, що потребує нового підходу до обґрунтування державної морської політики у сфері розвитку морських портів України.

МЕТА НАУКОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Перед науковим дослідженням було поставлено мету — дослідити сучасний стан державної морської політики в сфері розвитку морських портів України та обґрунтувати пріоритети її подальшого розвитку.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ З ПОВНИМ ОБґРУНТУВАННЯМ ОТРИМАНИХ НАУКОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ

Відповідно до Закону України "Про морські порти України" Морський порт — це визначена межами тери-

торія та акваторія, пристосована до надання послуг пасажирам та суднам, здійснення вантажних, експедиційних і транспортних робіт, а також інших пов'язаних з цим видів господарської діяльності [7; 10].

Розробку та реалізацію державної програми розвитку національної транспортної системи та використання водного простору України покладено на Міністерство інфраструктури України, яке має право ухвалювати та здійснювати програмні та прогностичні директиви відносно розвитку та реконструкції в державі національної транспортної мережі, тим самим сприяючи впровадженню її до європейської та світової транспортних систем [8]. Проте це неможливо без узгодженої стратегії розвитку морських портів, які входять до системи національної виробничої інфраструктури.

Регулювання розвитком морських портів, розпорядження та використання державних об'єктів портової галузі, здійснення других зобов'язань самостійно або за допомогою функціонування своїх філій, згідно із Законом України "Про морські порти України" [7] покладено на Адміністрації морських портів України, які є суб'єктами державної власності.

У складі галузі за даними Міністерства інфраструктури 38 державних підприємств з оборотом близько 10 млрд грн на рік, 5000 галузевих суб'єктів господарювання, 100 000 моряків-громадян України, 1 робоче місце в галузі стимулює створення 4—5 робочих місць в суміжних галузях. Морські порти є складовою частиною транспортної і виробничої інфраструктури держави з огляду на їх розташування на напрямках міжнародних транспортних коридорів. На сьогодні в Україні функціонує 13 континентальних морських портів, пропускна здатність яких складає 262 млн тонн пропускної здатності на рік та працює 25000 робітників [11].

Наразі єдиним документом, в якому зазначається, що морські порти, враховуючи їх розміщення на лініях міжнародних транспортних мереж, які входять до переліку складових національної транспортної і виробничої інфраструктури України, є Стратегія розвитку морських портів України на 25 років [9; 14]. Проте цей документ не координує розвиток вітчизняних морських портів на створення єдиного транспортного комплексу, зокрема — міжнародних транспортних коридорів. А враховуючи той факт, що від результативності розвитку морських портів, відповідності їх міжнародним вимогам за управлінськими та техніко-технологічними критеріями, а також ефективності розвитку транспорт-

но-виробничої інфраструктури країни залежить формування на світовому ринку конкурентоспроможності всього транспортного комплексу України, то це є основним недоліком державного регулювання вітчизняної морської портової галузі.

Транспортна система морської торгівлі включає ряд спеціалізованих ланок, серед яких виділяються судноплавні компанії, торговельні порти, інвестиційний та сервісний комплекси, а також екологічні обмеження сталого функціонування системи. При раціональному розвитку структурних елементів досягається необхідна фрахтова незалежність зовнішньої торгівлі і оптимізується валютна складова ВВП (табл. 1).

У стратегії розвитку морських портів України має бути враховано три основні напрями глобалізації в системі світового морського транспорту:

- формування єдиного фрахтового простору і правил операторської діяльності незалежно від прапора реєстрації порту, що і зумовлює світові масштаби морського транспорту;
- диференціація морського транспорту за сегментами спеціалізації і концентрації вантажопотоків і дедвейту;
- уніфікація типорозмірів суден та вимог до безпеки мореплавства.

Ця стратегія розвитку вітчизняних морських портів має бути прописана в Концепції розвитку вітчизняної транспортної інфраструктури з визначенням роді держави у створенні відповідних умов розвитку портів та означенням нормативно-правової основи реалізації стратегії розвитку транспортного комплексу України з обґрунтуванням програм і напрямків її виконання.

Складовими концепції є положення стратегічного управління морськими портами України, як елементу вітчизняної транспортної мережі, та самостійного підкомплексу транспортного комплексу держави. В задачі концепції входить обґрунтування стратегії розвитку морських портів, механізмів її реалізації, визначення ролі та функцій держави в здійсненні цього процесу, враховуючи засади Конституції України [10] і Стратегії сталого розвитку "Україна — 2020" [11].

Проте, як свідчить аналіз статистичних досліджень відносно сучасного розвитку морських портів України, проведеного відомими практиками-науковцями [1—6], наразі для морської портової галузі притаманна низка системних проблем, які протягом багатьох років, лише поглибилися та набули катастрофічного масштабу. Такі фактори негативно позначилися на конкурентоспроможності морських портів України (табл. 2).

Таблиця 1. Зростання фізичного обсягу товарної торгівлі за групами країн і географічними регіонами, 2014—2018 роки, (%)

Експорт					Країна / регіон	Імпорт				
2014	2015	2016	2017	2018		2014	2015	2016	2017	2018
2.4	-13.3	13.9	5.2	1.8	Всі країни світу	2.5	-13.6	13.8	5.3	1.6
2.5	-15.5	13.0	4.9	0.4	Розвинені країни	-0.2	-14.6	11.0	3.4	-0.5
					в тому числі:					
2.3	-24.9	27.5	-0.6	-1.0	Японія	-0.6	-12.4	10.1	4.2	3.7
5.5	-14.0	15.3	7.2	4.1	США	-3.7	-16.4	14.8	3.8	2.8
2.4	-14.9	11.6	5.5	-0.2	ЄС	0.8	-14.5	9.6	2.8	-2.8
3.2	-9.7	15.4	6.0	3.6	Країни, що розвиваються	6.6	-10.2	18.8	7.4	4.5
					в тому числі:					
-3.1	-9.5	8.8	-8.3	5.7	Африка	10.6	-6.2	8.4	2.8	8.0
-0.3	-7.4	8.3	4.6	2.2	Латинська Америка і Карибський басейн	8.5	-17.9	22.5	10.8	2.5
1.6	-9.9	18.3	7.8	3.7	Азія	8.0	-9.1	19.8	3.5	4.6
					в тому числі:					
1.8	-10.9	18.8	4.5		Асоціація держав Південно-Східної Азії	8	-16.3	21.9	6.1	
10.6	-14.1	29.1	13.0	7.2	Китай	2.3	-1.1	25.4	10.3	5.9
16.8	-6.8	14.0	14.2	-2.5	Індія	29.7	-0.9	13.8	9.1	5.8
37.6	-4.8	29.7	28.9	1.3	Україна	42.9	15.7	32.4	34.1	7.2
-0.2	-14.4	11.3	4.2	1.0	Країни з перехідною економікою	15.5	-28.2	15.9	15.7	3.9

Джерело: [12].

До найкритичніших з них віднесено:

1. Незадовільний стан забезпечення основними засобами, що робить суб'єкти цієї галузі неконкурентоспроможними, а тому негативно відбивається на їх діяльності, а отже, і на фінансовому забезпеченні реалізації програм технічного переозброєння та модернізації.
2. Відсутність дієвої інституційної бази для забезпечення державної підтримки розвитку морської портової галузі, через що суб'єкти цієї галузі є неконкурентоздатними на міжнародному ринку морських торгових послуг.
3. Низький рівень міжвідомчої, міжорганізаційної та міжгалузевої координації у морській індустрії, що перешкоджає консолідації ресурсів держави, суб'єктів морської портової галузі, інфраструктури морського бізнесу.
4. Недосконалість фінансово-кредитної та податкової системи.
5. Анексія Криму та загострення соціально-економічної ситуації на сході України, що стало причиною втрати частини морських портів, а також розриву коопераційних зв'язків з РФ.

Таблиця 2. Конкурентоспроможність морських портів України за період 2012—2018 рр. за методикою WEF

Рік / Кількість аналізованих країн	Оцінка	Місце	Сусідні країни по рейтингу
2012 р. / (з 142 країн)	3,6	75	Малі, Гана
2013 р. / (з 144 країн)	3,7	94	Перу, Бенін
2014 р. / (з 148 країн)	4	107	Танзанія, Парагвай
2015р. / (з 144 країн)	3,7	108	Словацька Республіка, Коста-Ріка
2016 р. / (з 140 країн)	3,27	96	Кабо Верде, Чеська Республіка
2017 р. / (з 138 країн)	3,5	93	Румунія, Чеська Республіка
2018 р. / (з 138 країн)	3,4	86	Кабо Верде, Чеська Республіка

Джерело: [12].

Таблиця 3. Індекс обслуговування лінійним судноплавством України (ЮНКТАД)

Рік / Кількість аналізованих країн	Оцінка	Місце	Сусідні країни по рейтингу
2012 р. / (з 139 країн)	3,6	94	Російська Федерація, Перу
2013 р. / (з 142 країн)	3,7	96	Румунія, Перу
2014 р. / (з 144 країн)	4	75	Індонезія, Маврикій
2015р. / (з 148 країн)	3,7	94	Індонезія, Пакистан
2016 р. / (з 144 країн)	3,27	107	Індонезія, Пакистан
2017 р. / (з 140 країн)	3,2	108	Кот д'Івуар, Маврикій
2018 р. / (з 138 країн)	3,4	96	Хорватія, Еквадор

Джерело: [13].

6. Негативна дія карантинних заходів, що призводить до незавантаження виробничих потужностей портів.

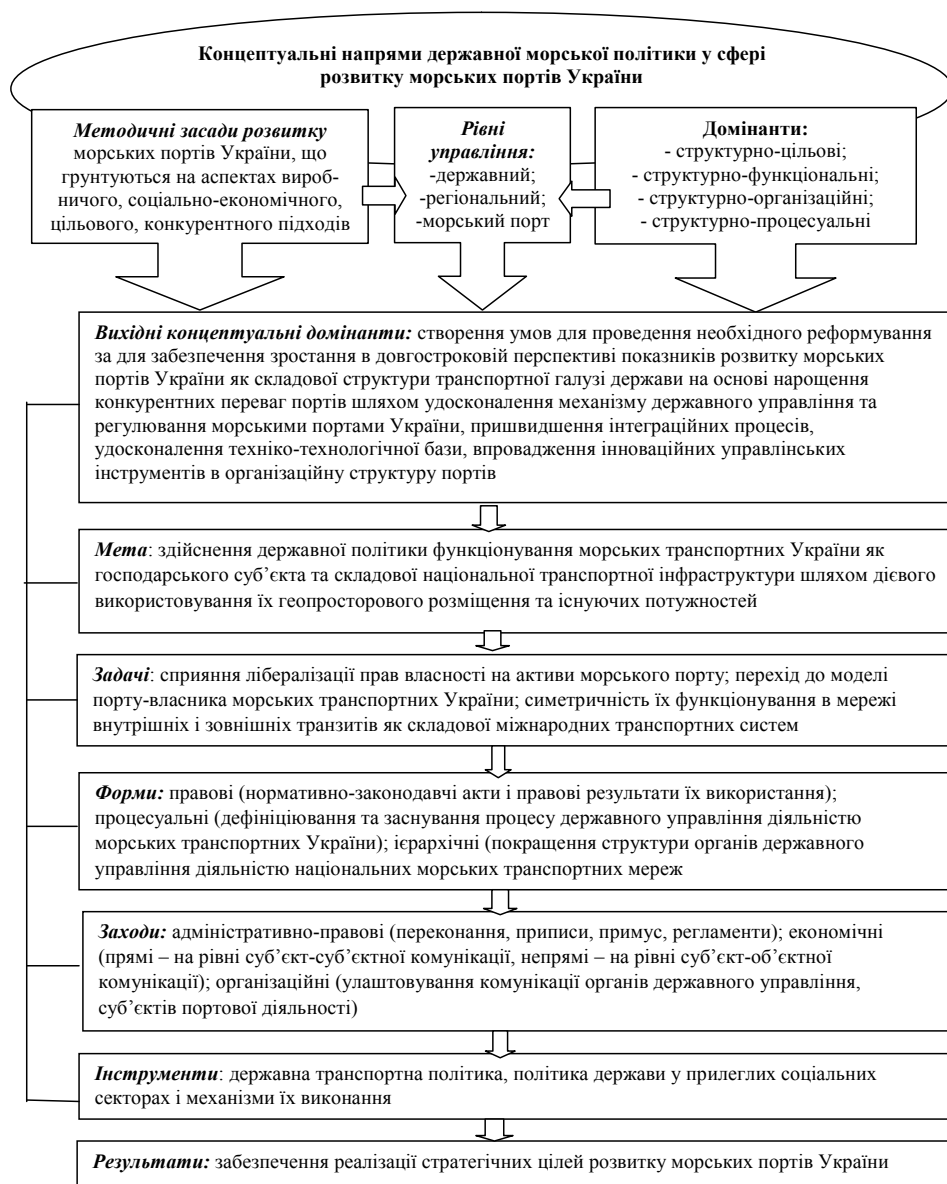
Також одним з найвідоміших показником є індекс обслуговування лінійним судноплавством, який складається органом Генеральної асамблеї ООН — ЮНКТАД (табл. 3).

Починаючи з 2012 р., Україна отримувала не дуже високу оцінку і з кожним наступним роком цей показник погіршувався, але якщо взяти до уваги місце в рейтингу, то найгірші місця були у 2014 р. — 75 місце, 2012 р. — 94, 2013 та 2018 рр. — 96.

Отже, нарощування негативних тенденцій у вітчизняній морській портовій галузі, а також відсутність виваженої державної морської політики зумовлюють необхідність в обґрунтуванні механізму державного управління розвитком морських портів України. В цьому механізмі має бути враховано пріоритети розвитку національної економіки, прагнення держави відповідати міжнародним стандартам якості на ринку морських торгових послуг, що сприятиме формуванню стійких конкурентних переваг України в світовій транспортній мережі. Такий підхід вимагає проведення періодизації з виділенням етапів вирішення цієї проблеми з відповідною концептуалізацією до її постанови, а саме: методологічного, цільового, методичного, інструментального й організаційного (рис. 1).

Принциповість в обґрунтуванні державної морської політики у сфері розвитку морських портів України та її головних елементів, по-перше, ґрунтується на головних пріоритетах розвитку національної економіки; по-друге — вимагає їх конкретизування за часовою та просторовою ознакою реалізації.

Специфіка державної морської політики в сфері розвитку морських портів України управління полягає в тому, що пріоритетності набуває консолідація стратегічних напрямів розвитку вітчизняної морської портової галузі із пріоритетами суміжних галузей. Саме це формує стратегію розвитку національної економіки, з горизонтальним і вертикальним кооперуванням її секторів, націленістю держави у міжнародну спільноту, посиленням її участі в певних інтеграційних процесах та угрупованнях. Це створюватиме відповідну платформу для організації вітчизняних вантажопотоків у напрямку експорту-імпорту та окреслюватиме перспективи транзитного розвитку. За таких обставин виникає необхідність у посиленні комунікаційних зв'язків між морськими портами та відповідними міністерствами й органами виконавчої влади, що вимагає удосконалення державних ва-

Рис. 1. Концептуальні напрями державної морської політики у сфері розвитку морських портів України

Джерело: узагальнено авторами за [9—11;12—14; 16].

желів та інструментів регулювання та контролю, а також перегляд державних цільових програм [3] (табл. 4).

Наведені державні цільові програми виконують роль доволі вагомим інструменту управління та регулювання стратегічним розвитком вітчизняних морських портів, проте можливості держави як суб'єкту регулювання та управління в цих програмах застосовуються не в повному обсязі.

До виконання функцій державного управління та регулювання розвитком морських портів через реалізацію державних цільових програм можуть бути залучені як місцеві органи державного управління, органи місцевого самоврядування, так і територіальні громади як головні представники задоволення соціально-економічних вимог населення.

Розвиток морської портової галузі є одним із пріоритетів державної морської політики, спрямованої на повноцінну реалізацію морського потенціалу України і забезпечення національних інтересів держави у Світовому океані на найближчу та довгострокову перспективу.

ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

Пріоритетними напрямками державної політики в сфері розвитку морських портів України мають бути такі:

1. Відродження національного торговельного мореплавства як перспективної галузі економіки, що швидко розвиватиметься й забезпечуватиме вагомий внесок у формування валового внутрішнього продукту держави та позитивного сальдо торговельного балансу, гідно представлятиме Україну на міжнародному ринку транспортних послуг, стане потужним каталізатором активності інших галузей економіки, а також дієвим засобом реалізації зусиль держави, спрямованих на розширення представництва України на світових товарних ринках.

2. Розвиток портової галузі як високотехнологічного, ефективно працюючого, комерційного сектору ТДК України, максимально адаптованого до роботи в умовах жорсткої конкуренції на світовому ринку портових послуг та орієнтованого на потреби економіки країни, основою роботи якого мають бути європейські правила і принципи ведення бізнесу. Створення умов для провадження ефективної портової діяльності є важливим чинником для забезпечення розвитку зовнішньої торгівлі України, її утвердження як транзитної держави.

3. Формування необхідної інфраструктури та правового поля для відродження потенціалу морської портової галузі, формування стійких конкурентних переваг України на міжнародному ринку морських торгових послуг, комплексного розвитку в системі морегосподарського комплексу України. Це передбачає розроблення ефективних фінансово-економічних механізмів модернізації підприємств галузі, налагодження ринкової взаємодії та коопераційних зв'язків підприємств галузі з підприємствами суміжних галузей, стимулювання розвитку внутрішнього ринку й налагодження ефективного міжнародного співробітництва.

З огляду на зазначене, проблематика державної морської політики у сфері розвитку морських портів

Таблиця 4. Систематизація державних цільових програм за їх напрямом

Вид програми	Напрямок програми
Економічна	Постанова та вирішення системних виробничих питань галузевого та міжгалузевого характеру в напрямі покращення його результативності та відповідних якісних ознак, організація нових виробництв, поглиблення виробничої кооперації
Науково-технічна	Постанова та вирішення найважливіших питань науково-технічного характеру, розробка сучасних технологій, засобів виробництва, а також іншого наукоємного продукту
Наукова	Створення умов для здійснення ґрунтовних опрацювань у сфері технічних, соціальних і природничих наук
Екологічна	Виконання всенациональних екологічних заходів у напрямі попередження виникнення катастрофічних явищ, а також усунення їх наслідків
Національно-культурна	Постанова та вирішення питань національно-культурного характеру у напрямі охорони національно-культурного надбання, а також забезпечення споживачів більш якісними духовними благами
Соціальна	Постанова та вирішення питань у напрямі підвищення життєвого рівня населення, а також підвищення його якості, подолання проблем із забезпечення населення робочими місцями, підвищення рівня їх соціального захисту та розвитку охорони здоров'я, освіти
Оборонна	Посилення обороноздатності держави
Правоохоронна	Забезпечення правоохоронної діяльності, боротьби із злочинністю та державної безпеки

Джерело: згруповано акторами за джерелом [11; 13—15].

Україні потребує подальшого дослідження, зокрема, у частині аналізу державних важелів та інструментів.

Література:

1. Балуєва О.В., Іванов Г.С. Концептуальні положення державного управління розвитком морських портів України. Публічне управління для сталого розвитку: виклики та перспективи на національному та місцевому рівнях: збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції, 17—19 травня 2018 р. Маріуполь: Донецький державний університет управління; Український культурологічний центр, 2018. С. 242—245.

2. Іванов Г.С. Основні фактори впливу на стратегічний розвиток морських портів України на сучасному етапі розвитку. Публічне управління і адміністрування в Україні. 2018. № 6. С. 57—61.

3. Про морські порти України. Закон України від 17 трав. 2012 р. № 4709-VI із змінами. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2013. № 7. Ст. 65. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4709-17> (Дата звернення: 21.07.2020)/

4. Міністерство інфраструктури України. Офіційний сайт. URL: <http://mtu.gov.ua> (Дата звернення: 21.07.2020).

5. Стратегія розвитку морських портів України на 25 років. Проект. URL: <http://ftrtkr.org/ua/home/zakonodavstvo/galuz-morskogo-transportuu/postanovi-kmu/623-strategiya-rozvitku-morskikh-portiv-ukrajini-na-25-rokiv> (Дата звернення: 21.07.2020).

6. Конституція України. Прийнята Верховною Радою України 28.06.1996 р. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 30, ст. 141. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vp> (Дата звернення: 21.07.2020).

7. Про Стратегію сталого розвитку "Україна — 2020". Указ Президента України від 12.01.2015 р. № 5/2015. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/5/2015>. (дата звернення: 21.07.2020).

8. Шабатура Т.С. Соціально-відповідальна поведінка вітчизняних бізнес-одиниць. Проблеми і перспективи економіки та управління : науковий журнал / Чернігів. нац. технол. ун-т. Чернігів: ЧНТУ, 2018. № 4 (16). С. 43—49. DOI: 10.25140/2411-5215-2018-4(16)-43-48.

9. Гришова І.Ю., Дяченко О.П. Державна політика розвитку морських портів України в контексті розвитку міжнародних транспортних коридорів. Інвестиції: практика та досвід. 2019. № 13. С. 5—11. DOI: 10.32702/2306-6814.2019.13.5

10. Гришова І.Ю., Дяченко О.П. Державна інвестиційна політика розвитку морських портів України. Інвестиції: практика та досвід. 2019. № 11. С. 97—102. DOI: 10.32702/2306-6814.2019.11.97

11. Гришова І.Ю., Дяченко О.П. Аналітичне забезпечення державної політики розвитку морських портів України. Менеджер. Бюлетень Донецького державного університету менеджменту. 2019. Т. 82. № 1. С. 5—16.

12. Ніколюк О.В., Гарбовський М.А. Митна логістика в Україні: поняття, проблеми та перспективи розвитку // Сучасний стан галузей національної економіки України: проблеми та шляхи їх вирішення: колективна монографія / за заг. ред. д-ра екон. наук, проф. І.І. Савенка, д-ра екон. наук, доц. І.О. Седікової. — Харків: ТОВ "Пром-Арт", 2018. — 431 с.

13. Ніколюк О.В., Донець Л., Левчук Ю. Державне управління інноваційного розвитку морських портів України. Проблеми і перспективи економіки та управління. № 4 (20), 2019 с. 137—146.

14. Ніколюк О.В., Вітюк А.В. Інноваційні аспекти розвитку морських портів у забезпеченні логістичної інфраструктури України. Ефективна економіка. 2020. № 4. — URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7814> (дата звернення: 24.06.2020). DOI: 10.32702/2307-2105-2020.4.13

15. Ковальова О.В. Структурно-організаційні чинники та сучасні тенденції розвитку сільськогосподарської кооперації в Україні. Наукові горизонти. № 5 (68). 2018. С. 3—11.

16. Кропивко М.Ф., Ковальова О.В. Сутність кластера як новітньої мережевої організації спільної діяльності в агропромисловому виробництві. Економіка АПК. 2018. № 6. С. 18—30.

References:

1. Baluieva, O.V. and Ivanov, H.S. (2018), "Conceptual provisions of state management of development of seaports of Ukraine", *Publichne upravlinnia dlia staloho rozvytku: vykylyky ta perspektyvy na natsional'nomu ta mistsevomu rivniakh: zbirnyk materialiv Mizhnarodnoi naukovopraktychnoi konferentsii* [Public Administration for Sustainable Development: Challenges and Prospects at the National and Local Levels: Proceedings of the International Scientific and Practical Conference], Donets'kyj derzhavnyj universytet upravlinnia; Ukrain's'kyj kul'turolohiichnyj tsentr, Mariupol', Ukraine, 17-19 May, pp. 242—245.

2. Ivanov, H.S. (2018), "The main factors influencing the strategic development of seaports of Ukraine at the

present stage of development", *Publichne upravlinnia i administruvannia v Ukraini*, vol. 6, pp. 57—61.

3. Verkhovna Rada of Ukraine (2013), *The Law of Ukraine "On Ukrainian Sea Ports"*, available at: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4709-17> (Accessed 21 June 2020).

4. Ministry of Infrastructure of Ukraine (2020), available at: <http://mtu.gov.ua> (Accessed 21 June 2020).

5. Ministry of Infrastructure of Ukraine (2013), "Strategy for the development of seaports of Ukraine for 25 years. Project", available at: <http://ftrtkr.org/ua/home/zakonodavstvo/galuz-morskogo-transportuu/postanovi-kmu/623-strategiya-rozvitku-morskikh-portiv-ukrajini-na-25-rokiv> (Accessed 21 June 2020).

6. Verkhovna Rada of Ukraine (1996), "The Constitution of Ukraine", available at: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/en/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (Accessed 21 June 2020).

7. President of Ukraine (2015), Decree "On the Sustainable Development Strategy "Ukraine — 2020"", available at: (<http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/5/2015>) Accessed 21 June 2020).

8. Shabatura, T.S. (2018), "Socially responsible behavior of domestic business units", *Problemy i perspektyvy ekonomiky ta upravlinnia*, vol. 4 (16), pp. 43—49. DOI: 10.25140/2411-5215-2018-4(16)-43-48.

9. Gryshova, I. and Diachenko, O. (2019), "State investment policy of development of marine ports of Ukraine", *Investytsiyi: praktyka ta dosvid*, vol. 13, pp. 5—11. DOI: 10.32702/2306-6814.2019.13.5

10. Gryshova, I. and Diachenko, O. (2019), "State investment policy of development of marine ports of Ukraine", *Investytsiyi: praktyka ta dosvid*, vol. 11, pp. 97—102. DOI: 10.32702/2306-6814.2019.11.97

11. Hryshova, I.Yu. and Diachenko, O.P. (2019), "Analytical support of the state policy of development of seaports of Ukraine", *Menedzher. Biuleten' Donets'koho derzhavnoho universytetu menedzhmentu*, vol. 82, no. 1, pp. 5—16.

12. Nikoliuk, O.V. and Harbovs'kyj, M.A. (2018), "Customs logistics in Ukraine: concepts, problems and prospects of development", *Suchasnyj stan haluzej natsional'noi ekonomiky Ukrainy: problemy ta shliakhy ikh vyrishennia* [The current state of the national economy of Ukraine: problems and ways to solve them], TOV "Prom-Art", Kharkiv, Ukraine.

13. Nikoliuk, O.V. Donets', L. and Levchuk, Yu. (2019), "State Department of Innovative Development of Seaports of Ukraine", *Problemy i perspektyvy ekonomiky ta upravlinnia*, vol. 4 (20), pp. 137—146.

14. Nikoliuk, O. and Vityuk, A. (2020), "Innovative aspects of sea port development in the provision of logistic infrastructure of Ukraine", *Efektivna ekonomika*, vol. 4, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7814> (Accessed 21 June 2020). DOI: 10.32702/2307-2105-2020.4.13

15. Koval'ova, O.V. (2018), "Structural and organizational factors and current trends in agricultural cooperation in Ukraine", *Naukovi horyzonty*, vol. 5 (68), pp. 3—11.

16. Kropyvko, M.F. and Koval'ova, O.V. (2018), "The essence of the cluster as the latest network organization of joint activities in agro-industrial production", *Ekonomika APK*, vol. 6, pp. 18—30.

Стаття надійшла до редакції 26.07.2020 р.

В. А. Чигринський,
аспірант кафедри глобалістики, євроінтеграції та управління національною безпекою,
Національна академія державного управління при Президентові України
ORCID ID: 0000-0002-4996-886X

DOI: 10.32702/2306-6814.2020.13—14.143

ПОЛІТИКО-ПРАВОВЕ ПРОЄКТУВАННЯ ТА ДЕРЖАВНЕ КОНСТРУЮВАННЯ СИСТЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ РЕСПУБЛІКИ ПОЛЬЩА: УРОКИ ДЛЯ УКРАЇНИ

V. Chygrynsky,
Postgraduate student of the Department of European integration and globalization and management of national
security of the National Academy of Public Administration under the President of Ukraine

POLITICAL AND LEGAL DESIGN AND STATE CONSTRUCTION OF THE NATIONAL SECURITY
SYSTEM OF THE REPUBLIC OF POLAND: LESSONS FOR UKRAINE

Метою статті є вивчення досвіду Польщі щодо політико-правового проєктування і державно-го конструювання системи забезпечення національної безпеки та оцінка можливостей його використання в державно-управлінській практиці забезпечення національної безпеки України.

Для вирішення завдань дослідження використовувалися методи аналізу і синтезу, системно-ситуаційний підхід.

Історична декомпозиція державної політики та законодавства Республіки Польща у сфері національної безпеки в період 1989–2014 рр. дозволило встановити, що в Польщі функціонує воєнно-політична модель блокової держави з регіональним геополітичним кодом оборонно-репресивно-обмежувального типу, що знайшло своє відображення в концептуальних, правових та інституційних засадах забезпечення національної безпеки.

Обґрунтовано доцільність використання у вітчизняній державно-управлінській практиці досвіду Польщі щодо інтегрованого управління розвитком системи забезпечення національної безпеки, а саме: незмінність і послідовність зовнішньо- та воєнно-політичного курсу на вступ до НАТО і ЄС в умовах динамічного безпекового середовища; високий рівень адаптивності системи національної безпеки до різних та кардинальних змін безпекового середовища.

The aim of the article is to study the experience of Poland in political and legal design and state construction of the national security system and assess the possibilities of its use in public administration practice of national security of Ukraine.

To solve the problems of the study we used: methods of analysis and synthesis — to understand the problems of political and legal design and state design of the national security system; method of comparative analysis — in studying the experience of the Republic of Poland in the field of national security; system-situational approach — to assess the possibilities of implementing positive foreign experience in the domestic public administration practice.

It was found that within the historical period of 1989–2014, which we studied, the leadership of the Republic of Poland carried out political and legal design and state construction of the national security system in the context of European and Euro-Atlantic integration.

It is established that the military-political model of the Republic of Poland as a bloc state with a regional geopolitical code is reflected in the following subsystems of the national security system: a) in the conceptual subsystem, namely: in the Small Constitution of Poland (1992), in such documents, as "Fundamentals of Polish Security Policy" (1992), "Security Policy and Defense Strategy" (1992), "Priorities of Polish Foreign Policy for 2012–2016", National Security Strategies of the Republic of Poland (2000, 2003, 2007, 2014), Country Development Strategy "Poland – 2030" (2013), Strategy for the development of the national security system of the Republic of Poland until 2022 (2013); b) in the legal subsystem – in the laws "About the principles of use or stay of the Polish armed forces outside the country" (1998), "About crisis response" (2007); c) in the institutional subsystem, which is represented by a fairly extensive structural network of state institutions that take care of national security issues in Poland.

It is established that the political and legal design of the national security system of the Republic of Poland was carried out within the framework of the theory of national security, namely within the framework of such concepts as: the concept of national security; the concept of integrated national power; the concept of sustainable development; the concept of acceptable risk; the concept of justified risk; concept of strategic risks.

The expediency of using Poland's experience in integrated management of the development of the national security system in the domestic public administration practice is substantiated, namely: consistency and consistency of the foreign and military policy course for joining NATO and the EU in a dynamic security environment; high level of adaptability of the national security system to abrupt and radical changes in the security environment.

Ключові слова: національна безпека, державне управління національною безпекою, система національної безпеки, система забезпечення національної безпеки, політико-правове проектування, державне конструювання.

Key words: national security, state management of national security, system of national security, system of national security, political and legal design, state construction.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Проголошення керівництвом Української держави курсу на євроатлантичну та європейську інтеграцію передбачає розробку та реалізацію національних моделей входження у структури регіональної безпеки.

Ця обставина і визначає зв'язок загальної проблеми з найбільш важливими науковими та практичними завданнями узагальнення та систематизації позитивного досвіду країн-членів НАТО і ЄС щодо забезпечення національної безпеки та оцінки можливостей його використання для потреб України.

На підставі аналізу актуальних досліджень і наукових публікацій можна дійти висновку, що позитивний досвід забезпечення національної безпеки Республіки Польща став предметом дослідження таких вітчизняних науковців: О.О. Резнікової, В.Ю. Цюкало, В.О. Паливоди, С.В. Дрьомова, С.В. Сьоміна, котрі вивчили досвід Республіки Польща щодо реформування та розвитку систем забезпечення національної безпеки [3]; О.С. Русової, котра розглянула ключові напрями і завдання безпекової політики Польщі наприкінці ХХ — початку ХХІ століття [6]; Є. Нікіпелової, котра розглянула питання формування нормативно-правової бази у галузі

національної безпеки Польщі в умовах зміни політичного та економічного курсу в період з 2000 до 2014 року [4]; О.С. Александрова, котрий розглянув передумови та причини розробки у 2014 році керівництвом Республіки Польща нової редакції Стратегії національної безпеки [1]; П.Ф. Яцюка, котрий розглянув питання стратегічного розвитку системи забезпечення національної безпеки Польщі [8]; А.О. Пелиха, котрий охарактеризував воєнно-політичну модель Республіки Польща [5]; О.В. Устименка, котрий розглянув питання реформування стратегічного керівництва обороною Польщі [7]; М.М. Алексєєва, котрий розглянув питання державного реагування на кібернетичні загрози у військовій сфері Польщі [2] та ін.

ВИДІЛЕННЯ НЕ ВИРІШЕНИХ РАНІШЕ ЧАСТИН ЗАГАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМИ

Утім, комплексного аналізу проблем політико-правового проектування та державного конструювання системи забезпечення національної безпеки Республіки Польща в науковій літературі автор не зустрічав.

З огляду на це, метою статті є ретроспективний аналіз політико-правового проектування та державно-

го конструювання системи забезпечення національної безпеки Республіки Польща, що дозволить оцінити можливості його використання у державно-управлінській практиці забезпечення національної безпеки України.

Для вирішення завдань дослідження нами використовувалися: методи аналізу і синтезу — для осмислення проблем політико-правового проєктування та державного конструювання системи забезпечення національної безпеки; метод компаративного аналізу — при вивченні досвіду Польщі щодо забезпечення національної безпеки; системно-ситуаційний підхід — для оцінки можливостей впровадження позитивного досвіду Польщі у вітчизняну державно-управлінську практику.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Розглянемо особливості політико-правового проєктування та державного конструювання системи забезпечення національної безпеки Республіки Польща в період з 1989 по 2014 роки.

У 1989—1990 рр. Республіка Польща в умовах розпаду Організації Варшавського договору відновила статус суверенної держави, задекларувала зовнішньополітичний курс на європейську і євроатлантичну інтеграцію та розпочала формувати нову систему забезпечення національної безпеки [3, с. 20].

У 1992 році було схвалено Малу конституцію Польщі [9], в якій встановлювалася парламентсько-президентська форма державного правління, а також були визначені обов'язки Президента Республіки Польща щодо захисту державного суверенітету та гарантування національної безпеки, а також компетенції Ради міністрів щодо забезпечення зовнішньої і внутрішньої безпеки держави. Відповідно до Конституції Республіки Польщадорадчим органом Президента Республіки Польща у сфері національної безпеки є Рада національної безпеки. Серед головних завдань останньої є розгляд питань, пов'язаних із національною безпекою та надання пропозицій стосовно: основних положень безпеки Республіки Польща; основних напрямів зовнішньої політики; напрямів розвитку збройних сил; проблем внутрішньої та зовнішньої безпеки; засобів протидії загрозам національним інтересам.

У листопаді 1992 року Комітет оборони країни схвалив такі документи, як "Основи польської політики безпеки" в якому були визначені засади основні політики національної безпеки Республіки Польща та "Політика безпеки та оборонна стратегія", в якому проголошувалися наміри щодо вступу Польщі до НАТО [10].

Після вступу Польщі в НАТО у березні 1999 року концептуальні та правові засади національної безпеки пройшли відповідну еволюцію. Одним з перших документів, в якому було відображено підходи щодо майбутньої політики національної безпеки та оборони стала Стратегія безпеки Республіки Польща (2000 р.) [11], в якій членству в НАТО відводилася визначальна роль у зміцненні геополітичної та геостратегічної позицій Польщі в Європі. У вересні 2003 року була прийнята нова Стратегія національної безпеки Польщі [12], в якій були враховані кардинальні зміни у безпековому середовищі після терактів в США у 11 вересня 2001 року та виклики національній безпеці, що пов'язані із процесами глобалізації і зовнішньою політикою Російської Федерації на

європейському просторі. Так, у розділі "Нові виклики" до переліку загроз були включені внутрішньополітичні, соціальні та етнічні конфлікти, а до переліку нових глобальних викликів було віднесено: міжнародний тероризм, розповсюдження зброї масового ураження, передбачувана політика авторитарних режимів, інформаційні війни та організована злочинність.

Є сенс зауважити, що Польща в процесі розробки Європейської безпекової стратегії (2003 р.) [14] вийшла із ініціативою щодо визначення Російської Федерації не лише як можливого міжнародного партнера у сфері безпеки, а й як потенційного джерела воєнно-політичної нестабільності на континенті. Проте ця ініціатива залишилася поза увагою інших країн-членів ЄС [6, с. 157]. Саме тому, керуючись традиціями національної стратегічної культури щодо оцінки Росії як ймовірного противника, вищим воєнно-політичним керівництвом Республіки Польща до переліку викликів національній безпеці було включено непередбачуваність авторитарних режимів та інформаційні війни, а також здійснювалася активна співпраця зі США в рамках членства в НАТО.

Враховуючи зміни у безпековому середовищі після чергового етапу розширення ЄС у 2004 році, була прийнята нова Національна стратегія безпеки (2007 р.) [13] та "Піоритети зовнішньої політики Польщі на 2012—2016 роки" [6, с. 160]. Так, у цій Національній стратегії безпеки вперше було застосовано комплексний підхід до політико-правового проєктування системи забезпечення національної безпеки, який охоплював не лише зовнішній та військовий аспекти, а й внутрішній аспект національної безпеки із розлогим переліком видів безпеки. Як і в попередній редакції Стратегії (2003 р.), у документі особливо було наголошено увагу на визначальній ролі ст. 5 угоди про НАТО та готовності Польщі направляти збройні контингенти у будь-яку частину світу згідно союзницьких зобов'язань, що спрямо перетворенню її із "споживача" на "творця" безпеки.

У документі "Піоритети зовнішньої політики Польщі на 2012—2016 роки" було представлено [6, с. 160]: бачення майбутнього польської держави як регіональної держави на континенті; започаткування зміни у підходах щодо відстоювання національних інтересів на міжнародній арені в контексті геополітичного позиціонування Польщі як регіональної держави — перехід від європоцентричності до державоцентричності; певне зміцнення піоритетів у двосторонніх відносинах Польщі — набуття Німеччиною статусу найважливішого партнера у сфері європейської політики, збереження стратегічного партнерства зі США в питаннях безпеки, а також розвиток співпраці з країнами-членами ЄС і НАТО, РФ та країнами Центрально-Східної Європи в інтересах національної безпеки.

У контексті виконання завдань Стратегії розвитку країни "Польща — 2030" [21] у квітні 2013 року було схвалено Стратегію розвитку системи національної безпеки Республіки Польща до 2022 року [15], у якій визначено концептуальні та організаційно-правові засади функціонування і розвитку вказаної системи з урахуванням положень Стратегічної концепції НАТО [16] та Європейської стратегії безпеки [14]. Необхідність розробки цього документу була обумовлена нагальною необхідністю гарантування швидкого та ефективного держав-

ного реагування на широкий спектр загроз національній безпеці Польщі в умовах трансформації безпекового середовища та стрімким зростанням рівня терористичної загрози у світі.

Керівництво Республіка Польща пріоритетами безпекової політики визначило: підвищення боєздатності національних збройних сил; досягнення військових і зовнішньополітичних цілей НАТО; розширення взаємодії з партнерами зі Східної Європи в рамках НАТО та ЄС.

У Стратегії розвитку системи національної безпеки Республіки Польща до 2022 року [15] визначено п'ять національних цілей у цій специфічній сфері: підвищення ефективності виконання двосторонніх і багатосторонніх угод у сфері безпеки, особливо зі США; зміцнення військового потенціалу держави; забезпечення стійкості щодо новітніх загроз національній безпеці в умовах трансформації безпекового середовища; інтеграція політики безпеки і політики розвитку, що передбачає реалізацію комплексного підходу у сфері забезпечення безпеки сталого розвитку Польщі в умовах глобалізації; формування інтегрованих систем національної безпеки у різних сферах життя суспільства функціональне призначення яких полягає у своєчасному та адекватному реагуванні на загрози національним інтересам.

Аналіз вищезазначених документів з питань національної безпеки та суспільного розвитку Польщі дозволяє констатувати, що їх розробка здійснювалася в рамках теорії національної безпеки, а саме таких концепцій:

концепція забезпечення національної безпеки, що передбачає організацію та здійснення спеціальних організаційно-управлінських заходів щодо усунення розривів діяльності у сфері національної безпеки [17, с. 77—85];

концепція інтегральної національної могутності, що обґрунтовує безпосередню залежність національної безпеки від могутності держави, головними компонентами якої є територіальна цілісність, економіка, наука і техніка, демографічний потенціал, внутрішньополітична стабільність, військова могутність [18];

концепція сталого розвитку, що передбачає врахування наслідків ухвалення рішень у різних сферах життя суспільства з урахуванням оцінки витрат, ризиків і переваг з одночасним дотриманням таких критеріїв, як критерій перевищення вигод господарської діяльності над збитками та мінімізація збитків навколишньому середовищу від господарської діяльності людини [19, с. 522];

концепція прийняттого ризику, яка є основою для раціонального планування заходів щодо забезпечення національної безпеки з урахуванням соціально-економічних чинників [19, с. 522];

концепція виправданого ризику, згідно якої прийнятним ризиком вважається той ризик, що суспільство виправдовує заради гарантування національної безпеки [19, с. 522—523];

концепція стратегічних ризиків, що має гарантувати безпеку людини, суспільства та держави, а також сталий розвиток держави в умовах глобальних викликів та транскордонних загроз національним інтересам [19, с. 452—464].

В умовах різких та кардинальних змін безпекового середовища в Європі, що були пов'язані із агресивними діями РФ проти України та зростання напруженості між Росією та країнами Заходу у 2014 році, Польща одна із перших країн Східної Європи оновила Стратегію національної безпеки [1, с. 136].

Стратегія національної безпеки Польщі (2014 р.) [20] складається з чотирьох розділів: 1) Республіка Польщі як суб'єкт безпеки; 2) Безпекове середовище Республіки Польща; 3) Концепція стратегічних дій. Оперативна стратегія; 4) Концепція стратегічної підготовки.

У розділі "Концепція стратегічних дій" Стратегії національної безпеки Польщі визначені три пріоритети політики безпеки [20]:

пріоритет I — зосередження стратегічних зусиль на забезпеченні безпеки своїх громадян і території країни, підтримці оборонних можливостей країн-союзників, участі в реагуванні на загрози за межами територій союзних держав;

пріоритет II — підтримка консолідації НАТО навколо оборонної функції, стратегічне зміцнення східних флангів Альянсу, розвиток Спільної політики в галузі безпеки та оборони ЄС;

пріоритет III — посилення ролі ООН, підвищення ефективності регулювання у сфері контролю над озброєннями та роззброєнням, у тому числі заходів щодо зміцнення довіри та безпеки, відновлення ролі ОБСЄ на регіональному рівні.

Зауважимо, що докладний аналіз структури та змісту цього документу здійснено в публікаціях О.С. Александрова [1], Є. Нікіпелової [4], О.С. Русової [6] ми ж акцентуємо увагу власне на концептуальних засадах державного конструювання системи забезпечення національної безпеки.

Вперше в офіційному дискурсі Польщі поняття "система забезпечення національної безпеки" було визначено у Національній стратегії безпеки (2007 р.) [13]. Під останнім запропоновано розуміти внутрішню координовану сукупність відповідальних за безпеку, згідно з Конституцією Республіки Польща та відповідними законами, органів та установ, що належать до законодавчої, виконавчої та судової влади. Водночас у документі було наголошено, що важливими елементами системи забезпечення національної безпеки є збройні сили та урядові структури, які зобов'язані запобігати і протидіяти зовнішнім загрозам, забезпечувати громадський порядок, проводити рятувальні заходи та захист населення і майна у надзвичайних ситуаціях, а також органи самоврядування та інші юридичні особи, включаючи підприємств, які створюють промислово-оборонний потенціал.

У Стратегії розвитку системи національної безпеки Республіки Польщі до 2022 р. передбачено проведення наступних заходів [15]:

удосконалення підсистеми управління національною безпекою;

визначення ролі Урядового центру безпеки у системі національної безпеки;

удосконалення співробітництва організаційних структур, відповідальних за справи кризового менеджменту та оборонного реагування на різних етапах (мирний період, кризові ситуації, війна);

забезпечення механізмів координації та співпраці між органами, суб'єктами і організаційними структурами системи забезпечення національної безпеки, включаючи збройні сили;

уніфікація процесів оборонного планування та кризового менеджменту;

інтенсифікація моніторингу та оцінки розвитку системи забезпечення національної безпеки, зокрема шляхом проведення циклічних Стратегічних оглядів національної безпеки;

забезпечення інформаційної та телекомунікаційної безпеки у контексті інтегрованої системи забезпечення національної безпеки;

підвищення рівня забезпечення безпеки телекомунікаційних засобів державних органів влади, включаючи захист від кібертероризму;

розвиток системи реагування на комп'ютерні інциденти;

розвиток мережі урядового зв'язку.

У рамках Стратегічного огляду національної безпеки було запропоновано внести інституційні зміни до системи забезпечення національної безпеки, які були спрямовані на удосконалення механізму взаємодії між Президентом Республіки Польща та урядом у цій специфічній сфері [22]:

а) Президенту Республіки Польща підпорядковується Рада національної безпеки та Бюро національної безпеки;

б) на Президента Республіки Польща покладається завдання оборони держави під час війни;

в) Раді міністрів підпорядковуються Комітет у справах національної безпеки Ради міністрів та Урядовий центр національної безпеки;

г) на Раду міністрів покладено завдання підготовки держави до оборони, кризовий менеджмент.

Президент Республіки Польща та Рада міністрів через вказані органи керують виконавчими підсистемами: оборонними, захисними, економічними тощо.

Наразі основними елементами системи забезпечення національної безпеки Республіки Польща є [3, с. 22]:

1. Підсистема управління: Президент Республіки Польща; парламент, Рада міністрів; органи державної влади; керівництво підрозділів відповідальних за безпеку; органи командування збройних сил.

2. Виконавча підсистема, що структурно включає в себе: міністерство закордонних справ; міністерство національної оборони; міністерство внутрішніх справ; міністерство економіки; міністерство фінансів; спеціальні служби; органи державного управління у сферах інформатизації, телекомунікації, транспорту, будівництва, науки та вищої освіти тощо; місцеві органи державної влади та самоврядування.

3. Підсистема підтримки: критична інфраструктура, стратегічний резерв тощо.

Вітчизняним дослідником А.О. Пелихом встановлено, що результатом політико-правового проектування у сфері забезпечення національної безпеки Республіки Польща є воєнно-політична модель блокової держави з регіональним геополітичним кодом оборонно-репресивно-обмежувального типу [5, с. 96], яка була використана як методологічна основа державного конструювання системи забезпечення національної безпеки.

Участь збройних сил Республіки Польща у виконанні завдань безпекової сфери регламентується Законами Республіки Польща "Про кризове реагування", "Про стан стихійного лиха", "Про Службу військової контррозвідки та Службу воєнної розвідки", "Про засади застосування або перебування Збройних сил Республіки Польща за межами країни", "Про військову жандармерію та військові органи правопорядку" [5, с. 242—246].

Зауважимо, що починаючи з 1953 року, збройні контингенти Республіки Польща постійно беруть участь у міжнародних операціях із стабілізації та реконструкції післяконфліктних регіонів. Однак характер і тип завдань, які виконували польські військові контингенти протягом багатьох років, змінилися. Наразі участь збройних сил Республіки Польщі в місіях за межами країни регулюється Законом від 17 грудня 1998 р. "Про принципи використання або перебування польських збройних сил за межами країни" [23]. Законодавством визначено дві форми участі збройних сил Республіки Польщі в міжнародних місіях — це застосування збройних сил та їх перебування на території іноземних держав згідно міжнародного мандату. Зокрема, стаття 2 цього Закону визначає, що застосування збройних сил за межами країни означає наявність військового контингенту за її межами для участі у:

а) військових конфліктах або зміцненні сил країни-реципієнта та її союзників;

б) миротворчих місіях;

в) діях щодо запобігання терористичним актам та їх наслідкам.

Військовим контингентам збройних сил Республіки Польща, що перебувають за межами країни, дозволяється також приймати участь у:

а) військових навчаннях;

б) операціях щодо порятунку, пошуку або гуманітарних питань;

в) представницьких місіях.

У Законі Республіки Польща "Про принципи використання або перебування польських збройних сил за межами країни" [23] визначено порядок прийняття рішень щодо участі польських військових контингентів у місіях за межами Польщі. Відповідно до статті 3 цього Закону, застосування військового контингенту за межами країни визначається Президентом Республіки Польща на вимогу Ради Міністрів, а також у ситуації союзницьких зобов'язань для підтримки союзників або в миротворчих місіях.

Отже, завдяки активній участі військових контингентів Республіки Польща у міжнародних місіях Польща стала "постачальником", а не "споживачем" безпеки.

На виконання програми "Модель збройних сил Республіки Польща 2009 — 2018" реформування збройних сил Республіки Польща було спрямовано на удосконалення системи державного військового управління. Так, у 2014 року в збройних силах Республіки Польща було впроваджено трьохрівневу систему управління військами за стандартами НАТО, яка передбачає [7, с. 63]:

а) стратегічний рівень — Міністерство національної оборони та Генеральний штаб як його дорадчий орган;

б) оперативно-стратегічний рівень — Оперативне командування видів збройними силами і Генеральне командування видів збройних сил та інші служби;

в) тактичний рівень — командування та інспекторати видів і сил підтримки.

Вітчизняний дослідник О.В. Устименко зазначає, що концепцією реформування системи державного військового управління було визначено розмежування функцій застосування та підготовки військ. Проте польські фахівці, оцінивши кінцеві результати вказаної реформи, вказують на суттєві недоліки нової системи державного військового управління, а саме: "Розмежування функцій застосування та підготовки військ призвело до порушення вертикалі управління військами та їх всебічного забезпечення у разі передачі військових частин та окремих підрозділів від Генерального командування видів ЗС у підпорядкування Оперативному командуванню видів ЗС РП" [7, с. 63]. На думку вітчизняного експерта А. Лопати, запроваджена система державного військового управління в Республіці Польща не враховує "один із головних принципів військового управління — наявність єдиного центру управління, наділеного певними повноваженнями та відповідальністю" [7, с. 64].

Отже, польський досвід політико-правового проектування та державного конструювання системи забезпечення національної безпеки доводить нагальну необхідність застосування системно-комплексного підходу до вивчення досвіду країн-членів НАТО і ЄС та оцінки можливостей щодо його упровадження у практику державного управління національною безпекою.

Ми переконані, що застосування системно-комплексного підходу в державному управлінні національною безпекою України дозволить керівництву Української держави уникнути ситуації функціональних, структурних, програмних та ментально-культурних деформацій державного управління в процесі упровадження позитивного досвіду іноземних держав у практику забезпечення національної безпеки.

ВИСНОВКИ

1. Польський досвід щодо розбудови принципово нової системи забезпечення національної безпеки в умовах переходу з однієї системи колективної безпеки (Організація Варшавського договору) до іншої (НАТО) є позитивним для України. Основними уроками для України в польському досвіді є: незмінність і послідовність зовнішньо- та воєнно-політичного курсу, а саме вступ до НАТО і ЄС в умовах динамічного безпекового середовища; високий рівень адаптивності системи національної безпеки до різких та кардинальних змін безпекового середовища.

2. Аналіз документів з питань національної безпеки та суспільного розвитку Республіки Польщі дозволяє констатувати, що політико-правове проектування системи забезпечення національної безпеки здійснювалося в рамках теорії національної безпеки, а саме в рамках таких концепцій як: концепція забезпечення національної безпеки; концепція інтегральної національної могутності; концепція сталого розвитку; концепція прийнятної ризику; концепція виправданого ризику; концепція стратегічних ризиків.

3. Показано, що результатом політико-правового проектування у сфері забезпечення національної безпеки Республіки Польща є воєнно-політична модель

блокової держави з регіональним геополітичним кодом оборонно-репресивно-обмежувальному типу. Впровадження вказаної моделі в практику державного конструювання системи забезпечення національної безпеки Польщі гарантувало виконання союзницьких зобов'язань перед державами-членами НАТО.

4. Встановлено, що в результаті реформування системи державного військового управління Республіки Польща в напрямі приведення її до стандартів НАТО було реалізовано концепцію розмежування функцій застосування та підготовки військ. Проте в площині практичної реалізації завдань державного військового управління це призвело до порушення вертикалі управління військами та їх всебічного забезпечення у випадку підпорядкування військових частин від Генерального командування видів збройних сил у підпорядкування Оперативному командуванню видів збройних сил Республіки Польщі. Такий стан справ свідчить про порушення такого принципу державного військового управління, як принципу наявності єдиного центру управління, наділеного певними повноваженнями та відповідальністю, а також свідчить про недосконалість науково-експертного забезпечення підготовки та здійснення реформ у сфері національної безпеки і оборони, а саме недосконалість методики ситуаційного аналізу можливих наслідків для національної безпеки Республіки Польщі у разі запозичення нею досвіду НАТО у цілому або частково. За таких умов, що склалися воєнно-політичне керівництво Республіки Польща здійснює активний пошук усунення виявлених недоліків нової системи державного військового управління.

Перспективним напрямом подальших досліджень вбачається в подальшому узагальненні і систематизації досвіду країн-членів НАТО та ЄС щодо державного управління національною безпекою та оцінці можливостей щодо його використання в Україні.

Література:

1. Александров О.С. Новая Стратегия национальной безопасности Польши — відповідь на європейські виклики та загрози сьогодення. Стратегічні пріоритети. 2015. № 1 (34). С. 131—138.
2. Алексєєв М.М. Протидія кібернетичним загрозам у Польщі: досвід для України. Збірник наукових праць Центру воєнно-стратегічних досліджень НУОУ ім. Івана Черняховського. 2018. Вип. 3. С. 49—53. URL: <http://znp-cvds.nuou.org.ua/article/view/168929> (дата звернення: 17.07.2020).
3. Концептуальні засади розвитку системи забезпечення національної безпеки України: аналіт. доп. / О.О. Резнікова, В.Ю. Цюкало, В.О. Паливода, С.В. Дрьомов, С.В. Сьомін. К.: НІСД, 2015. 58 с.
4. Нікіпєлова Є. Правове забезпечення формування та реалізації державної політики у сфері національної безпеки Республіки Польща. Ефективність державного управління. 2018. Вип. 1 (54). Ч. 1. С. 158—167. URL: http://www.lvivacademy.com/vidavnitstvo_1/edu_54/fail/20.pdf (дата звернення: 17.07.2020).
5. Пелих А.О. Воєнно-політичні моделі держав в управлінні національною безпекою євроатлантичних і пострадянських країн: дис. ... канд. наук з держ. упр.: 25.00.01. / Нац. акад. держ. упр. Київ, 2017. 254 с.

6. Русова О.С. Сучасна безпекова безпека Польщі в Європі: ключові напрями та завдання. Сучасне суспільство. 2017. Вип. 1 (13). С. 152—166. URL: <http://journals.hnpu.edu.ua/index.php/politology/article/view/247> (дата звернення: 16.07.2020).

7. Устименко О.В. Реформування системи стратегічного керівництва обороною Республіки Польща: досвід для України. Вісник НАДУ при Президентіві України. Серія "Державне управління". 2017. № 3. С. 60—65.

8. Яцюк П.Ф. Стратегічне планування у сфері національної безпеки Республіки Польща: досвід для України. Політичне життя. 2020. № 1. С. 138—142. URL: <http://jpl.donnu.edu.ua/article/view/7972> (дата звернення: 16.07.2020).

9. Ustawa Konstytucyjna z dnia 17 pazdziernika 1992 r. O wzajemnych stosunkach miedzy wladza ustawodawcza i wykonawcza Rzeczypospolitej Polskiej oraz o samorządzie terytorialnym. URL: <http://libr.sejm.gov.pl/tek01/txt/kpol/1992a.html> (дата звернення: 17.07.2020).

10. Zalozenia polskiej polityki bezpieczenstwa oraz polityka bezpieczenstwa i strategia obronna Rzeczypospolitej Polskiej. URL: www.koziej.pl/files/Strategia_RP_z_92_r.doc (дата звернення: 15.07.2020).

11. Strategie bezpieczenstwa narodowego RP URL: http://sciaga.pl/tekst/4321744-strategie_bezpieczenstwa_narodowego_rp (дата звернення: 15.07.2020).

12. National Security Strategy of the Republic of Poland 2003. URL: http://pdc.ceu.hu/archive/00002796/01/poland_foreign9_doc.pdf. (дата звернення: 14.05.2010).

13. National Security Strategy of the Republic of Poland 2007. URL: <http://www.defesa.gov.br/projetosweb/livrobranco/arquivos/pdf> (дата звернення: 13.05.2010).

14. Безопасная Европа в мире, который должен стать лучше. Европейская стратегия безопасности. URL: <http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cmsUpload/031208ESSIRU.pdf> (дата звернення: 11.02.2019).

15. Strategy of Development of the National Security System of the Republic of Poland 2022. URL: http://en.mon.gov.pl/z/pliki/dokumenty/rozne/2014/01/ENGLISH_SRBN_RP_do_pobrania.pdf (дата звернення: 17.07.2020).

16. Стратегічна концепція НАТО. URL: http://www.nato.int/cps/uk/natohq/topics_56626.htm (дата звернення: 11.02.2019).

17. Шляхи удосконалення системи державного управління забезпеченням національної безпеки України: монографія / [Г.П. Ситник, В.І. Абрамов, О.Г. Бортнікова, Д.Я. Кучма, М.М. Шевченко та ін.]; за ред. Г.П. Ситника, В.І. Абрамова. К.: МАЙСТЕР КНИГ, 2012. 536 с.

18. Шевченко М.М. Генеза сутності поняття "могутність держави" та підходи до кількісного аналізу силового потенціалу наприкінці ХХ століття. Шляхи удосконалення державного управління національною безпекою України: матеріали круглого столу (Київ. 17 березня 2011 р.) / за заг. ред. Г.П. Ситника. К.: НАДУ, 2011. С. 39—44.

19. Горбулін В.П., Качинський А.Б. Системно-концептуальні засади стратегії національної безпеки України: монографія. К.: ДП "НВЦ "Євроатлантикінформ", 2007. 592 с.

20. Strategia bezpieczenstwa narodowego Rzeczypospolitej Polskiej — 2014 URL: <https://www.bbn.gov.pl/ftp/SBN%20RP.pdf> (дата звернення: 17.07.2020).

21. Długookresowa Strategia Rozwoju Kraju. Polska 2030. Trzecia fala nowoczesności. URL: http://www.ki.gov.pl/FTP/PRCIP/Literatura/002_Strategia_DSRK_PL2030_RM.pdf (дата звернення: 17.07.2020).

22. Strategiczny Przegląd Bezpieczenstwa Narodowego URL: <http://www.spbn.gov.pl/sbn/biala-ksiega/4630,Biala-Ksiega.html> (дата звернення: 17.07.2020).

23. Pietrzak P. Armed Forces of the Republic of Poland in International Operations — Legal Grounds, Strategic Considerations, and Practical Implementation URL: <http://www.google.com.ua/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&cad=rja&ved=0CCcQFjAA&url=http%3A%2F%2Fwww.bbn.gov.pl%2Fdownload%2F1%2F10501%2FPietrzak.-pdf&ei=SQXdUpyWN8nE7AbH6YDoDQ&usq=AFQjCNFXXYyUfRIRLLzxPtEYreQXjRsEg&bvm=bv.59568121,d.ZGU> (дата звернення: 17.07.2020).

References:

1. Aleksandrov, O.S. (2015), "Poland's new National Security Strategy - a response to European challenges and threats of today", *Stratehichni priorytety*, vol. 1 (34), pp. 131—138.

2. Alekseev, M.M. (2018), "Countering cyber threats in Poland: experience for Ukraine", *Zbirnyk naukovykh prats' Tsentru voienno-stratehichnykh doslidzhen' NUOU im. Ivana Cherniakhov's'koho*, vol. 3, pp. 49—53, available at: <http://znp-cvds.nuou.org.ua/article/view/168929> (Accessed 17 July 2020).

3. Reznikova, O.O. Tsiukalo, V.Yu. Palyvoda, V.O. Dr'omov, S.V. and S'omin, S.V. (2015), *Kontseptual'ni zasady rozvytku systemy zabezpechennia natsional'noi bezpeky Ukrainy* [Conceptual principles of development of the national security system of Ukraine], NISD, Kyiv, Ukraine.

4. Nikipielova, Ye. (2018), "Legal support for the formation and implementation of state policy in the field of national security of the Republic of Poland", *Efektivnist' derzhavnoho upravlinnia*, vol. 1 (54), no. 1, pp. 158—167, available at: http://www.lvivacademy.com/vidavnistvo_1/edu_54/fail/20.pdf (Accessed 17 July 2020).

5. Pelykh, A.O. (2017), "Military-political models of states in the management of national security of Euro-Atlantic and post-Soviet countries", *Abstract of Ph.D. dissertation, Public Administration, Nats. akad. derzh. upr.*, Kyiv, Ukraine.

6. Rusova, O.S. (2017), "Modern security of Poland in Europe: key directions and tasks", *Suchasne suspil'stvo*, vol. 1 (13), pp. 152—166, available at: <http://journals.hnpu.edu.ua/index.php/politology/article/view/247> (Accessed 17 July 2020).

7. Ustymenko, O.V. (2017), "Reforming the system of strategic defense management of the Republic of Poland: experience for Ukraine", *Visnyk NADU pry Prezydentovi Ukrainy. Serii "Derzhavne upravlinnia"*, vol. 3, pp. 60—65.

8. Yatsiuk, P.F. (2020), "Strategic planning in the field of national security of the Republic of Poland: experience for Ukraine", *Politychne zhyttia*, vol. 1, pp. 138—142, available at: <http://jpl.donnu.edu.ua/article/view/7972> (Accessed 17 July 2020).

9. Polish Sejm (1992), "Constitutional Act of October 17, 1992 on mutual relations between the legislative and executive authorities of the Republic of Poland and on local self-government", available at: <http://libr.sejm.gov.pl/tek01/txt/kpol/1992a.html> (Accessed 17 July 2020).

10. Koziej, S. (2008), "Assumptions of Polish security policy as well as security policy and defense strategy of the Republic of Poland", available at: (Accessed 17 July 2020). *Zalozenia polskiej polityki bezpieczenstwa oraz polityka bezpieczenstwa i strategia obronna Rzeczypospolitej Polskiej*. URL: www.koziej.pl/files/Strategia_RP_z_92_r.doc (data zvernennia: 15.07.2020).

11. sciaga.pl (1999), "National security strategies of the Republic of Poland", available at: http://sciaga.pl/tekst/4321744-strategie_bezpieczenstwa_narodowego_rp (Accessed 17 July 2020).

12. Policy Documentation Center (2003), "National Security Strategy of the Republic of Poland", available at: http://pdc.ceu.hu/archive/00002796/01/poland_foreign9_doc.pdf (Accessed 17 July 2020).

13. defesa.gov.br (2007), "National Security Strategy of the Republic of Poland", available at: <http://www.defesa.gov.br/projetosweb/livrobranco/arquivos/pdf> (Accessed 17 July 2020).

14. European Council (2003), "A secure Europe in a better world. European security strategy", available at: <http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cmsUpload/031208ESSIRU.pdf> (Accessed 17 July 2020).

15. Ministry of National Defence (2014), "Strategy of Development of the National Security System of the Republic of Poland", available at: http://en.mon.gov.pl/z/pliki/dokumenty/rozne/2014/01/ENGLISH_SRSBN_RP_do_pobrania.pdf (Accessed 17 July 2020).

16. NATO (2018), "Strategic Concepts", available at: http://www.nato.int/cps/uk/natohq/topics_56626.htm (Accessed 17 July 2020).

17. Sytnyk, H.P. Abramov, V.I. Bortnikova, O.H. Kuchma, D.Ya. and Shevchenko, M.M. (2012), *Shliakhy*

udoskonalennia systemy derzhavnoho upravlinnia zabezpechenniam natsional'noi bezpeky Ukrainy [Ways to improve the system of public administration of national security of Ukraine], MAJSTER KNYH, Kyiv, Ukraine.

18. Shevchenko, M.M. (2011), "The genesis of the essence of the concept of "power of the state" and approaches to quantitative analysis of the power potential in the late twentieth century", *Shliakhy udoskonalennia derzhavnoho upravlinnia natsional'noi bezpeky Ukrainy: materialy kruhloho stolu* [Ways to improve public administration of national security of Ukraine: materials of the round table], NADU, Kyiv, Ukraine, 17 March, pp. 39—44.

19. Horbulin, V.P. and Kachyns'kyj, A.B. (2007), *Systemno-kontseptual'ni zasady stratehii natsional'noi bezpeky Ukrainy* [System-conceptual principles of the national security strategy of Ukraine], DP "NVTs "Yevroatlantykinform", Kyiv, Ukraine.

20. President of Poland (2014), "National security strategy of the Republic of Poland", available at: <https://www.bbn.gov.pl/ftp/SBN%20RP.pdf> (Accessed 17 July 2020).

21. Ministry of Administration and Digitization (2013), "Long-term National Development Strategy. Poland 2030. The third wave of modernity", available at: http://www.kigeit.org.pl/FTP/PRCIP/Literatura/002_Strategia_DSRK_PL2030_RM.pdf (Accessed 17 July 2020).

22. National Security Bureau (2020), "Strategic Review of National Security", available at: <http://www.spbn.gov.pl/sbn/biala-ksiega/4630,Biala-Ksiega.html> (Accessed 17 July 2020).

23. Pietrzak, P. (2012), "Armed Forces of the Republic of Poland in International Operations — Legal Grounds, Strategic Considerations, and Practical Implementation", available at: <http://www.google.com.ua/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&cad=rja&v=ed=0CCcQFjAA&url=http%3A%2F%2Fwww.bbn.gov.pl%2Fdownload%2F1%2F10501%2FPietrzak.pdf&ei=SQXdUpyWN8nE7AbH6YDoDQ&usg=AFQjCNFYXYyUfRIRLLzxPtEYreQXjRsEg&bvm=bv.59568121,d.ZGU> (Accessed 17 July 2020).

Стаття надійшла до редакції 29.07.2020 р.

ПЕРЕДПЛАТА

ВИДАННЯ МОЖНА ПЕРЕДПЛАТИТИ З БУДЬ-ЯКОГО МІСЯЦЯ!

— ЧЕРЕЗ РЕДАКЦІЮ (ТЕЛ. 458-10-73);

— ЧЕРЕЗ ДП "ПРЕСА"
(У КАТАЛОЗІ ВИДАНЬ УКРАЇНИ);

— ЧЕРЕЗ ПЕРЕДПЛАТНІ АГЕНТСТВА